

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXVII, СВ. 2

ISSN 0350-185X

UDC 808

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
AND
SASA SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE

SOUTH SLAVIC PHILOLOGIST

Vol. LXXVII, No. 2

Editorial Board

*Dr Rajna Dragičević, Dr Victor Friedman, Dr Najda Ivanova,
Dr Vladan Jovanović, Dr Aleksandar Loma, Dr Alina Maslova,
Dr Sofija Miloradović, Dr Miroslav Nikolić, Dr Slobodan Pavlović,
Dr Predrag Piper, Dr Slobodan Remetić, Dr Jelica Stojanović,
Dr Sreto Tanasić, Dr Zuzanna Topolińska, Dr Anatoly Turilov,
Dr Jasna Vlajić-Popović*

Editor-in-Chief

Rajna Dragičević

BELGRADE

2021

ISSN 0350–185X

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXVII, СВ. 2

Уређивачки одбор

*др Јасна Влајић-Појовић, др Рајна Драгићевић, др Најда Иванова,
др Владан Јовановић, др Александар Лома, др Алина Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пийер, др Слободан Реметић, др Јелица Сиојановић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Виктор Фридман*

Главни уредник
Рајна Драгићевић

БЕОГРАД
2021

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду. Часопис су покренули Љубомир Стојановић и Александар Белић, чланови Српске краљевске академије. Први уредник *Јужнословенског филолога* био је Александар Белић. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

Секретар Уређивачког одбора
др Владан Јовановић

Рецензенти

др Дејан Ајдачић (Институт за класичне студије и славистику, Гдањск), др Јулија Балтова (Институт за бугарски језик БАН, Софија), др Петар Буњак (Филолошки факултет, Београд), др Даринка Гортан Премк (Филолошки факултет, Београд), др Гордана Драгин (Филозофски факултет, Нови Сад), др Рајна Драгићевић (Филолошки факултет, Београд), др Сања Ђуровић (Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац), др Никол Јаночкова (Одсек за савремену лексикологију и лексикографију САН, Братислава), др Александар Костић (САНУ, Београд), др Александра Марковић (Институт за српски језик САНУ, Београд), др Софија Милорадовић (Институт за српски језик САНУ, Београд), др Мирослав Николић (Филолошки факултет, Београд), др Марина Спасојевић (Институт за српски језик САНУ, Београд), др Слободан Реметић (АНУРС, Бања Лука), др Зофија Рудник-Карватова (Институт за славистику ПАН, Варшава), др Далибор Соколовић (Филолошки факултет, Београд), др Марија Стефановић (Филозофски факултет, Нови Сад)

Израду и штампање финансирало је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 28. 9. 2021.

Издају

Српска академија наука и уметности, Кнез Михаилова 35, Београд
Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, Београд

Коректура
Дивна Продановић

Коректура резимеа на руском
Стефан Милошевић

Коректура резимеа на енглеском
Татјана Ружин Ивановић

Припрема за штампу
Давор Палчић (palcic@eunet.rs)

Штампа
Планета принт
Виноградски венац 9, Београд

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије, број 413-00-724/2002-01 од 17. 7. 2002. године, ова публикација је ослобођена пореза на промет.

САДРЖАЈ

Студије и расправе

Бојана М. Вељовић Поповић, Радивоје М. Младеновић: Замена <i>што</i> и њени семантички и синтаксички деривати у сиринићком говору	9
Бояна М. Велёвич Попович, Радивое М. Младенович: Местоимение <i>что</i> и его семантические и синтаксические дериваты в сиринических говорах . . .	32
Bojana M. Veljović Popović, Radivoje M. Mladenović: The Pronoun <i>što</i> and its Semantic and Syntactic Derivatives in the Vernacular of the Sirinić County	33
Branka Z. Tafra: Natuknica i nadnatuknica u frazeološkom rječniku	35
Бранка З. Тафра: Заголовочная единица и опорный компонент во фразеологическом слове	58
Branka Z. Tafra: The Entry and Super-entry in a Dictionary of Idioms	59
Paweł Kowalski: Hierarchiczność w opisie słowotwórczym – wybrane problemy	61
Павел Ковалски: Хијерархичност у дериватолошком опису – одабрани проблеми	73
Paweł Kowalski: Hierarchy in Derivatological Description – Selected Problems	74
Martin Ološtiak: Z dejín modernej sloveskej derivatológie	75
Мартин Олоштјак: Из историје савремене словачке дериватологије	104
Martin Ološtiak: From the Modern History of Word-formation Research in Slovak Studies	104
Стана С. Ристић, Ивана В. Лазић Коњик: Аксиолошки речник српског језика – предлог израде	105
Стана С. Ристич, Ивана В. Лазич Коник: Аксиологическиј словарь сербског језика – предложение по составлению словаря	125
Stana S. Ristić, Ivana V. Lazić Konjik: Axiological Dictionary of the Serbian Language – a Proposal for its Compilation	126
Драга С. Зеџ: Лингвистичко истраживање двосложне или женске риме у српској поезији	127
Драга С. Зеџ: Лингвистическое исследование двухсложных или женских рифм в сербской поэзии	155
Draga S. Zec: A Linguistic Investigation of Disyllabic or Feminine Rhymes in Serbian Poetry	156

Владан З. Јовановић: Поглед на партиципска образовања на -ћу, -вши и -м(и) из угла лексикографског описа савременог српског језика	157
Владан З. Јовановић: Взгляд на причастные образования на -ћу, -вши и -м(и) с точки зрения лексикографического описания современного сербского языка	180
Vladan Z. Jovanović: An Overview of the Participles Ending in -ћу, -вши and -м(и) from the Perspective of the Lexicographic Description of the Contemporary Serbian Language	182
Милена М. Јакић Шимшић: Асоцијативни односи придева у тесту слободних вербалних асоцијација српског језика	185
Милена М. Јакић Шимшић: Ассоциативные отношения прилагательных в тесте свободных вербальных ассоциаций сербского языка	199
Milena M. Jakić Šimšić: Associative Relations of Serbian Adjectives in the Free Association Verbal Test	200
Саша П. Марјановић: Бенсонов систем обраде глаголске флексије у речнику	201
Саша П. Марьянович: Система представления глагольных флексий в словаре М. Бенсона	229
Saša Marjanović: The System of Processing Verb Inflection in Benson's Dictionary	231
Некролог	
Академик Иван Клајн (1937–2021) (Предраг Пипер)	233
Прикази и критика	
Виктор Савић. <i>Српска књижевна реч у својим њим сјолећима</i> . Подгорица – Ниш: Матица српска – друштво чланова у Црној Гори, Међународни центар за православне студије, 2019 (Вања Станишић)	239
<i>Наш језик</i> год. L, св. 2, 2019, 811 стр. (Марина Спасојевић)	244
Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska. <i>Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce</i> . Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2020, 548 str. (Ивана В. Лазич Коњик)	253
Ли́лия Раши́довна Ду́скаева. <i>Стилистический анализ в медиалингвистике</i> . Москва: Флинта, 2019, 340 стр.; Ли́лия Раши́довна Ду́скаева (науч. ред.), Любо́вь Ю́рьевна Ива́нова (отв. ред.). <i>Медиалингвистика славянских стран</i> . Москва: Флинта, 2020, 464 стр. (Стефан Милошевић)	266

<i>Metaphor and Metonymy in the Digital Age. Theory and methods for building repositories of figurative language. Marianna Bolognesi, Mario Brdar & Kristina Despot (eds.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2019, 264 p.</i>	
(Р а ј н а М. Д р а г и ћ е в и ћ)	273
Рајна Драгићевић. <i>Грамаџика у огледалу семантике</i> . Београд: Чигоја штампа, 2020, 236 стр. (В а л е н т и н а М. И л и ћ)	280

Регистри

Регистар кључних речи LXXVII књиге	
<i>Јужнословенског филолога</i> , св. 2	291
Регистар имена LXXVII књиге	
<i>Јужнословенског филолога</i> , св. 2	293

Бојана М. Вељовић Поповић*
Радивоје М. Младеновић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

ЗАМЕНИЦА *што* И ЊЕНИ СЕМАНТИЧКИ И СИНТАКСИЧКИ ДЕРИВАТИ У СИРИНИЋКОМ ГОВОРУ**

У овом раду анализирају се заменица *што* и њени семантички и синтаксички деривати у призренско-јужноморавском говору северношарпланинске жупе Сиринић. Највећи део рада посвећује се синтаксичкој употреби *што*, док се на семантичке деривате већим делом упућује на објављена истраживања Р. Младеновића (уп. Младеновић 2019).

Дијалекатска грађа показала је да ова лексема има широк спектар синтаксичких реализација – бележена је у функцији релативизатора у релативним реченицама атрибутог и апозитивног типа, у служби везника у узрочним и изричним реченицама, те у заменичкој и прилошкој служби. Истраживањем су обухваћени и они случајеви у којима се *што* нашло у оквиру везничких спојева хипотактичних или паратактичних структура.

У овом раду се утврђују и описују – пре свега – синтаксичке позиције и услови под којима се *што* у њима реализује. У већини описаних служби као конкурентна бележена су и друга синтаксичка средства, па се пажња посвећује и утврђивању фреквентности лексеме *што* у наведеним позицијама у односу на синонимне синтаксичке јединице.

---

* bojana1919@hotmail.com, radivoje.mladenovic@gmail.com

** Рад *Заменица што и њени семантички и синтаксички деривати у сиринићком говору* урађен је у оквиру Стратешког пројекта САНУ „Историја и културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији“ (ИНСКИМ).

У служби везника односних реченица *шћѣо* има широку употребу у говору Сиринића, чиме се овај идиом уклапа у шири српско-македонски ареал, а удаљава од стандардног језика у коме се најчешће употребљава *који*.

Лексема *шћѣо* у говору Сиринића употребљава се и у служби везника у објекатским реченицама са изричним значењем, а *шћѣо* је и основни везник узрочних реченица.

Кључне речи: сиринићки говор, семантички и синтаксички деривати заменице *шћѣо*, балканословенски ареал.

0. Увод

У овом раду анализирају се заменица *шћѣо* и њени семантички и синтаксички деривати у призренско-јужноморавском говору северношарпланинске жупе Сиринић.¹ Највећи део рада посвећен је синтаксичкој употреби *шћѣо*, док се о семантичким дериватима углавном говори на основу раније објављених истраживања Р. Младеновића (уп. Младеновић 2019).

Дијалекатска грађа² показује да ова лексема има широк спектар синтаксичких реализација – бележена је у функцији релативизатора у релативним реченицама атрибутског и апозитивног типа, у служби везника у узрочним и изричним реченицама, те у заменичкој и прилошкој служби. Истраживањем су обухваћени и они случајеви у којима се *шћѣо* нашло у оквиру везничког споја хипотактичких или паратактичких структура.

Циљ овога рада јесте да се утврде и опишу – пре свега – синтаксичке позиције и услови под којима се *шћѣо* у њима реализује. У већини описаних служби као конкурентна бележена су и друга синтаксичка средства, па ће пажња бити посвећена и утврђивању фреквентности лексеме *шћѣо* у наведеним позицијама у односу на синонимне синтаксичке јединице.

0.1. Ареални преглед прилика у суседним идиомима са којима је сиринићки у лингвогеографском контакту – пре свега у северношарпланинским, призренско-јужноморавским говорима у Метохијској и Косовској котлини, којима овај говор већином својих особина и припада (Младеновић 2019: 831–852), затим говорима призренско-јужноморавског типа у суседним областима Северне Македоније, омогућиће да се овај говор сагледа као део ширег дијалекатског простора који чине суседни

¹ Прозодијски, фонетско-фонолошки и морфолошки систем сиринићког говора описани су у Младеновић 2019.

² Употребни домен заменице *шћѣо* у сиринићком говору анализиран је на основу грађе у Младеновић 2010 и Младеновић 2019. Закључак о семантичким и синтаксичким дериватима у говорима са којима је сиринићки у ареалном контакту (в. т. 3.1) заснива се на основу непубликоване грађе којом аутори располажу.

говори обухваћени сличним еволутивним развојем, чиме ће се утврдити положај изоглоса, те евентуална појава микрораслојености на овом терену.

0.2. Истраживању синтаксичких структура сложене реченице српских народних говора није посвећивана већа пажња, тако да до сада није објављена ни једна монографија³ са обухватним описом хипотактичких или паратактичких структура. У монографским описима српских народних говора најчешће се наводи попис забележених везника, са евентуалном констатацијом о присуству везника различитог од инвентара стандардног језика, неретко без потврда из грађе. Истраживачима дијалекатске синтаксе ову празнину могу надоместити обимнији дијалекатски текстови, којих – нажалост – често нема много уз опис говора.

Изнета констатација односи се и на говоре призренско-тимочке дијалекатске области, којој типолошки припада и сиринишки говор.⁴ Нешто систематизованих информација о хипотактичким структурама ове дијалекатске формације – без озбиљнијег задирања у функционисање система – пружа монографија о говору Ниша и околине (Тома 1998: 417–423), затим у Младеновић 2013: 388–392, Младеновић 2019: 786–800. О везнику *што* у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије одређене информације налазе се у Младеновић 2010: 100–103, Младеновић 2019: 768–773.

Сиринишки говор спада у малобројне српске народне говоре чија је синтаксичка структура детаљније истраживана.⁵ С обзиром на то да о хипотакси народних говора, укључујући и ареал коме сиринишки припада, нема много података, овај прилог требало би да подстакне истраживаче да и овом делу дијалекатске структуре посвете одговарајућу пажњу.

³ Треба се надати да ће ускоро бити публикован текст одличне докторске дисертације Данке Урошевић о односној реченици у шумадијско-војвођанским говорима (в. Урошевић 2015).

⁴ Уп. са прегледним радом Д. Урошевић о досадашњим испитивањима хипотактичких структура у призренско-тимочким говорима на основу објављених радова у Српском дијалектолошком зборнику до 2010. године (Урошевић 2011а). Овај прилог је покушај доношења закључака о хипотактичким структурама у призренско-тимочким говорима. С обзиром на одсуство истинских истраживања у прегледаним монографијама о овом делу језичке структуре, од Д. Урошевић се није могао очекивати резултат већи од достигнутог. Сudeћи по нашој грађи, али и већ публикованим истраживањима, хипотактичке структуре у призренско-тимочком ареалу богатије су и разноврсније од онога што се на основу публиковане грађе из ове зоне може закључити.

⁵ У низу радова Р. Младеновића и Б. Вељовић описана је употреба глагола у сиринишком говору (уп. са пописом ових радова у Младеновић 2019: 73–74). О појединим (морфо)синтаксичким карактеристикама говора југозападнoг дела Косова и Метохије, и сиринишком говору као делу овог ареала, расправља се у низу прилога Р. Младеновића (уп. са пописом радова у Младеновић 2019: 73).

0.3. Ово није први рад о синтакси реченица у сиринићком говору. У Младеновић 2018 анализиран је систем независнослужених реченица, док су у прилогу Младеновић, Вељовић 2019 описане намерне (финалне) реченице. Пошто аутори располажу богатом грађом из овог и суседних говора, а погодном и за истраживања укупног система зависнослужених реченица, треба се надати да ће и хипотакса сиринићког говора бити истражена онако како је то већ урађено са употребом глаголских облика у овом говору.

1. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

1.1. З а м е н и ц а *шїѠ*

Лексема *шїѠ* употребљава се у говору Сиринића у заменичкој служби, и то самостално или у изведеницама.

Заменица *шїѠ* у упитном значењу директан је континуант прасловенског *чьѠ. У сиринићком, како је и у околним говорима, непознат је новији облик *шїѡ* (Младеновић 2010: 97–104).

1.1.1. Заменица за ствари *шїѠ* у сиринићком говору широко је заступљена. У овом и говорима ареала коме припада Сиринић, нема продора *какво* у заменицу *шїѠ*.⁶

1.1.2. Заменица за ствари *шїѠ* користи се у упитном и зависно-упитном значењу:

(1) *ШїѠ* се прáјло?; *ШїѠ* да се рáди! *ШїѠ* је да бíне црвен преко цéле годíне.; а *шїѠ* ће ти (Се); *ШїѠ* прáиш тýјка?; јá *шїѠ* ти вíкам; А *шїѠ* ће гу бýљук мáчке!; *ШїѠ*-знам тóј по старíнски свé.; За Ђурђéвдэн *шїѠ*-да ти кáжем, сíнко, тóј?; А да сэм најшѠ на јáто вýци, *шїѠ* би бíло?; *ШїѠ* причáле тíја стáри?; *ШїѠ* требáло у кýћу да се рáди? (Ја); А *шїѠ*-знам!; Нáши не тужíле, нéје Бугáри. *ШїѠ* знáв, нéго нáши.; А ѡн, сирóма, знáа *шїѠ* íе.; *ШїѠ* се јéло?; *ШїѠ* си работáа?; дá л бíло *шїѠ* (Вр); *ШїѠ* ће работáте, чичка-Дрáго?; А *шїѠ* да рабóтам? *ШїѠ* íе?!; Па *шїѠ*-знэм!; Дрýго, *шїѠ*, хéро?; да погледáмо *шїѠ* íе, *шїѠ* ће ми прáи жéна; И јá, *шїѠ* да прáим, па прíђи при свекрве.; *шїѠ* се пéва (Шт); *ШїѠ*-знэм *шїѠ* се рáди тóј, *шїѠ* íма, *шїѠ* нéма.; *ШїѠ* ће не пíташ?; зборíмо куд нáс *шїѠ* íма; *ШїѠ* је? *ШїѠ* ти причáа дéда?; *ШїѠ* смо косíле гóре, на тýј Мерáју што вика́мо, *шїѠ* смо косíле за двá, три саáта, дóле нé би могáле за двá, трí дéна да покосíмо. (Бе); *ШїѠ*-ли-íе тóј?; *шїѠ* да се прáи, *шїѠ*-знэм, знáте ли *шїѠ* íма у нáс, *шїѠ* му мóгу, *шїѠ* си имáла, а *шїѠ* па да бíне, ако нé га посíјеш, нéма *шїѠ* да бíне; Цéў нóћ мíслим дí íе, *шїѠ* íе. (ДБ); Па н[и] имáло тэд нí *шїѠ* да се дáде, нí *шїѠ* да се нóси.; Сéг нé знэш кóј

⁶ Уп. са оваквим продором у говорима призренско-тимочке области (Белић 1905: 291; Богдановић 1979: 68; Марковић 2000: 148; Ђирић 1983: 75).

ти збѡри, *шїѡ* ти збѡри.; А штѡ-знѡм, нити знѡм *шїѡ* љу. (ГБ); Ђн *шїѡ* кѡже увѣчер кѡт се скѹпу свї.; домѡћин *шїѡ* кѡже, глѣдоѹ кѡј *шїѡ* рабѡта; А *шїѡ* ћеш овѡмо?; *шїѡ* ти је; Па нѣ-знам *шїѡ* свѣ рѡди.; Нѡсу по никѡје петлице, кѡј *шїѡ* їма. (Го); А *шїѡ* имѡл'е!; Кѡј нѡси пѣтла, кѡко кѡј *шїѡ* їма.; Ђн водїја рѣд *шїѡ* трѣба у кѹћу да се кѹпи.; *Шїѡ* сѡм рабѡтѡа кѡт сѡм бїја мїцѡк? (Др); *Шїѡ* је овѡј?; нѣма *шїѡ* да му кѡѣм; Ђни пїтов љѹде – кѡкво је, *шїѡ* је.; ни *шїѡ* да рѣчем, *шїѡ* да се прѡи, *шїѡ* трѡжиш тѹја (Ви); *Шїѡ*-знѡм кѡј узїја.; А *шїѡ*-знѡм кѡт сѡм родѣна!; *Шїѡ* ће прѡймо?; *Шїѡ* смо збѡрѣл'е?; а јѡ *шїѡ* љу, *шїѡ* да ти донѣсем, и *шїѡ* їма, *шїѡ*-знам дї је, *шїѡ* да ги збѡрим (Су).

1.1.3. У значењу упитног прилога „заштѡ“ *шїѡ* се у сиринїћком говѡру, кѡко је и иначѣ у јѹжнометохијским говорима (Младѣновїѹ 2010: 99), факултативно користи са рѣчѡм за појачавање значења *їа*:

(2) *Шїѡ* па ѡна свѣ штѡ родїла да је жїво!; *Шїѡ* си пѡшла?; А *шїѡ* па да му кѡже! (Се); *Шїѡ* бѣдо, овѣјзи годїне? (Ја); *Шїѡ* ћеш тї да їдеш? (Ви); А *шїѡ* си морѡла да рѣкнеш? (Ја); *шїѡ* нѣ си бїла у њїву, а *шїѡ* па му нѣће; *Шїѡ* успршти тѡј лѡнац? (Вр); *Шїѡ* побѣже од нас?; А *шїѡ* ги па враћаш у кѹћу? (Шт); *шїѡ* па да се мѹчиш; а *шїѡ* да идѣмо (Бе); *шїѡ* га вїкаш, *шїѡ* нѣ си отѣрила; *Шїѡ* нѣси узѣа? (ДБ); *шїѡ* па нѣ сте отїшле, *шїѡ* па да рѣкне (Го); *шїѡ* па нѣси рѣко, *шїѡ* па да рабѡта (Др); *шїѡ* нѣ си донїја, *шїѡ* нѣ варїла (Су).

1.1.4. Каѡ семантички дериват у сиринїћком говѡру *шїѡ* функциѡнише у двама значењима балканистичког порекла (Тѡполињска 1996: 84–85): каѡ придеѡ, када алтернира са *какѡи*, *-а*, *-ѡ* (3), каѡ семантички дериват у узвичним конструкцијама (4).

(3) *Шїѡ* дѣте је тѡј. (Се); *Шїѡ* јѹнак му бѣше пѡ млѡд сїн. (Вр); А *шїѡ* лѡпѡви бѣу тїја у милицију. (ГБ); *Шїѡ* чѡек бѣше нѡш кѹм. (Го); *Шїѡ* кѡсѡч бїја нѡш Мирѡслов. (Др); А *шїѡ* бїле јѹнѡци тїја. (Ви).

(4) А *шїѡ* свѣ немѡло на ѡстал! (Се); А *шїѡ* бїло тѡрте тѡмо, тѣ пѡ блїзо штѡ донесуѡле! (Ја); *Шїѡ* свѣ нѣ се донѣло! (Вр); А *шїѡ* ти нѣ прѡјле! (Шт); *Шїѡ* свѣ нѣ се принѣло, пѹни астѡли! (Бе); Обѹчоѹ *шїѡ* ти нѣ! (ДБ); А понѡпре *шїѡ* нѣ се сејѡло! (Го); За лѡжице їма ка сталѡжа никѡа, напраѣна сѣз дѡске. Лѡжице тѹриш, *шїѡ* нѣ! (Др); *шїѡ* ти нѣ имѡље у кѹћу (Су).

1.1.5. Са значењѣм неодређѣне заменице *нѣшїѡ* са нијансом у значењу „нештѡ мало, безначајно“, са значењѣм блиским заменици *шїѡгѡдер*, *шїѡ* се јѡвља зајѣдно са *бїло*. Обѣ јѣдинице у скупу чуѡјају акценат. Потѡврђѣна су ѡба редѡследа (5, 6).

(5) *Било шѣо*: Вржува́ле ко́њу на гри́вну ча́рапе ли, пе́шкир ли, *би́ло шѣо* да га да́рујоу́ и њѣ́га.; Па сѣ́сѣ *би́ло шѣо́*, прокине́мо.; Кóј има́а компи́ре, ко́ј има́а *би́ло шѣо* напра́ено. (Се); у ра́т смо је́ле *би́ло шѣо́* (Ја); *би́ло шѣо́* да се принѣ́се, да не покáни *би́ло шѣо́* (Шт); *би́ло шѣо́* да се доби́је; *Било шѣо́* да има́мо за Ћурђедан – би́ло ја́ре, би́ло ја́гње, би́ло коко́шка. (Бе); а да сѣ́м доби́ла *би́ло шѣо́* (ДБ); Се да́де гості́ма не́што. *Било шѣо́*.; И та́нке гра́нке от смрѣ́ке или црѣ́шње, онѣ́ј ко́ре или *би́ло шѣо́*.; зако́льо би́ло шѣо́ (Го);

(6) *Шѣо́ би́ло*: *шѣо́ би́ло* ће поје́демо (Ја); да изе́де *шѣо́ би́ло* (Шт); се скúпи на не́што, на никóе др́во или *на шѣо́ би́ло* (Бе); да́деш *шѣо́ би́ло* са́мо њѣ́му да му одговáра (ДБ); И *шѣо́ би́ло* – е́л'и от прýће, е́л'и о́дѣ дру́го, е́л'и ѣ́рж^ш. (Ви); да ги најѣ́дем сѣ́з *шѣо́ би́ло*; да се изнѣ́се *шѣо́ би́ло* (Су).

1.1.6. О заменицама сложеним са *шѣо́* в. у Младеновић 2019: *нешѣо* (стр. 476–478), *шѣогóдер* (стр. 478–479), *нишѣа* (стр. 479–480), *свѣшѣо* (стр. 480–481).

О *нешѣо* са прилошким значењем в. Младеновић 2019: 478.

2. У АНАЛИЗИ КОЈА СЛЕДИ УТВРЂУЈУ СЕ СИНТАКСИЧКЕ СЛУЖБЕ У КОЈИМА *ШТО* – САМО ИЛИ У ВЕЗНИЧКИМ СПОЈЕВИМА, НАСТУПА У ГОВОРУ СИРИНИЋА.⁷

2.1. ШТО у служби везника у односним реченицама⁸

У служби везника односних реченица *шѣо* има широку употребу у говору Сиринаића, чиме се овај идиом уклапа у шири српско-македонски ареал, а удаљава од стандардног језика у коме се најчешће употребљава *који*,⁹ а релативизатор *шѣо* не потпада ни под најобичнија ни под најфреквентнија везничка средства релативних реченица.

Забележену грађу овде анализирамо с обзиром на употребу *шѣо* у служби релативизатора у зависнослуженим реченицама са супстантивним антецедентом у главној реченици и зависном клаузом која има значење атрибута. С обзиром на природу релације која се успоставља између везивне речи и супстантивног антецедента из основне клаузе, у питању су овде тзв. односне реченице рестриктивног типа, тј. атрибутивне. Семантички међуоднос релативизатора и антецедента може бити

⁷ У раду се користе следеће скраћенице за насеља у којима је забележен пример: Се (Севце), Ја (Јажинце), Вр (Врбештица), Шт (Штрпце), Бе (Берејце), ГБ (Горња Битиња), ДБ (Доња Битиња), Го (Готовуша), Др (Драјковце), Ви (Вича), Су (Сушиће).

⁸ Уп. са истраживањем односних реченица у шумадијско-војвођанским говорима Д. Урошевић (Урошевић 2010; 2011б; 2015).

⁹ Од свих конективних речи атрибутивне зависне клаузе „најфреквентнија је у употреби заменица *који*, што је вјероватно последица њене највеће 'неосјетљивости на контекст'“ (Ковачевић 1998: 193).

и нерестриктивног типа, те се овде анализирају и апозицијске, односно апозитивне реченице.¹⁰ Релативизатор *шїѠо* у сиринићком говору може, такође, реферисати и на антецедент прилошкога типа у основној клаузи,¹¹ те су предмет наше анализе и такви примери.

2.1.1. Атрибутске релативне реченице са релативизатором *шїѠо*

У уводу је поменуто да код атрибутских реченица релативизатор успоставља однос са супстантивном речју у основној клаузи. У тој служби могу се наћи именице, заменице, придеви или бројеви, односно синтагме састављене од спојева тих речи. У нашој грађи највише забележених примера чине они са именичким и заменичким антецедентом, док је осталих знатно мање. Имајући у виду да је за класификацију атрибутских реченица од значаја да ли се појам у антецеденту на који релативизатор упућује односи на живо или неживо, у анализи ћемо такве примере посматрати посебно.¹²

2.1.1.1. У овој групи издвајамо најпре атрибутске реченице са релативизатором *шїѠо* и именицом која се односи на неживу природу у служби антецедента која се може наћи самостално (7) или у саставу синтагме (8), а у којима се остварује опште, неспецификовано атрибутско значење:

(7) Струшка *шїѠо* се каже, онóј ка нóж^ш. (Др); И камењ *шїѠо* се врти. (Се); Па озгóр тóру бисáге *шїѠо* тка́ла, *шїѠо* топча́ла – бељóве, чарша́фе. (Се); И столице *шїѠо* íма, свé ги сакрíјоу у кúћу. (Се); Рруко́ђи *шїѠо* се прóсне до́ле. (Ја); Па озгóр тóру бисáге *шїѠо* тка́ла, *шїѠо* топча́ла. (Вр); Тóј каме́ње *шїѠо* вíдиш тóјка. (Вр); Ујóутру пр́во кóске, *шїѠо* оста́ле кóске *шїѠо* се прáјле пити́е. (Бе); Па тањíри *шїѠо* имáло. (ДБ); Да на́ђеш јéно двá каме́ња да су, али прáви, лéпи, ка блоко́ви *шїѠо* су сáг. (Го); Др́во *шїѠо* имáло имéлу га вика́ле вра́жјо др́во. (Го); Їмам тáмо сли́ку *шїѠо* смо се слика́ле. (ГБ); Имáмо посéбно гребéне *шїѠо* се чéшља. (Др);

(8) Ројéви долази́ле у тóј трмкy *шїѠо* дíноу тáмо. (Се); тáј секи́ра *шїѠо* се тру́па др́ва (Се); Па да покíснеш'э тóј тéше *шїѠо* íмаш. (Го);

¹⁰ О атрибутским и апозитивним реченицама в. Стевановић 1969: 851–859; Ковачевић 1998: 182–183; Станолчић, Поповић 2008: 318–320; Павловић 2018: 223–225.

¹¹ Све атрибутске реченице су релативне, тј. односне реченице, зато што њихов везивни елемент успоставља релацију, тј. однос са супстантивним антецедентом из основне клаузе. Али, појам односна реченица или релативна реченица шири је од појма адјективна реченица зато што се у односне реченице као структурни тип сврставају и све адвербијалне реченице у којима се зависна клауза односи на један прилошки елемент из главне клаузе (Тада када ме је позвао била сам радосна).

¹² У анализи ћемо се ослањати на поделу антецедената на подтипове, која је успостављена у докторској дисертацији *Релативна реченица у шумадјско-војвођанском дијалекту* Д. Урошевић (в. Урошевић 2015), имајући у виду да је у нашој литератури најпрецизнија и најпотпунија, а коју ћемо модификовати за потребе нашега рада.

Има нарочито, посебне ножице н'ине *шїѠо* се стрїжо б'уце. (Др); Свѣ тѣј камѣње *шїѠо* бїле озг'ора ги пребацїле т'уја. (Бе); ов'ај к'ућа *шїѠо* је позади нас (Го); И ов'ај ћ'ошак, бїћи, *шїѠо* ни 'е ов'ај четв'рти пр'авац т'амо. (Го); Т'ој ник'оа кр'ља *шїѠо* бїла падн'ута, т'уј се заб'оја. (Бе); Каланц'урке вїкоў да им'але з'убе ка гребѣни онїја *шїѠо* се чешл'ала в'уна с'ас н'ї, конопл'е, с'аз гребѣне. (Бе); О[д] т'ај колач 'узем п'упе намењѣто *шїѠо* је, праѣно за стоку, 'узем п'упе т'ој, па га однѣсем кут краве. (Шт); Ст'ају крсѣве онѣј пон'апре *шїѠо* им'ало. (Го); поуб'аво за пој'асму, а ов'ој па кудељїце за чѣрге *шїѠо* пр'ајле (ДБ); В'ода їде, али о'но не м'оже да се окрѣће од он'ој др'во *шїѠо* га ст'авиш у т'ој коло. (Го); Сто педѣсет ѣвра *шїѠо* изарчїја. (Шт); Т'анур, т'ој од б'уке *шїѠо* је шир'ока. (Др); бїла под он'уј вратнїцу *шїѠо* гу скршїја Пѣре (Ви).

У свим овим примерима релативизатору *шїѠо* синониман је релативизатор *који*,¹³ у сирињїком говору потврђен малим бројем примера:

(9) Зв'оно к'оје ти 'е тѣбе за мер'ак (ДБ); Др'во у к'оје удари гр'ом, нѣ га сечоў. (ГБ); А др'во у к'оје ударија гр'ом, не смї'е да се сѣче. (Го).

У неколико примера овога типа запажа се присуство месног атрибутског значења, у којима је релативизатор *шїѠо* по правилу у стандардном језику заменљив релативизаторима *где* или *који*. У нашој грађи као синониман потврђен је само релативизатор *де*.

(10) И т'амо им'ало ка мес'арник *шїѠо* (= у коме) се замесув'ало, ка кути'а лѣпо напраѣно. (Се); Уз'оро и п'осле жѣне пок'опоў т'уј н'їв'у *шїѠо* (= где) ће сѣјоў конопл'е. (Се); У т'уј собу им'ало тѣј наћви *шїѠо* седѣло бр'ашн'о. (Др).

У лив'аду бїло др'во *де* (= на к'оје) остаљ'але свѣ т'ој (Ја); Па в'уну с'ам носїла у ваљавїцу *де* (= у к'ојој) им'ало и др'уге жѣне (ДБ).

У примерима овога типа бележене су и потврде употребе релативизатора *шїѠо* са ресумптивном заменицом у форми енклитичког облика личне заменице *он* у акузативу:¹⁴

(11) Књїга *шїѠо* гу фотокопир'аа. (Бе); Н'оси и лѣба *шїѠо* га донї'а (ГБ); и с'ас т'уј р'уку *шїѠо* гу скршїја (ДБ); И да 'узе штїцу *шїѠо* гу купїле

¹³ Овде наводимо само мањи број потврда ради илустрације синонимског односа, док ће анализа употребе везника *који* бити предмет посебног рада.

¹⁴ „Tako se npr. za nesklonjivi (veznički) relativizator što može primijetiti da se uglavnom pojavljuje u funkciji subjekta ili direktnog objekta. Već u funkciji direktnog objekta s njim se često pojavljuje i 'pomoćno sredstvo', resumptivna zamjenica, o kojoj se smatra da se koristi tamo gdje je samom relativizatoru funkcija tee dostupna. U funkciji indirektnog objekta što se pojavljuje isključivo sa resumptivnom zamjenicom (...)“ (KORDIĆ 1995: 39).

О употреби релативизатора *шїѠо* и ресумптивне заменице у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта в. УРОШЕВИЋ 2015: 199 и даље.

(Др); Се мѣта у грѠб и кѠлци шїѠо га носїле. (ДБ); бїја у Ѡтел шїѠо га їма Ѡрл'и. (Су).

2.1.1.2. Иако се у стандардном језику у овој служби најчешће употребљава релативизатор *који* (јер се са *шїѠо* углавном реферише на неживо), издвојен је већи број примера са именицом која се односи на људе у служби антецедента, такође употребљеном самостално (12) или уз атрибут (13). Подзначење које се, на основу значења самог релативизатора, остварује у овим клаузама најчешће је, као и у претходним примерима, опште атрибутско:

(12) Јер сѣга знам браћа шїѠо су рођени пѠсле педесѣте годїне наовамо да јѣн да је ПопѠвић, други да је Јанићѣвић. (Бе); сугарїца шїѠо ми се удала у Призрен, Ѡна бїла по школе (ШТ); Їшла домаћїца шїѠо ѣ. (Ви); їшла за вѠду домаћїца шїѠо ѣ (Ја); однесѠше ги гостїма шїѠо дѠшле синѠјк (Го); Имал'е бабе шїѠо трїл'е жѣне *кѠје* не рађале. (Су);

(13) Тажѣна шїѠо гл'ѣда благѠту. (Ја); тај брат шїѠо Ѡтїша у вѠјску (ГБ); И тај комшија шїѠо бїја да пїта. (ДБ); Жїw је, живї'а тај-чѠвек шїѠо га исѣка. (Вр); Тѣј жѣне шїѠо немале дѣцу (Го); А сѣге їдоу дѠле тѣј слушкїње, тѣј ка конобарице шїѠо су, *шїѠо* служїу на свадбу. (Се); Па тїја гѠсти шїѠо дѠшле, ги дава врѣћу. (ДБ); И Ѡнда качацї тїја шїѠо бїле прѣдѠ, прѣ[д] Други свѣцки рат. (Бе); Нѣма трпѣзе дѠма, већ тѣј ж'ѣне своје шїѠо їдо на грѠбѠ, Ѡне улѣноу тѣјка у кѣћу. (Се); Како ће се љутиw кѠд имѠа Ѡнај водацїја шїѠо разговарѠа тако сѣз девојку, сѣ[с] свѣ. (Ви); Ё, пѠсле кѣт су постѠри, на прїмер, ка сѣк мѠа снаша шїѠо ѣ. (ШТ); Нај вїш'е ѣ криу матїчар нїкој шїѠо бїја. (Бе); И кѣ[д] дѠшла Ѡнај матї њѣгѠва шїѠо бїла, каже Ѡна. (Су); Свѣ мајстѠри шїѠо су, по јѣну мешѠвїну. (ШТ); Јѣна кѣва мрсно, а пѣтак и срѣду тѠј имѠла пѠсѣбна домаћїца шїѠо кѣва пѠсно пѠсуљ. (Др); Ал'и пѠсл'е дѠђе секретѠр наш шїѠо бїја у предузѣће. (Ви); Л'уди други шїѠо се'ал'е (Ви); Їма мајстор нарѠїто *шїѠо* набїра тѣј сѣкне. (Др); Їмов људи стѠри шїѠо не знајѠw нїшта (Ви); бїла јѣна улавїца шїѠо не знала да плѣте (Го); РѠдос за удовїце трї шїѠо бїле. (ДБ); тѠј мѣче испѠт пѣт шїѠо бїло (Вр).

И овде је *шїѠо* заменљиво са *који* и примера је, очекивано, нешто више него у претходним случајевима када антецедент реферише на неживо:

(14) Смо давале мешѠље кѠа ни месїла кѠј ни умрїја. (Се); Домаћин кѠј унесе, ѣн залѠжи бѣњак. (Ја); Кѣд бѠлу ўши, мљѣко смо турѠл'е дѣцами. Од жѣне кѠја дѠ'и. (Су); Па најстѠра жѣна кѠа ѣ на бачѣњу, и стар мѣж^{III}. (Се).

У само једном примеру забележено је квантитативно атрибутско значење, где је релативизатор *шїѡ* заменљив са *колико*: Ше́есет и пѣт дете́ти шїѡ имаа он на ро́ждѣнѣн. (Шт).

2.1.1.3. Мали је број забележених примера са релативизатором *шїѡ* и властитом именицом у служби антецедента:

(15) Жїти свѣти-Рѣнѣѡ *шїѡ* вади ду́шу. (Ја); Та́ј Вѣско *шїѡ* је, мо́ј ѡтац га учи́ја. (Шт); Ти́ја Поповїѣи *шїѡ* су. (Бе); Ту[ј] је Ци́гѣнка *шїѡ* га́си жа́рље. (Го).

2.1.1.4. Потврде реченица са релативизатором *шїѡ* и именицом која се односи на животиње (16) и биљке (17) у служби антецедента такође су бележене:

(16) Бра́ви *шїѡ* се не́ шїѡ, се ви́коу угі́чи. (Се); То́ј цивѣ́не смо јѣл'е да се ору́чи чо́век прѡо. Цивѣ́не *шїѡ* би́л'е. (Ви); Сѣм чека́а док узѣла то́ј доу́њо ме́че испот пѹт *шїѡ* би́ло. (Вр); То́ј свѣ животи́њке *шїѡ* ви́коу ко́у ти је хѣу́ да има́ш ти́, гу имити́раш ти́: бѣ, му́, а́у! (Бе); То́ј мо́же да вра́пче би́не свѣ пти́це *шїѡ* се ви́коу, ми ви́камо врапчи́ѣи. (Бе); Би́ло то́ј вра́пче нико́е *шїѡ* у на́ш кра́ј до та́д' не́ се ви́дуало и рачуна́ле ка да га Бо́г или не́ки свѣ́тац прати́ја ту́ја (Бе).

(17) Ни са́мо дрѡо *шїѡ* је, не́ сме да се исѣ́че. (Вр); И да би́немо зра́ви као дрѣн *шїѡ* је чвр́с и зра́в, та́ко и ми́ да би́немо. (Ви); ко́сиу лива́де *шїѡ* не́су косѣ́не (Се); О́нда смо ги цепѣ́л'е од бѣ́њак *шїѡ* оста́не од Бо́жиѣ па на Ђу́рѣвѣ́дѣн се цѣпа и се пра́ви као кр́с (Ви); Се извѹ́чоу і́ли три́ стру́ка *шїѡ* су за́ено жи́то, і́ли пѣ́т у је́но *шїѡ* ни́кле. (Ја); Та́ј дѹб *шїѡ* би́ја, на Гради́ште, та́ј *шїѡ* га грѡ́м уди́рија. (Го); Наберѣ́мо сва́ко цвѣ́ће *шїѡ* і́маш по ба́шче. (Го); Бѣ́ш та́ј дѹб *шїѡ* би́ја, на Гради́ште, та́ј *шїѡ* га грѡ́м уди́рија. (Го); Та́ј ко́[ј] је мла́да, і́ли дево́јка, і́ли мланѣ́ста, узѣ́мо цвѣ́ће, боси́љак*, и узѣ́мо три́ кла́са *шїѡ* і́ма пчени́ца и накі́тимо сѣс онѣ́ј цвѣ́ће. (Др); И та́ко оста́дѡше і́ лива́де і́ дрѡа *шїѡ* смо испосѣ́кле јо́ш прѣ́. (Бе).

2.1.1.5. У служби антецедента бележене су и именице које се односе на апстрактне појмове:

(18) Оби́чај та́ј ста́ри *шїѡ* се чи́ни. (Ја); Пр́ви дѣ́н четвѣ́ртак. Вѣли́ки четвѣ́ртак *шїѡ* се ка́ж'е, не́ смо ради́ле и по́ље и кот ку́ће. (Шт).

2.1.1.6. Најзад, на основу наше грађе може се издвојити још једна подврста коју чине реченице са релативизатором *шїѡ* и именицом која се односи на појмове у вези са храном:

(19) А у́рда сирѣ́н'е кат се усі́ри па та́ј ци́к *шїѡ* се изва́ди сирѣ́ње, па ци́к оста́не. (Се); Прѡо ја́је *шїѡ* пу́штим, ја́ га ту́рим у кр́пу. (Шт);

Ту́ри ча́нэк па ту́ри то́ј ја́јце *шїѠо* се мѣшћѣва. То́ј пр́во ја́јце *шїѠо* се мѣшћѣвало. (ГБ); И мѣсо *шїѠо* б́ило спремáно за вечѣру ели за рúчек. (Бе); Донéле ракíу, шéћер мáло *шїѠо* имáло. (Шт).

2.1.1.7. Бројни су примери релативних реченица са заменичким антецедентом, међу којима најпре издвајамо оне са личном заменицом (20), а потом и примере са осталим заменицама које се односе на људе (21), као и оне са комбинацијама заменичког и антецедента другог типа (22):

(20) О́на *шїѠо* праíла, ка́ко про́шла, ја́ не-знам то́ј. (Ви); Ја́ не сáм б́ија према њу́, та́кви ка ѡ́на *шїѠо* ми б́ила памѣтна. (Ви); За́дњи смо б́иле мí *шїѠо* смо косíле гóре. (Бе); Мí *шїѠо* смо б́ил'е гóре у сéло. (Др); Треба́а да отíне сáс њí *шїѠо* погину́ле ту́ја. (Бе);

(21) Па тра́жи па́ре та́ј *шїѠо* др́жи в́рата уну́тра. (Ви); Мí смо се редува́л'е – јéну недéл' у јéна, дру́гу дру́га. А та́ј *шїѠо* б́ила стáра, свекр́ва, ѡ́на ни спремáла, а мí смо се редува́ле да месíмо. (Др); И по́сле тра́жи па́ре та́ј *шїѠо* др́жи в́рата уну́тра. (Се); Извúче та́ј *шїѠо* б́ија. (Ја); Та́ј *шїѠо* сíје чени́цу, па му поáле. (ДБ); Ту́ја му је ку́ћа и он́ ће га напи́ше на то́га *шїѠо* зна́е, на њего́о презíме. (Бе); Ће га спáзу те́ј *шїѠо* жњéјоу. (Ви); И те́ј *шїѠо* повáле О́ј, додóле. (Вр); Ће лéгно у ту́ј цр́кву да спи́јо те́ј *шїѠо* немáле дéцу. (Вр); И сéга ти́ја *шїѠо* остáле та́мо да ги одне́се тѣше да се преобúчоу мáло. (Бе); Ти́ја *шїѠо* б́иле, бóже, *шїѠо* зна́ле. (Го); И в́иди се сáк' да је по́ памѣтно ти́ја *шїѠо* узéле óвде, по́ дóбро жíву. (Бе); Кóј мóже, ти́ја *шїѠо* глéдоу. (ДБ); Ти́ја *шїѠо* су да íду за у н'íву, óни íду у н'íву. А ова́ј *шїѠо* остáне дóма, што ће мѣси, та́ј мѣси до Митрóвдэн. (Др); Спи́е о́на́ј *шїѠо* чу́ва сто́ку. (Др); По́сле мо́ји се спрéмоу свé што трѣба, позóву свé сво́је. О́но *шїѠо* је б́лижњо и комши́е. (ДБ); али јéдан *шїѠо* косíа у нáшу ку́ћу (ДБ); Нóси о́но́му *шїѠо* вржúје (Се); Мí, на пр́имер, нáј стáри попóви смо, а се презивáмо Јанићéвић, а никóи *шїѠо* нéмоу вѣзе мóжда сáс попу́је, ће се презíвоу Попóвић. (Бе); Ёли не́ки *шїѠо* је по́ вéш, éли *шїѠо* по́ нéма грé толи́ко. (Бе); Па ће íдеш ће се утепу́јеш по чу́ке, кэ́т погрéши никóе дево́јче да се уда́де за никó́ега *шїѠо* не́ му при́личи. (Бе);

(22) Та́ј пíѣга *шїѠо* íшла, óна б́ила накић́ена убáо. (Се); Та́ј по́ млáд, кобаја́ги, *шїѠо* сáс мéне да б́ине. (ГБ); И та́ј та́мо *шїѠо* ће одмíта. (Ја); И та́ј та́мо *шїѠо* чéка. (Ви); Бíћи ни́кој ис ку́ће *шїѠо* б́ија. (Ви).

Релативизатор *који* није бележен уз антецедент у форми личне заменице, док га у примерима другог типа бележимо, али са знатно мањом фреквентношћу у односу на *шїѠо*:

(23) Сеја́а та́ј *кó* óре. (Се); Бáњак залóжи та́ј *кóј* уне́се. (Вр); Та́ј *кóја* нíје мешáља, ако́ је мешáља – нé. (Шт); До гробíшта ти́ја љúди. Исто ти́ја *кóи* копáли га нóсу до рúпе, *кóи* оно́дили, óни га носи́у. (ДБ); За дýшу

се дава и он^има ко^и радили, све се дава поклон. (ДБ); Сваки ко^ј се д^иза, ста^ала у ђг^ањ шу^мку. (ДБ).

2.1.1.8. Мањи број примера чине реченице са релативизатором *ш^иио* и заменичким антецедентом који се односи на неживу природу:

(24) Стож'ар каж'емо то^ј *ш^иио* пр^ајмо ст^ог. (Др); М^учник је то^ј ту^ја *ш^иио* пада браш^њо. (Се); И то^ј преко теле^ви^зор *ш^иио* б^ило (Ја); Па врат^ило се ка^же он^ој *ш^иио* се са^би^ра. (Др); Црт^ало је он^ој *ш^иио* и^де на^пред^т. (Ви); Ста^п с^ас ку^ку има он^ај *ш^иио* чу^ва ши^леж^ину. (Ви).

Забележен је само један пример овога типа са релативизатором *који*: Ме^не ми се ч^ини, да не^ма ку^ћа ку^а не вер^ује у ва^мпи^ре или у не^што што не мо^же чо^бек да об^јас^ни од^окле до^оди. (Бе); с тим да се овде име^ница ку^ћа ипак односи на оне који живе у њо^ј, т^ј. уку^ћане, те се стога не може сматрати антецедентом који ре^ферише на неживо.

2.1.1.9. Реченице са релативизатором *ш^иио* и заменичким антецедентом који се односи на животиње и биљке:

(25) Он^ај [јеж] *ш^иио* има па^пке ка сви^нске, ти^ја се је^до^у. Ови^ја *ш^иио* имо^у ка куч^инске ша^пе, ти^ја не се је^до. (Ви); Не-сме др^во да се ис^ече *ш^иио* има им^елку. *Ш^иио* има гра^ње над^ол'е и упл'ет^ено је. (Су).

У овој служби *који* није бележено.

2.1.1.10. У групи примера коју чине реченице са релативизатором *ш^иио* и неутрумским заменицама као антецедентом¹⁵ издвајамо оне са показном заменицом као антецедентом (26), примере са осталим придевским заменицама (27) и једна потврда са именичком заменицом (28), а употребљавају се и у комбинацијама са антецедентом другог типа (29):

(26) Ко^ј има, сва^ки да^де ја^јце. А ко^ј н'е^ма, да^де то^ј *ш^иио* има. (ГБ); Напун^имо то^ј *ш^иио* им^амо. (Се); К^эт се он^оди ма^ло то^ј *ш^иио* б^ило измеш^ано. (Ја); Те^ј куд на^с у^век ги ви^кале – то^ј *ш^иио* не се спо^ми^ња (Бе); Веро^ватно то^ј *ш^иио* прич^але ови^ја (Бе); А ко^ј н'е^ма, да^де то^ј *ш^иио* има. (ГБ); У суб^оту то^ј *ш^иио* спре^мила дево^јка. (ГБ); И то^ј *ш^иио* ост^ане. (Су); Бис^аге ту^ру да се во^ду, да се во^ду му^ж и же^на, да не се ка^ро^у, за^{то}ј ту^ро^у то^ј *ш^иио* је

¹⁵ „Неутрумске заменице у улози антецедента тичу се пре свега предмета и апстрактних садржаја који се преко садржаја релативне клаузе индиректно у ширем смислу идентификују. Но, дате заменице никада ентитет на који упућују не представљају као конкретизован предмет или биће, као издвојен, издиферениран, уобличен ентитет, са својим индивидуалним одликама. Показне неутрумске заменице се понашају као деиктичке егзофоричке партикуле. Неутрумским заменицама, показним превасходно, понекад се упућује на жива бића или скупину живих бића узетих као једно (неодређено) мноштво, као збирни појам, односно на неодређену, незнатну количину такве скупине. Ентитети о којима се ре^ферише могу бити присутни у говорној ситуацији, када се релативном клаузом уз невербални знак – гест, прецизира о којем је ентитету реч“ (Урошевић 2015: 211).

састајено. (Се); Да види баба вој шїѡ ти је оwdека. (Шт); Заградиw онóј шїѡ трѣба, кóлко трѣба за óфце. (Су); Онóј шїѡ удара у камен да пада жїто је трепетаљка. (Вр); Онóј шїѡ знам ће ти кажем. (Ви); Овој сс трї крака шїѡ је (Вр).; Ка сэг овé шїѡ затвороу наше. (Вр);

(27) Сэм тка́ла свé шїѡ треба́ло. (Ја); Спрема́мо свé шїѡ има. (Ја); Бо́г^к нека да́де свé шїѡ је до́бро! (Ја); Треба да је кúпиу меша́ље свé шїѡ трѣба. (ДБ); На четрдéсет дéна иде цéла родњина. Свé шїѡ имало – пријате́љи, сво́је шїѡ му је. Свé иде.; Дадо́у је свé шїѡ трѣба. (ДБ); Па свé шїѡ треба́ло, свé сэм работала. (ГБ); Ракíу вру́ћу, свé шїѡ смо имале, однесемо́ горе. (ГБ); Извадиш свé шїѡ имаш. (Го); Кэд је сла́ва, мо́ра да се кúпи свé шїѡ трѣба за сла́ву. (Др); Свако́му да се пр́во здра́вље да́де, бо́жи дéн, па свé шїѡ се мучи́мо свé да има́мо у кúћу, да достари́мо до́бро. (Го);

(28) Да слуша́мо не́што шїѡ има. (Вр);

(29) Свé то́ј шїѡ има да се кúпи, мислим шїѡ се онóди, свé ја сс јетр́у. (Шт); Тэ́т^п шїѡ се спра́јло, то́ј: ви́но, чени́цу, свé то́ј шїѡ трѣба, свé шїѡ да́ја Бог^к. (ГБ); Па исéчеш' онó горе шїѡ је запу́њено. (Др).

Релативизатор *који* није бележен у примерима овога типа.

2.1.1.11. Реченице са придевским антецедентом нису потврђене у грађи, а мањи број потврда садржи бројни антецедент:

(30) Извучемо́ по трї корењч́та да је у јéно сéме, по трї шїѡ никне. (Се); Ово́јо јóш двé помале шїѡ носíле кóрпе. (Шт); На́ми што ни прича́ле, пр́ви шїѡ ни умр́ја у кр́вет на́ми, би́ја дéда на́ш, шїѡ умр́ја от сво́ј смрт. (Бе).

2.1.1.12. Број потврда реченица са релативизатором *шїѡ* и прилошким антецедентом у поређењу са њиховом фреквентношћу у другим дијалектима (за говоре шумадијско-војвођанског дијалекта в. УРОШЕВИЋ 2015: 215) сразмерно је велики:

(31) Давале ги ова́ко шїѡ имале од једéње. (Се); Сэга́шње мла́де, оту́да ова́мо шїѡ до́шле да се уда́о у Сéфце. (Се); Има́ле до́ста лúди о́вде шїѡ ме дочека́ле. (ГБ); Зна́м, ба́ш о́вде јéна, о́вде шїѡ ни́е до нас, а и јéна преко пута. (Го); Тэ́т^п шїѡ се спра́јло (ГБ); Тэ́д^т кобаја́ги шїѡ се снiва, па не ва́ља то́ј. (Шт); Вај-кúпус свéж^ш ка сэ́к шїѡ има. (Шт); А, не! Ни́е ка сэ́г^к шїѡ има венчани́ца, ва́лэ. (Вр); На́пре нема́ло ка сэ́г^т шїѡ има ка́учи по со́бе. (Ја); Ни́је ка сэ́г^к шїѡ и́до гологла́ве. (Го); То́[ј] је до́л'е шїѡ се вр́ти. (Др); Сэб́реш то́ј по окру́гло, јемпúт шїѡ је за по́убао. (ДБ); Ни́кој ви́коу – бé, ни́кој ви́коу – мé, ни́кој ра́зно шїѡ има сто́ку да се помéне та́ко. (Ја); Вика́ше свекр́ва, кэ́ ће упу́ца ја́к, ја́к кру́шца, па

препóве по нíгде *шíио* крши́а (Се); И обóчоў лéпо – óвде чарáпе онéј жéнске везéне, пона́пре шíио се вéзло вунéне чарáпе. (Го); Пона́пре шíио се прáјло двóјца да гу нóсу. (Го).

2.1.1.13. У свим до сада наведеним примерима релативна клауза заузима контактну позицију непосредно након исказаног антецедента. Један део примера, међутим, потпада под категорију тзв. циркумноминалних релативних клауза, у којима „релативизатор и антецедент никада нису у непосредној вези. Између релативизатора и антецедента бележе се: глаголски део предиката, односно глаголска енклитика, цео предикат, заменичка енклитика и предикат, предикат и субјекат, какав прилог, односно прилошка одредба и предикат. Најчешће антецедент заузима финалну позицију у релативној клаузи“ (Урошевић 2015: 266). Забележени примери су:

(32) Драгóслав, пред мóјега дéду *шíио* бíло. (Бе); Сéга онóј, озгóр *шíио* да подмáжеш пítу. (Бе); Имáле и закопáни љúди дóста, *шíио* ги откопуáле нáши. (Бе); Нáши дéца, од óвде *шíио* íшле по шкóле, свí биле по дóбри ђáци, чíни ми се, него тíја *шíио* биле íзэ грáд^т. (Бе); А штó бíло тóрте тáмо, тéј по блíзо *шíио* донесуwáле. (Ја); Веровáтно тóј *шíио* причáле овíја, *шíио* причáа ми дéда, да мóжда сáмо тóј íзнад зéвње што бíло, да темéље нé ги пренéле, него сáмо одозгóра *шíио* биле тíја камéњи да однéле. (Бе); И кэт спáзу па њóјно шíио íма тéше. (Бе); Дóста нáши љúди, млозíна бíле *шíио* копáле и налазíле тýја. (Бе); от слáме шíио биле покријéне кýће (Се); Пона́пре *шíио* се вéзло вунéне чарáпе. (Го); Да пуштíмо *шíио* имáмо – óўце, крáве, свé да ги пуштíмо да попáсоў пре[д] да излéне слýнце. (Се); Ё, пóсле имáмо онóј конóплe, *шíио* се се'áло конóпл'е, па сталáмо мáло кроз онóј блáто. (Др); Кóј óће га скýва, а óн посéбно íма *шíио* избáци мáло, се загýсти, каж'éмо ýрда. (Др); Опýта је тóј опáнци *шíио* се опутуwáл'е. (Су).

Релативизатор *који* у примерима овога типа веће је снаге у односу на претходне:

(33) Неки се завéта *кóји* нéшто мóра за свету-Пéтку. (Се); Тáј чóбек трéба да бíне *кóј* по вíше ўме да збóри и да се шáли. (Се); А стáра, јéна *кóа* бíла домаћíца, дóма. Óна, *кóа* је бачíца, посéбно; бачíца прáи сирéн'е. Їде на трло, íде да мýзе óфце. А *кóа* је домаћíца дóма, óна спрéма ручкóве, вечéре. (Се); Па, бóгме, и мóмци íшле да чýвоў *кó'* íма по вíше стóку. (Се); Тóј свé животíнке што вíкоў *кóу* ти је ћéў да íмаш тí, гу имитíраш тí: бé, мý, áу (Бе); За здрав́ље попи́е *кóј* му је дру́гар или својóбина. (ГБ); Бачíца се звáла *кóја* сирíла, мýзла. (Го); Свáк грађáнин корíсти *кóј* íде тáмо. (Ви).

2.1.1.14. Слободне релативне клаузе (без исказаног антецедента) реализују се са релативизатором који се односи искључиво на појмове неживе природе.¹⁶

(34) На нѠге смо имале *шїѠо* закољемо говедо, па направимо опанце од говедо. (Вр); Причаш *шїѠо* нај више рачунаш *шїѠо* ти је по воље. (ДБ); Сэк чѠек, викам, *шїѠо* сѠм слушаа да причале људи. (ДБ); Њему стално му се десуало *шїѠо* не ваља. (ДБ); Па бласиљаш *шїѠо* трѣба. (ГБ); Било да помѠгноу *шїѠо* трѣба. (ГБ); И кѠд дођо гѠсти, принесе се *шїѠо* се има, *шїѠо* се спремило. (Го); ДѠл'е има *шїѠо* се врти (Др); Ж'ито у *шїѠо* сипујемо се вика кѠш. (Др); Па имало *ш'їѠо* се струж'е онѣј нађви. (Др); Па узе *шїѠо* му следује. (Ви); Ручамо *шїѠо* даа БѠг, тѠј. (Ви); ПѠсл'е по млади нека кѠпу *шїѠо* Ѡћу. (Др); От седам, Ѡсам године смо радиле *шїѠо* смо мѠгле. (Шт); У цркву нѠсу кѠј *шїѠо* Ѡће да однесе. (Шт); Рн водија рѣд *шїѠо* трѣба у кућу да се кѠпи. (Го); Принесе се *шїѠо* се има, *шїѠо* се спремило. (Го); БѠгме, л'уди не могал'е да виду ништа кѠрисѠ от *шїѠо* посије; не-знам кѠлко рекѠше *шїѠо* утепал'е тако (Ја).

У служби релативизатора који се односи на живо бележени су примери са *који*:

(35) *КѠј* праи сѠз убаѠ свѠдбу, здравицу и прво иде у кѠма. (ДБ); Трафке бѣре *кѠј* мѠже да иде по камѣње. (Ви); А, *кѠа* је мешаља, мешаља кѠзи гу је рѣд. *КѠја* се редује. (Су); КѠд је сѠшно време, нема киша, нема, нема. И се скупиу *кѠа* нема матер, *кѠа* нема Ѡца. (Се); *КѠј* нађе парче, узе парче. (ГБ).

2.1.1.15. Релативна клауза бележена је и у препонованој позицији:

(36) *ШїѠо* остане кѠт се праи сирѣње, тѠ[j]је Ѡик. (Вр); *ШїѠо* смо работале, тѠј. (ГБ); *ШїѠо* трѣба да води рѣд, тај домаћин мора да води рѣд куће. (Др); *ШїѠо* се вржувало опанце, тѠј врпце смо га викал'е. (Су); *ШїѠо* каже – тѠ! (ГБ).

Примера овога типа има и са релативизатором *који*, и он се овде чешће употребљава:

(37) *КѠја* је домаћица, спрема му да руча и му напуни тѠрбу за у дѠн да једе. (Се); *КѠ* Ѡре, тај. (Се); *КѠје* је јѠко детѣнце, прешѣта. (Се); Па *кѠа* је по лѣпа матица, викамо, кѠт копамо. (Ја); *КѠј* дође први на Ѐњат, тај те полази. (Вр); Па *куа* је мешаља, скува пасуљ, Ѡмѣси лѣба, врућѠ. (Шт); Мѣтамо папке овако, и *кѠје* је нај младо девојче у кућу, Ѡно све ги врже јѣну за другу или ги набије јѣну у другу. (Бе); *КѠј* има, сваки даде јѠјце. А *кѠј* н'ѣма, даде тѠј што има. (ГБ).

¹⁶ Детаљније о слободним релативним клаузама в. Урошевић 2015: 277.

2.1.2. Релативизатор *шїѠо* бележен је и у реченицама нерестриktivнога типа, односно апозитивним, у којима се зависна клауза односи на семантички индивидуализоване, тј. одређене супстантивне појмове. Дати појмови помоћу релативне реченице додатно се објашњавају, имајући у виду да су у ужем или ширем контексту већ семантички одређени, при чему се њихов семантички опсег не сужава:

(38) Пѣтар онај РетїѠов^ф, *шїѠо* га имѣше њѣга тако. (Го); И шїѣ сѣс їглу, овуј *шїѠо* крпїмо. (Се); И тѠму дѣсет, *шїѠо* откуцаа на машїну – трїес милиѠна. (Се); А извѣде гу па нѣки другї ако нѣ дѣвер, *шїѠо* бїја дѣвер тѣд^т, па другї. (ДБ); Долазїле љўди да се целївоў, *шїѠо* дѠшле тўјка, *шїѠо* бїле сватѠи. (ГБ); Дѣвер, вај *шїѠо* и Ѡн умрїа. (ГБ); ИмѠмо ѠнѠј коѠѠплѣ, *шїѠо* се сејѠло коѠѠпл'е. (Су); Мѣси коѠа је мешѠѠа, мешѠѠа којзи гу је рѣд. КоѠа се редўје. КѠј нѣма да се редўје, *шїѠо* мѣси стѠлно, тѠј мѣси коѠач. (Су); Му се ѠстѠи на жѠр, тѠј *шїѠо* прегѠри. (ГБ).

2.2. Што у служби везника у објекатїским реченицама са изричним значењем

У стандардном српском језику објекатске реченице са правим изричним значењем као везнике имају међусобно заменљиве *да* и *како*. У сиринићком говору, међутим, знатно су обичније изричне реченице с везником *шїѠо* (39) од оних с везником *да* (40) и везником *де* (41):

(39) Вїдеа *шїѠо* дѠшла (Се); Ѡна знѠје *шїѠо* не трѣба да се окрѣне (Вр); да кѠжем *шїѠѠ* ће дѠђе (Го); кѠжи му *шїѠѠ* си узїѠа (Ви); ЈѠ знам *шїѠо* трѣба да му дѠм. (Шт); Нїкѣт нѣ сѣм се досеѠѠала *шїѠо* ће дѠу у тѣвњїну. (Ја); ИмѠло и куд нѠс *шїѠо* се спомиѠало да за ЂурђѣвдѠн се свучўјѠў. (ГБ); И Ѡна се узбўни и мї знамо *шїѠо* ће се дїне, и вардїмо. (Др).

(40) Ѡл вїдиш *да* нѣмам нїјѣну краў? (Шт); Па ми рѣкла *да* знѠје кој не краде. (Шт); А Ѡна кѣд вїди тако *да* је сїўна кїша, *да* пѠда крушац, Ѡна изнѣсе сѠвру и нїкоў пѣсму певѠш'е. (Го).

(41) Ѡл ти рѣкла *де* ће дѠѣ (Шт); Па мѠти кѣт ће вїди *де* ће се Ѡшўши, ће га ўзе (ГБ), Па зѣр смо знѠле *де* не лѠжоў (Вр).

2.3. Што као сїѠљни знак везе реченица са узрочним значењем

У сиринићком говору као везници узрочних реченица употребљавају се: *шїѠо*, *зашїѠо*, *шїѠѠм*, *їѠшїѠо*, *јер*.¹⁷ Забележен је и један пример са везничким спојем *због шїѠо*.

2.3.1. Везник узрочних реченица са највише потврда је *шїѠо*:

(42) ФѠла БѠгу *шїѠо* їмам своу дѣцу(Се); *ШїѠо* сам мѠѠа, нѣ ме удаѠе. (Ја); нѠма држѠва ни даѠала *шїѠо* смо бїле сирѠтїѠа (Ви); ми

¹⁷ Примере са везником *јер* в. у Младеновић 2019: 381–382.

помогле *шѣо* ми кúћа изгорела (Су); *Шѣо* ме уда́ле овде́на, сэм плакала. (Су); *Шѣо* бѣл’е млого дѣца, они имал’е совру посѣбно. (Су); И тражи па́ре *шѣо* му одни́ја ства́ри. (Се); Уморѣ́ле смо се млого *шѣо* греа́ло слýнце. (Се); Све́ му ме́со попада́ло од но́ге по плани́не *шѣо* йшле, по ра́ту, по све́ (Вр).; Смо се плаши́ле млого *шѣо* пуца́ле сас пу́шке. (Шт); А на́ми ни је ће́у, *шѣо* рачуна́мо по́ голема́ смо фами́лија, и да ви́камо. (Ви); Је́но то́ј. Дру́го, он му је йнат *шѣо* йдем ја́ да га па́зим. (Ви).

2.3.2. У оваквој употреби као конкурент мале снаге јавља се везник *зашѣо*:

(43) А у́она о́һала да цр́кне *зашѣо* је оно́ тако зра́во.; Али о́на не се окре́ћа. *Зашѣо* о́на зна́е то́ј што не тре́ба да се окре́не. Се; До́шоу куд на́с *зашѣо* не́ смо мога́ле ми́ куд њѣ́. Ја, мѣне ми помо́гле *зашѣо* не́ сэм има́ла ни́шта Вр, падну́ла у во́ду *зашѣо* не ви́ди на у́чи Бе; *Зашѣо* би́ја у бо́рбу, дадо́ше му пенси́у. Го.

2.3.3. Везник *шѣом*,¹⁸ настао спајањем везника *шѣо* + (чи)м, обичан у неким северномакедонским говорима призренско-јужноморавског типа као везник временских реченица (Видоески 1962: 243), потврђен је малим бројем примера у сиринићком говору (Младеновић 2019: 774–775). За разлику од говора северномакедонског појаса у коме *шѣом* има вредност везника „чим“, у сиринићком говору овај везник употребљава се као спољни знак везе узрочних реченица, а среће се као конкурент мале снаге везницима *шѣо* и *зашѣо*. Очигледно је да је у сиринићком говору везник *шѣом*, унет адстратним слојем са југа, доживео преосмишљавање у коме је претегао први део *шѣо*(м) као доминантни спољни знак везе узрочних реченица, а „стабилност везника *чим*, подржана дијалекатским приликама у околним говорима и бројним усељеницима у чијем систему није било овога везника, блокирала је знатније присуство *шѣом*“ (Исто: 774).

(44) *Што́м* не́ га води́ја му́ж^м, па ће се исце́па – ви́ка – ба́бо. Ја; И *што́м* не́ смо оти́шле јуче́р, дѣна́с не́ма ва́јда Шт.

Изван сиринићког говора *шѣом* није потврђено ни у једном идиому северношарпланинско-метохијско-косовског ареала.¹⁹

2.3.4. Везник *пошѣо* употребљава се као спољни знак везе узрочних (45) и временских реченица.

(45) Зна́м за Вуци́не, *пошѣо* зѣва мо́ја је уда́та та́мо. (Шт); *Пошѣо* на́ми не́ ни се десѣ́ло, да не да́де Бо́г никóму, ни на́ми. (Шт); Ла́ни не́ му

¹⁸ Преосмишљено *шѣом* се у сиринићком говору специјализовало као речца за истицање количине, даљине уз количинске заменице, прилоге за количину и прилоге са значењем места (Младеновић 2019: 820–821).

¹⁹ Младеновић 2001: 471; Младеновић 2013: 390–392.

дава́ла ма́ти *йошиѿо* умр́ја прија́тељ. (Шт); А зна́м да смо кра́ле, *йошиѿо* би́ла сироти́ња. (Бе); И ^уѿн панти́ја, *йошиѿо* умр́ја сѣг*. (Бе); *Пошиѿо* пла́чов де́ца, сѣге *йдоу* и ма́тере. Су.

2.3.5. Везнички спој због *шиѿо*:

(46) Морáле смо да идѣмо због *шиѿо* смо би́ле ми́цке. (Шт).

2.4. Временске реченице

У сиринићком говору се као обележја временских реченица са значењем постериорности користе *йошиѿо* (47), *само шиѿо* / *сал*²⁰ *шиѿо* (48), затим *кад* (в. Младеновић 2019: 777–779) и његов синоним мале снаге *дори* (Исто: 779–780), везник *чим* (Исто: 780).

(47) Já, *йошиѿо* смо се одво́јле, ви́ше ми́ о́ўце не́ смо има́ле. (Шт); *Пошиѿо* се вечѣра, се угáси све́ћа. (ГБ); *Пошиѿо* јутре дѣн се зацѣди, исечѣмо кришкичи́ће. (Су); *Пошиѿо* се завр́ши áдет, се гáси све́ћа. (Су).

(48) а: *Са́мо шиѿо* ни рече, е́те ти гу же́на. (Се); *Са́мо шиѿо* донесѣше и то́ј сѣно, пѣче да вр́не. (Вр); А *са́мо шиѿо* се подели́смо сѣз бра́та, ўмр ми све́кар. (Шт); *Са́мо шиѿо* ожени́смо сина, ћерка ни се угра́би. (Го);

б: *Са́л шиѿо* дотерíсмо о́ўце у сѣло, бе́гај от Шипта́ре! (Ја); *Са́л шиѿо* се покѣси, тре́ба и да се обр́ћа. (Бе); И *са́л шиѿо* пуштíсмо кра́ве, е́те ти га тр́чи кўм куд на́с. (ГБ). *Са́л шиѿо* се ослободи́ло, ће не те́роў на прўгу. (Др).

2.4.1. У материјалу није уочен везнички скуп *йре него шиѿо*, а уместо њега са значењем антериорности користи се *йред да* (Младеновић 2019: 784):

(49) Да пуштíмо што има́мо – о́ўце, кра́ве, све́ да ги пуштíмо да попа́соў *пре[д]* да излѣне слўнце. (Бе); Све́ да ни иска́же ма́ти *пре[д]* да ўмре. (ДБ); *Пре[д]* да се уда́де, а о́на па побѣ́гни за друго́га. (Го); Купíсмо ку́ћу у Круше́вац ту́ј годи́ну *пре[д]* да се зара́ти. (Др).

2.5. Поредбене и начинске реченице

Поред других везника и везничких спојева,²¹ као знак поредбених и начинских реченица користи се и везнички скуп *ка шиѿо*:

(50) И ѿна би́ла *ка шиѿо* ги би́ла ма́ти. (Се); Áл смо оноди́ле *ка шиѿо* смо ви ре́кле? (Шт); Обў́че се *као шиѿо* би́ла да́нас, та́ко се сўтра (!), се

²⁰ Речце *са́мо* и *са́л* (тур. *sald(e)*) у прилошкој служби са значењем издвајања, ограничавања јављају се као равноправни синоними (в. примере у Младеновић 2019: 826–827), а користе се и у прилошкој служби са временским значењем (Исто: 827).

²¹ Примере са другим обележјима реченица са поредбеном клаузом в. у Младеновић 2019: 782–783 (*ка* „као“, *ка да*; *кај* „као и“, *како*; *ка* „како“).

обу́че. (Шт); И та́мо бїни дѣбра ка *шїѠо* си бїла. (ГБ); Ка́ га изне́л’е за вѣјску, ту́ј смо вика́л’е дежурно́га, и ка *шїѠо* је ка́зан оста́, не́ћаа нікој. (Су); Ка ко́струди́на *шїѠо* изгѣри та́ко и ра́на да изгѣри! (Су).

2.6. Суѣройне реченице са искључним значењем

Независносложене реченице које се у већем делу граматика српског језика издвајају у посебну скупину – искључне реченице, у овом прилогу – како је и у раду о независносложеним реченицама у сирињском говору (Младеновић 2018), сматрају се супротним реченицама са искључним значењем.²²

2.6.1. У сирињском говору је мало потврда са везничким спојем *само шїѠо* / *сал шїѠо* (51),²³ већ се овакве реченице најчешће везују само речцом у функцији везника (Исто: 326–327):

(51) Дѣђе ка пршѣта, *само шїѠо* је ма́ло. (Го); Сви́ се врати́ле у Серени́ће, *само ѣн шїѠо* оста́а у Амберѣку. (Др).

2.6.2. Малобројни су и примери с везничким спојем *већ шїѠо* (52), а искључно значење обележено је претежно са *већ* (уп. Младеновић 2018: 326):

(52) Нішта не́ ће урабѣта, *већ шїѠо* не́ ће се́ди до́ма (Се); И не́ мо́гоу да је́де, *већ шїѠо* ће попи́е по ма́ло млѣко. (Вр); Не спи́је ић, *већ шїѠо* лѣгне у кре́вет и ћу́ти. (Го).

2.6.2. Везнички спој *їїѣке шїѠо* мале је снаге (53), што и није неочекивано, пошто је основни синоним овом везнику / везничком споју *само* / *сал (шїѠо)*.

(53) Нішта не́ сѣм зна́ла, *їїѣке шїѠо* ће ми ка́же. (Шт).

2.6.3. Уз везнике супротних реченица *но* и *него* није потврђено *шїѠо* у везничком споју (уп. Младеновић 2018: 325–326).

ЗАВРШНИ ОСВРТ

3. Детаљнији одговор на сложено питање синтаксичких односа у једном периферном српском говору који је настао у специфичним односима супстратних и адстратних слојева може пружити тек монографски опис. Овај прилог тек је подстицај за синтаксичка истраживања како у оквиру српских говора тако и у балканизираном балканословенском ареалу, али и у оквиру Балканског језичког савеза.

²² О разлозима овакве класификације в. у Ковачевић 1998: 36–41; Пипер 2018: 74.

²³ Уп. са нешто чешћом употребом *само шїѠо* у оближњем јужнокосовском гатњанском говору (Младеновић 2013: 300).

3.1. Општим стањем у употреби *што* самостално или у везничким спојевима, сиринићки показује знатну сродност са метохијским и косовским говорима,²⁴ а општом сликом – колико је то могуће тврдити на основу досадашњих скромних података о овом делу дијалекатске структуре говора призренско-тимочке дијалекатске зоне – и са говорима балканизаног дела српског дијалекатског простора.

3.1.1. Грађа анализирана у раду потврдила је закључак И. Грицкат да се стабилизацијом непроменљивог односног *што* како у одредбеним тако и допунским функцијама, или у изразитој доминацији *што* а слабој присутности *који*, препознаје тежња „ка неутралном исказивању односних реченица“ (Грицкат 2004: 207). Овакво стање свакако је подстакнуто процесима анализације, пошто је *што* у везивању односних реченица семантички празан оператор са чисто формалном функцијом, а који упућује на дату реч независно од њеног рода и броја. „Оваква употреба једног општерелативног везника, са тенденцијом да се из њега уклоне све друге граматичке одредбе које носи као заменичка реч, јесте још једна појава која се сусреће у балканским језицима“ (Конески 1966: 104–105). Како је показала и грађа из сиринићког говора, а тако је и на ширем балканизованом балканословенском ареалу, падежни однос присутан је у синтагми у оквиру односне реченице, са заменичким енклитикама као најчешћим показатељима (човека *што* га донија Бе).

На основу расположиве грађе, а без амбиција детаљне илустрације наведеног закључка о доминацији релативизатора *што* у призренско-тимочким говорима, упућујемо на: Видоески 1962: 245; Тома 1998: 323; Младеновић 2001: 472; Јуришић 2009: 151, 279; Урошевић 2011а: 125–126; Младеновић 2010: 100–102; Младеновић 2013: 392.

Одређена сродност препознаје се и са македонском дијалекатском формацијом,²⁵ и то доминантном употребом релативизатора *што*, чиме се македонски говори удаљавају од бугарских у којима се уопштава заменица *који*.

3.1.2. Разлози за стабилност *што* у везивању правих изричних реченица у сиринићком и метохијским и косовским говорима призренско-јужноморавског типа (уп. Младеновић 2010: 102–103), али и ближим и даљим говорима македонског ареала, објашњавају се даљином ових говора од иновационог огњишта ширења *да* у овакве реченице.

²⁴ Изнети закључак заснива се на чињеници да је ауторима овога прилога на располагању богата дијалекатска грађа из већег дела ове дијалекатске области, а из које је у току ексерпција за проучавање хипотактичких и паратактичких структура говора ове дијалекатске зоне.

²⁵ „Најобичнији начин везивања релативних реченица у македонском народном језику је помоћу везника ШТО“ (Конески 1966: 104).

У балканизованом ареалу балканистичка експанзија *да* доследно је остварена у декомпозицији инфинитива, у вољним и намерним исказима, док у везивању изричних реченица изостаје или је мале снаге. Оваква ситуација потврђује постојање „два међусобно удаљена ирадијацијска центра“ (Грицкат 2004: 74), са ширењем *да* изван изричних реченица у јужнијим деловима Балканословенског ареала у миксоглотији са грчким језиком и ширење *да* у везивању изричних реченица које је стизало са северозапада (уп. Грицкат 2004: 74–75).

„Одсуство ДА односно чување ШТО може се сматрати балканизмом у регресији“ (Грицкат 2004: 75).

3.1.3. У сирињском идиому, како је и у метохијско-косовским призренско-јужноморавским говорима, којима је овај говор најближи, у везивању узрочних реченица изразито доминира *што* (уп. Младеновић 2010: 104), како је и иначе на ширем простору (Тома 1998: 422). Везник *зашто* присутан је како у македонском тако и у призренско-тимочком ареалу (Белић 1905: 413; Тома 1998: 423).

Малобројни примери са везником *зашто* оваквих реченица у сирињском говору сведоче да је иновација стигла до овог говора,²⁶ али да се истовремено сирињски идиом наслања на метохијско-косовски ареал, у коме везник *зашто* није велике снаге (уп. Младеновић 2010: 104; Младеновић 2013: 391).

Цитирана литература

- Белић, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије* (1905). Изабрана дела Александра Белића; девети том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- [BELIĆ, Aleksandar. *Dijalekti istočne i južne Srbije* (1905). Izabrana dela Aleksandra Belića; deveti tom. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999]
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говори Бучума и Белог Потока“. *Српски дијалектолошки зборник XXV* (1979): стр. 1–178.
- [BOGDANOVIĆ, Nedeljko. „Govori Bučuma i Belog Potoka“. *Srpski dijalektološki zbornik XXV* (1979): str. 1–178]
- ВИДОЕСКИ, Божидар. *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик, 1962.
- [VIDOESKI, Božidar. *Kumanovskiот говор*. Skopje: Institut za makedonski jazik, 1962]
- Грицкат, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Завод за издавање уџбеника и наставна средства, 2004.
- [GRICKAT, Irena. *Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva, 2004]

²⁶ Уп. са мишљењем о И. Грицкат да везник узрочних реченица *зашто* (< **за** **не**(**же**)) не треба сматрати сажетом верзијом везничког скупа *зашто што*, већ чувањем старине (Грицкат 2004: 130). Б. Конески, међутим, закључује да *зашто* има непосредан узор у грчком језику (Конески 1966: 103).

- ЈУРИШИЋ, Марина. *Говор Горње Пчиње. Гласови и облици*. Монографије 6. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009.
- [JURIŠIĆ, Marina. *Govor Gornje Pčinje. Glasovi i oblici*. Monografije 6. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2009]
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа, Србиње: Српско просвјетно и културно друштво, 1998.
- [KOVAČEVIĆ, Miloš. *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*. Beograd: Raška škola, Srbije: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo, 1998]
- КОНЕСКИ, Блаже. *Историја македонског језика*. Београд: Просвета, Скопје: Кочо Рацин, 1966.
- [KONESKI, Blaže. *Istorija makedonskog jezika*. Beograd: Prosveta, Skopje: Kočo Racin, 1966]
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Говор Заплања“. *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (2000): стр. 7–307.
- [MARKOVIĆ, Jordana. „Govor Zaplanja“. *Srpski dijalektološki zbornik XLVII* (2000): str. 7–307]
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Говор шарпланинске жупе Гора“. *Српски дијалектолошки зборник XLVIII* (2001): стр. 1–606.
- [MLADENOVIĆ, Radivoje. „Govor šarplaninske župe Gora“. *Srpski dijalektološki zbornik XLVIII* (2001): str. 1–606]
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Заменице у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије*. Монографије 12. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2010.
- [MLADENOVIĆ, Radivoje. *Zamenice u govorima jugozapadnog dela Kosova i Metohije*. Monografije 12. Beograd: Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti, 2010]
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гаџиње*. Монографије 18. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2013.
- [MLADENOVIĆ, Radivoje. *Govor južnokosovskog sela Gatnje*. Monografije 18. Beograd: Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti, 2013]
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Независносложене реченице у северношарпланинском сиринићком говору“. У: Ј. Петковић, В. Поломац (ур.). *Српски језик: стањус, систем, употреба. Зборник у част професору Милошу Ковачевићу*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2018: стр. 319–336.
- [MLADENOVIĆ, Radivoje. „Nezavisnosložene rečenice u severnošarplaninskom siriničkom govoru“. U: J. Petković, V. Polomac (ur.). *Srpski jezik: status, sistem, upotreba. Zbornik u čast profesoru Milošu Kovačeviću*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2018: str. 319–336]
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Говор северношарпланинске жупе Сиринић“. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/1* (2019): стр. 1–1047.
- [MLADENOVIĆ, Radivoje. „Govor severnošarplaninske župe Sirinić“. *Srpski dijalektološki zbornik LXVI/1* (2019): str. 1–1047]
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје и Бојана Вељовић. „Намерне (циљне, финалне) реченице у сиринићком говору. *Наш језик* L, свеска 2 (2019): стр. 679–685.
- [MLADENOVIĆ, Radivoje i Bojana Veljović. „Namerne (ciljne, finalne) rečenice u siriničkom govoru. *Naš jezik* L, sveska 2 (2019): str. 679–685]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Реченице с односном клаузом“. У: Предраг Пипер (ред.). *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матича српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018: стр. 287–757.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. „Rečenice s odnosnom klauzom“. U: Predrag Piper (red.). *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018: str. 287–757]

- ПИПЕР, Предраг. „Напореднословжене реченице“. У: Предраг Пипер (ред.). *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018: стр. 35–90.
- [PIPER, Predrag. „Naporednosložene rečenice“. U: Predrag Piper (red.). *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018: str. 35–90]
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин и Љубомир Поповић. *Грамађика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- [STANOJČIĆ, Živojin i Ljubomir Popović. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2008]
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1969.
- [STEVANOVIĆ, Mihailo. *Savremeni srpskohrvatski jezik II*. Beograd: Naučna knjiga, 1969]
- ТОМА, Пол-Љуј. „Говори Ниша и околних села“. *Српски дијалектолошки зборник XLV* (1998): стр. 1–473.
- [ТОМА, Pol-Luj. „Govori Niša i okolnih sela“. *Srpski dijalektološki zbornik XLV* (1998): str. 1–473]
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. *Студији од македонско-бугарскајџа јазична конфронтијација*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1996.
- [TOPOLINJSKA, Zuzana. *Studii od makedonsko-bugarskata jazična konfrontacija*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 1996]
- ЋИРИЋ, Љубисав. „Говор Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник XXIX* (1983): стр. 7–119.
- [ĆIRIĆ, Ljubisav. „Govor Lužnice“. *Srpski dijalektološki zbornik XXIX* (1983): str. 7–119]
- УРОШЕВИЋ, Данка. „Релативна реченица у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта“. *Прилози ипроучавању језика*, 41 (2010): стр. 199–225.
- [UROŠEVIĆ, Danka. „Relativna rečenica u banatskim govorima šumadijsko-vojvodanskog dijalekta“. *Prilozi proučavanju jezika*, 41 (2010): str. 199–225]
- УРОШЕВИЋ, Данка. „Досадашња испитивања хипотактичких структура у призренско-тимочким говорима“. У: Радмила Жугић (ур.). *Дијалекат – дијалекатска књижевност*. Лесковачки културни центар, 2011а: стр. 123–133.
- [UROŠEVIĆ, Danka. „Dosadašnja ispitivanja hipotaktičkih struktura u prizrensko-timočkim govorima“. U: Radmila Žugić (ur.). *Dijalekat – dijalekatska književnost*. Leskovački kulturni centar, 2011a: str. 123–133]
- УРОШЕВИЋ, Данка. „Релативна реченица с релативизатором ШТО у војвођанским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта“. *Прилози ипроучавању језика*, 42 (2011б): стр. 115–134.
- [UROŠEVIĆ, Danka. „Relativna rečenica s relativizatorom ŠTO u vojvodanskim govorima šumadijsko-vojvodanskog dijalekta“. *Prilozi proučavanju jezika*, 42 (2011b): str. 115–134]
- УРОШЕВИЋ, Данка. *Релативна реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту* (рукопис докторске дисертације одбрађене 29. 5. 2015. на Филозофском факултету у Новом Саду), 2015.
- [UROŠEVIĆ, Danka. *Relativna rečenica u šumadijsko-vojvodanskom dijalektu* (rukopis doktorske disertacije odbranjene 29. 5. 2015. na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu), 2015]

*

KORDIĆ, Snježana. *Relativna rečenica*. Zagreb: Znanstvena biblioteka hrvatskog filološkog društva i Matica hrvatska, 1995.

Бояна М. Велёвич, Радивоје М. Младенович
Факултет филологије и искуства Крагуевацког универзитета
Кафедра српског језика

Резюме

МЕСТОИМЕНИЕ *ЧТО* И ЕГО СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СИНТАКСИЧЕСКИЕ ДЕРИВАТЫ В СИРИНИЧЕСКИХ ГОВОРАХ

В этой работе анализируется местоимение *что*, а также его семантические и синтаксические дериваты в призренско-южноморавских говорах северо-шарпланинской жупы Сиринич. Большая часть работы посвящена синтаксическому использованию местоимения *что*, в то время как семантические дериваты чаще всего объясняются при помощи ссылок на опубликованные исследования.

Диалектный материал показал, что эта лексема имеет широкий спектр синтаксических реализаций – она была отмечена в функции релятивизатора в относительных предложениях атрибутивного и аппозитивного типа, в службе союзов в причинных и явных (утвердительных) предложениях, а также в службе местоимений и наречий. В исследование одновременно включены те случаи, в которых местоимение *что* оказывалось внутри наборов союзов гипотаксических или паратактических структур.

В этой работе определяются и описываются – прежде всего – синтаксические позиции и условия, в которых реализуется местоимение *что*. В большинстве описанных служб и другие синтаксические средства также были отмечены как конкурентные, поэтому внимание одновременно уделяется определению фреквентности лексемы *что* в указанных позициях по отношению к синонимичным синтаксическим единицам.

В службе относительных предложений лексема *что* широко используется в говорах Сиринича, что позволяет этим говорам вписаться в более широкий сербско-македонский ареал и тем самым он отходит от стандартного языка, в котором чаще всего используется лексема *который*.

В говорах Сиринича лексема *что* используется в службе союза в объектных предложениях с явным (утвердительным) значением, что также является основным союзом причинных предложений.

Ключевые слова: сиринические говоры, семантические и синтаксические дериваты местоимения *что*, балкано-славянский ареал.

Bojana M. Veljović Popović, Radivoje M. Mladenović
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Art
Department of Serbian Language

THE PRONOUN *što* AND ITS SEMANTIC AND SYNTACTIC DERIVATIVES IN THE VERNACULAR OF THE SIRINIĆ COUNTY

S u m m a r y

This paper analyzes the pronoun *što* and its semantic and syntactic derivatives in the Prizren – South Morava dialect in the Sirinić county (Sirinička Župa), in the northern part of the Šar Mountains. The paper focuses primarily on the syntactic use of *što*, while its semantic derivatives are outlined mainly in terms of references to the previous research on the subject.

The dialect corpus shows that this lexeme has a wide range of syntactic realizations – it can be used as a relativizer in defining and non-defining relative clauses, as a conjunction in the clauses of reason and declarative clauses, and it can also be used as a pronoun and adverb. Moreover, the research includes the cases in which *što* was found to be a part of multi-word conjunctions in hypotactic or paratactic structures.

This paper primarily aims to determine and examine the syntactic positions in which *što* is realized and the environment in which it is used. In the majority of the observed cases, there were also other corresponding syntactic devices, so that the focus was also placed on determining the frequency of the lexeme *što* in these positions in relation to its synonymous syntactic counterparts.

The fact that the form *što* is widely used in the Sirinić vernacular as a conjunction in relative clauses points to its provenance in a wider Serbian-Macedonian area as well as to its not being included in the standard Serbian language, in lieu of which the form *koji* is predominantly used.

In the vernacular of Sirinić county, the lexeme *što* is used as a conjunction in declarative object clauses, and it is also the principal conjunction in the clauses of reason.

Keywords: vernacular of Sirinić county, semantic and syntactic derivatives of the pronoun *što*, the Slavic-Balkan area.

ISSN 0350-185X, – Књ. 77, св. 2 (2021), стр. 35–59

UDK: 811.163.42'373.7

811.163.42'374

COBISS.SR-ID: 53672969

<https://doi.org/10.2298/JFI2102035T>

Примљено: 18. марта 2021.

Прихваћено: 14. јуна 2021.

Оригинални научни рад

Branka Z. Tafra*
Sveučilište u Zagrebu
Hrvatski studiji

NATUKNICA I NADNATUKNICA U FRAZEOLŠKOM RJEČNIKU**

U radu će se raspraviti pitanja koja se nameću pri uspostavi natuknice i nadnatuknice u frazeološkom rječniku. U središtu će biti tri tematske cjeline. U prvoj su nova frazeografska rješenja u hrvatskim rječnicima, u drugoj su prijedlozi za dogradnju kriterija za uspostavu natuknice i nadnatuknice, a u trećoj su dvojbe koje traže rješenja.

Ključne riječi: natuknica, nadnatuknica, frazem, višerječnica, polusloženica, frazeološki rječnik, varijantnost, sinonimija, konverzija, leksikalizacija.

1. UVOD

Opće je poznato da je prije početka rada na rječniku potrebno razraditi načela na kojima će se temeljiti njegova obrada. Svaki tip rječnika traži drugačiji pristup, iako ima i nekih općih načela. Frazeološki se rječnici razlikuju od drugih rječnika jer imaju dvije natuknice – nadređenu i podređenu. Nadređena je *nadnatuknica*, najčešće jednorječnica, a podređena je *natuknica* koja je izjednačena s frazemom. Budući da postoji bogata tipologija frazeoloških rječnika, postoje i određene razlike u određivanju nadnatuknice i natuknice. Dosad se više pisalo o kriterijima za izbor natuknica pod kojima će se frazemi

---

* branka.tafra47@gmail.com

** Pod istim sam naslovom prigodno izlagala 16. XI. 2018. na okruglom stolu „Frazeološki kotač i dalje se vrti ...“ na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u povodu odlaska u mirovinu prof. dr sc. Željke Fink, prvoga imena hrvatske frazeologije, suautorice desetak frazeoloških rječnika, frazeologinje koja je odgojila čitavu školu mladih frazeologa. Moje je izlaganje bilo uglavnom popis frazeografskih problema uočenih pri recenziranju hrvatskih frazeoloških rječnika, a u ovom se radu traže odgovori na njih. *Rad posvećujem Željki Fink koja me i potaknula da uronim u čaroban frazeološki svijet i da ga pokušam razumjeti.*

obrađivati u općim rječnicima (МРШЕВИЋ 1982; VAJS, Žic Fuchs 1998) jer je obrada u njima uglavnom bez nekih pravila, nedosljedna, kako je pokazala Rajna Dragičević na primjeru sintagme *izgubiti glavu*. „Dakle, konstrukcija *izgubiti glavu* očigledno nije jedini primer nedoslednosti leksikografa u razgraničavanju frazeologizama i posebnih značenja realizovanih u određenim sintagmama“ (DRAGIĆEVIĆ 2009: 35, bilj. 1). Upravo je dosljedna nedosljednost najveća rak-rana mnogih rječnika. Pisalo se i o različitim kriterijima za određivanje nadnatuknice u frazeološkom rječniku, ali manje se raspravljalo o dvojba koje se javljaju pri uspostavi i nadnatuknice i natuknice u frazeološkom rječniku.

Natuknica je prvi problem pred kojim se nađe svatko tko planira raditi rječnik bilo koje vrste.¹ Izvori većine problema pri uspostavi natuknica leže u nepotpunim gramatičkim opisima i u mnoštvu neusuglašenih pristupa leksičkoj jedinici, ali i frazeološkoj, pa otuda i teškoće u utvrđivanju identiteta leksičke jedinice koja je kandidat za natuknicu, u frazeološkom rječniku za nadnatuknicu, i u određivanju u kojem liku ona dolazi. U frazeološkom je rječniku problem dvostruk jer su dvojbe pri uspostavi nadnatuknice prilično različite od onih pri uspostavi natuknice pa jedni kriteriji vrijede za nadnatuknicu, a drugi za natuknicu.

Frazeografi se pri uspostavi nadnatuknica u frazeološkom rječniku susreću uglavnom sa sličnim, ali ne i u potpunosti jednakim problemima kao i svi leksikografi. Određivanje pak natuknice u frazeološkom rječniku ima sasvim druga pravila. Ono je donekle olakšano jer je frazem ujedno i natuknica, a riječ je o, kako se često definira, okamenjenim, čvrsto strukturiranim višerječnim svezama pa se čini da tu i nema nekih problema, ali je to samo na prvi pogled jer unutrašnje i vanjske granice frazema nisu uvijek jasne, pa odatle nastaju i problemi pri određivanju natuknice. U ovom će se radu usporedbe odnositi uglavnom na jednojezične frazeološke rječnike izrađene na građi iz suvremene književnosti i jednojezične opće normativno-opisne rječnike.

2. NADNATUKNICA

Od prvih glosara do današnjih konceptualnih rječnika različiti su načini razvrstavanja i obrade leksičke građe. Među najčešćim bilo je abecedno strukturiranje, koje je za korisnika i najprihvatljivije jer najlakše može pronaći traženi podatak. Abecedarij se sastoji od *natuknica*, leksičkih jedinica koje se opisuju ili prevode i koje su naslovi rječničkih članaka, ili od makronatuknica koje su vodilice kroz rječnik ili thesaurus te od deskriptora u pojmovnicima. Makronatuknice služe za lakši pronalazak natuknicâ, a deskriptori za indeksiranje i također za lakše pronalaženje, primjerice, dokumenata. Makronatuknicu nazivamo *nadnatuknica* (TAFRA 2005c). Ona se najčešće nalazi u te-

¹ O tome više u TAFRA 2005a, 2012, 2016.

zaurusima koji su uređeni konceptualno, ali se može naći i u nekim vrstama rječnika, na primjer u terminološkim i frazeološkim. U hrvatskoj se starijoj leksikografiji često nalaze, osobito u rječnicima u 18. stoljeću. U frazeološkim je rječnicima nadnatuknica potrebna radi lakšega pronalaska traženoga frazema. No, određivanje nadnatuknice važno je i za obradu frazema u općim rječnicima jer o njoj ovisi pod kojom će se natuknicom u njima obraditi frazem, naravno ako je rječnik tako ustrojen da donosi i frazeme. Dok se u svim rječnicima natuknica semantički i gramatički² obrađuje ili prevodi na drugi jezik, u frazeološkom rječniku nadnatuknica je samo pomagalo za korisnika, rječnička forma bez rječničkoga sadržaja. U hrvatskim je frazeološkim rječnicima otisnuta velikim slovima, najčešće bez ikakvih odrednica (kvalifikatora). Ona je glavna „sastavnica frazema određena morfološkim principom prema sljedećoj hijerarhiji autosemantičkih vrsta riječi: imenice ..., poimenačene riječi ..., pridjevi ..., prilozi, glagoli ..., brojevi ...“ (HFR³ 2014: 8). Morfološki je kriterij u usporedbi s drugima (npr. sintaktičkim, semantičkim⁴) najprihvatljiviji sa stajališta autora rječnika jer se tako najlakše može obraditi frazem i u frazeološkim i u drugim tipovima rječnika koji donose frazeme, ali za korisnika koji nema elementarno gramatičko znanje i nije. Mršević je (МРШЕВИЋ 1982: 142) u pravu kad kaže da je svaki kriterij koji ne vodi računa o semantičkoj strukturi frazema isuviše formalan. Ona u zaključku (str. 148) nudi čak četiri kriterija u svom semantičkom pristupu, što bi i za frazeologa bilo prezahtjevno, a za korisnika rječnika pogotovo. Navođenje pak frazema pod svim punoznačnim sastavnicama neekonomično je, dok je semantički kriterij za korisnike rječnika neprihvatljiv jer bi, na primjer, brojne frazeme sa sastavnicom *glava* nalazili pod različitim nadnatuknicama (ili u drugim rječnicima pod natuknicama), ako bi ih uopće pronašli. Morfološki se kriterij lako usvaja zbog njegove jednostavnosti, pa se zato on polako prihvaća i u nefrazeološkim rječnicima koji obrađuju i frazeme. Postoje opravdani razlozi i za druge kriterije u raznim tipovima frazeoloških rječnika, na primjer u *Rječniku hrvatskih animalističkih frazema* (VIDOVIĆ BOLT i dr. 2017) uspostavljena je hijerarhija animalističkih sastavnica koje su odabrane za nadnatuknicu. Za dijalektne rječnike vrijedit će pak drugi kriteriji (npr. starost, frekventnost, invarijantnost ...). Idealnoga kriterija nema, što dokazuju i priloženi popisi frazemâ abecedno poredanih po prvoj riječi na kraju rječnikâ.

² Ovisno o tipu rječnika, razlikuje se i obrada.

³ Taj se rječnik ovdje uzima za primjer jer je uzorno rađen i jer je u frazeografiju unio novine koje su temeljene na suvremenim lingvističkim spoznajama. Ako nije drugačije navedeno, frazemi su iz njega.

⁴ Ako se primijeni semantički kriterij, frazem *ne cvjetaju (ne cvatu) ruže /komu/* obradit će se pod prenesenim značenjem glagola *cvjetati* 'biti u svoj svojoj ljepoti, u punom razvitku' jer to značenje omogućuje razumijevanje metaforičkoga frazema 'ima sreće u životu' (VAJS, Žic Fuchs 1998), a ako se primijeni morfološki, obrada će biti pod *ruža*.

Pod nadnatuknicom može biti obrađen samo jedan frazem, a može i više njih, ovisno o njezinu frazeološkom potencijalu. Odnos natuknice i podnatuknice u objasnidbenim jednojezičnicima koji su ustrojani po tvorbenim gnijezdima⁵ u kojima se u jednom rječničkom članku nalazi više tvorenica koje mogu imati status natuknice, ali su ipak obrađene u jednom rječničkom članku, samo se na prvu čini jednak odnosu nadnatuknice i natuknice jer je u makrostrukтури rječnika to odnos nadređenice i podređenice, no leksikografski im je status drugačiji. Tako je leksem *ruka* u HER-u kao natuknica obrađena i gramatički i semantički, zauzima svoje mjesto u abecednom natukničkom nizu, naslov je rječničkoga članka i po tome je nadređenica ostalim iz nje izvedenim leksemima (*ručica, ručetina, ručni ...*) koji su kao podnatuknice obrađeni u istom rječničkom članku. Tvorbeno gledano, riječ je o motivirajućoj riječi i o motiviranim riječima, glavnoj i iz nje izvedenim riječima, ali su u rječniku one „ravnopravne“ jer su jednako leksikografski obrađene i natuknica i podnatuknice. Nadnatuknica RUKA u HFR-u samo je po nekom kriteriju (u našem slučaju morfološkom) određena kao glavna sastavnica frazema u kojima se ona nalazi i koja je izdvojena radi lakšega pretraživanja rječnika. Dok u objasnidbenom rječniku natuknica i podnatuknice čine jedan rječnički članak, u frazeološkom rječniku nadnatuknica može biti zajednička za više rječničkih članaka, za onoliko koliko ima natuknica, odnosno frazema. Dakle, za određivanje natuknice i podnatuknice u jednojezičnom objasnidbenom rječniku vrijede ista pravila, a za određivanje nadnatuknice i natuknice u frazeološkom rječniku različita su pravila pa s razlogom postoje dva terminološka para: natuknica i podnatuknica, nadnatuknica i natuknica.

Načelo je nizanja nadnatuknica abecedno. Budući da je nadnatuknica najčešće jednorječnica i da dolazi u kanonskom liku, mogli bi biti podjednaki problemi uspostave nadnatuknice u frazeološkom rječniku i natuknice u objasnidbenom rječniku. Naime, frazeolog se sreće s istim dvojicama kao i svaki drugi leksikograf: jedna ili dvije nadnatuknice, obrojčati ih ili ne obrojčati, akcentirati ili ne akcentirati, koji je lik nadnatuknice ispravan, koja je uopće njezina struktura (višerječnica ili mora biti samo jednorječnica) i sl. Međutim, ima i razlika.

Dok u suvremenim rječnicima standardnoga jezika, jednojezičnicima i dvojezičnicima, natuknice zadovoljavaju pravopisnu i jezičnu normu, a one koje ne zadovoljavaju, normativnim se odrednicama upućuju na normativno preporučljivu, dotle te norme ne vrijede za frazeološke rječnike, kao uostalom i za još neke tipove rječnika, npr. za rječnike žargona. Norma u frazeologiji

⁵ Gotovo u svim srednjim i većim rječnicima nalaze se podnatuknice, npr. povratni glagoli, glagolske imenice pod glagolskom natuknicom, prilozi motivirani pridjevom pod njegovom natuknicom itd. Podnatuknice dolaze zbog gramatičkih ili semantičkih razloga, ili jednostavno radi ekonomičnosti da se uštedi na prostoru. U leksikografskim se radovima zbog toga često spominje uz natuknicu i podnatuknica.

nije jednaka kao u standardnom jeziku jer nije kodifikacijska, nego je upotrebnost, pa bi normativno bilo ono što je ustaljeno. Uzmimo za primjer leksem *kvasina*. Ako se i uvrsti u opći rječnik standardnoga jezika, obilježiti će se kao regionalizam i uputiti će se na *ocat*, ali će u frazeološkom rječniku biti nadnatuknica za frazem *otići na kvasinu*. Tako će u frazeološkom rječniku nadnatuknica biti i CAJTNOT za frazem *biti (naći se) u cajtnotu*, dok se taj germanizam neće ni naći u rječnicima standardnoga jezika.

Natuknice u rječnicima dolaze u svom kanonskom liku (nominativ, infinitiv ...) pa leksikografu, a i frazeografu pri uspostavi nadnatuknica pomaže gramatika da ga odredi, npr. frazem *šalu na stranu* obraditi će se pod nominativnom nadnatuknicom ŠALA. Međutim, iako se osnovne jedinice gramatike i rječnika većinom podudaraju, ima primjera i za njihovu nepodudarnost. Od kanonskoga se lika može odstupiti iz pragmatičnih razloga pa u nadnatuknicu staviti oblik, pogotovo kad je on supletivan ili kad se sklanja po drugom tipu nego kanonski lik. Tako će se frazem *bolje ikad nego nikad* naći pod nadnatuknicom BOLJE, a *širi nego duži (dulji)* pod ŠIRI. Rijetko, ali nadnatuknica može biti zapisana i u varijantnom obliku, npr. ZGOREG(A).

Ako nadnatuknički niz u frazeološkom rječniku slijedi gramatiku, tada slijedi gramatičku podjelu riječi na vrste pa se svi rječotvorni tipovi nastanka nove riječi zrcale u njem, a to znači i rezultati leksikalizacije, konverzije, depolisemizacije.⁶

Nadnatuknice se, osim izuzetaka, ne akcentiraju i uz njih ne dolaze gramatički podaci pa stoga imenice *pluralia tantum* neće biti posebno obilježene, npr. TRNCI. Nekoliko je vrsta izuzetaka od toga pravila koje je HFR dobro riješio:

1. homofonski homogrami (istozvučne istoslovnice)⁷ koji pripadaju dvjema vrstama riječi imaju označenu vrstu riječi: ZLO (imenica), ZLO (prilog); DOBRO (imenica), DOBRO (prilog)
2. heterofonski heterografi (raznozvučne raznopisnice) koji pripadaju istoj vrsti riječi ili različitoj vrsti imaju obilježen akcent: PÀRA i PÀRA; PRÀVO i PRÀVO
3. homonimi su obrojčani: BRDO¹, BRDO²; KONAC¹, KONAC²; KRILO¹, KRILO².

U leksikografiji je među najtežim problemima razgraničavanje poliseimije i homonimije. Svakako bi morale biti dvije natuknice ako su posrijedi

⁶ Šire shvaćanje nastanka nove riječi od onoga u tvorbi riječi nalazi se u TAFRA, Košutar 2009.

⁷ Terminološki razlikujemo dvije riječi jednaka fonemskoga slijeda, jednaka ili nejednaka akcenta, obilježene ili neobilježene akcentima, npr. *mol* i *mol*, *luk* i *luk* te *môl* i *môl*, *lûk* i *lûk* upravo zato što se u literaturi često primjeri tipa *lûk* i *lûk*, *pěčēnje* i *pečēnje* nazivaju homografima (istopisnicama), a oni to nisu (TAFRA 2011).

dva istopisna i istozvučna leksema iz istoga leksičko-gramatičkoga razreda (TAFRA 2016). Tako bi i u frazeološkom rječniku trebale biti dvije homonimne nadnatuknice ako su dva frazemska homonima. Međutim, dok u jednojezičnom objasnidbeniku polisemija nameće pitanje koliko će se značenja obraditi, dotle u frazeološkom rječniku polisemičnost nadnatuknice uopće nije bitna jer nema nikakva utjecaja na strukturu rječnika. Što se tiče homonimnih⁸ nadnatuknica i natuknica, njih je u frazeološkim rječnicima zanemarivo malo te je zapravo glavni problem homografija jer nadnatuknice u hrvatskim frazeološkim rječnicima nisu akcentirane, osim naravno u dijalektnim. No, kad je akcent razlikovan, nadnatuknica se mora akcentirati bilo da je riječ o istoj ili o različitoj vrsti riječi. Tako se moraju akcentirati nadnatuknice iz iste ili različite vrste riječi tipa PÄS i PÂS⁹ i PRÁVO i PRÄVO, iako ostale nisu.

U frazeološkim rječnicima kao nadnatuknice dolaze jednorječnice, osim u dva slučaja u kojima su nadnatuknice izjednačene s natuknicom, zapravo s frazomom. Riječ je o polusloženicama¹⁰ i o višerječnicama. Bogata je leksiološka literatura o višerječnim leksičkim jedinicima i o njihovu razvrstavanju te o tome koje bi svakako trebale imati status natuknice. U terminološkim su rječnicima višerječne natuknice dosta česte, česte su i u onim rječnicima u kojima su uvrštena imena, dok se u frazeološkim rječnicima gotovo i ne nalaze. Načelno, status nadnatuknice, kao i natuknice u bilo kojem drugom rječniku, trebale bi imati višerječnice koje su leksikalizirane sveze i koje su izjednačene s jednorječnim leksemima, kao što su hrv. *lijepa kata*, fr. *pomme de terre*, rus. *железная дорога*. Danas je prilično dobro prihvaćen naziv *višerječnica* (engl. *multiword lexical unit*), ali ne isključivo u značenju 'višerječna leksička jedinica', kako je prvotno predloženo (TAFRA 2000), ili kako Gortan-Premk (ГОРТАН-ПРЕМК 1997: 17) vidi „višečlanu reč“, nego općenito za različite skupine riječi, npr.: *ne bih, malo poslije, s kraja, dobar dan, tri puta* itd. (PRAVOPIS IHJJ).

Hrvatska je frazeografija napravila velik iskorak upravo u određivanju nadnatuknica. Osim u razgraničavanju homonimije od homografije, druga su dva pomaka: davanje statusa nadnatuknice višerječnicama i riječima nastalim konverzijom. Tako se u *Rječniku hrvatskih animalističkih frazema* (VIDOVIĆ BOLT i dr. 2017) kao nadnatuknice našlo nekoliko višerječnica (npr. *lastin rep, morska medvjedica, božja ovčica*) koje su kao frazemi ujedno i natuknice. Kao što frazem nije zbroj značenja pojedinih sastavnica, tako ni višerječnica nije zbroj značenja svojih sastavnica, ali je velika razlika u njihovoj funkciji

⁸ Svaka homografija nije homonimija, iako se u rječnicima one često izjednačuju. U hrvatskom, a tako i u srpskom, homonimi su homofonski homografi koji pripadaju istoj vrsti riječi, istomu idiomu i istomu vremenskomu odsječku i koji nemaju nijedan zajednički sem.

⁹ Hrvatski opći rječnici znaju obrojčati takve primjere jer ih tretiraju kao homonime, ali oni nisu homonimi (TAFRA 2016).

¹⁰ O polusloženicama u idućem poglavlju.

jer višerječnica ima primarnu nominacijsku funkciju, a frazem sekundarnu. Višerječnica je nastala demotivacijom svojih sastavnica pa s obzirom na to da ima status leksema (dvorječnoga), može imati u rječniku status natuknice ili nadnatuknice. U HFR uvrštene su i nadnatuknice nastale konverzijom, najčešće poimeničenjem, npr. ČISTA (*imati tri čiste*), MLADI (*dobiti mlade*), što je novost u frazeografiji.

Ima još primjera kad bi trebalo uspostaviti dvije nadnatuknice jer su dvije riječi, npr. apelativ i onim, ali je možda sa stajališta korisnika bolje da se ne uspostavljaju. Budući da je nadnatuknica pisana verzalom, u njoj se ne može vidjeti pravopisna razlika između apelativa i onima, ali ni njihova razgraničenost. Nijedan frazeološki (ali ni opći) rječnik nema dvije nadnatuknice BOG, iako se iz frazemâ vidi da je riječ o dvjema riječima: o *Bogu* (*ima Boga, dati Bogu dušu*) i *bogu* (*bog bogova, kao bog*).¹¹

Važno je da se u predgovoru objasne kriteriji za navođenje nadnatuknica, da korisnik rječnika zna zašto su neke nadnatuknice akcentirane, neke pak obrojčane, zašto su dvorječne, zašto je imenična, a ne pridjevna nadnatuknica itd., naravno ako autori rječnika uzimaju, a trebali bi, u obzir homonimiju, leksikalizaciju i konverziju.

3. NATUKNICA

3.1. Frazem kao natuknica

U frazeološkom rječniku frazem ima status natuknice pa je rasprava o natuknici zapravo rasprava o frazemu. Budući da natuknica dolazi u svom kanonskom liku, a da smo već rekli da za frazeme ne vrijede norme standardnoga jezika, pitanje je što je kanonski lik natuknice. Trebao bi to biti invarijantni lik frazema, najneutralniji i najfrekventniji lik, lik koji je ustaljen u upotrebi. A kako je frazem jezična jedinica okamenjene strukture, ne bi trebalo biti nikakve dvojbe kako će glasiti natuknica. Među obilježjima frazema u definicijama se redovito spominje i njegova čvrsta struktura. Ona i jest u većine frazema okamenjena jer se ništa ne može promijeniti u njoj. No, mnogi frazemi, osobito u odnosu na višerječne nazive, nisu uopće okamenjeni, kako se to često naglašava, i upravo u tome leži zamka da se pod jednom natuknicom kriju dva frazema. Frazemska promjenjivost obuhvaća:

1. zamjenu sastavnica i njihovih flektivnih oblika: *busati se u prsa (grudi), izigravati (glumiti) damu, kako god okreneš (okrenuli), kratka (kratkog) daha*
2. izostavljivost sastavnica: *<ī> u dobru i <u> zlu, proći <kroz> sito i rešet*o.

¹¹ Da su tri riječi: *Bog, bog i bog!* i da bi u rječniku trebale biti tri natuknice, utvrdila je Tafra (1998), a pravopisno razgraničavanje frazemâ prema sastavnicama *Bog* i *bog* napravila je Fink (2001). Međutim, zbog ekonomičnosti, a i radi korisnika u HFR-u je jedna nadnatuknica.

Dio promjena na razini frazemskih sastavnica ne utječe, a dio utječe na status frazema. Za uspostavu valjane natuknice frazeolog prvo treba odrediti što je frazem, odnosno njegove vanjske granice, treba razgraničiti frazem od drugih višerječnih jezičnih jedinica, ali treba odrediti i unutrašnje granice frazema. Ostaje li svaka zamjena sastavnica samo znak promjenjivosti unutrašnjih granica frazema, njegova varijantnost, ili je zamjenjivost dokaz sinonimnosti frazema, najteže je frazeološko pitanje koje traži odgovor. Odgovor će se razlikovati od frazeologa do frazeologa, ali je važno da autori rječnika objasne što im je varijantnost, a što sinonimija i da svoje kriterije dosljedno provedu te da tako broj graničnih slučajeva smanje što više. Frazeologija, osobito ruska, ima dosta i teorijskih radova,¹² ali i frazeoloških rječnika sinonima, što frazeografiji slavenskih jezika može biti velika pomoć, s tim da treba voditi računa o posebnostima svakoga jezika.

Hoće li neka leksička sveza u hrvatskom biti frazem, ovisit će, htjeli mi to ili ne htjeli, čak i o pravopisnoj normi, a ne samo o završenom procesu frazeologizacije. Dosta je jezikoslovnih rasprava o definicijama različitih tipova leksičkih sveza i o njihovu razgraničavanju. Da nije sve tako jednostavno, pokazuju već i mnoštvo naziva za različite leksičke sveze i pokušaji njihova definiranja (BLAGUS BARTOLEC 2014). Većina kriterija koji se navode da bi se identificirali frazemi formalni su. Stoga ih Rajna Dragičević (ДРАГИЧЕВИЋ 2009: 43) dopunjuje i zaključuje: „Ako je konstrukcija ustaljena, ako može razviti više značenja, ako doprinosi ekspresivnosti iskaza u kojem je upotrebljena i ako vrši funkciju jednog rečeničnog konstituenta, onda ona, svakako, spada u frazeologizme.“ U nemogućnosti da postave jasne vanjske granice frazema, mnogi frazeolozi razlikuju frazeme u užem i u širem smislu. Ovdje samo napominjemo da uvođenje u bilo koju razredbu podjele „u širem i užem smislu“ nije znanstveno opravdano jer u tom slučaju za frazeme u širem smislu uopće nema granica. Treba postaviti kriterije po kojima neki leksičko-semantički odnos jest, na primjer, sinonimija, homonimija, pa tako i neka leksička sveza jest frazem, ili termin, ili kolokacijska sveza, ili leksikalizirana sveza, ili krilatica itd., ili to nije, a potom treba rješavati pojedinačne granične slučajeve. Čvrsti se kriteriji za određivanje što je što, npr. koji su leksičko-semantički odnosi posrijedi, mogu dati samo za jezik kao sustav, dok ti odnosi u kontekstu mogu biti drugačiji (TAFRA 2018). Da stvar bude složenija, mnoštvo je kolokacija koje postaju frazemi (TURK 2018), ali i slobodnih sveza (*oprati uši*) koje se frazeologiziraju (MENAC 2007: 11). Tako i mnogi nazivi frazeologizacijom postaju frazemi (obratan se proces ne događa): *prazan hod*, *lančana reakcija*, *sljepo crijevo* itd. Anatomski naziv *sljepo crijevo* ‘početni dio debelog crijeva’ i frazem *sljepo crijevo* ‘zabačeno mjesto’ pripadaju dvama

¹² Još je davne 1956. godine J. D. Apresjan doktorirao na frazemskoj sinonimiji (https://new-dissert.ru/product_info.php?products_id=1320151).

sustavima, terminološkomu i frazeološkomu, pa kao što prefiks *na-* u *napisati* nije prijedlog *na*, tako ni *slijepo crijepo* u rečenici *Autobusna je stanica Žabica*, *SLIJEPO CRIJEVO Rijeke, kolodvor koji je premalen* (HFR) nije naziv pa je pogrešno govoriti da su frazemi u širem smislu uglavnom termini.

3.2. Frazemske granice

Kad je riječ o vanjskim granicama frazema, glavni je zadatak odrediti što je frazem u odnosu na druge višerječne leksičke sveze (TURK 2000), a kad je riječ o međufrazemskim značenjskim odnosima, treba odrediti jesu li posrijedi dva frazema, dakle i dvije natuknice, ili je ipak riječ o unutarfrazemskim odnosima, o jednom frazemu i varijantnosti natuknice. U oba se slučaja javlja problem identiteta frazema, a zatim i pravilna uspostava frazemske natuknice.

Iz literature je uglavnom jasno razgraničavanje frazema od drugih čvrstih, a pogotovo od slobodnih sveza, ali ima još spornih primjera koje razne discipline svojataju. Tako se nađe poneki primjer koji je jednima frazem, a drugima kolokacijska sveza (npr. *crno zlato*, *suze radosnice*), zatim frazem i naziv (*crna burza*) te osobito dva slučaja koja bi se mogla svesti na odnos frazeologije i rječotvorja, a to su polusloženice i sraslice. *Polusloženica* i *sraslica* nazivi su u tvorbi riječi te je opravdano pitanje postoje li frazemske polusloženice i frazemske sraslice, dva naziva koja se spominju u frazeološkoj literaturi (KOVAČEVIĆ, Ramadanović 2013).

Često se govori o razgraničavanju različitih leksičkih sveza, ali se manje govori o razgraničavanju leksema i frazema. Naime, ako su *amo-tamo*, *kakav-takav*, *rak-rana*, *boktepitaj*, *budiboksnama* prilozi, pridjevi, imenice itd., nisu frazemi, i obratno. To pitanje nije jednoznačno riješeno u hrvatskom jezikoslovlju, što se vidi u suvremenim hrvatskim rječnicima jer je u jednom *amo-tamo* prilog, a u drugom frazem, a ni za mnoge druge polusloženice nema suglasja. Babić (1986: 32) kaže: „Kad se dvije riječi združe u jednu tako da izgube samo neke gramatičke osobine, a svaka zadrži svoj naglasak, a uglavnom i svoje značenje, nazivaju se polusloženicama. (...) Polusloženice su dakle jezična pojava koja je na granici između sintakse i tvorbe.“ Zapravo se ne zna jesu li dvije riječi postale jedna, ili su i dalje dvije riječi. O spornom pitanju Menac-Mihalić i Menac (2011: 38) kažu: „Donose se i frazemi koji bi se s formalnoga gledišta mogli smatrati leksemima jer su polusloženice, pisane s crticom, te se cijela natuknica podudara s nadnatuknicom, AJN-CVAJ ajn-cvaj, KADLI-TADLI kadli-tadli, KAKO-TAKO kako-tako.“ Budući da je prema definiciji nadnatuknica glavna sastavnica frazema određena morfološkim kriterijem, da se frazem, pa i natuknica koja je izjednačena s frazemom, sastoji od najmanje dviju sastavnica, opravdano je pitanje koliko sastavnica ima natuknica.

Frazeologija je neke polusloženice „posvojila“, npr. *rak-rana*, *pik-zibner*, *domino-efekt*, *zbrda-zdola*, *amo-tamo*, *rekla-kazala* itd. Problem je u tome

što se ti primjeri pravopisno mogu riješiti na različite načine,¹³ npr. *rak rana*, *rakrana* i *rak-rana*; *kakav-takav*, *kakav – takav* itd., ovisno o tome je li veza atributna, apozicijska ili korelacijska. Iako pravopis ne određuje što je frazem, riječ se u njem definira kao jezična jedinica između dviju bjelina pa formalno pokazuje jesu li posrijedi dvije riječi ili je jedna. Budući da je dvorječnost polazni formalni kriterij pri određivanju što je frazem, prije nego je potrebno da se frazeologija i gramatika „dogovore“ što kojoj pripada. Osnovno je pitanje što je polusloženica, je li ona tvorenica, jedna riječ, ili su to zapravo dvorječne jezične jedinice, sintagme. Rajna Dragičević (ДРАГИЋЕВИЋ 2020: 87) s pravom smatra da odgovor na ta pitanja zadire u tvorbu riječi, u sintaksu i semantiku. Spojnica kao pravopisni znak, pogotovo što su se pravila o njezinu pisanju mijenjala u povijesti pravopisa (*auto-cesta*, *autocesta*), ne određuje status jezične jedinice. Ako je polusloženica tvorenica, nije frazem. Tako je i s drugim tvorenicama. Dok se višerječne jezične jedinice mogu i trebaju priznati u razredbi leksičko-gramatičkih razreda (složeni prijedlozi, veznici ...), dotle se jednorječnost ne bi trebala uvesti u frazeologiju jednostavno zato što leksem nije frazem. Stoga se ni primjeri tipa *boktepitaj*, *akobogda*, *budiboksname*, iako ih u literaturi nazivaju frazemskim sraslicama, u hrvatskom jeziku ne bi trebali uvrštavati među frazeme, premda ima mišljenja (KOVAČEVIĆ, Ramadanović 2013) da ih ne treba isključivati iz frazeološkoga fonda jer su i dalje na periferiji frazeološkoga sustava. Iako se takvo stajalište može argumentirati, smatramo da su leksemi tipa *akobogda*, *budiboksname* i sl. tvorbeno zanimljivi (PEJANOVIĆ 2012), a frazeološki samo zato što su nastali defrazeologizacijom.

Manje bi nejasnoća bilo ako bi se jasnije razgraničile složenice od polusloženica. Složenice nastaju od dviju ili više tvorbenih osnova, jednopojmovne su, a dijelimo ih na tri tipa: složenice¹⁴ bez spojnika (*duhankesa*), složenice sa spojnikom (*srednjoškolski*) i složenice sa spojnicom (*spomen-područje*). Naime, „ne vidimo druge razlike, osim pravopisne, ni između *duhankese* i *vagon-restorana*. Hoće li se *vagon-restoran* pisati sa spojnicom, zajedno ili kao dvije riječi, stvar je isključivo pravopisa, što zorno pokazuje upravo engleski način pisanja naziva *word-formation*, *wordformation* i *word formation*“ (TAFRA, Košutar 2009: 97–98). S terminološkoga stajališta naziv *polusloženica* i nije najbolji jer to znači da *žar-ptica* i jest i nije složenica, da je na pola puta, između. Iako spojnica spaja (*kesten-pire*), ona i razdvaja (*dan-noć*¹⁵) pa su njezine funkcije različite te se ne može polusloženicom nazivati svaki tip

¹³ O tome TAFRA 2005b; KOVAČEVIĆ, Ramadanović 2013.

¹⁴ U literaturi poznate kao *sraslice*.

¹⁵ Botanički naziv *daninoć* (*Viola tricolor*) tipičan je primjer leksikalizacije (TAFRA 2005a: 122).

dviju leksičkih sastavnica, jednopojmovnih i dvopojmovnih, subordiniranih i koordiniranih, samo zato što su pisane sa spojnicom.

Zbog usvojenosti naziva *polusloženica* ostavili smo ga i predložili (TAFRA 2005b) da to bude, uz fonetsku riječ, svezu riječi i rečenicu, četvrti frazemski tip po opsegu, iako time nije riješen problem jer i dalje ostaje otvoreno pitanje koje su polusloženice dvorječne jezične jedinice, tj. sintagme, a koje su leksemi jer su samo prve bazen iz kojega frazeologizacijom nastaju frazemi, ako naravno hoćemo zadržati definicijsku odredbu da frazemi imaju najmanje dvije sastavnice. U tom slučaju treba i nazivoslovno, pa i pravopisno¹⁶ razgraničiti ta dva tipa jezičnih jedinica. Da se ne stvara novi naziv, naziv *polusloženica* mogao bi ostati za dvorječne jedinice (dvopojmovne) od kojih su se neke frazeologizirale, a rječotvorni naziv *složenica* može obuhvatiti i one lekseme nastale od dviju osnova koji se pišu sa spojnicom.¹⁷

Ima još slučajeva u kojima frazeograf mora misliti i na pravopis. Tako bi se trebalo u rječnicima pravopisno pokazati da su se u frazemima *na Sveto Nigdarjevo*, *na Svetoga Nikada* sastavnice onimizirale (TAFRA 2005b). S obzirom na to da se nadnatuknice pišu verzalom (NIGDARJEVO, NIKADA), one ne otkrivaju onimizaciju, ali se njezinim priznanjem utvrđuje završena konverzija (velikim se slovom piše ime, a ime je imenica) te ispravno pisanje natuknice i ispravno citiranje frazema. S druge strane, treba riješiti i primjere s deonimizacijom jer u frazemima *katica za sve*, *prijeći / prelaziti rubikon*, *ispraviti / ispravljati krivu drinu*, *i mirna bosna* itd. imenične sastavnice više nisu antroponimi i toponimi s obzirom na to da su izgubile nominacijsku funkciju, a to znači da se trebaju pisati malim slovom jednako kao što se u nazivima biljaka posvojni pridjev treba pisati malim slovom: *salomonov pečat*.

3.3. Jedna ili dvije natuknice

Osim vanjskih granica frazeolog mora odrediti i unutrašnje granice frazema, tj. odrediti granice između obaveznih i fakultativnih sastavnica frazema te između sastavnica i kolokata. O prvim će, vanjskim granicama ovisiti hoće li uopće neka jezična jedinica dobiti status frazema i hoće li ući u rječnik, a o drugim, unutrašnjim, ovisit će u kojem će se liku pojaviti natuknica. Granice frazema razlikuju se od jezika do jezika jer načini izricanja istoga sadržaja ovise o specifičnostima pojedinoga jezika (MOKIENKO 1998). Tako je, primjerice, frazeologizacija prevladala u engleskome: *brain-washing*, *no-man's-land*, u ruskome: *промывание мозгов*, *ничейная земля* i hrvatskome: *ispiranje mozga*, *ničija zemlja*, a u njemačkome su leksikalizacijom nastale složenice

¹⁶ Usp. KOVAČEVIĆ, Ramadanović 2013.

¹⁷ Složenice s dvama akcentima već postoje (*râdiolôgra*, *âutokolôna*) pa nema zapreke da se i *džez-glazba* ne smatra složenicom.

Gehirnwäsche, Niemandsland. Stoga se granice frazema trebaju utvrđivati u svakom jeziku posebice, a unutar jezika jedan će dio uvijek ostati graničan.

Dvojba nastaje kad treba razgraničiti međufrazemske i unutarfrazemske značenjske odnose. O tome ovisi hoće li biti dvije natuknice ili jedna, a to najbolje ilustrira odnos sinonimije i varijantnosti te konverzije i polisemije. Ako su posrijedi varijantnost i polisemija, bit će jedna natuknica, a ako su sinonimija i konverzija, trebale bi biti dvije natuknice (ili više njih).

Frazemska sinonimija¹⁸ i varijantnost bile su često frazeološkom temom. Mnogi slavenski autori koji su se bavili frazemskim varijantama oslanjali su se na njihovu podrobnju razredbu koju je dao Molotkov (Молотков 1977). U hrvatskoj je frazeologiji dosta rano kriterije postavila Antica Menac (1979b), razradila ih je podrobno i Željka Fink (1993), koja je prikazala i u čem se frazeolozi razilaze.¹⁹ Razgraničavanjem varijantnosti i sinonimije utvrđuje se općenito što je jedna, a što su dvije jezične jedinice, u ovom slučaju je li posrijedi jedan frazem ili su dva.²⁰ Obje se, i varijantnost i sinonimija, prepoznaju po istom značenju – varijantnost zato što je jedan frazem, a sinonimija što se dva frazema jednako definiraju. U oba je slučaja moguća zamjenjivost, a razlika je na izraznoj razini pa se treba negdje povući granica, iako će uvijek ostati dio primjera u kojima će granica biti sporna. Varijantnost je promjena u jednom frazemu, a sinonimija je istoznačni odnos dvaju frazema. Njihova je isprepletenost velika. Frazemski sinonimi mogu imati varijantne sastavnice, a frazemske varijante mogu imati sinonimne sastavnice, a uz to i varijante²¹ (inačice) i sinonimi (istoznačnice) imaju zajednička obilježja:

1. isto kategorijalno značenje
2. isto frazemsko značenje
3. zamjenjivost u kontekstu.

Upravo je zbog zajedničkih obilježja teško donijeti kriterije za razgraničavanje varijanata i sinonima, a još teže ako se iz kognitivističke perspektive varijantama smatraju sve zamjenjive sastavnice koje imaju istu konceptualnu osnovu. Odrediti što je varijanta jednoga frazema, a što su dva frazema s istim

¹⁸ Rad se ne temelji na korpusnoj analizi upotrebe frazema pa je uglavnom riječ o sinonimnosti frazema. Razlikujemo sinonimnost i sinonimičnost, pojmove podređene sinonimiji. Svojsvo leksema (a to vrijedi i za frazem) da može biti sinonim naziva se *sinonimnost*, a svojsvo leksema da se ostvaruje kao sinonim naziva se *sinonimičnost*. Odnos je to mogućnosti i ostvarenosti, paradigmatske i sintagmatike (TAFRA 2018). U takvu modelu u razredbi nema mjesta za pojmove apsolutni, potpuni, relativni, djelomični, bliskoznačni ... sinonimi, a to vrijedi i za druge leksičko-semantičke odnose.

¹⁹ Usp. i PARIZOSKA 2019.

²⁰ Jednako je tako i na gramatičkoj razini. Nastavci *-om/-em* u I jd. (*carom/carem*) inačice su jednoga nastavka, a nastavci *-a* i *-i* u G mn. (*Alpi, Alpa*) dva su nastavka, gramatički su sinonimi.

²¹ U nekih autora dublete, a u našem modelu to su, na primjer, sve alojedinice u jeziku.

značenjem teorijski bi se možda i moglo provesti, ali kad se frazeolog sretne s mnoštvom primjera, vidi da mu baš svi i ne stanu u teorijski okvir jer u jezikoslovlju nema, i neće ni biti suglasnosti o tome što je isto značenje, ali ni koliko se frazemskih sastavnica može promijeniti i koje su vrste te promjene da bi nakon promjena još uvijek bio jedan frazem. Načelno, ako je riječ o varijantnosti, bit će jedna natuknica jer se variranje događa unutar jednoga frazema, a ako je riječ o frazemskim sinonimima, tada su dva frazema koji trebaju imati svaki svoju natuknicu i koji se trebaju povezati uputnicama. Jednako je i s polisemijom, homonimijom i konverzijom. Kod polisemije je riječ o jednom frazemu s više značenja, kod homonimije o dvama²² frazemima jednaka izraza i nepodudarna značenja, ali istoga kategorijalnoga značenja, a kod konverzije također je riječ o dvama frazemima jednaka izraza, ali različita kategorijalnoga značenja. Teorijski je sve jednostavno, samo treba odrediti je li posrijedi jedan ili su dva frazema. U praksi je ipak malo teže jer treba postaviti jasne kriterije kako razgraničiti što je jedan, a što su dva frazema.

U frazeološkim je rječnicima raspon zamjenjivosti i promjenjivosti sastavnica dosta velik kad je riječ o frazemačkoj varijantnosti. Uostalom, „frazeolozi pokazuju različit stupanj tolerancije – od promjene samo jedne sastavnice do stavljanja u varijantni odnos i onih frazema koji nemaju nijednu zajedničku sastavnicu“ (KOVAČEVIĆ 2012: 82). Najspornija je zamjenjivost nesinonimnom sastavnicom jer su jednim frazeolozima to inačice jednoga frazema, a drugima su to dva frazemska sinonima.

Najčešće se navode ove granice varijantnosti koje prolaze kroz fonologiju, morfologiju, sintaksu i leksik.

1. fonološke: *kao (ko) Bog*
2. morfološke: *lak na šaci (šakama)*, *što košta da košta* ili *što koštalo da koštalo*, *brza (brzoga) jezika*
3. sintaktičke: *rastati se sa životom (od života)*, *bogu iza leđa (za leđima)*, *zavrtjeti glavom (glavu)*
4. leksičke
  - a. zamjena sinonimnih sastavnica: *vruće (vrole) krvi*, *na rubu živaca (nerava)*
  - b. zamjena nesinonimnih sastavnica iz istoga semantičkoga polja: *nisu sve koze (ovce) na broju*, *gori pod petama (nogama)*
5. natuknice s fakultativnim (izostavljivim) dijelom frazema svrstavaju se pod varijantnost: *majstor <od> zanata*, *maca <je> popapala jezik*, *ići <ruku> pod ruku*, *<i> zidovi imaju uši*.

Tipičan je primjer varijantnosti frazem *nije (ne bi bilo, neće biti) zgoreg (zгорега)* koji bi trebao imati jednu nadnatuknicu: ZGOREG(A). Budući da su većinom frazemske varijante posljedica gramatičkoga variranja (promjena kategorije broja, roda, glagolskoga vremena, zamjena prijedložne skupine i

²² I više od dva, a tako i na drugim mjestima na kojima spominjemo minimalan broj dva.

besprijedložne itd.), nema nikakve značenjske razlike, ali ni stilske, dok se sinonimi, iako isto znače, mogu razlikovati po različitim stilskim registrima, po konotaciji, po upotrebi.

Varijante često nastaju zbog promjene kategorije broja, npr. *lak na šaci* (*šakama*), ali treba paziti na značenje frazema. Naime, množina može unijeti novo značenje pa tada nije riječ o jednom frazemu, nego o dvama nesinonimnim frazemima, o frazemskim paronimima,²³ npr. *dići ruku* (na koga) i *dići ruke* (od koga, čega). Naime, kategorija se broja u frazemima ostvaruje na četiri načina. Jedni frazemi s glavnom imeničnom sastavnicom promjenom gramema ne mijenjaju značenje: *lak na šaci* (*šakama*), drugi mijenjaju: *dobiti nogu* i *dobiti noge*, treći imaju samo jedninski oblik imenice: *slamka spasa*, *kula bjelokosna*, a četvrti samo množinu: *napasati oči*, *graditi kule u zraku* (*oblacima*). Možda bi se moglo razmisliti o tome da četvrti tip frazema ima množinsku nadnatuknicu jer je ona leksikalizirana. Tomu u prilog idu primjeri u kojima jednina i množina ne variraju, nego daju frazemima različita značenja.

Frazemsku varijantnost treba razlikovati od frazemske modifikacije,²⁴ odnosno frazeološke igre, kako Fink (1997) naziva neočekivane strukturno-semantičke promjene frazema, npr. frazem *otkriti Ameriku* u reklamama za čokoladu modificiran je pa glasi: *Amerike mi*, *otkrila sam Columbo*, a frazem *misliiti svojom glavom* odnosi se na predmet, što nije čest slučaj: *četskica za zube koja misli svojom glavom*.

Da bi riječi uopće bile kandidati za leksičke sinonime, moraju ispuniti tri preduvjeta, moraju pripadati istomu leksičko-gramatičkomu i istomu semantičkomu razredu, istomu idiomu i istomu vremenskomu presjeku leksičkoga razvoja. Tek se nakon toga utvrđuje imaju li isto značenje (TAFRA 2018). Jednako tako i frazemi moraju ispuniti preduvjete da bi mogli biti kandidati za frazemske sinonime, a to su:

1. isto kategorijalno značenje
2. isti idiom
3. isti vremenski odsječak.

Nakon tih triju preduvjeta slijedi utvrđivanje istoga značenja. Na pitanje što je isto značenje, a pogotovo što je slično i blisko značenje (ДРАГИЋЕВИЋ 2007), jezikoslovci neće vjerojatno nikad imati jedinstven odgovor. Za nas isto frazemsko značenje (vrijedi i za leksičko značenje) razumijeva da se frazemi jednako definiraju u rječniku te da su zamjenjivi u kontekstu (mo-

²³ Pišući o međufrazemskim značenjskim odnosima prije petnaestak godina (TAFRA 2005b), tada nisam našla nijedan paronimni par.

²⁴ Tipologiju frazemskih transformacija posebno je razradio Čermák u: FILIPEC, Čermák 1985: 223–228. Hrvatski ih rječnici još ne navode, ali će vjerojatno jednom i oni naći svoje mjesto kad se rječnici budu radili na suvremenim korpusima. Usp. i OMAZIĆ 2003; PARIZOSKA 2019.

guća je neutralizacija, na primjer, manjega sintaktičkoga nepodudaranja ili stilskih²⁵ razlika). Pritom nije bitno jesu li zamjenjivi u svim ili samo u nekim kontekstima. U kontekstu u kojem su zamjenjivi oni su sinonimični. Isti idiom razumijeva da u sinonimijski odnos ne ulaze frazemi koji se upotrebljavaju u različitim idiomima, na primjer u dijalektu i u standardnom jeziku, a isti vremenski odsječak znači da sinonimi ne mogu biti dijakronijski i sinkronijski frazemi, osim ako koncepcijom rječnika nije drugačije određeno, kao što Vidović Bolt i dr. (2017) donose i frazeme koji nisu u aktivnoj upotrebi, ali mogu postati oživljenice pa ih obilježavaju posebnim znakom umjesto odrednicom. Budući da frazemski sinonimi imaju isto kategorijalno značenje i da su zamjenjivi u kontekstu, razumijeva se da obavljaju istu sintaktičku ulogu. Razumijeva se i da pojedina značenja višeznačnoga frazema samostalno stupaju u sinonimijske odnose jednako kao i cijeli frazem.

Za leksičku sinonimiju granica prolazi kroz tvorbu pa sve što nastaje tvorbom, npr. sinonimnim sufiksima (*čitalac* i *čitatelj*), pripada sinonimiji jer tvorbom nastaju nove riječi, a dvije riječi ne mogu biti varijante jedne riječi. Dio jezikoslovaca (npr. ГОПТАН-ПРЕМК 1997: 143; ШИПКА 1998: 44) istokorijenske istoznačnice ne smatraju sinonimima, nego dubletama. Za nas su takvi tvorbeni parnjaci sinonimi, a uporište za tu tvrdnju nalazimo u mogućnosti njihove desinonimizacije, npr. *susjedni* (*susjedni stan*) i *susjedski*²⁶ (*susjedski odnos*).

Frazemski sinonimi nastaju na dva načina:

1. zadržavanjem barem jedne jednake²⁷ punoznačne sastavnice
  - a. promjenom sintaktičkoga položaja frazemskih sastavnica: *oštar na jeziku, oštra jezika; dvosjekli mač, mač s dvije oštrice*
  - b. leksičkom zamjenom punoznačnih sastavnica koje su
    - a) različite vrste riječi: *spavati kao top (zaklan) → spavati kao top, spavati kao zaklan* 'spavati dubokim snom'
    - b) u leksičkom sustavu nesinonimne: *otići Bogu na istinu (račun) → otići Bogu na istinu, otići Bogu na račun* 'umrijeti'; *slamnati (bijeli) udovac → slamnati udovac, bijeli udovac* 'suprug kojemu je neko vrijeme odsutna supruga'
    - c) apelativ i onim: *djevojka (Katica) za sve → djevojka za sve, Katica za sve* 'trčkaralo, potrkalo'
2. bez ijedne jednake punoznačne sastavnice: *kost i koža, suh kao bakalar, tanak kao čačkalica* 'mršav'.

²⁵ Zagrebačka frazeološka škola dala je mnoge rječnike i teorijske radove pa je došlo vrijeme za frazeološki rječnik sinonima, ali i za razvoj frazeološke stilistike usporedo s leksičkom (BARČOT 2015).

²⁶ Sufiksi *-ni* i *-ski* sinonimni su u tvorbi odnosnih pridjeva.

²⁷ Zajedničke sastavnice (tj. iste) imaju varijante, a sinonimi imaju jednake.

U frazeološkim su rječnicima primjeri (sva četiri tipa) pod 1. obrađeni kao varijante, dakle kao jedan frazem, pa je i natuknica jedna. Primjeri pod 2. i nisu obrađeni kao sinonimi osim u rječnicima frazemskih sinonima. Sinonimnost zamijenjenih sastavnica nije i sinonimnost frazema pa se primjeri tipa *podrezati (potkresati) krila* smatraju varijantama. No, dva su frazemska sinonima

1. ako zamjenjive sastavnice pripadaju različitim vrstama riječi: *top* i *zaklan* (primjer pod 1.b.a))
2. ako su zamjenjive sastavnice apelativ i onim: *djevojka* i *Katica*²⁸ (primjer pod 1.b.c))
3. ako zamjenjive sastavnice, iako su ista vrsta riječi, ne ulaze u isto semantičko polje ili u isti asocijativni niz: *istina* i *račun*, *slamnat* i *bijel* (primjer pod 1.b.b)).

Oba se tipa frazemskih sinonima mogu naći u frazeološkoj literaturi, npr. u engleskom: *come to this world, come into the world, make your entrance into the world, see the light of day* ‘roditi se’; u francuskom: *avoir de la chance, avoir de la veine* ‘imati sreće’; u češkom: *nosit (vozit) dříví do lesa, z pustého v prázdné přelívat, nosit sovy do Athén* ‘baviti se beskorišnim poslom’; u ruskom: *от всей душой, от всего сердца* ‘iskreno, velokodušno’, *пересчитать пѣбра, дать волю рукам* ‘istući’. Ima pak frazeologa (Молотков 1977) koji frazemskim sinonimima smatraju samo one istoznačne frazeme koji nemaju ni jednu jednaku sastavnicu. Antica Menac (2007: 72) dopušta ipak sumnju u neke tipove leksičkih promjena, npr. *stari mačak (lisac), spavati kao top (zaklan), praviti se lud (Tošo)*, ali ih je sklona smatrati variranjem istoga frazema „jer se zadržava ista osnovna struktura i ista slika u njegovoj osnovi“. Prema njezinu mišljenju „sinonimima možemo smatrati one frazeme koji imaju različit sastav elemenata, ponekad i različitu sliku u svojoj osnovi, a jednako ili blisko značenje“. Iako je otvorila mogućnost preispitivanja nekih tipova varijantnosti, ona o frazemačkoj sinonimiji jednako misli kao i Molotkov. Međutim, može se gledati i drugačije. Ako se frazemska sinonimija usporedi s leksičkom, tada su frazemski sinonimi s barem jednom jednakom sastavnicom usporedivi s istokorijenskim leksičkim sinonimima, a frazemski sinonimi bez ijedne jednake sastavnice s raznokorijenskim leksičkim sinonimima.

Radi ekonomičnosti HFR sve zamjenjive sastavnice stavlja u okrugle zagrade. Takav je način i za korisnike svakako najpraktičniji. Dio se frazemskih sinonima može otkriti posredno jer su navedeni pod dvjema nadnatuknicama i uputnicom povezani, npr. *djevojka (Katica)* za sve obrađena je pod

²⁸ Drugi je problem je li ta sastavnica deonimizirana (*katica*) kao što je u hrvatskom deonimizirano perifrastičko ime *Modni Mačak* u *modni mačak* ‘stiliz; modni blogger’. Zasad je taj frazem u rječnicima tako napisan.

nadnatuknicom DJEVOJKA, a pod nadnatuknicom KATICA navedena je natuknica *djevojka (Katica) za sve* i upućena na DJEVOJKA. U tom slučaju jedna natuknica zapravo obuhvaća dva frazema *djevojka za sve* i *Katica za sve* pa se natuknica i frazem ne podudaraju. Dio se pak frazemskih sinonima zbog morfološkoga kriterija uspostave nadnatuknice ne može ni otkriti jer je nadnatuknica, na primjer, imenica, a zamjenjive glagolske sastavnice nisu leksički sinonimi te su dva frazemska sinonima *prodavati pamet* i *prosipati pamet* obrađena kao jedan frazem *prodavati (prosipati) pamet* pod nadnatuknicom PAMET. U općim se rječnicima sinonimne natuknice upućuju jedna na drugu pa bi se očekivalo da je tako i u frazeološkom rječniku.

Iako bi pravilo trebalo biti da se promjenjivi dio kod varijantnosti ne pojavljuje kao nadnatuknica, a da se kod sinonimije pojavljuje kao nadnatuknica, upravo zbog morfološkoga kriterija to je pravilo neprovedivo. S druge strane, frazemi kojima se ne može odrediti glavna sastavnica jer su im sastavnice nezavisne, ravnopravne, obrađeni su pod dvjema nadnatuknicama, npr. *ne biti ni rod ni pomozbog* pod ROD i POMOZBOG, iako nema zamjenjivih sastavnica. HFR je uzoran primjer kako sve vrste zagrada i tipovi slova mogu imati maksimalnu funkcionalnost. Vjerojatno bi se dalo u tom modelu iskoristivosti pravopisnih znakova i grafičkih sredstava, ali i ekonomičnosti, naći rješenje za razlikovanje varijanata i sinonima, jednoga i dvaju frazema, pa da se ne obrađuju jednako, npr. varijante *prilijepiti se (zalijepiti se) kao krpelj*, *imati crve u stražnjici (guzici)* i sinonimi *prodavati (prosipati) pamet*, *puna je kapa (kufer)*. Jedna od mogućnosti je da se varijante odjeljuju kosom crtom kao što se alojedinice odjeljuju (-om/-em), a da se sinonimne zamjene stavljaju u okrugle zagrade u onih frazema koji imaju barem jednu jednaku sastavnicu. Daljnji je korak povezivanje sinonima koji nemaju ni jednu jednaku sastavnicu dodavanjem kratice *sin.* nakon definicije i navođenje sinonima ili sinonimnoga niza kod dominante, a upućivanje ostalih na nju. Pritom treba imati na umu da u višeznačnih frazema pojedina značenja stupaju u sinonimijske odnose.

Dok su varijantnost i sinonimija posljedica promjena na izraznoj razini, dotle su polisemija (višeznačnost) i konverzija (preobrazba) posljedica značenjskih odnosa, polisemija unutarfrazemskoga, a konverzija između dvaju frazema. Razlike nema na izraznoj razini. O prepoznavanju tih odnosa ovisit će hoće li se uspostaviti jedna ili dvije natuknice.²⁹ Konverzija je kao jedan od načina nastanka novih riječi dosta dugo bila na rubu zanimanja (TAFRA 1998), ali je ipak i kao takva, rubna, nalazila svoje mjesto u knjigama o tvorbi (BABIĆ 1986), dok se o konverziji frazema nije ni pisalo u hrvatskom jezikoslovlju (TAFRA 2005b). Iako je Molotkov (МОЛОТКОВ 1977) spomenuo konverziju frazema, ona nije prepoznata u frazeološkim rječnicima sve do HFR-a.

²⁹ Ne utječu svi međufrazemski značenjski odnosi, npr. antonimija, na natuknički niz.

Konverzija se u frazeologiji može promatrati, kao i sinonimija, na razini sastavnica i na razini frazema, a o njezinu priznavanju ovisi uspostava natuknica i nadnatuknica. Neki su primjeri konverzije ostali samo unutar frazeologije, npr. *na svetoga nikada*, *imati tri čiste*, ali su neki već dio općega jezika, npr. prilog *nizbrdo*. U HFR-u ima nekoliko primjera za poimeničenje sastavnica: *imati tri čiste*, *na svetoga nikada*, *kao vlaška mlada*, za popriloženje: *krenulo je (pošlo je) nizbrdo*, *izići / izlaziti ususret*, *ići ukorak*³⁰ itd. Sastavnica nastala poimeničenjem može biti nadnatuknica. Usporedba s konverzijom na razini vrsta riječi pomaže tako da se primijeni analogija na razini frazema te da se zaključi kako je uvijek riječ o najmanje dvama frazemima koji imaju jednake izraze, a različito kategorijalno značenje. Iako Molotkov (Молотков 1977: 158) kaže da se konverzija tradicionalno smatra jednom vrstom homonimije, postoji previše razlika da bi se ta dva značenjska odnosa mogla izjednačiti. Jedina je sličnost konverzije i homonimije izrazna jednakost. Frazemski homonimi nemaju nijedno zajedničko značenjsko obilježje i na paradigmatskoj osi imaju isti status. Između njih nema motivacijske veze. Za razliku od leksemskih homonima koji najčešće imaju različite etimone, frazemski su homonimi nastali depolisemizacijom. Upravo zato što su rijetki, frazemski homonimi ponekad nisu prepoznati, a nekad i jesu. Tako Menac i dr. (1979a) nemaju dvije natuknice, iako su dva frazema, što se vidi iz definicije: *убитъ бобра* (razg.) prevariti se u računu, nasaditi se, nasanjhati se, loše proći, dobiti rog za svijeću, tjerati vuka – istjerati lisicu; pala mu sjekira u med, upalilo mu je. Zato imaju dvije homonimne natuknice, ali neobroječane: *за глаза (глазми)* iza leđa, u odsutnosti; *за глаза* <довольно, хватит, достаточно> (razg.) sasvim dovoljno, dosta i previše. Vidović Bolt i dr. (2017) obradili su dvije homonimne natuknice *svračje noge* koje su i obroječali. Turk (2000) donosi nekoliko frazemskih homonima, npr.

1. *posljednja riječ* neizmjenjiva odluka
2. *posljednja riječ* najviše dostignuće (u tehnici, u znanosti)
1. *mozak da stane* izvanredno, divno
2. *mozak da stane* užasno, nepojmljivo.

Iako Marija Turk navodi značenja pod brojčanim oznakama, a samo jedan frazem mjesto dvaju, ona pravilno primjećuje (str. 481) da u frazemskim homonimima „značenja više nisu bliska ili je prvotna povezanost izgubila transparentnost. (...) Semantičkom analizom homonimnih frazema može se utvrditi distinktivnost značenjskih sastavnica, odnosno izostanak integralnih i kohezijskih značenjskih elemenata.“

³⁰ Ti su prilozi prošli dva semantička procesa – leksikalizaciju prijedložnoga izraza i konverziju.

Frazemi nastali konverzijom imaju, kao i frazemski homonimi, jednake izraze, ali imaju različita kategorijalna značenja te zajednička značenjska obilježja jer između njih postoji motivacijska veza, jedan je motivirajući, a drugi je motiviran, npr. frazem *za pet* 'izvrsno, odlično' motiviran je frazemom *za pet* 'izvrstan, odličan'.

Konverzija je u frazeološkim rječnicima bila dosad „utopljena“ u polisemiju, npr. *bog bogova* 1) svemoćan čovjek, sila nad silama; 2) izvanredan; vrlo dobro, izvanredno (MATEŠIĆ 1982, s. v. BOG), iako je riječ o trima frazemima koji imaju imenično, pridjevno i priložno kategorijalno značenje. Takvi se frazemi zbog razlike u kategorijalnom značenju ne mogu zamijeniti u istom kontekstu jer imaju sasvim različite funkcije, npr.

Ta je knjiga ISPOD SVAKE KRITIKE.

Odlumio je tu ulogu ISPOD SVAKE KRITIKE, gore od početnika.

U prvoj rečenici frazem ima funkciju imenskoga predikata, a u drugoj priložne oznake, što potvrđuje postojanje dvaju frazema. Upravo je Željka Fink (2014) sa suautorima razdvojila prvi put u frazeografiji polisemiju i konverziju i tako uhvatila korak s novijim jezikoslovnim spoznajama. Kad se zna da je leksikografija općenito vrlo konzervativna disciplina, tada je to zaista velik pomak. Imajući na umu korisnike rječnika i upotrebnu prihvatljivost, koja ipak zadovoljava znanstvene činjenice, a činjenica jest da, primjerice, frazem s imeničnim kategorijalnim značenjem i frazem s pridjevnim kategorijalnim značenjem nikako ne pripadaju pod polisemiju, autori su HFR-a našli kompromisno rješenje te su ostavili jednu natuknicu, ali su različita značenja jednoga frazema označili brojkama, a frazeme različita kategorijalnoga značenja obradili pod jednom natuknicom, iako se smatraju posebnim frazemima, te su ih obilježili velikim slovima. Pritom treba voditi računa koji je frazem motivirajući, a koji je motiviran pa ih tim redoslijedom obraditi. Obrada izgleda ovako:

polisemija

kao da su krave žvakale

1. (*koga*) odjeven u zgužvanu odjeću
2. (*što*) potpuno zgužvan /o odjeći/

konverzija

bog bogova

- A) izvrstan, odličan, izvanredan, sjajan
- B) izvrsno, odlično, izvanredno, sjajno
- C) izvrsno!, odlično!, sjajno!

homonimija

1. **svračje noge** loš (ružan) rukopis
2. **svračje noge** bore koje nastaju uz sljepoočnice, uglove usta itd.

4. ZAKLJUČAK

U ovom su radu otvorene tri skupine problema u vezi s uspostavom natuknica i nadnatuknica u frazeološkim rječnicima. Prva skupina obuhvaća teorijska rješenja koja se već primjenjuju u hrvatskoj frazeografiji i koja su priličan pomak u odnosu na dosadašnju recepciju jezikoslovnih spoznaja. Najveći je pomak svakako razgraničavanje polisemije i konverzije te priznavanje višerječnicama statusa nadnatuknice.

Druga skupina obuhvaća prijedloge rješenja koja se mogu primijeniti u frazeološkim rječnicima. U prvom redu to su prijedlozi za razgraničavanje frazemske varijantnosti i sinonimije jer je to potrebno zato što je varijantnost „progutala“ sinonimiju i što se u nesinonimnim frazeološkim rječnicima samo ona obrađuje, a ne obrađuje se i frazemska sinonimija. Kako god frazeografi riješili taj problem, trebaju ga u uvodu rječnika obrazložiti. U tu skupinu idu i prijedlozi da se priznaju rezultati onimizacije (*na Svetoga Nikada*), ali i deonimizacije (*prijeći rubikon*) te da se istraže primjeri leksikalizacije množinskih imeničnih oblika (*napasati oči*) kako bi im se možda dao status nadnatuknice. Svakako je to još otvorena tema.

Treća je skupina otvorila dvojbe koje traže rješenja. Iako je usvojen prijedlog da frazemi tipa *rak-rana* budu još jedan frazemski tip prema opsegu, takvi primjeri traže jasnije određivanje što su polusloženice i koje se od njih mogu frazeologizirati. Ako je polusloženica jedna riječ, nije frazem. Jednako tako ni složenice (u drugih jezikoslovaca sraslice) tipa *budiboksname* i *žalibože* nisu frazemi.

Idući je korak testiranje teorijskih rješenja na primjerima frazeografske obrade, što ovdje nije učinjeno zbog preširokoga opsega teme, ali i zbog ograničenja opsega članka. Budući da je u frazeološkom rječniku natuknica izjednačena s frazemom, rasprava je tekla o unutarfrazemskim i međufrazemskim izrazno-sadržajnim odnosima o kojima ovisi hoće li biti uspostavljena jedna ili dvije natuknice, ovisno o tome koliko je frazema. Iako je jako mnogo literature o varijantnosti frazema, još nema čvrstih kriterija o razgraničavanju varijantnosti i sinonimije. Postavili smo tvrdnju da i frazemi trebaju, kao i leksemi, prije razmatranja jesu li sinonimi prvo zadovoljiti preduvjete. Te bi tvrdnje trebalo oprimirati te pokazati, na primjer, što znači da frazemi trebaju pripadati istomu idiomu ili istomu vremenskomu odsječku. Ista pravila vrijede i za frazemske homonime. Ta se pravila ne primjenjuju na sve tipove frazeoloških rječnika jer se u rječniku frazema nekoga suvremenoga pisca mogu naći frazemi iz mjesnih govora i iz žargona uz biblijske te frazemi iz raznih razdoblja, možda neki iz Marulićeva ili Belostenčeva jezika, dakle dijakronijski. Pri uvrđivanju pravila za uspostavu nadnatuknice i natuknice u frazeološkom rječniku treba voditi računa i o tipu rječnika, ali i o općeprihvaćenosti frazema ili o individualnoj modifikaciji. U svakom slučaju frazeograf se mora

oslanjati na mnoge jezikoslovne discipline i njihova dostignuća, u prvom redu na teoriju leksikografije. S druge strane, dobri će frazeološki rječnici pomoći leksikografima da bolje obrade frazeme u općim rječnicima pa će korist biti obostrana. Posljednjih godina zagrebačka je frazeološka škola iznjedrila mnoge rječnike koji su prilično dosljedni u primjeni valjanih frazeografskih kriterija te su više nego solidan temelj za daljnje promišljanje o nadnatuknici i natuknici kao početku planiranja izrade frazeološkoga rječnika.

Citirana literatura

- BABIĆ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU, 1986.
- BARČOT, Branka. „O stilističkoj obojenosti hrvatskih frazema s historizmom ili arhaizmom kao sastavnicom“. U: Aneta Ryznar (ur.). *Svijet stila, stanja stilistike*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015. (www.stilistika.org)
- BLAGUS BARTOLEC, Goranka. *Riječi i njihovi susjedi: kolokacijske sveze u hrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2014.
- DRAGIČEVIĆ, Rajna. „O problemima identifikacije frazeologizama“. *Südslavistik. online*, Nr 1, Januar 2009: str. 35–44. <http://www.suedslavistik-online.de/01/dragicevic.pdf> (pristupljeno 12. 1. 2021)
- FILIPEC, Josef, František Čermák. *Česká lexikologie*. Prag: Československá akademie věd, 1985.
- FINK, Željka. „O jednom tipu frazeoloških varijanti“. U: Rudolf Filipović, Božidar Finka, Branka Tafra (ur.). *Rječnik i društvo*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11–13. X. 1989. u Zagrebu. Zagreb: HAZU, 1993: str. 65–70.
- FINK, Željka. „Frazeološke igre u reklamama ili misli li četkica za zube svojom glavom“. U: Marin Andrijašević, Lovorka Zergollern-Miletić (ur.). *Tekst i diskurs*. Zagreb: HDPL, 1997: str. 325–330.
- FINK, Željka. „Hvatamo li za bradu Boga ili boga: o jednom pravopisnom problemu u frazeologiji“. *Filologija* 36–37 (2001): str. 139–148.
- HER: Ranko Matasović (gl. ur.). *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber, 2002.
- HFR: Antica Menac, Željka Fink Arsovski, Radomir Venturin. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Knjigra, 2014.
- KOVAČEVIĆ, Barbara. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2012.
- KOVAČEVIĆ, Barbara, Ermina Ramadanović. „Frazemske polusloženice (od rječnika preko tvorbe do pravopisa i obratno)“. *Rasprave IHJJ* 39/1 (2013): str. 271–291.
- MATEŠIĆ, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- MENAC, Antica (red.). *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*. Prvi dio A–N. Zagreb: IRO „Školska knjiga“, 1979a.
- MENAC, Antica. „Iz problematike frazeološke sinonimije u ruskom i hrvatskom književnom jeziku“. *Filologija* 9 (1979b): str. 185–191.
- MENAC, Antica. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra, 2007.

- MENAC, Antica, Mira Menac-Mihalić. *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011.
- MOKIENKO, Valerij M. „Phraseologisierung von Europäismen oder Europäisierung von Phraseologismen? Divergente und konvergente Prozesse in phraseologischen Systemen europäischer Sprachen“. U: Wolfgang Eismann (Hrsg.). *EUROPHRAS 95: Europäische Phraseologie im Vergleich: Gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt*. Bochum: Norbert Brockmeyer, 1998: str. 539–555.
- OMAZIĆ, Marija. *Modifications of Phraseological Units in English*. Doktorski rad, rukopis. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2003. (<http://oblak.ffos.hr:8000/f/2be4754406c14e3ab054/>)
- PARIZOSKA, Jelena. *Promjenjivost glagolskih frazema u engleskom i hrvatskom jeziku – kognitivnolingvistička analiza*. Doktorski rad, rukopis. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019. (<https://dr.nsk.hr>)
- PRAVOPIS IHJJ: Željko Jozić (gl. ur.). *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2013.
- ŠIPKA, Danko. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska, 1998.
- TAFRA, Branka. „Konverzija kao gramatički i leksikografski problem“. *Filologija* 30–31 (1998): str. 349–361. [Isto: Tafra 2005a]
- TAFRA, Branka. „Leksikalizacija kao leksikološki i leksikografski problem“. U: Lada Badurina, Boris Pritchard, Diana Stolac (ur.). *Jezična norma i varijeteti*. Rijeka – Zagreb: HDPL, 2000: str. 575–582. [Isto: Tafra 2005a]
- TAFRA, Branka. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga, 2005a.
- TAFRA, Branka. „Frazeološki izazovi“. *Jezik* 52/2 (2005b): str. 48–61. [Isto: Tafra 2005a]
- TAFRA, Branka. „Navrh jezika“. *Rasprave IHJJ* 31 (2005c): str. 559–565.
- TAFRA, Branka. „Istopisnice i istoslovnice u hrvatskom jeziku“. U: Dubravka Sesar (ur.). *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim* II. Zagreb: FF press, 2011: str. 173–179.
- TAFRA, Branka. „Što je hrvatskoj leksikografiji natuknica?“ U: Željka Fink (ur.). *Stručak riječima ispunjen: zbornik radova posvećen Antici Menac o njezinu 90. rođendanu*. Zagreb: FF press, 2012: str. 105–126.
- TAFRA, Branka. „Homonimija – kroatistički kamen smutnje“. U: Željka Čelić, Tetyana Fuderer (ur.). *Slavenska filologija: prilozi jubileju prof. em. Milenka Popovića*. Zagreb: FF press, 2016: str. 144–154.
- TAFRA, Branka. „Razgraničavanje istoznačnosti i bliskoznačnosti“. U: Diana Stolac (ur.). *Od fonologije do leksikologije: zbornik u čast Mariji Turk*. Rijeka, 2018: str. 215–230.
- TAFRA, Branka, Petra Košutar. „Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku“. *Suvremena lingvistika* 67 (2009): str. 87–107.
- TURK, Marija. „Višečlani izrazi s desemantiziranom sastavnicom kao nominacijske jedinice“. U: Diana Stolac (gl. ur.). *Riječki filološki dani* 3. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2000: str. 477–486.
- TURK, Marija. „Od kolokacije do frazema“. U: Petra Košutar, Mislav Kovačić (ur.). *Od dvojbe do razdvajbe: zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri*. Zagreb: Ibis grafika, 2018: str. 225–237.

- VAJS, Nada, Milena Žic Fuchs. „Definicija i frazem u jednojezičnom rječniku“. *Filologija* 30–31 (1998): str. 363–368.
- VIDOVIĆ BOLT, Ivana, Branka Barčot, Željka Fink Arsovski, Barbara Kovačević, Neda Pintarić, Ana Vasung. *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*. Zagreb: Školska knjiga, 2017.

*

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Грамађика у огледалу семантике*. Београд: Чигоја штампа, 2020.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. *Gramatika u ogledalu semantike*. Beograd: Čigoja štampa, 2020]
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1997.
- [GORTAN-PREMK, Darinka. *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1997]
- МОЛОТКОВ, А. И. *Основы фразеологии русского языка*. Ленинград: „Наука“, 1977.
- [MOLOTKOV, A. I. *Osnovi frazeologiji ruskogog jazyka*. Leningrad: „Nauka“, 1977]
- МРШЕВИЋ, Драгана. „О критеријима који одређују место обраде фразеологизама у речнику“. У: Драго Ћупић (одг. ур.). *Лексикографија и лексикологија: зборник реферата*. Београд: САНУ, Филолошки факултет – Нови Сад: Филозофски факултет, Матица српска, 1982: стр. 141–148.
- [MRŠEVIĆ, Dragana. „O kriterijima koji određuju mesto obrade frazeologizama u rečniku“. U: Drago Čupić (odg. ur.). *Leksikografija i leksikologija: zbornik referata*. Beograd: SANU, Filološki fakultet – Novi Sad: Filozofski fakultet, Matica srpska, 1982: str. 141–148]
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана Б. „Фразеолошке јединице као мотиватор у творбеном процесу“. У: Рајна Драгићевић (гл. ур.). *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2012: стр. 689–700.
- [PEJANOVIĆ, Ana B. „Frazeološke jedinice kao motivator u tvorbenom procesu“. U: Rajna Dragičević (gl. ur.). *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012: str. 689–700]

Бранка З. Тафра

Центр хорватских исследований Загребского университета

ЗАГОЛОВОЧНАЯ ЕДИНИЦА И ОПОРНЫЙ КОМПОНЕНТ ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОМ СЛОВАРЕ

Р е з ю м е

Рассмотрение заголовочных единиц и опорных компонентов в словарной статье одновременно является и обсуждением внутренних и внешних границ фраземы, её идентичности и компонентов. Оно вызвало необходимость решения трёх задач. К первой задаче можно отнести теоретическое решение, которое было успешно реализовано в хорватской фразеографии на основе рецепции лингвистических изысканий. Одно из удачных решений – разграничение полисемии и конверсии, а также введение лексикализованного устойчивого сочетания слов в качестве опорного компонента. Ко второй группе задач можно отнести разграничение фразеологического варьирования и синонимии, а также признание онимизации и деонимизации компонентов во фразеологических словарях. Третья группа задач ждёт своего решения. В первую очередь следует ответить на вопрос, что представляют собой сложносоставные слова. Если это лексемы, а в некоторых случаях это действительно так, тогда это не фраземы, а если это всё же словосочетания, которые можно преобразовать во фраземы, то тогда это не сложносоставные слова, так как сложносоставное слово мы относим к словосложению, т. е. к способу словообразования.

Ключевые слова: заголовочная единица, опорный компонент, фразема, лексикализованное устойчивое сочетание слов, сложносоставное слово, фразеологический словарь, вариантность, синонимия, конверсия, лексикализация.

Branka Z. Tafra
University of Zagreb
Centre for Croatian Studies

THE ENTRY AND SUPER-ENTRY IN A DICTIONARY OF IDIOMS

S u m m a r y

This discussion of the entry and super-entry is the one that concerns both the internal and external boundaries of the idiom and the identity of the idiom and its components. It gives rise to three groups of issues. The first group includes the theoretical solutions that have already been implemented in Croatian idiomatic lexicography, which constitute a significant shift in comparison to the previous state of linguistic knowledge. The greatest shift undoubtedly lies in the demarcation between polysemy and conversion and in the introduction of a multiword expression as a super-entry. The second group involves proposing the strategies that can be applied in idiomatic dictionaries, such as drawing a clearer distinction between idiom variation and synonymy and identifying the occurrences of onymization and deonymization of components. The third group of issues uncover the dilemmas that seek solutions. First and foremost, what needs to be resolved is the question of the nature of semi-compound words. If they are to be treated as lexemes, which some of them are, then they cannot be categorized as idioms, and if they are to be treated as phrases that can turn into idioms, then they cannot be categorized as semi-compound words, since the latter represents a term from the area of word-formation.

Keywords: entry, super-entry, idiom, multiword expression, semi-compound word, phraseological dictionary, variation, synonymy, conversion, lexicalization.

ISSN 0350-185X, – Књ. 77, св. 2 (2021), стр. 61–74

UDK: 811.162.1'373.611

COBISS.SR-ID: 53685001

<https://doi.org/10.2298/JFI2102061K>

Примљено: 17. маја 2021.

Прихваћено: 14. јуна 2021.

Оригинални научни рад

Paweł Kowalski*
Instytut Sławistyki
Polska Akademia Nauk
Warszawa

HIERARCHICZNOŚĆ W OPISIE SŁOWOTWÓRCZYM – WYBRANE PROBLEMY

W artykule ukazano wybrane problemy opisu relacji hierarchicznych w perspektywie słowotwórczej. Hierarchiczność jako forma kategoryzowania rzeczywistości językowej zawężona do ram słowotwórczych wyznacza dwa większe obszary tematyczne, związane z polisemią samej nazwy słowotwórstwa w polszczyźnie. Jeden dotyczy doboru tematów oraz uporządkowania w ich obrębie poszczególnych mechanizmów słowotwórczych opisywanych w ramach badań derywatologicznych, drugi zaś realizacji hierarchii i znaczeń hierarchicznych w opisywanym języku. W niniejszym tekście uwagę skupiam przede wszystkim na pierwszym aspekcie, który dotyka zagadnienia hierarchii w polskich opisach słowotwórczych.

Słowa kluczowe: hierarchia, język polski, kategoryzacja, słowotwórstwo.

1. WPROWADZENIE

Rozważania dotyczące relacji hierarchicznych w słowotwórstwie polskim nie są przedmiotem licznych i szczegółowych badań. Pojawiają się przy okazji opisu różnych zagadnień związanych z derywacją, często na marginesie rozważań szczegółowych, nie mają jednak charakteru syntetyzującego (zob. m.in. JADACKA 2007; NAGÓRKO 1998). Sytuacja ta może dziwić, ponieważ w samej tylko perspektywie słowotwórczej relacje hierarchiczne uwidaczniają się na wielu poziomach.¹

---

* pawel.kowalski@ispan.waw.pl

¹ Wydaje się, że bogata literatura językoznawcza dostarcza dowodów na akceptację faktu, że zagadnienia hierarchizacji (hierarchiczności) odnoszą się do wszystkich opisów językoznawczych i płaszczyzn językowych. Na przykład w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* (GWJPS) podkreśla się hierarchizację w obrębie badań składniowych, w modelu

W niniejszym tekście pragnę zasygnalizować wybrane zagadnienia dotyczące opisu hierarchiczności, czy też, mówiąc innymi słowami, relacji hierarchicznych, z perspektywy słotwórczej. Jako przykłady obrazujące rozważania teoretyczne wykorzystuję przede wszystkim jednostki języka polskiego, choć poruszana problematyka dotyczyć może także języków czy opisów języków poza polszczyzną.

Za punkt wyjścia przyjmuję postrzeganie hierarchiczności jako wieloaspektowej kategorii będącej logiczną formą poznawania pewnych fragmentów rzeczywistości, która realizowana jest na różnych poziomach, w tym na poziomie językowym. Przejawia się zarówno w doborze poszczególnych tematów, w opisie języka, jak i w samym języku. Odzwierciedla nasze postrzeganie przedmiotu badań, co uwypuklone zostaje w metajęzyku, lecz także w języku przedmiotowym, czy to w postaci abstrakcyjnego systemu językowego, czy w konkretnych jego realizacjach, w użyciu.

Inspiracją do podjęcia badań nad hierarchicznością w języku była lektura polskich i słoweńskich prac słotwórczych. Biorąc pod uwagę język lingwistyki konstruowany na gruncie tych dwóch języków słowiańskich (dwa metajęzyki słotwórstwa polskiego i słoweńskiego),² zauważyć można, że hierarchia i hierarchizacja są w nich używane w różnych zakresach znaczeniowych, posiadają inną frekwencję w tekstach i służą oznaczaniu nieco innych wycinków rzeczywistości językowej.³

struktur predykato-argumentowych, który wykorzystany został w słotwórstwie, także w ujęciu konfrontatywnym. Stanisław Karolak dla poziomu składniowego pisze o trzech typach składni (składni semantycznej, strukturalnej i szyku), zaś jego model opisu składniowego sprowadza się do ułożenia tych typów w hierarchiczną strukturę. Rolę dominującą przypisuje badacz składni semantycznej rozumianej jako zbiór reguł łączliwości sensów wyrażeń, która sytuowana jest ponad regułami składni strukturalnej, ograniczającymi działanie reguł semantyczno-składniowych, mając odrębne (idiomatyczne) charakterystyki dla różnych języków. Na samym końcu stosowane są zaś reguły szyku, które porządkują składniki wyrażeniowe, również mając charakter idiomatyczny. W tak skonstruowanym modelu widać więc zastosowanie kategorii hierarchii jako konceptualizacji globalnego opisu składni języka naturalnego. Model ten odbiega od tego proponowanego w ramach gramatyki generatywno-transformacyjnej, gdzie podkreślona jest rola elementu składniowego jako podstawowej części gramatyki, zaś element semantyczny jest formą interpretacji elementu składniowego (GWJPS 1984: 19). Dla słotwórstwa zorientowanego składniowo, które wykorzystuje struktury predykato-argumentowe inny charakter pełni składnia szyku. Przy takim modelu sprowadzać się ona może do wariantowości w obrębie elementów prepozycyjnych, interpozycyjnych czy postpozycyjnych względem podstawy (tematu) słotwórczego.

² Język taki może być uznawany za odrębny język specjalistyczny (por. GRUCZA 2007) lub też być traktowany jako odmiana języka ogólnego (por. WIERZCHOŃ 2000). Kwestii tej, dotykającej ontologii języka, nie poruszam w tekście.

³ Refleksja na gruncie językoznawstwa porównawczego doprowadziła m.in. do wypracowania koncepcji języka pośrednika zastosowanego z powodzeniem na gruncie studiów z gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej czy konfrontacji gramatycznej polsko-macedoń-

Na początku przedstawiam krótką charakterystykę powiązań leksykalnych i pojęciowych wyrazu hierarchia na podstawie polskich opracowań leksykograficznych, które służą mi do zakreślenia ogólnej treści tej kategorii w polszczyźnie. Następnie ukazuję wybrane aspekty tak rozumianej hierarchizacji w obrębie podejmowanych zagadnień we współczesnym słowotwórstwie polskim.

Zdaję sobie sprawę, że nawet tak zakreślony temat znacznie przekracza objętościowo skromne ramy artykułu, dlatego przedstawione wątki mają charakter szkicowy. Ich zadaniem jest nakreślenie wybranych, możliwych w dalszych badaniach, kierunków opisu hierarchiczności w perspektywie słowotwórczej, tak dla języka polskiego, jak i szerzej również dla innych języków słowiańskich na tle porównawczym.

2. HIERARCHIA W POLSKICH PRACACH LEKSYKOGRAFICZNYCH – ZAKRES ZNACZENIOWY NA PODSTAWIE SIECI RELACJI LEKSYKALNYCH

We współczesnych słownikach języka polskiego hierarchia i jednostki derywowane hierarchizacja, hierarchiczny, hierarchizować, hierarchiczność i in. występują w kilku ogólnych znaczeniach wyznaczanych przez definicje, których zakresy często się pokrywają.

W Słowniku języka polskiego pod redakcją Witolda Doroszewskiego (dalej SJPD) polski rzeczownik hierarchia występuje w dwóch znaczeniach: 1. „ustopniowany układ jakichś elementów, w szczególności stanowisk politycznych, urzędniczych, wojskowych, kościelnych, społecznych itp. na zasadzie podporządkowania i wzajemnej zależności niższych stanowisk, funkcji od wyższych“, oraz 2. z klasyfikatorem przestarzały: dziś tylko o przedstawicielach władzy kościelnej „grupa ludzi rządzących sprawujących władzę“. W SJP PWN (jego papierowej wersji) znaleźć można cztery hasła odnoszące się do pojęcia hierarchia (hierarchia i derywaty hierarchiczność, hierarchiczny i hierarchizować). Hasło podstawowe hierarchia jest tożsame z definicjami SJPD. Pozostałe hasła nie posiadają własnych definiensów, lecz są treściowo powiązane z leksemem głównym hierarchia. Hierarchiczny to oparty na zasadzie hierarchii, hierarchiczność od hierarchiczny, zaś derywat czasownikowy hierarchizować tłumaczony jest jako „podporządkowywać zasadzie hierarchii“ (SJP PWN). W internetowym słowniku polszczyzny PWN przy hasle hierarchia podobnie jak w przypadku SJPD podane są dwa znaczenia 1. „układ elementów jakiejś struktury uporządkowany od najwyższych do najniższych według określonego kryterium“ i 2. „Grupa ludzi sprawujących władzę“ (SJP PWN).

skiej. Innym rozwiązaniem jest też koncepcja naturalnego metajęzyka semantycznego Anny Wierzbickiej.

Do dwóch klas semantycznych hierarchię przypisuje Wielki słownik języka polskiego (WSJP): ‘układ’ i ‘ludzie’. W klasie ‘układ’ definicja odnosi się do uporządkowania elementów. Jest to „układ jakichś elementów uporządkowany według określonego kryterium w ten sposób, że elementy ważniejsze są wyżej usytuowane, a elementy mniej ważne są im podporządkowane“. W klasie ‘ludzie’ definicja jest bogatsza treściowo w porównaniu z SJPD i SJP. Hierarchia to „ludzie którzy zajmują wyższe stanowiska w instytucji, która ma władzę“ (WSJP). Łączy więc elementy władzy i metaforyzacji na osi pionowej.

Narodowy fotokorpus języka polskiego odnotowuje użycie wyrazu hierarchia w 1872 roku, przytaczając cytaty z wydanych w Poznaniu „Pism wierszem i prozą“ Stanisława Egberta Koźmiana (NFTK). Hierarchia użyta została w stosunku do hierarchii społecznej rozumianej jako swoisty układ klas społecznych w kontekście rewolucji francuskiej. „Jednym z najwybitniejszych znamion dzisiejszego wieku jest niezawodnie niepoahamowana żądza znaczenia. Zaszczepiła tę gorączkę rewolucja francuska, która wywiodła tych ludzi z najniższego steku do steru i panowania nad drugimi. Utrzymywano, że dawniejsze stopniowanie i hierarchia społeczeństwa wydobywać się na wierzch zasłudze nie dozwalała. Dziś, przy tak łatwym przystępie do władzy, w cisnącym się tłumie współzawodników, zasługę zawsze prawie ubiegnie zuchwalstwo i przewrotność“ (NFTK <https://www.nfjp.pl/lemma/hierarchia>).

Trzy grupy znaczeniowe hierarchii wyznaczają autorzy bazy danych synonimów (www.synonim.net): 1) jako zasady przyznawania punktów; 2) jako ustalony porządek; 3) w związku ze sprawowaniem władzy. Pewne zastrzeżenia zakresowe może budzić grupa pierwsza, którą można by rozbudować o dodatkowe treści, jak przyznawanie ocen, stopni itd.

Uwikłanie hierarchii w relacje leksykalne pozwala odnieść ten wyraz do szerokiego pola leksykalno-semantycznego, w obrębie którego wyróżnić można takie relacje, jak: relacja do hiperonimów, z których najpowszechniejsze to: *porządek*, *kolejność*. Polska Słowność dla hasła hierarchia podaje dwie ścieżki hiperonimiczne: 1) *porządek*, *system*, *układ*, *ogół* i 2) *kolejność*, *układ*, *struktura*, *właściwość*. W relacji hiponimicznej *hierarchia* pozostaje z rzeczownikiem *drabina*, a także formą deminutywną *drabinka* w znaczeniu ‘struktura, hierarchia, w której najniższe poziomy cechują się niskim priorytetem, mają najmniej cech uznanych za pozytywne lub też są najłatwiejsze do osiągnięcia’. W relację holonimiczną wikała się *hierarchia* z rzeczownikiem *piramida* w znaczeniu ‘hierarchicznie zbudowana struktura, sposób przedstawiania informacji w zhierarchizowanym porządku, według czytelnego schematu, obrazującego jakieś relacje’. W relacji meronimicznej pozostaje zaś z wyrazem *pion*, a w zasadzie z jego jednym z metaforycznych znaczeń określającym ‘kierunek przepływu czegoś w jakiejś strukturze, który jest uzależniony od hierarchii’. Antonimami hierarchii, które wiążą się z jej różnymi

znaczeniami, są *balagan*, *bezląd*, *nieporządek* związane ze znaczeniem hierarchii jako porządkowania oraz *równość* jako antonim znaczenia związanego ze strukturą władzy. Relacje te pozwalają ukazać wspólne nici semantyczne, które kryją się za wyrazem hierarchia. Stanowią one mogą podstawę formowania definicji, a także w następnej kolejności odkrywają kształtowanie się hierarchii jako pojęcia. Charakterystyczne znaczenia hierarchii wskazują na uporządkowanie elementów według pewnych określonych kryteriów. To uporządkowanie może być metaforyzowane na osi pionowej góra – dół. Odzwierciedlają to takie przykłady użycia w języku polskim, jak:

Piął się po szczeblach w hierarchii firmy;

Najczęściej z awansem kojarzymy zmianę stanowiska na wyższe w hierarchii firmy – awans pionowy (menedżerski);

On chciałby powoli piąć się w hierarchii polskich bramkarzy;

Niemiec spadł w hierarchii środkowych obrońców, co pobudza dyskusje w sprawie przyszłości defensora.

Ukazane dotychczas rozważania pozwalają zaproponować wstępną charakterystykę ogólnej, złożonej wewnętrznie kategorii hierarchiczności jako opartej na kryteriach porządkujących, stopniowalnych, skalarnych. Stanowi ona uporządkowanie wyodrębnionych elementów, przekazując przede wszystkim określone treści ze względu na uporządkowanie w obrębie pewnej struktury. Elementy te pozostają między sobą w różnych relacjach, zależnych od rozpatrywanych klas. W języku polskim hierarchia łączona jest ze stopniowaniem, wartościowaniem, porządkowaniem. Odnosi się zawsze do jakiegoś systemu, układu wyznaczonego w sposób jawny lub niejawny w tekście.

3. HIERARCHICZNOŚĆ JAKO KATEGORIA W POLSKICH OPISACH SŁOWOTWÓRCZYCH

W pracach z zakresu słowotwórstwa polskiego hierarchia i hierarchiczność występuje zazwyczaj w kilku funkcjach, choć nie zawsze jest to eksplicytnie wyrażone. Funkcje te to przede wszystkim: a) element składowy metajęzyka słowotwórstwa, stanowiący pewien schemat kategoryzacyjny narzucany na opisywany materiał, jako zasada konstruowania opisu (jako istotna składowa metajęzyka i jako forma jego organizacji), b) jako zasada uporządkowania mechanizmów i środków słowotwórczych w obrębie opisu derywatów, w tym gniazd słowotwórczych, c) jako znaczenie wyrażane przez derywaty i elementy wchodzące w ich strukturę.

Tak wyznaczone grupy pozwalają zarysować co najmniej dwa większe obszary tematyczne i badawcze (arealy poznawcze słowo-

twórstwa), w których dochodzi do realizacji kategorii hierarchiczności. Wydaje się, że można je wiązać z wieloznacznością słowotwórstwa w polszczyźnie. Z jednej strony słowotwórstwo jest nazwą dyscypliny,⁴ z drugiej zaś oznacza, rozumiane także potocznie, tworzenie wyrazów.⁵ W jednym wyznaczany jest zakres i porządek przedstawianych informacji (tematycznie obejmuje punkty a i b), w drugim natomiast wyróżniane są formalne wykładniki wraz ze swoimi znaczeniami (poziom hierarchiczności jako kategorii słowotwórczej w języku, punkt c). Takie podejście przypisuje kategoryzacji ludzką percepcję w świetle gnoseologicznym. Hierarchiczność jako kategoria jest więc dynamiczna, nacechowana subiektywnie, w której odzwierciedlają się tak pewne założenia i doświadczenia jednostkowe poszczególnych badaczy, lecz także doświadczenia kolektywne wypracowane w toku toczących się dyskusji.

Zatrzymajmy się teraz na pierwszym wyróżnionym powyżej areale i spójrzmy na wycinek dyskusji dotyczącej hierarchizacji technik i środków derywacyjnych. Dyskusja ta osadzona jest w paradygmacie strukturalistycznym słowotwórstwa polskiego.

Jedną z istotnych prac, w których podejmowana jest problematyka hierarchizacji technik i środków derywacyjnych, jest praca Iwony Kaproń-Charzyńskiej poświęcona ucięciom słowotwórczym (KAPROŃ-CHARZYŃSKA 2005). Najwyższą rangę wśród środków słowotwórczych badaczka przypisuje afiksom i ucięciom, najniższą zaś – alternacjom jakościowym i morfemom fleksyjnym (KAPROŃ-CHARZYŃSKA 2005: 25–26). Każda z wymienionych przez badaczkę technik posiada

⁴ Pomijam tutaj samą wieloznaczność słowotwórstwa jako nazwy dyscypliny, która może być różnie interpretowana, czy to jako zespół reguł i morfemów gramatycznych (morfologicznych) służących do tworzenia nowych wyrazów na podstawie innych, już istniejących (GOŁĄB et al. 1970), czy jako składnia morfemiczna (MALDJEVA 2009). Ciekawe spostrzeżenia na zadania tejsze dyscypliny przedstawia Magdalena Pastuchowa, pisząc, że „derywacja rozumiana jako nauka o interpretacji i rozumieniu leksemów niepierwotnych wymusza szersze spojrzenie, uwzględniające złożoność związków motywacyjnych. Podkreślę raz jeszcze: słowotwórstwo synchroniczne (opisowe) wypracowało metody analizy, które nie odtwarzają procesu nazwotwórczego, jest to z założenia (choć nazwa dyscypliny sugerowałaby co innego) obserwacja mechanizmów i technik derywacyjnych działających niezależnie od czasu“ (PASTUCHOWA 2007: 123).

⁵ Dobrze taki stan rzeczy poświadcza m.in. Słownik słów kluczowych zintegrowany z bazą bibliograficzną językoznawstwa sławistycznego iSybisław, w którym wykorzystywana jest terminologia językoznawcza w roli słów kluczowych. Dla języka polskiego wyróżnione są dwa słowa kluczowe z krótkimi dopowiedzeniami w postaci mikrodefinicji: słowotwórstwo 1 (tworzenie wyrazów) i słowotwórstwo 2 (dyscyplina). (zob. www.isybislaw.ispan.waw.pl)

swoiste dla siebie wykładniki, tak więc w obrębie tych technik dochodzić może do dalszych układów hierarchicznych. Hierarchia środków słowotwórczych pozwala Iwone Kaproń-Charzyńskiej wyróżnić pięć technik derywacyjnych: derywację dodatnią, derywację ujemną, paradygmatyczną, alternacyjną i prozodyczną (KAPROŃ-CHARZYŃSKA 2005: 48).

Pewne wątpliwości co do tak konstruowanej hierarchii środków słowotwórczych wysunęła Hanna Jadacka (JADACKA 2007). Badaczka rewizji poddała zwłaszcza niską pozycję formantu paradygmatycznego, który Iwona Kaproń-Charzyńska stawia na tym samym poziomie co formant alternacyjny (JADACKA 2007: 11). Hanna Jadacka wskazuje także na skomplikowanie hierarchiczne w obrębie wyróżnionych klas, które nie są jednorodne. Wychodząc od funkcji semantycznej i gramatycznej, przypisuje wysoką rangę sufiksom, mogącym pełnić obydwie funkcje, a także ucięciom i formantom paradygmatycznym, np. *ryba* > *rybak*, *mądry* > *mądrość*; *polonistyka* > *polonista*, *pediatria* > *pediatra*; *śpiewać* > *śpiew*; *wykopać* > *wykop*. Inne środki afiksalne, obok sufiksów, jak prefiksy czy postfiksy mają zadanie modyfikowania lub współmodyfikowania znaczenia, zaś zmiana kategoryjna następuje przy użyciu innych lub dodatkowych formantów, tak więc znajdują się one w hierarchii środków słowotwórczych poniżej (JADACKA 2011: 12). Cała klasa środków afiksalnych jawi się więc jako struktura hierarchiczna, w której jako prymarne traktuje się sufiksy i ucięcia, jako sekundarne – prefiksy i postfiksy, zaś pomocnicze interfiksy.

Jak można zauważyć z wycinka powyższej dyskusji, przy porządkowaniu hierarchicznym najistotniejsze są przyjęte wejściowe kryteria, które organizują układ opisu. Do wskazania relacji hierarchicznych w obrębie grupy afiksalnej posłużyły kryteria funkcjonalne formantów: semantyczne i gramatyczne. Dwa podstawowe kryteria wydzielenia hierarchii w obrębie słowotwórstwa polskiego zorientowanego strukturalistycznie dotyczą więc nadrzędnej techniki derywacji i podrzędnej jej wykładników.

3.1. KLASYFIKACJA ZNACZEŃ HIERARCHICZNYCH W OPISACH SŁOWOTWÓRCZYCH

Ciekawych spostrzeżeń dostarcza obserwacja dwóch różnych języków opisu słowotwórstwa, polskiego i słoweńskiego, w których uwidaczniają się różne dzieje i tradycje językoznawcze. W opisach słoweńskich derywatów rzeczownikowych ze znaczeniem hierarchiczności wyróżnia się kilka, mocno

zróznicowanych semantycznie klas, które mogą być odniesione tematycznie do klas przedstawionych przez autorów „Gramatyki współczesnego języka polskiego“ (dalej GWJPM). Są to następujące klasy: a) wyższość–niższość (višje–nižje), w terminologii GWJPM nadrzędność–podrzędność; b) przeciwieństwo (nasprotnost), w GWJPM klasy: przeciwieństwo cechy i przeciwstawienie; c) hierarchizacja w czasie (hierarhizacija v času), w GWJPM jedynie wcześniejszość i powtórność zjawiska; d) hierarchizacja w przestrzeni (hierarhizacija v prostoru), derywaty słoweńskie tej klasy typu *mednapis* ‘vmesni napis’, *medpomnilnik* ‘vmesni pomnilnik’ odpowiadają w GWJPM derywatom od wyrażen przyimkowych, jak *przedmieście*, *przypiecek* i in. (GWJPM 1984; KERN 2017; VIDOVIČ MUHA 1988, 2011; VORŠIČ 2013).

Przeglądając polskie prace słowotwórcze, można zauważyć, że takie jednostki, jak: *arcybiskup*, *nadkonduktor*, *superintendent*, *podcentrala*, *podzespół* zaliczane są do grupy wyrażającej znaczenie nadrzędność–podrzędność; *hiperkrytycyzm*, *hiperinflacja*, *nadczynność*, *nadkomplet*, *podciśnienie*, *podziarno* do znaczeń wielkości przekraczającej normę lub małość poniżej normy; *nieprzyjaciół*, *nieład*, *antypowieść*, *antypapież* do grupy ze znaczeniem przeciwieństwa cechy. W przeciwieństwie do prac słoweńskich znaczenie hierarchiczne w takich derywatach nie jest eksponowane, nie wchodzi do zasobu metajęzyka, który stosują autorzy GWJPM.

Ma to swoje konsekwencje w opisie słowotwórczym, zwłaszcza na poziomie kategoryzowania treści, ale także na poziomie formalnym, istotnym dla słowotwórstwa. Zaklasyfikowanie np. derywatów słoweńskich typu *eksmiister* do klasy derywatów prostych (formacji prefiksalnych), zaś w GWJPM do derywatów złożonych, przy opisie konfrontatywnym sprowadza się do problemów metodologicznych, nie jest jednak trudne do przezwyciężenia. Istotne znaczenie może mieć podczas wydzielania dla obydwu języków podkategorii słowotwórczych, czyli zbiorów derywatów, do których wyróżnienia służy kryterium obciążenia funkcjonalnego formantu. W tym wypadku, gdzie istotna jest technika derywacyjna, w jednym i drugim języku dojdzie do odmiennych rezultatów, inaczej zostanie skategoryzowany tożsamy wycinek rzeczywistości językowej (por. BALTOVA, Siatkowski 1993).

3.2. HIERARCHICZNOŚĆ W DISKURSIE SŁOWOTWÓRCZYM (NA PRZYKŁADZIE POLSKIEGO SŁOWOTWÓRSTWA PORÓWNAWCZEGO)

Inny, jeszcze bardziej skomplikowany obraz hierarchizacji treści w perspektywie słowotwórczej odsłania nam współczesne słowotwórstwo porównawcze.⁶ Otwartość w ostatnich kilkunastu latach słowotwórstwa polskiego na inne dyscypliny (czy także poddyscypliny językoznawcze) spowodowała,

⁶ Stosuję termin słowotwórstwo porównawcze szeroko, jako obejmujące zarówno prace konfrontatywne słowiańsko-słowiańskie, kontrastywne słowiańsko-niesłowiańskie poświęco-

że do słowotwórstwa przenikają różnorodne teorie i metody opisu, a badacze stawiają sobie różnorodne, często bardzo odległe od siebie, cele badawcze.

Przykładem mogą być dwa opracowania słowotwórcze poświęcone porównaniu języków bułgarskiego i polskiego.⁷ Dwie powstałe już w XXI wieku prace, dotyczące płaszczyzny słowotwórczej obydwu języków, prezentują dwa zupełnie inne ujęcia.⁸ Pracą starszą, wydaną w 2009 roku, jest monografia Viary Maldjiejewej będąca częścią większego projektu Gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej (GKBP). Praca stanowi 9 tom serii GKBP. Opiera się na koncepcji opisu logiczno-składniowego i podobieństwie między strukturą derywatu i strukturą zdania. Ujęcie takie czerpie z koncepcji derywatu jako formy kondensacji struktury predykatowo-argumentowej Romana Laskowskiego, ale i teorii łączenia opisu składniowego ze słowotwórczym Stanisława Karolaka i metodologii przyjętej w GWJP, czyli tzw. żółtej gramatyki. Nowością dla słowotwórczych badań konfrontatywnych, jak podkreśla badaczka, jest przyjęcie izomorfizmu struktur zdania i leksemu słowotwórczo pochodnego oraz kierunku opisu od treści ku formie, w którym treść takiego opisu jest wymodelowana za pomocą jednostek semantycznego języka pośrednika. Derywat jest więc postrzegany jako struktura morfemiczna o sumarycznym znaczeniu (MALDJIEVA 2009: 9). Istotną kwestią pracy jest odróżnienie znaczenia słowotwórczego derywatu od jego globalnego znaczenia leksykalnego i połączenie kategorii słowotwórczych z kategoriami nazw. Zaproponowany opis jest opisem słowotwórstwa, które ujmowane jest jako składnia morfemiczna, a jej opis dokonuje się przy pomocy kategorii semantycznych wykorzystywanych do opisu zdania.

Odminną pracą, choć także poświęconą konfrontacji słowotwórczej polsko-bułgarskiej, jest monografia Natalii Długosz, która ukazała się w 2017 roku (DŁUGOSZ 2017). Badaczka do opisu najnowszych compositów bezafiksalnych zastosowała aparat pojęciowy i metodologię wypracowaną w pracach Jeleny Kubrjakowej, czerpiącą z refleksji Ronalda Langackera, a rozwijaną dla polszczyzny z powodzeniem przez Krystynę Waszakową (por. WASZAKOWA 2017). Ujęcie to określane jako kognitywno-komunikacyjne pozwala

na niewielkiej liczbie języków, jak i szersze porównawcze, w których opisywana jest większa liczba języków.

⁷ Innym ważnym ze względu na podejmowany w pracy temat są dwie prace poświęcone negacji powstałe na gruncie słowotwórstwa polskiego. Niezwykle cenne i objętościowe opracowanie Jana Sokołowskiego (SOKOŁOWSKI 2000), w którym badacz odwołuje się przede wszystkim do założeń słowotwórstwa porównawczego wypracowanego przez Miłosza Dokułilę w jego znanym artykule „Ke koncepcii porovnávací charakteristiky slovanských jazyků v oblasti „tvorení slov“” oraz praca osadzona w kognitywnej perspektywie słowotwórczej autorstwa Alicji Pstygi (PSTYGA 2010).

⁸ Rzeczą znaną jest fakt, że w wydanej kilka lat po 9 tomie GKBP monografii Natalii Długosz, nie znalazła się żadna informacja czy odnośnik bibliograficzny do pracy Viary Maldjiejewej.

wzbogacić dotychczasowe strukturalistyczne opisy o nowe problemy i perspektywy badawcze na poststrukturalistycznym etapie słowotwórstwa. Chodzi przede wszystkim o ukazanie roli użytkowników języka jako kreujących struktury pojęciowe i językowe w aktach komunikacji w komunikacji językowej. Natalia Długosz wykorzystuje ustalenia wypracowane na gruncie semantyki kognitywnej, pragmalingwistyki, komunikologii czy etnolingwistyki do porównania polskich i bułgarskich derywatów funkcjonujących w dyskursie publicystycznym. W swoim opisie słowotwórczym stosuje teorię pól semantycznych, koncepty kulturowe i metafory konceptualne szeroko dyskutowane w pracach etnolingwistycznej szkoły lubelskiej.

Dwie prace słowotwórcze, które dzieli jedynie kilka lat, świadczą o dużej rozbieżności metod współczesnego słowotwórstwa porównawczego, a różnice między nimi mogą być na poziomie ogólnym sprowadzone do dystynkcji między de Saussurewskim *langue* w przypadku opisów opartych na strukturach predykatowo-argumentowych i *parole* w przypadku ujęcia kognitywno-komunikacyjnego. Inne są też cele tych dwóch prac, a więc i hierarchia ich treści. O ile pracę Viary Maldjiejewej można interpretować w kontekście klasycznych, czy neoklasycznych, założeń opisu języka idealnego, które badaczka przenosi na grunt słowotwórczy, konstruując pewien abstrakcyjny byt, o tyle w kognitywnie ukierunkowanej pracy Natalii Długosz pobrzmiewa myśl fenomenologiczna, oglądu rzeczy takimi, jakimi są w użyciu.⁹

Obydwie prace, wyrastające z dwóch odmiennych nurtów językoznawczych, są rezultatem dyskusji o statusie i roli słowotwórstwa w opisie języka. Bezpośrednią przyczyną refleksji nad charakterem badań słowotwórczych był regres i poczucie pewnej nieadekwatności takich badań w stosunku do dynamicznie zmieniającej się opisywanej rzeczywistości. Stan ten dobrze oddają słowa Alicji Nagórko, która w 1997 roku pisze: „Głoszona przez strukturalizm zasada autonomiczności języka, koncentrowanie się na immanentnych właściwościach systemu, pozwoliły stworzyć procedurę synchronicznej analizy słowotwórczej, przedstawić modele słowotwórcze, ustalić hierarchię jednostek (od typu słowotwórczego do kategorii), rodzaje i funkcje formantów ze wskazaniem ich cech inwariantnych, kontekstowych i fakultatywnych itp., jednakże wiele pytań, w tym pytanie o charakter reguł słowotwórczych, strukturalizm pozostawił bez odpowiedzi“ (NAGÓRKO 1997: 49). Potwierdzają to także słowa Krystyny Waszakowej, która wskazuje na pewne wyczerpanie tematów strukturalistycznych badań słowotwórczych: „dzięki wieloaspektowym, intensywnie rozwijanym w latach 60. i 70. badaniom strukturalistycznym, słowotwórstwo należy do dobrze opisanych podsystemów języka.

⁹ Wątek ten, niezwykle ciekawy – relacji kognitywizmu i fenomenologii (zwłaszcza w ujęciu Heideggera) w perspektywie słowotwórczej – jedynie tutaj sygnalizuję. Wymagałby on bowiem oddzielnego, szczegółowego opisu.

Przedmiotem szczególnej uwagi badaczy były zasady ustalania relacji motywacji słowotwórczej, wykładniki formalne derywacji, modelowanie nowych jednostek nominacji i ich struktury onomazjologicznej, systemowa strukturyzacja zjawisk słowotwórczych“ (WASZAKOWA 2017: 197).

Odmienność obydwu ujęć widać też w wytyczanych przez poszczególnych badaczy zadań i celów stawianych opisowi słowotwórczemu. Zuzanna Topolińska, rozważając miejsce słowotwórstwa w opisie gramatyki od treści do formy, postuluje oparcie się na osiągnięciach metodologicznych wypracowanych w ramach opisu składni i morfologii języka polskiego.¹⁰ Tak pojęty opis słowotwórczy powinien uwzględniać analizę i opis struktury semantycznej i formalnej predykatów i konstytuowanych przez nie propozycji. Badaczka wyróżnia pięć podstawowych klas semantycznych predykatów, które wyznaczają ramy takiego opisu (TOPOLIŃSKA 2018).

Inaczej zadania słowotwórstwa (na przykładzie słowotwórstwa porównawczego) widzi Krystyna Waszakowa, która postuluje w badaniach porównawczych następujące etapy: a) sporządzenie inwentarza struktur opartych na skaningu, czyli konceptualnej analizie elementów porównywanych ze sobą i rejestracji różnic między nimi, które prowadzą do wyabstrahowania schematu językowego, według którego nadawca tworzy innowacje, a odbiorca je odczytuje (rekonstruuje) w oparciu o kontekst; b) ukazanie roli w zdarzeniach komunikacyjnych abstrakcyjnych wzorców poznawczych, aktywizowanych w procesach percepcji rzeczywistości i jej kategoryzowania; c) wskazanie na rolę schematów w tworzeniu kategorii słowotwórczych; d) ukazanie podstawowych kategorii semantycznych; e) zobrazowanie skalarnego charakteru kategorii słowotwórczych (WASZAKOWA 2017: 200–201).

Rozważania na temat hierarchizacji w obrębie słowotwórstwa są możliwe, ponieważ w polskim dyskursie językoznawczym, rozumianym jako negocjowanie treści, pojawiają się głosy, za którymi kryją się określone modele opisu języka. Stoją za nimi tradycje badawcze i specyficzne postrzeganie świata. Dostrzegamy z jednej strony formy kumulatywne, płynne łączenie strukturalnych i poststrukturalnych badań, zmieniające się hierarchie treści, zadań, celów przypisywane słowotwórstwu, ale też i formy rewolucyjne w rozumieniu Kuhna (por. KUHN 2001), jak m.in. niemodularne postrzeganie języka. Jeśli przyjmiemy za Popperem (zob. POPPER 1997), że dzieje nauki sprowadzają się do problemów, teorii i dyskusji krytycznych tych teorii, z których rodzą się następnie nowe problemy, to w słowotwórstwie, ale i nie tylko, są one wszystkie wynikiem różnych hierarchizacji szeroko ujmowanych przez badaczy treści.

¹⁰ Badaczka formułuje swoje propozycje, mając na uwadze projekt nowej gramatyki opisowej języka macedońskiego w ramach formuły: od treści do formy.

4. ZAKOŃCZENIE

Przedstawione szkicowo wybrane zagadnienia związane z hierarchicznością w słowotwórstwie polskim wskazują, że jej opis na gruncie słowotwórczym wymaga ujęcia wieloaspektowego. Punktem wyjścia może być refleksja metajęzykowa i metalingwistyczna, mająca charakter wprowadzający w szczególne badania słowotwórcze już na gruncie samego języka. Dwoistość hierarchiczności w przypadku badania języka sprowadza się więc do języka i metajęzyka, a wspólnym elementem może być poznawcza strona tak badacza, jak i użytkownika danego języka, przy czym badacz pozostaje najczęściej i jednym, i drugim.

Bibliografia

- BALTOVA, Julia, Janusz Siatkowski. „Koncepcja opisu słowotwórstwa w konfrontatywnej gramatyce bułgarsko-polskiej“. W: V. Koseska-Toszeva & M. Korytkowska (Red.). *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie: T. 5–6. Konfrontacja językowa: Słowotwórstwo: Wybrane kategorie semantyczne* (ss. 11–27). Warszawa: SOW (1993): ss. 11–27.
- DLUGOSZ, Natalia. *O znakach ubezwłasnowolnionych, czyli o nowych polskich i bułgarskich compositach bezafiksalnych w medialnym dyskursie publicystycznym*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Poznańskiego, 2017.
- GOLĄB, Zbigniew, Adam Heinz, Kazimierz Polański. *Słownik terminologii językoznawczej*. Warszawa: PWN, 1970.
- GRUZA, Sambor. *Od lingwistyki tekstu do lingwistyki specjalistycznego. Wydanie drugie*. Warszawa: Wydawnictwo Euro-Edukacja, 2007.
- GWJPM – *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: PWN, 1984; 1999.
- GWJPS – *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: PWN, 1984.
- JADACKA, Hanna. „O hierarchizacji w słowotwórstwie i jej skutkach dla opisu systemu derywacyjnego“. *LingVaria*, r 2, z. 1 (2007): ss. 9–20.
- KAPROŃ-CHARZYŃSKA, Iwona. *Derywacja ujemna we współczesnym języku polskim: rzeczowniki i przymiotniki*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2005.
- KERN, Boris. *Stopenjsko besedotvorje. Na primeru glagolov*. Ljubljana: Uniwerza v Ljubljani, 2017.
- KUHN, Thomas. *Struktura rewolucji naukowych*. Warszawa: Fundacja Aletheia, 2001.
- MALDIJEVA, Viara. *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. Słowotwórstwo. Tom 9*. Warszawa: SOW, 2009.
- NAGÓRKO, Alicja. *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa, 1998.
- NAGÓRKO, Alicja. „Miejsce słowotwórstwa w teorii języka“. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* nr LIII (1997): ss. 49–61.
- PASTUCHOWA, Magdalena. „Dlaczego słowotwórstwo leksykalistyczne? Ogląd faktów diachronicznych“. *LingVaria* nr 2(4) (2007): ss. 121–129.

- POPPER, Karl. *Nieustanne poszukiwania. Autobiografia intelektualna*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 1997.
- PSTYGA, Alicja. *Słowotwórcza kategoria negacji. Prefiksalne negatywa rzeczownikowe we współczesnym języku polskim i rosyjskim*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2010.
- TOPOLIŃSKA, Zuzanna. „Miejsce słowotwórstwa w gramatyce pisanej według formuły ‘treść > forma’”. *Linguistica Copernicana*, nr 15 (2018): ss. 61–71.
- SOKOŁOWSKI, Jan. *Słowiańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie słowotwórczej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000.
- VIDOVIČ MUHA, Ada. *Skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
- VORŠIČ, Ines. *Sistemska in nesistemska leksikalna tvorba v novejšem besedju slovenskega jezika*. Maribor: Filozofska fakulteta, 2013.
- WASZAKOWA, Krystyna. *Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2017.
- WIERZCHOŃ, Aleksander. *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000.
- WSJP – Wielki słownik języka polskiego. Dostęp: www.wsjp.pl.

Павел Ковалски

Институт за славистику Пољске академије наука

ХИЈЕРАРХИЧНОСТ У ДЕРИВАТОЛОШКОМ ОПИСУ – ОДАБРАНИ ПРОБЛЕМИ

Резиме

Чланак представља одабране проблеме описа хијерархијских односа у перспективи творбе речи. Хијерархија као облик категоризације језичке стварности сужен на оквире за творбу речи, ограничава две веће тематске области, повезане са полисемијом самог назива творбе речи на пољском језику. Једна се тиче избора тема и уређења унутар њих појединачних механизма творбе речи описаних у дериватолошким истраживањима, друга се односи на примену хијерархија и хијерархијских значења у описаном језику. У овом тексту своју пажњу фокусирам првенствено на први аспект који се тиче питања хијерархије у пољским описима творбе речи.

Кључне речи: категоризација, хијерархија, пољски језик, творба речи.

Paweł Kowalski
Institute of Slavic Studies
Polish Academy of Sciences

HIERARCHY IN DERIVATOLOGICAL DESCRIPTION – SELECTED PROBLEMS

S u m m a r y

This article presents the selected problems to do with the description of hierarchical relations in the area of word-formation. Hierarchy as a form of categorizing the linguistic reality, reduced to the word-formation framework, delimits two larger thematic areas related to the polysemy of the very term of word-formation in Polish. The first concerns the selection of topics and their respective ordering of the individual word-formation mechanisms described in derivatological research, while the second involves the implementation of hierarchies and hierarchical meanings in the investigated language. This paper mainly focuses on the first aspect that concerns the issue of hierarchy in Polish word-formation descriptions.

Keywords: categorization, hierarchy, Polish language, word-formation.

ISSN 0350-185X, – Књ. 77, св. 2 (2021), стр. 75–104

UDK: 811.162.4'373.611

COBISS.SR-ID: 53688585

<https://doi.org/10.2298/JFI2102075O>

Примљено: 2. маја 2021.

Прихваћено: 14. јуна 2021

Оригинални научни рад

Martin Ološtiak*

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií

Slovensko

Z DEJÍN MODERNEJ SLOVENSKEJ DERIVATOLÓGIE**

Cieľom príspevku je charakteristika modernej slovenskej derivatológie, ktorá sa datuje od polovice 20. stor. publikovaním monografie Jána Horeckého *Slovotvorná sústava slovenčiny* (1959). V centre pozornosti sú najdôležitejšie práce a autori, ktorí výrazným spôsobom v teoretickej a metodologickej rovine ovplyvnili vývoj v danej oblasti výskumu (Ján Horecký, Juraj Furdík, Klára Buzássyová, Miloslava Sokolová, Ľudmila Liptáková, Míra Nábělková a i.). Ďalej sa zameriavame na práce, ktoré sa venujú slovotvornému vývinu, derivačnej sémantike, onomaziológii, kompozícii, ako aj vzťahom slovotvorby k iným oblastiam jazyka a jazykovedy (lexikológia a lexikografia, morfematika, morfonológia, syntax, teória textu).

Kľúčové slová: slovenská derivatológia, dejiny, slovotvorný vývoj, derivačná sémantika, onomaziológia, kompozícia.

0 ÚVOD

Cieľom tejto práce je predstaviť modernú slovenskú derivatológiu¹ – náuku o tvorení slov. Pod pojmom „moderný“ máme na mysli obdobie od polovice 20. storočia po súčasnosť.² Vzhľadom na obmedzený priestor jednej

---

* martin.olostiak@unipo.sk

** Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA 1/0083/19.

¹ Autor si dovoľuje vyjadriť vďaka dvom anonymným recenzentom, ktorých poznámky a pripomienky prispeli k zvýšeniu kvality výsledného textu.

Okrem slovenských derivatológov sa uvádzajú aj niektorí zahraniční slovakisti.

² Obdobie do 50. rokov 20. storočia, teda od gramatík P. Doležala (18. stor.) cez kodifikačné úsilia A. Bernoláka (koniec 18. stor. a začiatok 19. stor.), Ľ. Štúra, M. Hattalu (polovica 19. stor.) až po obdobie prvej Československej republiky (1918–1939), Slovenskej republiky (1939–1945) až po koniec 2. svetovej vojny zatiaľ čaká na komplexnejšiu reflexiu. Okrem

štúdie sa budeme venovať len základným smerom, autorom a prácam (zásadnejšími štúdiám, kapitolám v monografiách a najmä syntetickým knižným dielam). Pozornosť sústreďujeme na teoreticko-metodologické práce, výskum slovotvorného vývoja, derivačnej sémantiky a onomaziológie, ako aj na výskum tvorenia slov vo vzťahu k iným súčastiám jazyka (k lexikológií a lexikografii, morfematike, morfonológii, morfológii, syntaxi a teórii textu). Zvlášť sa nevenujeme reflexii výskumu tvorenia slov v interakčných súvislostiach (derivatológia a odborná terminológia, okazionalistika, dialektológia, onomastika, štylistika, kontaktológia) a vo vzťahu ku školskej praxi. O týchto oblastiach sa zmieňujeme v práci *Z dejín derivatologického bádania v slovakistike* (OLOŠTIAK 2015b), z ktorej v tejto štúdii vychádzame, ktorú doplníme a na ktorú na viacerých miestach odkazujeme.

1 TEORETICKO-METODOLOGICKÉ ASPEKTY SLOVENSKEJ DERIVATOLÓGIE

Možno konštatovať, že vedecké obdobie v dejinách slovenskej derivatológie sa začína zásluhou **Jána Horeckého**. Stotožňujeme sa tak s formuláciou J. Furdíka (2000: 331), podľa ktorého „čo o slovenskej slovotvorbe bolo napísané pred Horeckým, to možno nazvať predvedeckým“. Prvou syntézou Horeckého rozsiahleho derivatologického diela je práca *Slovotvorná sústava slovenčiny* (HORECKÝ 1959), ktorej základné prínosy zhrnul J. Furdík v citovanej štúdii takto: a) tvorenie slov chápe ako súčasť lexikológie; b) odvodené a zložené slovo chápe ako jednotky s binárnou formálno-obsahovou štruktúrou, čím odlišuje morfematickú a slovotvornú štruktúru; c) hierarchicky vymedzuje slovotvorné parametre (prostriedky, postupy, útvary, z nich najmä slovotvorný model/typ); d) pri opise slovotvorného systému uplatňuje metódu dynamickej synchronie; e) v materiálnej časti systematicky predstavuje slovotvorné parametre troch základných a najaktívnejších slovných druhov (substantív, adjektív, verb). Text vyšiel doplnený a čiastočne revidovaný v roku 1971 pod názvom *Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov* a takmer o desaťročie neskôr ako súčasť učebnice *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia* (ONDRUS et al. 1980: 85–136), kde bol text doplnený o stručný prehľad tvorenia ďalších slovných druhov – prísloviek (s. 130–131), čísloviek (s. 134–135), zámen (s. 135–136) a zvláštna pozornosť sa v osobitnej podkapitole venuje tvoreniu kompozít (s. 131–134). Konkrétnejšie aspekty Horeckého košatého slovotvorného diela si všimame v ďalších častiach tejto štúdie.

Ďalším význačným predstaviteľom slovenskej derivatologickej školy je **Juraj Furdík**, ktorý svoje teoreticko-metodologické postuláty prezento-

spomínaných máme na mysli napr. gramatické práce J. Orlovského – J. Aranya, B. Letza, E. Paulinyho – J. Ružičku – J. Štolca a i. Taktiež si bude treba osobitne všimnúť situáciu po vydaní Pravidiel slovenského pravopisu (1931) a po následnom vzniku Slovenskej reči (1932) ako prvého jazykovedného časopisu na Slovensku.

val v rade štúdií a niekoľkých knižných prácach, najmä *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie* (1993), posmrtné *Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia)* (2004) a vo výbere štúdií *Život so slovotvorbou a lexicológiou* (2005). Derivatologická koncepcia J. Furdíka vychádza z centrálneho pojmu **slovotvorná motivácia**, ktorú chápe ako trojjedinú entitu – proces, vzťah a vlastnosť.³ Vo svojom diele tento postulát rozvíja vo vzťahu k semiotike (slovotvorne motivované slovo ako jazykový znak), k lexikológii, k lexikálnej sémantike, k morfológii, k štylistike (štylistické dimenzie slovotvorne motivovaného slova) aj vo vzťahu k varietám národného jazyka (slovotvorná motivácia v spisovnom jazyku a v dialektoch). Navyše, slovotvorná motivácia sa realizuje komplexne na úrovni formy aj obsahu a v dôsledku medzirovinnosti nadobúda v jazykovom systéme centrálné postavenie. V štúdii *Jazykový status slovotvorne motivovaného slova* (1996) chápe pojem slovotvornej motivácie (SM) lexikologicky a jej základné vlastnosti zhŕňa takto: 1. pojem SM, hoci vznikol v úvahách o jazykovom znaku, vo svojej podstate nie je pojmom semiologickým, ale onomaziologickým, pretože súvisí s pomenovaním ako procesom a s pomenovaním ako výsledkom tohto procesu; 2. SM sa chápe ako zdôvodnenie jazykového vyjadrenia pomenovaného javu; 3. SM je komplexný, formálno-obsahový jav; 4. SM stotožňuje s existenciou vnútornej formy pomenovania.

Z hľadiska utvorenosti slovnú zásobu tvoria slovotvorne nemotivované a slovotvorne motivované jednotky (FURDÍK 2004: 23). Vzťah medzi nemotivovanou a motivovanou časťou lexiky chápe ako obojstranne dynamický; zamieňa tézu, že slovná zásoba priamočiaro smeruje od motivovanosti k nemotivovanosti. Pomer slovotvorne motivovaných a nemotivovaných slov v lexike je podľa J. Furdíka v zásade konštantný (v slovanských jazykoch ide približne o pomer 1 : 2 v prospech slovotvorne motivovaných jednotiek). Jednotlivé slová síce podliehajú demotivácii, avšak zároveň vzrastá ich motivačná potencia (schopnosť byť motivantom) a tvoria sa od nich ďalšie, slovotvorne motivované slová. J. Furdík tento proces nazýva demotivačný cyklus. Analýzou tohto javu dochádza k zisteniu, že „celková motivovanosť slovnej zásoby slovenčiny (a predpokladáme, že aj iných slovanských jazykov) sa oslabením motivovanosti jej niektorých jednotiek nielen neznižuje, ale naopak zvyšuje“ (1993: 42–43). Navyše, v jeho výklade sa zdôrazňuje procesuálna stránka demotivácie, teda postupnosť, graduálnosť tohto javu, ktorý nezasahuje všetky typy slovotvorne motivovaných slov rovnako. Demotiváciu, resp. lexikali-

³ „Ako proces vystupuje pri utváraní slova, resp. pomenovania. Ako vzťah sa prejavuje medzi dvoma (resp. pri možnej viacnásobnej motivácii aj medzi viacerými) slovami (pomenovaniami): východiskovým (motivantom) a voči nemu sekundárnym (motivátom). Ako výsledok procesu a súčasť vzťahu je vlastnosťou motivátu (tu sa používa aj označenie motivovanosť). Sú to tri stránky jedného a toho istého javu, preto ho môžeme charakterizovať abstraktnejšie ako princíp štruktúracie a dynamizácie jazykového systému.“ (FURDÍK 1993: 12–13).

záciu ako proces straty sémantického (a formálneho) vzťahu medzi fundovaným a fundujúcim pomenovaním analyzoval aj J. DOLNÍK (1995), ktorý si v príspevku všima otázku klasifikácie onomaziologických motívov z hľadiska predpokladov uplatňovania slovotvornej demotivácie.

Vo Furdíkovej koncepcii sa ako dôležitá ukázala aj potreba „skúmať, do akej miery je slovotvorná motivovanosť lexikálnych jednotiek aktívnym činiteľom jednak v rámci lexikálneho systému, jednak v procese komunikácie“ (1993: 37). Autor objasňuje funkciu slovotvornej motivácie pri konštituovaní lexikálneho významu slova a v komunikačnom procese. Vypomáhajú si terminológiou Á. Kráľa (1974), tvrdí, že slovotvorná motivácia zohráva v komunikácii úlohu „nosnej informácie“ (sémantického orientátora), ktorá sprostredkúva „hlavnú informáciu“, teda naznačuje lexikálny význam. Dopieva k poznatku o vzťahu medzi frekvenciou a slovotvornou motivovanosťou; tento vzťah by sa dal vyjadriť jednoduchou úmerou: podiel slovotvorne motivovaných slov stúpa s klesajúcou frekvenciou. Slová s vysokou frekvenciou sú v prevažnej miere slovotvorne nemotivované; pri nich totiž nie je potrebné lexikálny význam naznačovať slovotvornou štruktúrou. A naopak, pri slovách s nízkou frekvenciou je „pomoc“ slovotvornej motivácie vítaná. Takýmto spôsobom slovotvorná motivácia napomáha používateľom jazyka osvojiť si význam mnohých lexikálnych jednotiek a zároveň sa u komunikantov upevňuje vedomie o hierarchickej usporiadanosti lexikálneho systému.

Slovotvorne motivované slová sa na základe niektorých svojich vlastností zaraďujú do slovotvorných útvarov (rovnakokoreňových a rôznokoreňových). Miesto v slovotvornom rade a v slovotvornom hniezde J. Furdík charakterizuje prostredníctvom pojmu/termínu motivačná intencia (1998). Motivačnú intenciu definuje ako schopnosť slova zapojiť sa do motivačných vzťahov. Inovačne využíva tézy intenčnej teórie slovenského slovesa a vymedzuje štyri typy motivačnej intencie podľa postavenia slova v slovotvornom rade: slovo môže byť motivantom (schematicky $L \rightarrow$), motivantom aj motivátom zároveň ($\rightarrow L \rightarrow$), len motivátom ($\rightarrow L$), resp. do motivačných vzťahov sa nemusí zapájať (L).

Vo Furdíkovej koncepcii má pevné miesto aj vymedzenie súboru funkcií slovotvornej motivácie. Túto problematiku si všima na viacerých miestach (napr. 1993: 109–114). V kondenzovanej podobe svoje poznatky formuluje takto: „Slovotvorba vo svojom komplexe splňa teda vo vzťahu k slovnej zásobe ako celku funkciu systemizátora, vo vzťahu k novoutvoreným slovám funkciu integrátora, vo vzťahu lexikálnych jednotiek k viacslovným pomenovaniam a k výpovediam funkciu sémantického kondenzátora a vo vzťahu k prevzatým slovám funkciu adaptátora.“ (1993: 114). Takéto vymedzenie funkcií slovotvorby autorovi umožňuje vysloviť „smelú“, ale skúmanému javu adekvátnu tézu o zásadnej úlohe slovotvornej motivácie nielen v štrukturácii lexikálnej zásoby, ale prostredníctvom slova v celom jazykovom systé-

me. Navyše, využívajúc terminológiu synergetiky, princíp slovotvornej motivácie pokladá za jeden z rozhodujúcich kooperačných faktorov, ktorý udržiava rovnovážny stav v jazykovom systéme (FURDÍK 1999).

Výrazný teoreticko-metodologický popud znamenali aj viaceré práce **Klára Buzássyovej**, najmä monografia *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív* (1974), v ktorej sa zameriava na derivačné potencie slovenského slovesa a opiera sa o ústredný pojem/termín slovotvornej paradigmy, resp. konkrétnejšie deverbatívnej slovotvornej paradigmy. Metodologické novum autorkinho prístupu spočíva v tom, že za základné klasifikačné kritérium pri analýze deverbatívnych derivátov jej slúži slovotvorný základ, teda skúma charakter slovesa ako motivujúceho prvku, resp. tiež to, „ako sú jednotlivé prvky inventára slovotvorných významov pri konkrétnych slovesách zastúpené“. Presvedčivo dokazuje, že charakter deverbatívneho odvodzovania je založený na intencii slovesného deja, ktorá teda nemá len syntaktickú, vetotvornú funkciu, ale ovplyvňuje aj nominačné vzťahy, konkrétne deverbatívnu slovotvorbu. Jej analýza sa opiera o pojem deverbatívnej paradigmy, ktorej členy vymedzuje prostredníctvom lexikálnosémantického inštrumentária, konkrétne komponentovej analýzy (bližšie sa o tom zmieňujeme v časti o derivačnej sémantike).

V nadväznosti na to K. Buzássyová (2001) publikovala štúdiu o sémantickej podmienenosti a určenosti slovotvorných paradigiem, kde predstavila dôležitý pojem **typovej paradigmy**. Ten charakterizuje ako súbor konkrétnych paradigiem – „sémantických miest“, v ktorých je reprezentovaný ten istý súhrn slovotvorných významov. Napr. typovú paradigmatiku adjektív s významom farby tvoria slovotvorné významy: pomenovanie abstrahovaného príznaku (*zeleň, beloba*), prechodné sloveso s významom „robiť akým“ (*bieliť, zazeleniť*), neprechodné sloveso s významom „stať sa akým“ (*ozelenieť, obeliť*), sloveso s významom prejavovať istý príznak, „javiť sa akým“ (*zelenat sa, belieť sa*), nositeľ príznaku – osoba alebo neosoba (*zelenáč*), modifikačné adjektívum – deminutívne, augmentatívne (*bielučký, zelenkavý*). Slovotvornej potencii jednotlivých slovných druhov a sémantických typov pomenovaní sa venujú aj ďalší autori (prehľad uvádza OLOŠTIK 2015b: 23).

K typológii a systematike slovotvornej paradigmatickej prispel aj J. Furdík, ktorý vymedzil a charakterizoval pojem/termín slovotvorný útvar ako zoskupenie lexém spätých vzťahom slovotvornej motivácie. Autor charakterizoval dva typy útvarov: rovnakokoreňové – slovotvorný rad, slovotvorná paradigma, slovotvorné hniezdo; rôznokoreňové – slovotvorný typ, onomaziologická kategória, typ onomaziologickej kategórie (FURDÍK 2004). Systematiku onomaziologických kategórií a typov onomaziologických kategórií v slovenčine v nadväznosti na M. Dokulilu (1962) vyčlenil J. Furdík (2004: 88–108) a doplnila a spresnila K. Vužňáková (2006b). Slovotvorné hniezda v slovenčine spracúva *Slovník koreňových morfém slovenčiny* (1. vyd. 2005, 2. vyd. 2007, 3. vyd. 2012; porov. ďalej).

Ako prvý na výraznú systematickosť tvorenia slov poukázal J. Horecký, v ktorého ponímaní slovotvorný systém je súčasťou lexikálneho systému. Za základné klasifikačné triedy pokladá slovné druhy, ktoré sú však podľa neho veľmi široké. Z tohto dôvodu navrhuje delenie na užšie triedy. Napríklad pri substantívach predstavuje členenie na propriá a apelatíva, propriá člení na miestne a osobné, apelatíva člení na životné a neživotné, životné apelatíva člení na osoby a zvieratá, atď. (HORECKÝ 1959); podrobnejšie poznámky o klasifikácii slovnej zásoby aj vo vzťahu k tvoreniu slov predstavuje v samostatnej štúdii (HORECKÝ 1958b). Prirodzene, pri mene J. Horeckého je potrebné vo vzťahu k systému spomenúť jednak jeho koncepciu založenú na pojmoch/termínoch slovotvorný model a slovotvorný typ, jednak fakt, že slovotvorný materiál triedil na základe sémantickej klasifikácie bez ohľadu na slovotvornú príslušnosť slovotvorných základov.

Hierarchické usporiadanie slovotvorby je výrazne prítomné aj v diele J. Furdíka, ktorý tvorenie slov chápe ako vnútorne členitý jazykový subsystém. Názo­rne je jeho chápanie predstavené v učebnici *Slovenská slovotvorba* (2004: 109–111). Slovotvorný systém je tu predstavený ako entita s takýmto inventárom a štruktúrou: slovotvorné prostriedky (základy, formanty, pomocné prostriedky – spájacie morfémy, interfixy, alternácie, trunkácie), slovotvorné spôsoby (derivácia, kompozícia) a v rámci nich jednotlivé slovotvorné postupy, slovotvorné útvary (rovnakokoreňové: rady, paradigmy, hniezda, rôznokoreňové: slovotvorné typy, onomaziologické kategórie, typy onomaziologických kategórií). K chápaniu štruktúry, teda vzťahov medzi jednotlivými prvkami, uvádzame aspoň jeden príklad – v oblasti rôznokoreňových slovotvorných útvarov, ktorých podstata vychádza z onomaziologickej štruktúry, jednotlivé slovotvorné typy sa podľa istých vlastností grupujú do rovnakých onomaziologických kategórií a tie sa zasa na vyššej úrovni abstrakcie spájajú do typov onomaziologických kategórií, ktorých je päť (tu autor nadväzuje na M. DOKULILA 1962) – transpozičný, modifikačný, mutačný, reprodukčný a integračný typ. Klasifikáciu typov onomaziologických kategórií prepracovala M. Sokolová v štúdii *Vzťah slovnodruhových a onomaziologických kategóriálnych významov* (2007), ako aj v spoluautorstve v príspevku *Prínos Slovníka koreňových morfém k charakteristike kompozít* (SOKOLOVÁ et al. 2005b). V nich autorka prehodnotila tradičný dokulilovsko-furdíkovský prístup: nepočíta s reprodukčným typom a vymedzuje niektoré nové typy (formálna transpozícia, formálna modifikácia) a prechodné typy (transpozično-mutačný, modifikačno-mutačný, integračno-modifikačný, integračno-mutačný).

2 VÝSKUM SLOVOTVORNÉHO VÝVOJA

V tejto časti sa zmieňujeme o prácach, ktoré vyšli v skúmanom období (od 2. polovice 20. stor.)

Východiskové poznámky ku skúmaniu tvorenia slov v predkodifikačnom období s využitím materiálu pre Historický slovník slovenského jazyka publikovala E. Krasnovská (1984). Rámcové poznámky o vývoji slovotvorby uvádza aj R. Krajčovič (1981: 181–187, 1988: 154–158). Všíma si tu zanik starších slovotvorných postupov, vývoj prefixácie, sufixácie, kompozície a niektoré ďalšie nominačné postupy.

K. Habovštiaková sa venovala tvoreniu slov vo vybratých etapách vývoja spisovnej slovenčiny (v bernolákovskom období – najmä u samotného A. Bernoláka – a čiastočne aj v predberňolákovskom období), ako aj vývojovým tendenciám prechádzajúcim naprieč jednotlivými obdobiami. Pomerne podrobne sa venovala Bernolákovej reflexii tvorenia slov v jednej z kapitol svojej monografie *Bernolákovo jazykovedné dielo* (1968: 206–217). V kapitole *Zo slovotvorného vývinu spisovnej slovenčiny* v monografii *Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska* (1987: 154–179) autorka ponúkla stručnú analýzu vývojových tendencií v oblasti tvorenia slov na príklade deverbatívnych derivátov, pomenovaní osôb a kompozít v botanických názvoch. J. Horecký predstavil analýzu štúrovskej lexiky s osobitným zreteľom na slovotvorbu (HORECKÝ 1946–1948). Štúrovske obdobie analyzuje v monografii *Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny* N. A. Kondrašov (1974). Súčasťou jeho textu je aj kapitola o tvorení slov (s. 253–262), v ktorej si všíma vývojovú dynamiku v oblasti viacerých kategórií, najmä činiteľských mien, názvov miesta, abstraktných názvov, kolektív. V. Blanár publikoval historicko-slovotvornú štúdiu o tvorení, vývoji a územnej diferenciacii lexém so základom *mlov-* (BLANÁR 1969).

Relatívne najkomplexnejší obraz o fungovaní slovotvorného systému v diachrónnych súvislostiach (na materiáli dejových substantív) podal J. Furdík; porov. jeho monografiu *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny* (1971, kompletne publikovaná až v roku 2005 v rámci práce FURDÍK 2005: 39–186). Za charakteristické črty tejto práce možno považovať: a) v práci sa skúma vnútorný vývoj slovotvorného systému v relatívne dlhom rozmedzí rokov 1843–1918, ktoré člení na štúrovske (1843–1860), matičné (1860–1880) a martinské obdobie (1880–1918); b) primárnym metodologickým postupom je rešpektovanie vzájomnej spätosti diachronie a synchronie (uplatňuje sa metóda radu synchronických priereзов); c) keďže slovotvorný systém ako mnohorozmernú entitu nemožno paušálne uchopiť ako celok, pozornosť sa sústreďuje na výskum vzájomnej konkurencie 11 slovotvorných typov v rámci onomaziologickej kategórie spredmetnenia deja; dejové substantíva sa ukázali ako vhodný materiál vzhľadom na ich vysokú frekvenciu a centrálnu postavenie v rámci deverbatívneho odvodzovania; d) zistenia sú podopreté bohatými štatistickými údajmi, ktoré sú závažným ukazovateľom vnútorných proporcií slovotvorného systému; e) do úvahy sa berie aj fakt, že na slovotvorný vývoj pôsobia vnútorné i vonkajšie faktory: „Produktivita je výsledkom

súhry pomenovacích potrieb spoločnosti a pomenovacích možností jazykového systému“ (FURDÍK 1971: 15).

3 DERIVAČNÁ SÉMANTIKA A ONOMAZIOLÓGIA

Slovotvorný význam sa tradične vyčleňuje ako osobitný typ významu, ktorý je abstraktnejší než lexikálny význam, avšak menej všeobecný než gramatický význam. Najviac pozornosti sa venovalo vzťahu medzi slovotvorným významom (ďalej aj SV) a lexikálnym významom (ďalej aj LV). J. Furdík (2004: 57) v tomto kontexte poznamenáva, že „lexikálny význam slova sa nikdy nevyčerpáva „čistým“ slovotvorným významom. Alebo ináč povedané, niet „čistého“ slovotvorného významu, ten ako sémantická orientácia je vždy v službe komunikačne relevantného významu lexikálneho.“ Nadväzujúc na M. Dokulila (1962) a I. Němca (1968), J. Furdík (2004: 53–55) vymedzuje tri typy vzťahov medzi SV a LV – ekvivalencia, inklúzia, prienik. Tejto otázke sa venovali aj J. Dolník (1984, 1990: 73–91), K. Buzássyová na príklade transpozičných derivátov so sufixom *-stvo* (1980a, 1980b, 1982). Komparáciu slovotvorného významu a syntaktického významu predstavil J. Kačala (2007).

Sústredená pozornosť sa venovala aj problematike uchopenia, stvárnenia či modelovania slovotvorného významu. Na možnosti uplatnenia metódy slovotvorných parafráz poukazujú J. Horecký (1980a, 1981), K. Buzássyová (1984), J. Furdík (2004).

Významová stránka tvorenia slov sprevádza v rozličných modifikáciách a v rozličnej intenzite prakticky celé dielo J. Horeckého. Slovotvorná sémantika sa uňho hlási o slovo už v prvej syntéze, v spomínanej práci *Slovotvorná sústava slovenčiny* (1959), a to niekoľkými spôsobmi: 1) pri vymedzení základných častí odvodených a zložených slov (slovotvorný základ, slovotvorná prípona, resp. predpona), ako aj ich vzťahu; 2) pri analýze pojmu/termínu slovotvorný model; 3) pri klasifikácii skupín odvodených a zložených slov. Po vymedzení generatívneho modelu tvorenia slov sa J. Horecký neskôr sústredil na hľadanie primeranej sémantickej interpretácie tvorenia slov na základe sémantických príznakov. Centrálnym v tomto prístupe sa stal pojem/termín slovotvorné pole, ktorý vymedzuje prostredníctvom súboru sémantických príznakov, hierarchicky usporiadaných a tvoriacich invariantný význam odvodeného slova; porov. viaceré štúdie a monografiu *Semantics of derived words* (1994).

Z pojmu slovotvorného významu vychádza pri charakteristike odvodzovacích možností slovenského slovesa K. Buzássyová (*Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*, 1974). Na jeho uchopenie využíva komponentovú analýzu. Výrazne a novátorsky tým prispela k výskumu významovej stránky odvodených slov. Slovotvorný význam chápe ako komplexnú jednotku danú zväzkom dištinktívnych príznakov, ktoré sú hierarchicky usporiadané. Uplat-

nením takéhoto prístupu výrazným spôsobom prispela k prehĺbeniu metodológie v oblasti výskumu derivačnej sémantiky a paradigmaticky (najmä slovo- tvornej polysémie, synonymie, homonymie).

Medzi významné práce z oblasti derivačnej sémantiky treba zaradiť aj štúdie N. Janočkovej. Okrem štúdie o onomaziologickej štruktúre sloves- ných lexém (2009b; porov. ďalej) sú to práce o kosémii predponových sloves (2002), distributívach (2004a), frekventatívach (2012b), o slovo- tvorných a sé- mantických aspektoch slovesného vidu (2004b, 2009a) a monografia *Sloveso a zmysly – slovo- tvorba a vidotvorba* (2014). K výskumu derivačnej sémanti- ky adjektív výrazným spôsobom prispela M. Nábělková svojou monografiou *Vzťahové adjektíva v slovenčine. (Funkčno-sémantická analýza desubstantív- nych derivátov.)* (1993a).

Výskum onomaziologickej (pomenovacej) štruktúry opisných lexém tvorí jednu z kľúčových oblastí derivatológie. V diele J. Horeckého sa ono- maziologický prístup zakladá na týchto vlastnostiach onomaziologickej štruk- túry: binárnosť, centrálnosť onomaziologickej bázy, komplexnosť; porov. viaceré štúdie a monografiu *Onomaziologická štruktúra slovenčiny* (HOREC- KÝ 2003). Za výrazný poznatok pokladáme aj klasifikáciu bázy na základe miery konkrétnosti/abstraktnosti (autor vymedzuje gramatickú, derivačnú a lexikálnu bázu). Na druhej strane J. Furdík (2002b, 2004: 55–59) postuluje tézu o trojčlennosti onomaziologickej štruktúry (onomaziologická báza, ono- maziologický spoj a onomaziologický príznak). Ternárnosť pritom pripisuje nielen mutačným, ale aj transpozičným a modifikačným derivátom, ako aj kompozitám, teda všetkým slovo- tvorne motivovaným lexémam. Onomazio- logickú koncepciu rozvíjajú aj ďalší autori, z ktorých viacerí poukazujú na to, že existujú aj binárne, ternárne aj kvadrárne onomaziologické štruktúry (JA- NOČKOVÁ 2009b; VUŽŇÁKOVÁ 2009, 2012; OLOŠTIAK 2013, 2015c; OLOŠTIAK, Ološtiaková 2018: 182–205).

4 VÝSKUM TVORENIA SLOV VO VZŤAHU K INÝM SÚČASTIAM JAZYKA

V česko-slovenskej derivatologickej tradícii sa ustálilo chápanie slo- votvorby ako súčasti lexikológie. Prirodzenou vlastnosťou slovo- tvorného systému je aj prirodzená interakcia s inými jazykovými subsystémami. To sa v derivatologickej reflexii berie do úvahy rozličnými spôsobmi, no nie vždy primárne z hľadiska tvorenia slov. Ďalej si všimneme dotyčnice slovo- tvorby k lexikológii a lexikografii, morfematike, fonológii, morfológii a k syntaxi.

4.1 DERIVATOLÓGIA VO VZŤAHU K LEXIKOLÓGII A LEXIKOGRAFII

V slovenskej derivatológii sa ustálilo chápanie slovo- tvorby ako súčas- ti lexikológie najmä zásluhou J. Horeckého (1959). Do úvahy berie fakt, že výsledkom slovo- tvorných procesov sú nové lexikálne jednotky (nie gramatic-

ké tvary). Takto sa derivatologická problematika analyzuje vo všetkých významných vedeckých prácach a učebniciach lexikológie; porov. stat' J. Furdíka *Čo dáva slovotvorba lexikológii* (1976, 1993: 34–43). V nadväznosti na to K. Buzássyová poukazuje na dôležitosť derivatológie pri tvorbe slovníkov (2007) a na komplementárne postavenie slovotvorného významu pri výklade lexikálneho významu vo výkladovom slovníku (2013).

S rozvojom počítačovej techniky sa aj derivatológia začala zaujímať o možnosti štatistického spracovania slovotvorných parametrov. Takto zameraný výskumný plán predstavil J. Furdík v štúdiu *Pokus o komplexný kvantitatívny výskum slovotvorného systému pomocou počítača* (1990). Integrálnou súčasťou takéhoto výskumu malo byť aj komplexné lexikografické spracovanie slovotvorného systému (FURDÍK 1994). Išlo o predstavu nového typu slovotvorného slovníka, ktorého ambíciou bolo slovotvorný systém vo svojej inventárovej a štruktúrnej zložke zachytiť v relatívnej celosti, a tak prekonať nedostatky hniezdového a deskriptívneho prístupu. Pomocou metódy slovotvornej parametrizácie J. Furdík vypracoval „šablónu“ štrnástich parametrov (s viacerými subparametrami), tvoriacich heslovú stat' (FURDÍK 1994, 2004: 126–137).

Slovotvorný slovník slovenčiny možno pokladať za ďalší vklad J. Furdíka do jazykovednej teórie a praxe. Žiaľ, slovníkové spracovanie slovotvorby skompletizovať nestihol. Pod jeho školiťskou kuratelou bolo na tému Slovo tvorný slovník slovenčiny napísaných sedem diplomových prác, v ktorých sa spracovalo približne 2500 hesiel (sám na kartotečných lístkoch vypracoval 500 hesiel). Medzi týmito diplomantmi bola aj Katarína Vužňáková (rod. Dziaková), ktorá v tomto výskume pokračovala jednak v podobe viacerých štúdií, jednak v samostatnej monografii *Problémy lexikografického zachytenia slovotvorného systému slovenčiny* (VUŽŇÁKOVÁ 2006a). Svoje úsilie taktiež dokázala pretaviť do elektronických výstupov v podobe *Malého slovotvorného slovníka slovenčiny* (<http://indi.pf.unipo.sk>) a *Slovotvorného slovníka kompozít v slovenčine* (<http://sun.pf.unipo.sk/ssks.pf.unipo.sk/>). K podrobnému prehľadu derivatologickej lexikografie v slovákistike porov. prácu K. Vužňákovej *Lexikografické aspekty slovotvornej motivácie* (2015).

4.2 DERIVATOLÓGIA VO VZŤAHU K MORFEMATIKE

Vzťah medzi slovotvorbou a morfeomatikou predstavuje spojenie typu pokrvného príbuzenstva – na tvorenie slov sa využívajú morfeematické pros triedky. Morfeematickému výskumu aj s ohľadom na tvorenie slov sa venovali predovšetkým J. Horecký (1962, 1964 a i.), J. Bosák (1977, 1981, 1985 a i.), J. Bosák a K. Buzássyová (1985).

Do morfeematicko-derivačného kontextu výrazne prispeli práce prešovských bádateľov. Okrem samostatných štúdií sú to predovšetkým tri slovníko-

vé diela.⁴ *Morfematický slovník slovenčiny* (SOKOLOVÁ et al. 1999; MSS), ktorý poskytuje cenné informácie aj derivatológii vo viacerých ohľadoch. Ďalším v poradí je morfematicko-derivačný *Slovník koreňových morfém slovenčiny* (SOKOLOVÁ et al. 2005a (1. vyd.), 2007 (2. vyd.), 2012 (3. vyd.); SKMS),⁵ v ktorom sa zachytávajú slovotvorné vzťahy medzi morfematicky segmentovanými lexémami. Tento slovník po prvýkrát v slovenskej lingvistike prináša systematický pohľad na spracovanie slovotvorných hniezd a niektoré ďalšie slovotvorné parametre. Publikovaním SKMS sa pre slovenskú derivatológiu vytvorila pevná platforma pre komplexnú analýzu slovotvorného systému slovenčiny – napr. vo výskume kompozít (porov. SOKOLOVÁ et al. 2005b) či ďalších aspektov; porov. zborník *Morfematický výskum slovenčiny (možnosti jeho štatistického, elektronického a didaktického spracovania)* (SOKOLOVÁ et al. 2006). Tretím v poradí je *Retrográdny morfematický slovník slovenčiny* (OLOŠTIAK et al. 2015; RMSS), ktorý spracúva retrográdne usporiadané a morfematicky segmentované lexémy so základnými slovotvornými a morfológickými údajmi. Aj s využitím databázy spomínaných morfematických a slovotvorných slovníkov je koncipovaná vysokoškolská učebnica *Morfematika a slovotvorba slovenčiny* (OLOŠTIAK, Ološtiaková 2018).

Výsledky morfematicko-slovotvorného výskumu sa postupne prezentujú aj prostredníctvom webového rozhrania.⁶ Nateraz sú na tejto stránke k dispozícii informácie o realizovaných grantových projektoch, profily riešiteľov, bibliografia (viaceré práce sú voľne prístupné), no najmä vyhľadávacie rozhranie, v ktorom možno zatiaľ vyhľadávať slová a ich morfematickú štruktúru v rozsahu, v akom sa nachádzajú v RMSS, t. j. systém vyhľadá morfematicky segmentované heslo s indexom (porov. MSS, SKMS), informáciou o slovnom druhu a alfanumerickým kódom detegujúcim ďalšie morfológické informácie tak, ako ich zachytáva RMSS. Navyše, pri adjektívach možno vyhľadať morfematicky rozsegmentované gramatické tvary všetkých subparadiem (maskulína animálne, maskulína inanimálne, feminína, neutrá, pozitív, komparatív, superlatív). V budúcnosti sa budú dať vyhľadávať gramatické tvary a paradigmy všetkých slovných druhov. Možno bude aj vyhľadávanie a triedenie podľa slovotvorných parametrov (afixov, základov, slovotvorných typov, slovotvorných hniezd a ďalších); bližšie porov. Ološtiak (2020).

⁴ Bližšie k charakteristike slovenských morfematických slovníkov porov. Ološtiak (2020).

⁵ Druhé a tretie vydanie vyšlo vždy v doplnenej a rozšírenej verzii. K prehľadu zmien v treťom vydaní na pôdoryse teoreticko-metodologických poznámok porov. Ivanová (2013).

⁶ Dostupné online: <<https://ff.unipo.sk/slovník-morfematika-slovotvorba/index.html>>.

4.3 DERIVATOLÓGIA VO VZŤAHU K MORFONOLÓGII

Súhrn poznatkov z morfonologickej problematiky predstavuje J. Sabol jednak v štúdií o alternáciách v spisovnej slovenčine (1982), jednak v kapitolách v monografii *Syntetická fonologická teória* (1989: 168–180). Kapitola o alternáciách je taktiež súčasťou učebnice E. Paulinyho *Fonológia spisovnej slovenčiny* (1968: 99–118). Alternáciám (medzi nimi aj slovotvorným a vi-dotvorným alternáciám) pozornosť venovali aj L. Dvonč (v sérii štúdií, napr. 1965, 1977, 1980, 1981, 1982), podrobne M. Sokolová (2000b) a synteticky so špeciálnym zreteľom na tvorenie slov L. Palková v práci *Morfonologické aspekty slovotvornej motivácie* (2015).

Mnoho pozornosti sa venovalo fungovaniu kvantity či už v podobe alternančných alebo neutralizačných zmien (uplatňovanie tzv. rytmického zákona⁷), realizujúcich sa v slovotvornom základe alebo v slovotvornom formante viacerých typov slovotvorne motivovaných slov, najmä však substantívnych derivátov so sufixmi *-ár/-iar*, *-áreň/-iareň*, *-ák/-iak*, transflexných prívlastňovacích „zvieracích“ adjektív typu *vtáčí*, *slimačí* a niektorých ďalších typov; porov. opäť práce L. Dvonča (monografia *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* z roku 1955 a viaceré ďalšie štúdie, napr. 1956, 1960, 1969, 1974), Š. Peciara (1967a, 1967b, 1968a, 1968b) a i.

V kontexte kodifikačnej praxe medzi odbornou aj laickou verejnosťou zarezonovali najmä úpravy tzv. pravidla o rytmickom krátení v *Pravidlách slovenského pravopisu* (1. vyd. 1991, 2. vyd. 1998, 3. vyd. 2000; ďalej PSP). Po 1. vydaní PSP v roku 1991 sa otvorila diskusia o uplatňovaní kvantity aj vo vzťahu k derivačným procesom – najmä práce L. Dvonča, J. Kačalu, M. Považaja, M. Sokolovej a A. Jarošovej, S. Ondrejoviča či v zborníku *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach* (POVAŽAJ 2005) (bibliografický prehľad porov. v práci M. Ološtiaka (2015b)). V nadväznosti na texty autorov kritizujúcich úpravy tzv. pravidla o rytmickom krátení možno konštatovať, že pri tejto kodifikačnej zmene sa v dostatočnej miere nebrali do úvahy derivatologické poznatky a zistenia o interakcii slovotvorného, morfonologického a morfológického subsystému.

⁷ Podstatou rytmického zákona je to, že v spisovnej slovenčine za sebou nasledujú dve dlhé slabiky. V prípadoch, kde by k takémuto javu malo dôjsť, dochádza k neutralizácii nasledujúcej slabiky (*volávam* vs. *vidavam*) alebo k alternácii pri slovotvornom akte (*písať* → *pisár*, nie **písár*). Pravda, pri istých slovotvorných typoch sa do konkurencie dostáva morfonologická a slovotvorná (príp. morfológická) zložka, výsledkom čoho sú lexémy patriace medzi tzv. výnimky z pravidla o rytmickom krátení, t. j. existujú typy odvodených a zložených slov, kde sa vedľa seba vyskytujú dve dlhé slabiky (*vtáčí*, *námietka*, *zmúdreť*, *tisíckrát*), raritne aj tri dlhé slabiky (*záriečie*). V slovákistických kruhoch sa viedli diskusie (ktoré dodnes nie sú uspokojivo uzavreté) o adekvátnosti a miere kodifikačných zásahov do systému tzv. výnimiek (napr. *mliekár* vs. *mliekar*).

Kým neutralizačným a alternačným dimenziám slovotvorby sa venovala relatívne veľká pozornosť, trunkačné procesy sa prvýkrát spomínajú až v Encyklopédii jazykovedy v roku 1993 a prvú prehľadnejšiu štúdiu o trunkáciách v slovenčine publikovala až M. Ivanová (2004) a vo vzťahu k slovotvorbe L. Palková (2015).

4.4 DERIVATOLÓGIA VO VZŤAHU K MORFOLÓGII

Viacdimenzionálne sú vzťahy medzi slovotvorbou a morfológiou, hoci slovenská jazykoveda (na rozdiel od mnohých iných lingvistík) si pomerne skoro „vyriešila“ delimitáciu týchto dvoch oblastí (spomínali sme, že už J. Horecký pokladal tvorenie slov za súčasť lexikológie).⁸

Prototypový hraničný morfológicko-derivačný jav predstavuje oblasť slovesného vidu. J. Furdík sa najprv prikláňal k názoru o príslušnosti vidotvorby do oblasti tvorenia slov (FURDÍK 2004: 53), neskôr svoj názor relativizuje, hoci k jednoznačnému záveru nedospieva (FURDÍK 2008: 46–47). Cez prizmu morfematiky sa na problém vzťahu slovotvorby a vidotvorby pozerá M. Sokolová (2000a), ktorá vidotvorbu pokladá za súčasť morfológie a prostriedky tvorby vidových partnerov hodnotí ako modifikačné morfémy (porov. aj MSS). Autorka okruh problémov spätých s verbálnym aspektom rozširuje o otázky súvisiace s adaptáciou prevzatých slovies, so smerom vidotvorby pri deadjektívnych verbách, ako aj o aplikačný rozmer – vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka (SOKOLOVÁ 2002, 2010, 2013b). Na iné aspekty poukazujú napríklad Š. Peciar (1966, 1978), E. Sekaninová (1970, 1972), A. Marićová (2004) či N. Janočková (2004b).

Ďalšou prienikovou oblasťou je status slovesných podstatných mien, ktoré niektorí autori pokladajú za samostatné lexémy (BUFFA 1966; FURDÍK 1967a), pričom tradične sa verbálne substantíva považujú za neurčité gramatické tvary slovies (RUŽIČKA et al. 1966: 502–504; ORAVEC et al. 1988: 153; z novších prác napr. SOKOLOVÁ 2013a). Výrazným spôsobom do tejto diskusie zasiahla K. Buzássyová (1982), ktorá problematiku slovesných podstatných mien dáva do súvislosti s nominalizáciou (gramatický tvar slovesa) a nomináciou (samostatná lexéma).

Slovotvorné prípony sa môžu využívať aj ako prostriedky na ohýbanie pôvodne neohybných pomenovaní (najmä slov cudzieho pôvodu: *bordó* → *bordový*, skratiek: *PF* → *PF-ko*). Pravda, takéto jednotky sú zväčša štylisticky príznakové (najmä hovorové a slangové), pričom táto príznakovosť sa môže oslabovať a stratiť. Reflektujúc túto vlastnosť a proces, J. Furdík píše o for-

⁸ Pravda, napr. v *Slovenskej gramatike* (PAULINY et al. 1968) sa pasáže o tvorení slov nachádzajú ako osobitné podkapitoly v sekcii *Slovné druhy – morfológia* pri štyroch slovných druhoch: Tvorenie podstatných mien, s. 145–172; Tvorenie prídavných mien, s. 194–206; Význam a tvorenie slovies, s. 244–257; Tvorenie prísloviek, s. 300–303.

mantoch s gramatikalizačnou, resp. flektivizačnou funkciou (FURDÍK 1967b; porov. aj DVONČ 1986, 1993).

Pozornosť sa venovala aj vzťahu medzi tvaroslovnou a slovotvornou produktivitou. J. Furdík v štúdií *O vzájomnom vzťahu slovotvorného a skloňovacieho systému (na príklade skloňovacích typov dlaň a kost)* (1981a, 1993: 60–68) obhajuje stanovisko, že „tvaroslovná produktivita nie je mechanicky závislá od slovotvornej produktivity, ale je s ňou dialekticky spätá“ (1981a, 1993: 67). Nesúhlasí tak s názorom L. Dvonča (1984), podľa ktorého treba rozlišovať produktivnosť slovotvorného typu a neproduktivnosť deklinačného typu. O dve desaťročia neskôr sa J. Furdík k tomuto problému vrátil v štúdií *Pojem produktivity v slovotvorbe a v morfológii* (2002a) prijíma mienku L. Dvonča a riešenie problému posúva ďalej – podčiarkuje kvalitatívnu odlišnosť týchto javov v slovotvorbe a v morfológii a navrhuje rozlišovať produktivitu slovotvorného typu a receptivitu typu flexie (deklinačného, resp. konjugačného typu).

Osobitnú problematiku predstavuje výskumu tvorenia slov vo vzťahu k jednotlivým slovným druhom (bližšie OLOŠTIAK 2015b: 37–40).

4.5 DERIVATOLÓGIA VO VZŤAHU K SYNTAXI

Rozličné, v mnohých prípadoch protirečivé mienky sa vyslovili aj o vzťahu slovotvorby a syntaxe (porov. aj vyššie o metódach slovotvorných substitúcií a parafráz). J. Furdík naznačuje riešenie niektorých slovotvorno-syntaktických otázok v štúdií *Syntax slovotvorne motivovaných slov* (1982, 1993): napr. vonkajšia a vnútorná syntax slovotvorne motivovaných slov, vzťah syntagma – motivované slovo, valenčný paralelizmus medzi motivantom a motivátom a pod. Ďalším neuspokojivo riešeným problémom v oblasti derivatologického bádania je otázka explikácie slovotvorného významu pomocou syntaktických konštrukcií. V štúdií *K syntakticko-sémantickej interpretácii slovotvorných štruktúr* (1978, 1993: 76–93) zaujal pozíciu „zmierovateľa“ poľskej derivatologickej školy, ktorá vychádza zo syntaktického výkladu slovotvorby, a česko-slovenskej školy, ktorá tento prístup pomerne rázne odmieta a svoje teoretické východiská stavia na sémantickej (J. Horecký), resp. onomaziologickej klasifikácii (M. Dokulil). J. Furdík stavia na pozitiách oboch týchto prístupov; pri explikácii slovotvorného významu využíva súbor substitúcií v podobe syntaktických štruktúr. Syntaktické štruktúry však nepokladá za východisko pre štruktúry slovotvorné, ale za paralelné s nimi. Odmieta tak mienku, že syntaktická štruktúra je hĺbkovou štruktúrou pre slovotvorné štruktúry. Citujúc mienku K. Buzássyovej (1969), metódu substitúcií pokladá za výskumnú procedúru, súčasť metajazyka: „priame stotožňovanie zložiek motivovaného slova s vetnými členmi na základe substitúcie nie je adekvátne skúmanému javu“ (FURDÍK 1978, 1993: 81). J. Furdík teda

vo svojom prístupe spojil zásady onomaziologického triedenia M. Dokulila s uvedenou substitučnou metódou. Typ substitúcie priradzuje k typu onomaziologickej kategórie; transpozičným a mutačným derivátom pripisuje substitúcie v podobe vety a modifikačným slovám substitúcie v podobe syntagmy. V tomto príspevku J. Furdík predstavil prvý ucelený opis slovotvorného významu substantívnych derivátov, vrátane dovtedy prakticky nepovšimnutého problému desubstantívnych substantív. Tento prístup sa osvedčil aj vo vyučovacej praxi, preto bol v upravenej podobe zaradený aj do učebnice *Slovenská slovotvorba* (FURDÍK 2004: 88–98). Vzťahu syntaxe a slovotvorby na podloží pojmov/termínov transpozícia, syntaktická derivácia a nominalizácia venuje pozornosť K. Buzássyová (1982, 1993a, 1993b, 2000).

4.6 DERIVATOLÓGIA VO VZŤAHU K TEÓRII TEXTU

Slovotvorne motivované slová sa pokladajú za jednotky, ktoré svojším spôsobom prispievajú k výstavbe textu, za jednotky majúce výrazné textovo-konštitutívne funkcie v súvislosti s takými textovými vlastnosťami ako kohézia, koherencia, intencionalita, štylistická hodnota textu (porov. FURDÍK 1993; BUZÁSSYOVÁ 1993a, 1996; NÁBĚLKOVÁ 1993b; JANOČKOVÁ 2012a). Využitie slovotvorne motivovaných slov v umeleckom texte pre deti skúmala Ľ. Valeková (1993). V tejto súvislosti za závažné pokladáme konštatovanie K. Buzássyovej (v nadväznosti na E. A. Zemskú), ktoré dokazuje reálnu (komunikačnú, textovú) existenciu slovotvorných prostriedkov: „Aktualizácia rozličných druhov vzťahov slovotvorne motivovaných slov v texte ... je jasným dôkazom, že jednotky slovotvorného systému (slovotvorné typy, kategórie, hniezda, paradigmy...) nie sú iba lingvistickými konštruktmi. Expedienti a percipienti textu nimi v procese komunikácie disponujú bez narušenia vzájomného porozumenia, je to jazyková realita premietnutá v jazykovej kompetencii nositeľov jazyka.“ (BUZÁSSYOVÁ 1993: 32). Na textové potencie slovotvorne motivovaných okazionalizmov na osi tvorivosť – reprodukovanosť upozornila K. Buzássyová (1999). Na vzťah slovotvorby a textu sa možno pozerat' aj cez koncept motivačnej nasýtenosti textu (zastúpenie slovotvorne motivovaných slov v texte a z toho vyplývajúcich komunikačno-funkčných konzekvencií), ako to na porovnávacom pláne slovenčina – nemčina prezentoval J. Furdík (1991, 1993: 125–138).

5 VÝSKUM KOMPOZÍT

Výskumu kompozície sa venovala pozornosť už od 50. rokov najmä prostredníctvom štúdií J. Horeckého, v ktorých vymedzil sémantickú klasifikáciu, posesívne kompozitá, zložené adjektíva, kompozitá ako názvy osôb a názvy miesta (HORECKÝ 1958a, 1976, 1977, 1978, 1980b); stopovo sa tematika kompozície objavuje v prácach iných autorov; porov. napr. ka-

pitoly monografií a učebníc (ONDRUS et al. 1980: 131–134; HORECKÝ et al. 1989: 229–241). Novšie sa v niekoľkých štúdiách kompozícii venuje A. Makišová (2009a, 2009b, 2010a, 2010b).

Význam kompozície ako slovotvorného spôsobu v súčasnosti v slovan-ských jazykoch rastie. To sa odzrkadlilo aj na akcelerácii výskumu v tejto oblasti. Na túto skutočnosť upozorňuje aj Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (HORECKÝ et al. 1989: 229–241), kde sa charakterizuje podstata kompozície (kompozitá sa analyzujú z hľadiska morfematickej a derivačnej štruktúry), vymenúvajú sa produktívne typy zložených substantív a adjektív a poukazuje sa na vysokú produktivnosť tzv. hybridných kompozít, resp. kvázikompozít (autor kapitoly, J. Bosák, navrhuje aj termín internacionálne kompozitum). Na tento výklad po takmer 15 rokoch nadviazala K. Buzássyová v štúdií *Zložené slová z hľadiska internacionalizácie a inovácií* (2003). Tu zdôraznila značný dosah procesu internacionalizácie na túto zložku lexiky, poukázala na jej systémové aj štylisticko-komunikačné parametre (zvyšujúci sa počet jednotiek s prefixoidným komponentom, veľká kombinovateľnosť cudzích komponentov s domácimi komponentmi, pričom vo viacerých prípadoch sa zo synchronného pohľadu prevzaté komponenty prestávajú pociťovať ako cudzie, kolísanie v písaní zložených slov, najmä adjektív); o procesoch internacionalizácie (a vyvažovacom procese nacionalizácie) v oblasti tvorenia slov porov. kapitoly v kompendiu *Słowotwórstwo / Nominacja. Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich* (OHNEISER 2003: 49–58, 152–159), ktorých spoluautorkou je K. Buzássyová. Fungovaním sémantickej zložky kompozít sa zaoberá K. Buzássyová v štúdií *Kombinatorika významových konstituentov v kompozitách* (2002).

K charakteristike kompozít prispel aj J. Furdík (2004: 106–108), ktorý ako prvý v slovenskej derivatológii predstavil systematiku kompozít a kvázikompozít na základe onomaziologickej teórie M. Dokulila (1962) (onomaziologické kategórie a typy onomaziologických kategórií).

Dôležitú štúdiu, prinášajúcu ďalšie impulzy do skúmania kompozít, publikovali M. Sokolová, M. Ivanová, K. Vužňáková (2005b), ktoré si všimli analógie a diferencie medzi tvorením derivátov a kompozít, formálnu štruktúru zložených slov zosystemizovali v podobe slovotvorných vzorcov, analyzovali kompozičné slovotvorné postupy, onomaziologické kategórie a typy onomaziologických kategórií – okrem tradičných kompozičných typov (integrácia, modifikácia, mutácia) vymedzili aj prechodné typy (integračno-modifikačný, integračno-mutačný, modifikačno-mutačný). Osobitnú pozornosť venujú kvázikompozitám.

Analýze kompozít z rozličných aspektov (systémovo-lingvistických, kognitívnych, aplikačných) sa systematicky venovala a venuje K. Vužňáková (napr. 2010, 2011a, 2011b), pričom zavŕšením jej snahy je nateraz monografia *Kompozitá v slovenčine* (2012). Túto problematiku prezentuje z pomerne širo-

kej interdisciplinárnej perspektívy (okrem lingvistických východísk aplikuje aj pohľad filozofie, prístupy kognitívnych vied a ontogenézy reči). Ďalej analyzuje kompozitá v systéme jazyka (z hľadiska formálnej a obsahovej štruktúry, ako aj z hľadiska vzťahu medzi slovotvorným a lexikálnym významom), sústredenú pozornosť venuje lexikografickému opisu kompozít v slovenčine, ktorú predstavila aj na webovej stránke (porov. vyššie), ako aj problematike kompozície z hľadiska kognície a reči.

Niektorí autori sa vyjadrili aj k problematike kvázikompozít, ktoré sa vyčleňuje ako slovotvorne motivované lexémy s jedným komponentom, ktorý má prechodné postavenie medzi základom a formantom (afixoidom, sufixoidom, prefixoidom), napr. *agro-*, *eko-*, *bio-*, *-slovie*, *-fil*, *-man* (MALÍKOVÁ 1982; FURDÍK 2004: 106; HORECKÝ et al. 1989: 310). M. Imrichová (2002) pri analýze tvorenia logoným používa termíny afixoid, radixoid a afixoidný radix. V Morfematickom slovníku slovenčiny (SOKOLOVÁ et al. 1999) a v Slovníku koreňových morféme slovenčiny (SOKOLOVÁ et al. 2012) sa vyčleňujú tieto segmenty osobitnými číselnými indexmi 0,5/1,5 (napr. *dv-a-násť*, *päť-desiat*; *suffix-oid*, *infra-červený*). Najnovšie sa táto problematika uchopuje v monografii *Slovotvorná adaptácia a kompozitnosť v slovenčine* (OLOŠTIAK et al. 2018), kde autori vymedzujú tri hlavné skupiny kompozitných lexém: pravé kompozitá (všetky komponenty fungujú ako samostatné slová, napr. *veľko-film*), semikompozitá (len jeden komponent funguje ako samostatné slovo, napr. *speleoterapia*), kvázikompozitá (ani jeden komponent nefunguje ako samostatné slovo, napr. *demokracia*). Komponenty, ktoré nefungujú ako samostatné slová (typu *agro-*, *bio-*, *hydro-*, *mega-*) a majú lexikálny význam, nazývajú bázoidmi.

6 DVE SYNTÉZY

Pred záverom spomenieme dve práce, ktoré možno považovať za istý druh syntetizujúcich diel.

Prvým dielom je kolektívna monografia *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (HORECKÝ et al. 1989), ktorej patrí v slovákistickej derivatológii osobitné miesto. Pomerne komplexne sa v nej analyzuje vývoj slovenskej lexiky od začiatku 70. rokov 20. storočia do polovice 80. rokov. Pokiaľ ide o slovotvorbu, nachádzajú sa tu kapitoly o úlohe slovotvornej motivácie v lexikálnej dynamike (s. 28–36; autorom je J. Furdík), o osobitných typoch motivácií, o slovotvornom hniezde a slovotvornej paradigme v dynamike slovnej zásoby, o slovotvornom hniezde a o slovotvornej paradigme (s. 36–48; autorka K. Buzássyová). V najrozsiahlejšej časti celého kompendia s názvom *Pomenovanie jednotky* (s. 49–241) sa pozornosť venuje jednotlivým lexikálno-sémantickým skupinám pomenovaní (názvy osôb, názvy miesta, názvy inštitúcií, abstraktná lexika a pod.). Na charakteristike týchto skupín sa výraz-

ným spôsobom využívajú aj slovotvorné poznatky. V ďalšej časti (Sémantické a štylistické procesy a tendencie, s. 243–317) sa analyzujú procesy, na ktorých sa slovotvorný systém buď spolupodieľa, resp. je ich súčasťou (multiverbizácia, internacionalizácia slovnej zásoby, súčasné tendencie v preberaní slov, univerbizácia, neologizácia a i.), alebo ide priamo o procesy súvisiace s fungovaním slovotvorby (konkurencia slovotvorných typov s internacionálnymi a domácimi formantmi *-(iz)ácia/- (ova)nie, -ita/-ost*).⁹

Druhou prácou je kolektívna monografia *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine* (OLOŠTIAK 2015a).¹⁰ Monografia prináša súhrnné poznatky z dejín derivatológie na Slovensku, z teórie slovotvornej motivácie, onomaziológie, poznatky o slovotvorných prostriedkoch, postupoch a útvaroch, morfonológii, o nominácii vybratých slovných druhov (verbá, adjektíva, numeráliá, pronominá, synsémantiká), o vzťahoch slovotvornej motivácie k ostatným typom lexikálnej motivácie, o lexikografických aspektoch slovotvorby a v náznakoch dotyky slovotvorby a kognitívnej a korpusovej lingvistiky. Výsledky sú bohato štatisticky podložené reprezentatívnym jazykovým materiálom súčasnej slovenčiny (takmer 70 000 lexém), vychádzajúcom zo Slovníka koreňových morfémov slovenčiny (SOKOLOVÁ et al. 3. vyd. 2012).

7 ZÁVERY

Možno konštatovať, že slovenské derivatologické bádanie sa v slavistickom kontexte výrazným spôsobom posunulo vpred, a to najmä vďaka tvorivému vzopätiu jej čelných predstaviteľov (J. Horecký, J. Furdík, K. Buzássyová, M. Nábeľková, M. Sokolová, L. Liptáková), ako aj ďalších bádateľov. Za výrazný poznatkový vklad do kontextu derivatologických výskumov možno považovať najmä rozpracovanie týchto tematických okruhov: slovotvorná motivácia ako dominantný princíp štrukturácie a dynamizácie lexiky, vzťah tvorenia slov a iných zložiek jazyka (morfológia, syntax), vzťah slovotvorby a morfematiky, onomaziologická a významová štruktúra slovotvorne motivovaných slov, slovotvorba a internacionalizácia, procesuálna slovotvorba (vrátane neuzuálnej slovotvorby). Osobitne je potrebné zdôrazniť progres vo výskume kompozít a kompozície a taktiež výsledky, ktoré sa dosiahli v oblasti lexikografického spracovania tvorenia slov a morfematiky. Pozoruhodné výsledky sa dosiahli aj v oblastiach, ktoré sme však v tomto prehľade nespomenuli (slovotvorba a dialektológia, slovotvorba a okazionalistika, slovotvorba a jazykové kontakty slovenčiny, slovotvorba a osvojovanie si materinského jazyka).

⁹ Autorka tejto kapitoly, K. Buzássyová, v rámci výskumu abstrákt sa problematike tvorenia pomenovaní s konkurenčnými formantmi venovala aj v samostatných prácach (1983a, 1983b, 1986a, 1986b, 1987; BOSÁK, Buzássyová 1985: 83–117).

¹⁰ Publikácia je dostupná aj online: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak18>>.

Konštatovania o výraznom prograse a solídnych, vo viacerých ohľadoch ojedinelých výskumných výsledkoch považujeme za potrebné dať do kontextu s uvažovaním o perspektívach ďalšieho bádania. Existuje nemálo oblastí, ktorým sa pozornosť doteraz nevenovala vôbec, takmer vôbec alebo nie dostatočne. Z klasických, jazykovoštruktúrnych oblastí možno spomenúť kooperáciu slovotvorby a etymológie (a celkovo výskum diachrónej dimenzie tvorenia slov), ako aj prehĺbenejší ponor do problematiky slovotvornej sémantiky (pravda, tu možno uplatniť nielen štrukturalistickú metodológiu).

Do pozornosti sa tiež ponúkajú perspektívy a potreba intenzívnejšieho interdisciplinárneho bádania v dotyku s disciplínami, ktoré sa etablovali po tzv. komunikačno-pragmatickom obrate v 2. polovici 20. storočia (sociolingvistika, psycholingvistika, pragmalingvistika, kognitívna lingvistika, etnolingvistika a i.). Slovenská slovotvorba má k dispozícii také výsledky a taký výstup, ktoré umožňujú aj komplexnejšie štatistické spracovanie jej vlastností.

Jazykovo-komunikačný charakter tvorenia slov (jej centrálné postavenie v lexike a svojím spôsobom aj v celom jazyku) vytvára predpoklady aj na výraznejšie využitie derivatologických poznatkov v aplikačnej sfére (pri osvojovaní si materinského jazyka, ako aj pri výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka). Didaktická aplikácia derivatologických poznatkov v slovistiky nie je ideálna (LIPTÁKOVÁ 2003; OLOŠTIAK 2015b), avšak najmä zásluhou výskumného kolektívu pod vedením Ľ. Liptákovej sa situácia výrazne zlepšuje (napr. LIPTÁKOVÁ, Vužňáková 2009; LIPTÁKOVÁ 2020).

Last but not least, slovenská derivatológia zatiaľ len čaká na intenzívnejšiu spoluprácu s korpusovou lingvistikou. Na takýto druh kooperácie sú najmä vďaka morfematicko-slovotvorným slovníkom vytvorené viac ako solídne predpoklady.

Úplne na záver poznamenávame, že v slovastickej derivatológii pomaly dozrieva čas na dva syntetické výstupy, ktoré by boli vyjadrením reflexie smerom dovnútra disciplíny: 1) práca, v ktorej by sa komplexná pozornosť venovala dejinám slovenskej derivatológie; 2) akademická syntéza,¹¹ v ktorej by sa komplexná pozornosť venovala všetkým relevantným aspektom, ktoré sa týkajú fungovania slovotvorby v slovenskom jazyku.

Bibliografia

- BLANÁR, Vincent. „Slová od základu *mlov-* v slovenčine“. In: Jozef Ružička (red.). *Jazykovedné štúdie. 10. Štolcov zborník*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969: s. 220–226.
- BOSÁK, Ján. „Východiská segmentácie slovných tvarov“. *Jazykovedný časopis* 28/1 (1977): s. 32–38.

¹¹ Spomínanú prácu Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine (OLOŠTIAK 2015a) pokladáme za predprípravu k takejto syntéze.

- BOSÁK, Ján. „Asémantické prvky v štruktúre slova“. In: Jozef Ružička (red.). *Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej konferencie o sémantike (Smolenice, 14. – 17. januára 1980)*. Bratislava: Veda, 1981: s. 193–196.
- BOSÁK, Ján. „Vymedzenie tzv. interfixov z hľadiska kategórie forma – obsah“. In: Ján Horecký (red.). *K princípom marxistickej jazykovedy. Materiály z konferencie o marxistickej jazykovede (Smolenice 21. – 23. novembra 1983)*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1985: s. 153–157.
- BOSÁK, Ján, Klára Buzássyová. *Východiská morfémovej analýzy. (Morfematika. Slovo tvorba)*. Bratislava: Veda, 1985.
- BUFFA, Ferdinand. „Slovesné podstatné mená z hľadiska slovotvorného“. *Slovenská reč* 31/4 (1966): s. 225–228.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „K triedeniu koreňových morfémm transformáčnou metódou“. *Jazykovedný časopis* 20/1 (1969): s. 33–49.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. Bratislava: Veda, 1974.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „O rozštiepení štruktúrnej a sémantickej motivácie slov s formantom -stvo“. In: Jozef Ružička (red.). *Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník*. Bratislava: Veda, 1980a: s. 57–68.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Vzťah slovotvorného a lexikálneho významu transpozíčných derivátov“. *Slovo a slovesnosť* 41/2 (1980b): s. 127–130.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Názvy deja a názvy vlastnosti v transpozíčnej a nominačnej funkcii“. *Jazykovedný časopis* 33/1 (1982): s. 21–35.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Konkurencia slovotvorných typov s formantmi -(iz)ácia, -(ova)nie“. *Slovenská reč* 48/5 (1983a): s. 268–277.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Abstraktá s kvantitatívnym významom (typ nehodovosť)“. *Kultúra slova* 17/10 (1983b): s. 335–341.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Konkurencia slovotvorných typov s formantmi -ita a -osť“. *Slovenská reč* 51/3 (1986): s. 142–152.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Dynamické tendencie v tvorení abstrakt“. *Slovenská reč* 52/4 (1987): s. 214–222.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Gnozeologický a ontologický aspekt lingvistických operácií (transformácie a parafrázy)“. *Jazykovedný časopis* 35/2 (1984): s. 121–133.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Aspekty vzťahu slovo tvorby a textu“. In: František Ruščák (ed.). *Text a kontext. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Text v priestore jazykovej komunikácie. Text v priestore didaktickej komunikácie. Prešov 18. – 19. novembra 1993*. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1993a: s. 23–33.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Nominalizačná funkcia abstraktných názvov vlastností“. *Jazykovedný časopis* 44/1 (1993b): s. 25–39.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Spätná väzba medzi slovo tvorbou a textom“. In: Ema Krošláková (red.). *Fungovanie jazykových prostriedkov v texte*. Nitra: Vysoká škola pedagogická, 1996: s. 11–21.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Tvorivosť a reprodukovanosť v jazyku“. In: Jozef Genzor, Slavomír Ondrejovič (eds.). *Pange lingua. Zborník na počesť Viktora Krupu*. Bratislava: Veda, 1999: s. 131–146.

- BUZÁSSYOVÁ, Klára. Súvzťažnosť pojmov transpozícia, syntaktická derivácia, nominalizácia ako reflex vzťahu tvorenia slov a syntaxe. In: Ingeborg Ohnheiser (ed.). *Wortbildung: interaktiv im Sprachsystem – interdisziplinär als Forschungsgegenstand. Materialien in der 3. Konferenz der Kommission für slawische Wortbildung beim Internationalen Slawistenkomitee Innsbruck*, 28. 9. – 1. 10. 1999. Igor Stepanovič Uluchanov zum 65. Geburtstag. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 2000: s. 145–155.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Slovotvorné paradigmy: ich sémantická podmienenosť a určenosť“. In: Jozef Mlacek (ed.). *Studia Academica Slovaca*. 30. Bratislava: Stimul, 2001: s. 72–82.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Kombinatorika významových konšituentov v kompozitách“. In: Svetlana Mengel (ed.). *Slavische Wortbildung. Semantik und Kombinatorik. Materialien der 5. Internationalen Konferenz der Kommission für slavische Wortbildung beim Internationalen Slavistenkomitee. Lutherstadt Wittenberg*, 20. – 25. September 2001. Münster, Hamburg, London: LIT Verlag, 2002: s. 181–192.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Zložené slova z hľadiska internacionalizácie a inovácií“. *Jazykovedný časopis* 54/1–2 (2003): s. 31–50.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Čo dáva slovotvorba lexikografii“. In: Martin Ološtiak (ed.). *Lexikálna sémantika a derivatológia. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdíka*, CSc. Košice: Vydavateľstvo LG, 2007: s. 43–51.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. „Komplementárnosť slovotvorného významu pri výklade lexikálneho významu vo výkladovom slovníku“. In: Klára Buzássyová, Bronislava Chocholová (eds.). *Motivované slovo v lexikálnom systéme jazyka. Zborník zo 7. medzinárodnej konferencie Komisie pre výskum tvorenia slov v slovanských jazykoch pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Bratislava 27. 9. – 1. 10. 2004*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Veda, vydavateľstvo SAV, 2013: s. 157–169.
- DOKULIL, Miloš. *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962.
- DOLNÍK, Juraj. „Slovotvorný a lexikálny význam činiteľských mien s príponou *-tel*“. *Slovenská reč* 49/1 (1984): s. 13–20.
- DOLNÍK, Juraj. *Lexikálna sémantika*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1990.
- DOLNÍK, Juraj. „Motivácia a lexikalizácia“. *Slovenská reč* 60/2 (1995): s. 65–70.
- DVONČ, Ladislav. *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1955.
- DVONČ, Ladislav. „Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní substantív na *-ár/-iar*“. In: Jozef Ružička (red.). *Jazykovedné štúdie. 1. Spisovný jazyk*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1956: s. 5–30.
- DVONČ, Ladislav. „Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní slov na *-ák/-iak*“. *Slovenská reč* 25/3 (1960): s. 163–170.
- DVONČ, Ladislav. „K alternáciám *g/dž, g/ž, g/č, g/c* a *g/Ø* v spisovnej slovenčine“. *Jazykovedný časopis* 16/1 (1965): s. 20–37.
- DVONČ, Ladislav. „Niektoré novšie prípady porušovania rytmického zákona“. *Slovenská reč* 34/5 (1969): s. 290–297.

- DVONČ, Ladislav. „Rytmičský zákon v adjektívach od cudzích zemepisných názvov“. *Slovenská reč* 39/2 (1974): s. 101–109.
- DVONČ, Ladislav. „Alternácia h/ž v spisovnej slovenčine“. *Slovenská reč* 42/1 (1977): s. 28–35.
- DVONČ, Ladislav. „Alternácia (morfonéma) k/č v spisovnej slovenčine“. *Slovenská reč* 45/3 (1980): s. 129–136.
- DVONČ, Ladislav. „Alternácie vokál/nula a nula/vokál v spisovnej slovenčine“. *Jazykovedný časopis* 32/1 (1981): s. 43–48.
- DVONČ, Ladislav. „Alternácia sk/št' v spisovnej slovenčine“. *Slovenská reč* 47/1 (1982): s. 41–50.
- DVONČ, Ladislav. *Dynamika slovenskej morfológie*. Bratislava: Veda, 1984.
- DVONČ, Ladislav. „Pomenovania typu áčko“. *Kultúra slova* 20/8 (1986): s. 279–282.
- DVONČ, Ladislav. „Miss a misska“. *Slovenská reč* 58/4 (1993): s. 312–314.
- FURDÍK, Juraj. „O vide a väzbe pri slovesných podstatných menách“. *Slovenská reč* 32/2 (1967a): s. 65–74.
- FURDÍK, Juraj. „O slovotvorných príponách s gramatickou funkciou“. *Slovenská reč* 32/6 (1967b): s. 342–345.
- FURDÍK, Juraj. *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971.
- FURDÍK, Juraj. „Čo dáva slovotvorba lexikológii“. *Slavica Slovaca* 11/1 (1976): s. 55–62.
- FURDÍK, Juraj. „K syntakticko-sémantickej interpretácii slovotvorných štruktúr“. *Slavica Slovaca* 13/3 (1978): s. 274–287.
- FURDÍK, Juraj. „O vzájomnom vzťahu slovotvorného a skloňovacieho systému (na príklade skloňovacích typov dlaň a kosť)“. *Slovenská reč* 46/6 (1981): s. 353–359.
- FURDÍK, Juraj. „Syntax slovotvorne motivovaných slov“. In: Ján Oravec (red.). *Syntax a jej vyučovanie. Zborník referátov z konferencie*. Nitra: Pedagogická fakulta, 1982: s. 75–84.
- FURDÍK, Juraj. „Pokus o komplexný kvantitatívny výskum slovotvorného systému pomocou počítača. (Metodologické východiská a prvé výsledky)“. In: Vincent Blahnár et al. (red.). *Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitete slavistov (Nové Vozokany 24. – 26. apríla 1989)*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1990: s. 254–264.
- FURDÍK, Juraj. „Motivačná nasýtenosť textu v slovenčine a nemčine“. In: Pavol Petrus (red.). *Konfrontačný a komparatívny výskum jazykovej a literárnej komunikácie. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník 8. / Literárnovedný zborník 8*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1991: s. 65–76.
- FURDÍK, Juraj. *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter, 1993.
- FURDÍK, Juraj. „Metodologické problémy tvorby slovotvorného slovníka slovenčiny“. *Zápisník slovenského jazykovedca* 13 (1994): s. 16–17.
- FURDÍK, Juraj. „Jazykový status slovotvorne motivovaného slova“. In: Zuzana Stanislavová et al. (eds.). *Studia Philologica. 3. Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae*. Prešov: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, Pedagogická fakulta v Prešove, 1996: s. 48–56.
- FURDÍK, Juraj. „Motivačná intencia slova“. *Slovenská reč* 63/6 (1998): s. 321–329.

- FURDÍK, Juraj. „Synergická povaha slovotvornej motivácie“. In: Renate Belentschikow (ed.). *Neue Wege der slavistischen Wortbildungsforschung. / Novyje puti izučenija slovoobrazovanija slavjanskich jazykov. 2. Tagung der Internationalen Kommission für slawische Wortbildung. Magdeburg 9. – 11. 10. 1997.* Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999: s. 73–82.
- FURDÍK, Juraj. „O vývine názorov Jána Horeckého na slovotvorbu“. In: Klára Buzásyová (ed.). *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého.* Bratislava: Veda, 2000: s. 331–338.
- FURDÍK, Juraj. „Pojem produktivity v slovotvorbe a v morfológii“. In: Slavomír Ondrejovič (ed.). *Jazykoveda v bibliografii. Bibliografia v jazykovede. Na počesť Ladislava Dvonča.* Bratislava: Veda, 2002a: s. 22–29.
- FURDÍK, Juraj. „K onomaziologickej štruktúre slovotvorne motivovaného slova“. In: Svetlana Mengel (ed.). *Slawische Wortbildung. Semantik und Kombinatorik. (Materialien der 5. Konferenz der Kommission für slawische Wortbildung beim Internationalen Slawistenkomitee. Lutherstadt, Wittenberg 20. – 25. september 2001).* Münster, Hamburg, London: LIT Verlag, 2002b: s. 113–123.
- FURDÍK, Juraj. *Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia).* Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka, 2004.
- FURDÍK, Juraj. *Život so slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin.* Eds. Martin Ološtiak, Lucia Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG, 2005.
- FURDÍK, Juraj. *Teória motivácie v lexikálnej zásobe.* Ed. Martin Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG, 2008.
- HABOVŠTIKOVÁ, Katarína. *Bernolákovo jazykovedné dielo.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1968.
- HABOVŠTIKOVÁ, Katarína. *Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska.* Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre, 1987.
- HORECKÝ, Ján. „K charakteristike štúrovského lexika“. *Linguistica Slovaca* 4–6 (1946–1948): s. 279–298.
- HORECKÝ, Ján. „Sémantická klasifikácia zložených slov“. In: Václav Machek et al. (red.). *Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958a: s. 285–293.
- HORECKÝ, Ján. „K otázke systému v slovnej zásobe“. In: Jozef Ružička (ed.). *Jazykovedné štúdie. 3. Spisovný jazyk.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1958b: s. 5–18.
- HORECKÝ, Ján. *Slovotvorná sústava slovenčiny. Podstatné meno. Prídavné meno. Sloveso.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1959.
- HORECKÝ, Ján. „K definícii morfémy“. In: Vladimír Barnet et al. (red.). *Slavica Pragensia. 4. (Acta Universitatis Carolinae. Philologica.) Věnováno akademiku Bohuslavu Havránkovi k sedmdesátým narozeninám.* Praha: Universita Karlova, 1962: s. 145–150.
- HORECKÝ, Ján. *Morfematická štruktúra slovenčiny.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1964.
- HORECKÝ, Ján. *Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971.
- HORECKÝ, Ján. „Posesívne zloženiny“. *Slavica Slovaca* 11/3 (1976): s. 260–262.

- HORECKÝ, Ján. „Zložené prídavné mená v slovenčine“. In: Ján Horecký (ed.). *Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník*. Bratislava: Veda, 1977: s. 131–137.
- HORECKÝ, Ján. „Zložené slová ako názvy osôb“. *Slovo a slovesnosť* 39/3–4 (1978): s. 252–254.
- HORECKÝ, Ján. „Invariantný význam odvodených slov“. *Slovo a slovesnosť* 41/2 (1980a): s. 81–85.
- HORECKÝ, Ján. „Zložené slová ako názvy miesta“. In: Jozef Mistrík (red.). *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 30*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980b: s. 85–89.
- HORECKÝ, Ján. „Slovotvorná parafráza“. *Jazykovedný časopis* 32/1 (1981): s. 6–12.
- HORECKÝ, Ján. *Semantics of Derived Words*. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1994.
- HORECKÝ, Ján. *Onomaziologická štruktúra slovenčiny. Spisy SJS 5*. Ed. Slavomír Ondrejovič. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2003.
- HORECKÝ, Ján, Klára Buzássyová, Ján Bosák et al. *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, 1989.
- IMRICOVÁ, Mária. *Logonymá v systéme slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, 2002.
- IVANOVÁ, Martina. „Niekoľko poznámok o trunkácii v slovenčine“. In: Mária Imrichová (ed.). *Slovenčina na začiatku 21. storočia. Na počesť profesora Ivora Ripku*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, 2004: s. 102–111.
- IVANOVÁ, Martina. „Teoreticko-metodologické otázky prípravy tretieho vydania Slovníka koreňových morférov slovenčiny“. In: Ladislav Sisák, Martin Ološtiak (eds.). *Od morférov ku komplexným slovám a ich paradigmám. Výraz, význam, funkcia*. Prešov: Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2013: s. 90–100.
- JANOČKOVÁ, Nicol. „O kosémii predponových slovies“. *Slovenská reč* 67/6 (2002): s. 321–329.
- JANOČKOVÁ, Nicol. „Tretia tvár distributívnosti“. In: Mária Šimková (ed.). *Varia. 11. Zborník materiálov z XI. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2004a: s. 246–252.
- JANOČKOVÁ, Nicol. „Slovotvorné a sémantické súvislosti slovesného vidu v slovenčine. (K štatútu slovesného vidu v slovenčine)“. *Slovenská reč* 69/2 (2004b): s. 65–84.
- JANOČKOVÁ, Nicol. „Verbálny aspekt a motivačné možnosti slovesa“. In: Martina Ivanová (ed.). *Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2009a: s. 111–142.
- JANOČKOVÁ, Nicol. „Poznámky k onomaziologickej štruktúre slovies“. In: Gabriela Múcsková (ed.). *Varia XVI. Zborník materiálov z XVI. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2009b: s. 214–224.
- JANOČKOVÁ, Nicol. „Systémové a (kont)textové dimenzie slovotvorne motivovaných slovies v slovenčine“. In: Jerzy Sierociuk (ed.). *Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst. Prace Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie*

- Slawistów. Seria 13*. Poznań: Wydawnictwo poznańskiego towarzystwa przyjaciół nauk, 2012a: s. 143–152.
- JANOČKOVÁ, Nicol. „Frekventatíva v gramatike a v slovníku“. In: Klára Buzássyová, Bronislava Chocholová, Nicol Janočková (eds.). *Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika). Na počesť Alexandry Jarošovej*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2012b: s. 171–183.
- JANOČKOVÁ, Nicol. *Slovesá a zmysly – slovotvorba a vidotvorba*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – VEDA, vydavateľstvo SAV, 2014.
- KAČALA, Ján. „Slovotvorný a syntaktický význam“. In: Martin Ološtiak (ed.). *Lexikálna sémantika a derivatológia. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc. Prešov 5. december 2000*. Košice: Vydavateľstvo LG, 2007: s. 37–41.
- KONDRAŠOV, Nikolaj Andrejevič. *Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 1974.
- KRAJČOVIČ, Rudolf. *Pôvod a vývin slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981.
- KRAJČOVIČ, Rudolf. *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988.
- KRÁL, Ľuboslav. *Model rečového mechanizmu*. Bratislava: Veda, 1974.
- KRASNOVSKÁ, Elena. „O výskume slovotvorby v slovenčine predberňolákovského obdobia“. In: Ján Kačala (red.). *Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (Smolenice 1. – 4. marca 1983)*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1984: s. 341–346.
- LIPTÁKOVÁ, Ľudmila. „Lesk a bieda slovotvorného učiva na jednotlivých stupňoch školského vzdelávania“. In: Ľuba Sičáková (ed.). *Slovo o slove. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry PU v Prešove. 9. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2003: s. 110–130.*
- LIPTÁKOVÁ, Ľudmila. „Slovotvorné znalosti“. In: Martin Klimovič et al. *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020: s. 197–288.
- LIPTÁKOVÁ, Ľudmila, Katarína Vužňáková. *Dieťa a slovotvorba*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2009.
- MAKIŠOVÁ, Ana. „Hybridné zloženiny v súčasnej slovenčine (s prvým komponentom cudzieho pôvodu)“. *RIJEČ, časopis za slavensku filologiju* 15/4 (2009a): s. 91–97.
- MAKIŠOVÁ, Ana. „Slovnodruhovú príslušnosť substantívnych kompozít“. In: Michal Týr, Samuel Čelovský, Michal Harpáš (red.). *Slovakistický zborník 4*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 2009b: s. 72–79.
- MAKIŠOVÁ, Ana. „Složenice sa afiksoidima“. *Zbornik radova sa Petog međunarodnog interdisciplinarnog simpozijuma „Susret kultura“*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 2010a: s. 539–545.
- MAKIŠOVÁ, Ana. „Typy kompozít v slovenčine a srbčine“. In: Mária Šimková (ed.). *Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, 2010b: s. 106–120.

- MALÍKOVÁ, Mária Oľga. „K problému polusuffixov“. In: Jozef Ružička (red.). *Recueil linguistique de Bratislava*. 6. Bratislava: Veda, 1982: s. 163–172.
- MARIČOVÁ, Ana. „Glagolski vid i načini glagolske radnje u slovačkom i srpskom jeziku“. *Slavistika, knj. VIII*. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2004: s. 148–154.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira. *Vztahové adjektiva v slovenčine. (Funkčno-sémantická analýza de-substantívnych derivátov)*. Bratislava: Veda, 1993a.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira. „Desubstantívne adjektívum a text“. In: František Ruščák (red.). *Text a kontext. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Text v priestore jazykovej komunikácie. Text v priestore literárnej komunikácie. Text v priestore didaktickej komunikácie. Prešov 18. – 19. novembra 1993*. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1993b: s. 34–42.
- NĚMEC, Igor. *Vývojové postupy české slovník zásoby*. Praha: Academia, 1968.
- OLOŠTIAK, Martin. „Onomaziologická štruktúra lexikálnych jednotiek“. In: Ladislav Sisák, Martin Ološtiak (eds.). *Od morfému ku komplexným slovám a ich paradigmám. Výraz, význam, funkcia*. Prešov: Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2013: s. 9–89.
- OLOŠTIAK, Martin (ed.). *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015a. <<http://www.publib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/olostiak18>>. 4. 4. 2021.
- OLOŠTIAK, Martin. „Z dejín derivatologického bádania v slovakistike“. In: Martin Ološtiak (ed.). *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015b: s. 17–86.
- OLOŠTIAK, Martin. „Onomaziologické aspekty slovotvornej motivácie“. In: Martin Ološtiak (ed.). *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015c: s. 139–206.
- OLOŠTIAK, Martin. „Slovotvorné a morfológické slovníky slovenčiny“. In: Aleksandr Lukašanec (ed.). *Slavianskaja deryvatahrafija*. Minsk: Prava i ekanomika, 2020: s. 59–77.
- OLOŠTIAK, Martin, Ján Genčí, Soňa Rešovská. *Retrográdny morfológický slovník slovenčiny*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015.
- OLOŠTIAK, Martin, Lucia Ološtiaková. *Morfológia a slovotvorba slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2018.
- OLOŠTIAK, Martin, Marta Vojteková, Slavka Oriňáková. *Slovotvorná adaptácia a kompozitnosť v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2018.
- OHNEISER, Ingeborg (ed.). *Słowotwórstwo / nominacja. komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 1*. Opole, Universität Innsbruck: Institut für Slawistik, Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 2003.
- ONDRUS, Pavel, Ján Horecký, Juraj Furdík. *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980.
- ORAVEC, Ján, Eugénia Bajzíkova, Juraj Furdík. *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988.
- PALKOVÁ, Lenka. „Morfológické aspekty slovotvornej motivácie“. In: Martin Ološtiak (ed.). *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015: s. 309–406.

- PAULINY, Eugen. *Fonológia spisovnej slovenčiny*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1968.
- PAULINY, Eugen, Jozef Ružička, Jozef Štolc. *Slovenská gramatika*. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1968.
- PECIAR, Štefan. „Aspekt und Aktionsart“. In: A. Baecklund-Ehler et al. (ed.). *Studia Linguistica Slavica Baltica Canuto-Olavo Falk sexagenario a collegis amicis discipulis oblata*. Lund: Slaviska institutionen vid Lunds universitet, 1966: s. 209–221.
- PECIAR, Štefan. „Tvorenie a kvantita činiteľských mien na -tel’/-itel’“. *Slovenská reč* 32/4 (1967a): s. 204–209.
- PECIAR, Štefan. „Tvorenie a kvantita mužských substantív s príponami -č, -ač, -áč/-iač“. *Slovenská reč* 32/3 (1967b): s. 134–145.
- PECIAR, Štefan. „Kvantita substantív na -ák/-iak/-ak“. *Slovenská reč* 33/1 (1968a): s. 7–15.
- PECIAR, Štefan. „Kvantita substantív na -ár/-iar a -áreň/-iareň“. *Slovenská reč* 33/5 (1968b): s. 297–303.
- PECIAR, Štefan. „Základné črty vidového systému v slovenčine“. In: Jozef Mistrík (red.). *Studia Academica Slovaca. 7. Prednášky XIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, 1978: s. 383–399.
- POVAŽAJ, Matej (ed.). *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2005.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom*. Praha: Matica slovenská, 1931.
- Pravidlá slovenského pravopisu*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1991. (2. vyd. 1998, 3. vyd. 2000)
- RUŽIČKA, Jozef et al. *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966.
- SABOL, Ján. „Vokalicke a konsonantické alternácie v spisovnej slovenčine“. In: Jozef Mistrík (red.). *Studia Academica Slovaca. 11. Prednášky XVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, 1982: s. 471–485.
- SABOL, Ján. *Syntetická fonologická teória*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1989.
- SEKANINOVÁ, Ella. „Miesto prefixácie vo vidovom systéme slovanského slovesa“. *Slavica Slovaca* 5/1 (1970): s. 17–33.
- SEKANINOVÁ, Ella. „Nové pohľady na kategóriu slovesného vidu“. *Jazykovedný časopis* 23/2 (1972): s. 192–197.
- SOKOLOVÁ, Miloslava. „Riešenie statusu derivačnej a modifikačnej morfémy v morfematickom slovníku slovenčiny“. In: Ingeborg Ohnheiser (ed.). *Wortbildung: interaktiv im Sprachsystem – interdisziplinär als Forschungsgegenstand / Slovoobrazovanie v jeho otnošenijach k drugim sféram jazyka. Materialien der 3. Konferenz der Kommission für slawische Wortbildung beim Internationalen Slawistenkomitee. Innsbruck 28. 9. – 1. 10. 1999. Igor’ Stepanovič Uluchanov zum 65. Geburtstag. / Igoru Stepanoviču Uluchanovu k 65-letiju so dňa raždenija*. Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 2000a: s. 127–138.

- SOKOLOVÁ, Miloslava. „Alternácie v spisovnej slovenčine“. In: Klára Buzássyová (ed.). *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého*. Bratislava: Veda, 2000b: s. 417–444.
- SOKOLOVÁ, Miloslava. „Morfematický pohľad na slovesný vid v slovenčine ako cudzom jazyku“. In: Jana Pekarovičová (ed.). *Slovenčina ako cudzí jazyk. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, Bratislava 30. – 31. august 2000*. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 2002: s. 75–87.
- SOKOLOVÁ, Miloslava. „Vzťah slovnodruhových a onomaziologických kategoriálnych významov“. In: Hanna Burkhardt, Alicja Nagórko (eds.). *Sprachliche Kategorien und die slawische Wortbildung. Slawische Forschungen und Texte 6*. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag, 2007: s. 178–195.
- SOKOLOVÁ, Miloslava. „Verbálny aspekt a adaptácia prevzatých slovíec v slovenčine“. In: Mária Šimková (ed.). *Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej*. Bratislava: Veda, 2010: s. 250–264.
- SOKOLOVÁ, Miloslava. „Návrat k verbálnemu substantívu ako verbálnemu tvaru“. In: Mária Imrichová, Jana Kesselová (eds.). *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy. Zborník príspevkov venovaných prof. PhDr. Ivorovi Ripkovi, DrSc., emer. prof. PU, pri príležitosti jeho životného jubilea*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013a: s. 79–101.
- SOKOLOVÁ, Miloslava. „Verifikácia smeru vidotvorby pri deadjektívnych verbách“. In: Ladislav Sisák, Martin Ološtiak (eds.). *Od morfém ku komplexným slovám a ich paradigmám. Výraz, význam, funkcia*. Prešov: Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2013b: s. 131–146.
- SOKOLOVÁ, Miloslava, František Šimon, Gustáv Moško, Vladimír Benko. *Morfematický slovník slovenčiny*. Prešov: Náuka, 1999.
- SOKOLOVÁ, Miloslava, Martin Ološtiak, Martina Ivanová et al. *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. 1. vyd. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2005a.
- SOKOLOVÁ, Miloslava, Martina Ivanová, Katarína Vužňáková. „Prínos Slovníka koreňových morfém slovenčiny k teórii kompozit“. *Jazykovedný časopis* 56/2 (2005b): s. 99–126.
- SOKOLOVÁ, Miloslava, Martin Ološtiak, Martina Ivanová (eds.). *Morfematický výskum slovenčiny (možnosti jeho štatistického, elektronického a didaktického spracovania)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2006.
- SOKOLOVÁ, Miloslava, Martin Ološtiak, Martina Ivanová et al. *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. 2., uprav. vyd. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007.
- SOKOLOVÁ, Miloslava, Martin Ološtiak, Martina Ivanová et al. *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. 3., uprav. a dopl. vyd. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2012.
- VALEKOVÁ, Ľudmila. „Slovotvorne motivované slovo v detskej tvorbe Daniela Hevieira“. *Slovenská reč* 58/3 (1993): s. 140–144.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína. *Problémy lexikografického zachytenia slovotvorného systému slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2006a. <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Vuznakova1>> 8. 2. 2021.

- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína. „Slovotvorné (onomaziologické) kategórie a slovotvorný význam derivátov a kompozít v slovenčine“. *Jazykovedný časopis* 57/1 (2006b): s. 13–32.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína. „Binárnosť a ternárnosť onomaziologickej a onomatologickej štruktúry slovotvorne motivovaného slova“. In: *Współczesne języki słowiańskie. Tom 3 Języki zachodniosłowiańskie w XXI wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009: s. 273–281.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína. „Výskum kompozít v slovenčine a češtine ako východisko kognitívneho prístupu k vyučovaniu slovotvorby“. In: *Čeština – jazyk slovan-ský 4. Sborník příspěvků z webové konference s mezinárodní účastí konané 20. 9. – 31. 10. 2010*. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2010: s. 208–219.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína. „Kompozitá v detskej reči, jazykovom systéme a lexikografickom spracovaní“. In: Martin Ološtiak, Martina Ivanová, Daniela Slančová (eds.). *Vídy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011a: s. 276–284.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína. „Výskumom kompozít k diagnostike a stimulácii detskej reči v predškolskom veku alebo Edukačná hra ako výsledok poznania jazyka a ontogenézy reči“. *Hra v predprimárnej edukácii*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2011b: s. 482–500.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína. *Kompozitá v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2012.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína. „Lexikografické aspekty slovotvornej motivácie“. In: Martin Ološtiak (ed.). *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015: s. 909–962.

Мартин Олошћак
Филозофски факултет Универзитета у Прешову
Институт за словакистику и масовне медије
Словачка

ИЗ ИСТОРИЈЕ САВРЕМЕНЕ СЛОВАЧКЕ ДЕРИВАТОЛОГИЈЕ

Резиме

У чланку се анализирају најважнији теоријски и методолошки радови (монографије, чланци и уџбеници) који су знатно утицали на формирање и методологију дериватолошких истраживања у словакистици од друге половине XX века до наших дана почев од основне монографије Јана Хорецког *Slovo tvorná sústava slovenčiny* [Творбени сисџем словачког језика] и научних радова других истакнутих дериватолога (Ј. Фурдик, К. Бузашиова, М. Соколова, Л. Липтакова, М. Набелкова и др.). Посебна пажња посвећује се како радовима из области творбе речи, деривационе семантике и ономасиологије, слагања, тако и истраживању узајамне везе творбе речи с другим језичким и лингвистичким нивоима (лексикологијом и лексикографијом, морфемиком, морфологијом, морфологијом, синтаксом и текстологијом).

Кључне речи: творба речи у словачком језику, историја, творбени развој, деривациона семантика, слагање.

Martin Ološtiak
University of Presov
Faculty of Arts
Institute of Slovak and Media Studies

FROM THE MODERN HISTORY OF WORD-FORMATION RESEARCH IN SLOVAK STUDIES

Summary

This paper introduces the most important theoretical and methodological works (monographs, studies, and textbooks) that have set the course for word-formation research, especially regarding its methodology, in Slovakia since the latter half of the 20th century, starting with a pioneering monograph by Ján Horecký entitled *Slovo tvorná sústava slovenčiny* [Slovak Word-Formation System] (1959), followed by the works of other distinguished scholars (J. Furdík, K. Buzássyová, M. Sokolová, L. Liptáková, M. Nábělková, etc.). Special attention is also paid to the works dealing with the development of word-formation, derivational semantics and onomasiology, word-formation research in relation to other branches of language and linguistics (lexicology and lexicography, morphemics, morphonology, morphology, syntax, theory of the text), as well as to the research focused on compounding.

Keywords: Slovak word-formation, history, development of word-formation, derivational semantics, onomasiology, compounding.

ISSN 0350-185X, – Књ. 77, св. 2 (2021), стр. 105–126

UDK: 811.163.41'374

COBISS.SR-ID: 53658889

<https://doi.org/10.2298/JFI2102105R>

Примљено: 18. фебруара 2021.

Прихваћено: 14. јуна 2021.

Оригинални научни рад

Стана С. Ристић*

Ивана В. Лазић-Коњик

Институт за српски језик САНУ

Београд

АКСИОЛОШКИ РЕЧНИК СРПСКОГ ЈЕЗИКА – ПРЕДЛОГ ИЗРАДЕ**

У раду је предложена израда речника вредности српског језика, која би се заснивала на досадашњим резултатима полске когнитивне етнолингвистике лублинског усмерења, руске идеографије и концептологије и српске традиционалне реконструктивне етнолингвистике и новије етнолингвистике когнитивног усмерења. Дат је критички преглед наведених резултата и указано је на отворена питања, која би се у случају планираног речника решавала у току израде елабората и свим фазама припреме и израде речника, почев од избора корпуса, одређивања списка одредница – аксиолошких концепата, њихове типологије, утврђивања организације, редоследа одредница у речнику, начина њиховог повезивања и поступака њихове лексикографске обраде. Истакнуто је да би израда српског аксиолошког речника не само попунила празнину у савременој српској лексикографији него би је и увела у актуелне токове најновије словенске концептологије и концептографије.

Кључне речи: аксиолошки речник српског језика, савремена српска лексикографија, лублинска когнитивна етнолингвистика и аксиологија, руска идеографија и концептологија, српски језик.

---

* stana.ristic@isj.sanu.ac.rs, ivana.konjik@isj.sanu.ac.rs

** Рад је резултат финансирања Министарства просвете науке и технолошког развоја према Уговору бр. 451-03-68/2020-14/200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ; такође је резултат билатералног пројекта САНУ и ПАН „Кључни концепти српске и полске аксиосфере на словенском плану“.

1. Уводни део

1.1. У раду предлагемо избор и истраживање српске аксиолошке лексике, речи концепата, за израду лексикона вредности српског језика по узору на лублински *Leksykon aksjologiczny słowian i ich sąsiadów* (даље: LASiS). За разлику од лублинског LASiS-a, који у први план поставља компаративни и типолошки аспект у избору и опису „универзалних“ вредносних концепата, имајући у виду културолошке сличности и разлике у поимању и разумевању одређених вредности у различитим националним културама и језицима, у изради српског аксиолошког лексикона предност би се дала оним вредностима¹ које су заједничке и важне за српску националну културу, тзв. „националним“ вредностима.

1.2. С тим у вези, у раду ће бити представљена методологија израде аксиолошких речника (LASiS 2015–2019), успостављена и деценијама дорађивана у раду међународног тима лингвиста у оквиру семинара EUROJOS,² а затим у складу са овом методологијом и методологија изабрана за речник вредности српског језика која подразумева решавање следећих питања: 1) формирање репрезентативног корпуса (избор системских, анкетних и текстуалних извора); 2) избор речи – концепата које би се обрадиле у таквом лексикону; 3) типологија концепата (тематска, идеографска или комбинована); 4) организација садржаја лексикона на макро и микро плану – на макро плану питање редоследа изабраних концепата и начина њиховог повезивања, а на микро плану питање структурирања речничког чланка (распоред когнитивних компонената који ће одражавати сазнајну структуру концепта и његову слику света – концептосферу); 5) успостављање одговарајућих лексикографских поступака за представљање концептуалног садржаја (синтетички, аналитички или неки други начин, зависно од типа концепта); 6) начелно разматрање питања избора компонената за когнитивну дефиницију, такође у смислу њене условљености типом концепта.

1.3. На прагматичном плану, циљ нам је да покажемо потребу за израдом оваквог речника, на основу одређивања разлика у односу на друге сродне типове лингвокултуролошких речника у српском и другим словенским језицима и да истакнемо његов значај за српски језик и културу.

¹ О употреби појма вредност у ужем и ширем смислу, в. нап. 8.

² Семинар EUROJOS је званично установљен 2009. год. као међународни семинар и пројекат Института за славистику ПАН. О раду овога семинара од његовог зачетка и у првих 15 година, в. BARTMIŃSKI, Bielińska-Gardziel 2017.

2. ИЗБОР ИЗВОРА ЗА ФОРМИРАЊЕ КОРПУСА И ЗНАЧАЈ ПРЕДЛОЖЕНОГ РЕЧНИКА У СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ И КУЛТУРИ

2.1. Када је у питању српска лексикографска пракса у овој области, нажалост, нема урађених сродних речника, нити се можемо позивати на лексикографско искуство, за разлику од истраживања домаћих аутора у областима етнографије, етнологије и антропологије, а у новијем периоду и у областима културологије, аксиологије, лингвоконцептологије и етнолингвистике, у којима постоји велики број радова и монографија на које се можемо позвати и који ће бити од значаја, како при одабирању релевантних текстуалних извора, тако и при издвајању и типологији вредносних концепата. Од старијих аутора то су радови В. Карачића (народне песме, пословице), М. Ђ. Милићевића, В. Богишића, С. Тројановића, Ј. Цвијића, Т. Ђорђевића, Ј. Ердељановића, В. Чајкановића, В. Радовановића, Миленка С. Филиповића и др. (в. одредницу „Етнолози“ у Рогановић 2017: 83–93), а од новијих: А. Ломе, Б. Сикимић, Љ. Раденковића, М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић, М. Илић, Д. Ајдацића, М. Дугоњић, С. Ристић, Љ. Поповић, С. Милорадовић, Р. Драгићевић, М. Стефановић, И. Лазић-Коњик, Г. Штрбац, Д. Станковић-Вељковић, Д. Кликовац, И. Башић, С. Ћирковић, К. Расулић, М. Богдановић; докторске тезе А. Миленковић, С. Новокмета и др. (исп. Ристић, Лазић-Коњик 2020: 13–34).

2.2. За практичну лексикографску примену досадашњих истраживања у српској лингвистици, референтни су нам, пре свега, теоријски радови и лексикографска делатност српских лингвиста у оквиру међународног пројекта EUROJOS и његовог лексикографског програма израде LASiS (Ristić, Lazić-Konjik 2015, 2018; Stefanović 2016; Ајдацић 2017; Ђукић 2018; Драгичевич 2019, као и радови објављени у два зборника етнолингвистичких радова *О вредностима у српском језику* 1 и 2 које је уредио Д. Ајдацић), активности и истраживања која се заснивају на постулатима лублинске когнитивне етнолингвистичке школе формулисаним у бројним радовима Ј. Бартмињског и његових сарадника, а чији су резултати публиковани у лублинском часопису *Етнолингвистика*,³ тзв. црвеној серији *Wartości w obrazie świata Słowian*, зборницима радова са конференција и семинара, публикованим лексиконима LASiS 2015–2019 и оним који су планирани или припремљени за публикавање.⁴ Ауторке овог рада, ангазоване на пројекту EUROJOS, реконструисале су концеп-

³ Од 2004. године (*Etnolingwistyka*, 16) када је часопис постао орган Етнолингвистичке комисије (Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2017: 298).

⁴ Планирани су лексикони о породици, здрављу, души, правди, домовини, демократији, патриотизму, солидарности, толеранцији и народу. Подаци о ауторима и урађеним чланцима наведени су у литератури.

те и (ауто)стеротипе: НАРОД, СРБИ(Н), ГРЦИ, РУС(И), ДОМ И ПОРОДИЦА, који су заједно објављени у монографији Ристић, Лазић-Коњик 2020.

2.3. Осим наведених резултата, за тему овога рада битни су још: 1) енциклопедијски речник *Етнологија и антропологија* (Рогановић 2017), који је са својих 70 обрађених одредница и већим бројем пододредница из области антропологије и етнологије веома важан извор за избор одредница планираног речника, 2) рад „Ка лингвокултуролошком речнику српског језика“ (Драгићевић 2014), са којим се може упоредити наш планирани вредносни лексикон и 3) рад „О идеографској класификацији руско-српских међујезичких паронима“ (Радић-Дугоњић 1996), у којем је предложена појмовна, идеографска категоризација стварности, чији називи као дескриптори могу бити од користи при издвајању и типологији речи – концепата за наш планирани речник.

2.3.1. У односу на енциклопедијски речник Рогановић 2017, објављен у едицији „Мали лексикони српске културе“, наш планирани речник могао би се такође уврстити у едицију речника српске културе по области предмета који ће се обрађивати – одабрани вредносни појмови – национални културни концепти,⁵ али, не по њиховом значају за националну културу, него по параметрима по којим српски народ вреднује себе као појединца или члана колектива, своју културу у најширем смислу и свет око себе, одабирајући одговарајућу реч из богатог списка речи – вредносних концепата, који својим семантичким и концептуалним садржајем обухвата читав спектар објективних и субјективних вредносних судова, мерила, који у својој укупности чине заједнички вредносни систем носилаца српског језика и његове језичке слике света. Наша речничка обрада изабраних вредносних концепата, карактеристичних за српску језичку, лингвокултуролошку слику стварности, неће бити енциклопедијска него лингвистичко-когнитивна, те би тако планирани лексикон вредности обогатио не само савремену српску лингвистичку лексикографију речником новог типа него и енциклопедијску лексикографију, па и едицију лексикона српске културе, додајући неким њеним одредницама њихову језичку слику веома значајну како за опис начина живота који је карактеристичан за српско друштво, тако и за начин размишљања.

2.3.2. У контексту словенске лексикографије и речничке типологије наш планирани вредносни лексикон може се упоредити са лингвокултуролошким речником предложеним у раду Драгићевић 2014: 247–262.

⁵ Појам вредност или културни концепт односи се на аксиолошки концепт са културно специфичним конотацијама (Gryshkova 2014, према Bartmiński 2018: 21). О сличностима и разликама међу појмовима и терминима *културни концепти*, *вредности*, *кључне речи*, *културе*, *лингвокултуре*, *културни симболи*, *константе*, *кључне идеје* и сл., в. Bartmiński 2018: 17.

Заједничко им је то да је њихова концепција урађена на основу богате полувековне традиције словенске теоријске продукције и лексикографских пројеката овог типа, и што припадају истој области српске националне културе. Међутим, предложени речници се типолошки разликују, што се види из њихових назива: један је аксиолошки, јер својим одредницама настоји да представи вредносни систем српског језика и културе, његов језгрени део, а други је културолошки, јер својим одредницама настоји да представи његов конотативно-вредносни систем, његову периферију.⁶ Даље разлике проистичу из чињенице да је наш речник заснован на традицији лублинске когнитивне етнолингвистичке школе и њених лексикографских пројеката, а други речник је заснован на богатој традицији руских лингвокултуролошких и когнитивно-семантичких школа и њихових лингвокултуролошких и идеографских лексикографских пројеката.

2.3.3. Синопис идеографског речника (у контексту упоредне словенске лексикографије, руске и српске), који је изложен у раду Радич-Дугоњић 1996: 166 (исп. и нап. 8 на истој страни), показује да се појмовна, идеографска категоризација стварности хијерархијски организује у скупове: групе, подгрупе, разделе и подразделе, одељке и подеље, чији називи као дескриптори могу бити од користи при издавању и типологији речи – концепата за наш планирани речник.

3. Речник вредности српског језика у контексту руске идеографије и концептографије – сличности у приступима и отворена питања

3.1. Лексикографски резултати у савременој руској идеографској лексикографији и концептографији иза себе имају богату полувековну традицију теоријских приступа, од 70-их и 80-година 20. века до данас, и велики број речника овог типа, тако да се област развоја концептологије у руској лингвистици данас може пратити на основу већег броја семантичких школа развијених у више лингвистичких центара.⁷ На основу увида у литературу, запазили смо да постоји велика сличност у методолош-

⁶ У традицији лублинске школе такође се оперише са термином лингвокултурологија (лингвокултуролошки) који је широк и упућује на општу повезаност језика и културе, док област аксиологије и сам појам вредности, одн. културних концепата, указују на ментални аспект језика као конститутивни елеменат културе, те сугеришу уже границе, указујући на језгро културе (BARTMIŃSKI 2018: 20).

⁷ То су: Вороњешка, Кемеровска, Краснодарска и Волгоградска школа, којима је, према запажању Попове и Стернина, и поред међусобних разлика, заједничко то што све оне под концептом подразумевају основну јединицу знања, како се концепт уобичајено и дефинише у когнитивној лингвистици, в. нпр. у *Великој руској енциклопедији* чланак „Когнитивна лингвистика“ (доступан онлајн), у коме се наведена формулација експлицитно користи: <https://bigenc.ru/linguistics/text/2077244>; исп. и Попова, Стернин 2005: 8–10.

ком и термилошкоком приступу руске концептологије и културологије са лублинском – пољском, како у избору оперативног апарата, тако и у дефинисању основних оперативних појмова, као што су језичка, лингво-културолошка слика света, концепт, стереотип, па и у лексикографским поступцима, када је у питању концептографија.

Због ограниченог обима рада, представићемо само део богате продукције у овој области која је упоредива са поставкама лублинске школе и у којој су изнесени критички ставови на досадшње резултате и отворена питања.

3.2. Новине у изради речника овог типа у русистици донео је речник Ј. С. Степанова (1997), у којем је пажња усмерена на културолошке аспекте и историјско значење концепата и у којем је установљена структура речничког чланка у обради концепата. На основу богатог руског и ширег европског културолошког фона, као најважнији за развој духовног живота руске нације, у речнику су обрађени руски културни концепти као што су: СВЕТ, ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАМ И КОСМОПОЛИТИЗАМ, РУС(И) И РУСИЈА, УНИВЕРЗУМ, ВРЕМЕ, ЛЕЗИК, ВАТРА, ВОДА, ДЕЛОВАЊЕ, РЕЧ, ВЕРА, ЉУБАВ, РАДОСТ, ИСТИНА, ЗНАЊЕ, НАУКА, БРОЈ, НОВАЦ, ВОЉА, ЗАКОН, ЦИВИЛИЗАЦИЈА, ЧОВЕК, ДУША, САВЕСТ, ОЧЕВИ, ДЕЦА, МАЈКЕ, ДОМ, ВЕЧНОСТ, СТРАХ, ТУГА, ГРЕХ, ТЕРОРИЗАМ и др.

3.3. У вороњешкој семантичкој школи (руководиоци Ј. А. Стернин, З. Д. Попова) установљени су лингвистички релевантни начини реконструкције концепата и методологија њихове лексикографске интерпретације, који се одвијају у више издвојених фаза или поступака, као што су избор кључне речи, анализа семантике, етимологије, лексичке спојивости и парадигматских односа кључне речи на речничком материјалу, реконструкција њеног лексичко-фразеолошког поља, деривационог поља и лексичко-граматичког поља, затим анализа анкетног материјала, паремија и афоризама који објективизирају концепт и анализа изабраних текстова и издвајање смислова који субјективизују концепт (Попова, Стернин 2001: 96–152). На сличној методологији заснована је израда лублинског лексикона LASiS, на основу које се издвајају следећи методолошки кораци који чине шему лексикографског чланка: уводно представљање концепта, кратки преглед истраживања концепта, концепт у светлу системских података (дефиниције из речника, етимологија имена (лексема) концепта, хипероними, кохипоними и опозиције,⁸ синони-

⁸ Увођењем опозиције као параметра у реконструисању концепата вредности, утврђује се постојање поларизације вредности њиховог концептуалног поља – њихове концептосфере, у смислу: позитивна вредност – негативна вредност (антивредност), заснована на основној категоријалној аксиолошкој опозицији добар – лош, позитиван – негативан. Ову поларизацију у концептуализацији неких појмова на језичком плану показују парови антонима, па се при реконструкцији њихових концепата за анализу реч-

ми, деривати и фразеолошке јединице), концепт у светлу анкетних података, концепт у светлу одабраних текстова (пословице, белетристика, новински текстови, електронски корпуси), резиме: скраћена когнитивна дефиниција концепта и на крају профилисање концепта у савременим дискурсима (BARTMIŃSKI, Niebrzegowska-Bartmińska 2016: 25). Из разлога наведених сличности, у случају нашег планираног лексикона, биће такође примењени изложени уобичајени поступци начина реконструкције и лексикографске обраде концепата – вредности (в. о томе у делу 4.2). За избор концепата за анализу значајно је запажање Попове и Стернина (2001: 98) о постојању номинационе издељености (рус. *номинативной дробности*) денотативног поља, као показатељу важности неког концепта у савременом сазнању говорника једног језика, што ће се такође имати у виду приликом избора вредности за планирани речник.

3.4. За развој руске концептологије значајан је, такође, колективни зборник *Анџологија концепџаја*, вишетоми речник новог типа, у редакцији В. И. Карасика и И. А. Стернина (2005–2011), који у садржај концепта, осим когнитивних, сазнајних компоненти, уводи и компоненте комуникативног понашања. Лексикографски део Антологије заснован је на докторским дисертацијама које су посвећене реконструкцији појединих концепата не само из руског него и француског, немачког и кинеског језика, на основу установљене методологије, чије су основне поставке представљене у уводном делу првог тома у радовима представника поменутих руских лингво-концептолошких школа. Основни постулати вороњешке школе засновани су на широко дефинисаном и разрађеном појму концепт и истакнута је „комуникативана релевантност концепта“ (Попова, Стернин 2005: 8). Представници ове школе, аутори З. Д. Попова, Ј. А. Стернин, дефинисали су и основне појмове којима се оперише у одређивању и представљању концепата, као и саму област која се бави овим питањима као нову лингвистичку дисциплину – линг-

ничког материјала, поред лексема са позитивном вредношћу и њених парадигматских низова (синонима, хипонима, афиксалних и семантичких деривата), узима и њен антоним, лексема са супротним, негативним значењем и њени парадигматски низови. Тако нпр. на основу увођења параметра опозиције у реконструисању концепта *часть*, уз лексеми *часть*, као назива позитивног дела његове концептосфере, у анализу се узима и њен антоним, лексема *срамота*, као назив њеног негативног пола односно антивредности СРАМОТА. Оваква аксиолошка поларизација у концептуализацији неких вредносних појмова у језичкој слици света, условила је употребу појма вредност у ужем и ширем значењу. Тако се код опозитивних концепата појам вредност употребљава у ужем значењу концепта са позитивном вредношћу у односу на његову антивредност односно на концепт са негативном вредношћу, чиме се истичу културне вредности једне језичке заједнице, обједињене истом концептосфером са два аксиолошка пола: позитивним и негативним. Међутим, у ширем значењу појам вредност употребљава се у општем смислу вредновања, оцене ентитета изванјезичке реалности као аксиолошких компоненти концептуалне структуре.

вистичка концептологија, која се бави концептима, њиховим садржајем и односом концепата унутар концептосфере која може бити национална, групна, уметничка и индивидуална (Попова, Стернин 2005: 7–10).

3.4.1. Истакнуте карактеристике концепата биће значајне у типологији и когнитивно-комуникативној анализи концептуалног садржаја у току израде предложеног речника вредности и организовању структуре речничког чланка, а запажање о већем броју номинација једног концепта – концептуалног (номинационог) поља, узећемо као један од критеријума за препознавање и издвајање кључних концепта српског језика и културе. Наш досадашњи став о нестабилној и лабавој структури концепата потврдили су и аутори овог предговора, с којима делимо мишљење да то отежава истраживање концепата и њихову интерпретацију/реконструкцију, што се јавља, како истичу аутори, као последица недовољне јасности когнитивних садржаја у сазнању њихових носилаца, а у истраживању као последица недовољне прецизности у одређивању когнитивних карактеристика и когнитивних класификатора којима се реконструишу концепти и њихове структуре. Изазов и у нашем издвајању и типологији вредносних концепата биће наведена социјална типологија концепата (национални, социјални, групни и индивидуални), као и указана могућност постојања „ендемичних“ концепата и „лакунарности“ концепата (Попова, Стернин 2005: 9).

3.5. За успешнију реконструкцију концептуалног садржаја може бити користан увид у најбитније карактеристике лингвокултуролошких концепата представника волгоградске школе, В. И. Карасика и Г. Г. Слишкина, изложен, такође, у предговору првог тома Антологије концепата (Карасик, Слышкин 2005: 13–15), као што су: њихово вредносно обележје, по чему се разликују од других менталних јединица, традиционалних когнитивних концепата: фрејмова, сценарија, појмова, гешталта и стереотипа, као и особина условности и разливености концепата, која се као отежавајућа околност у њиховој реконструкцији превазилази увођењем у анализу асоцијативног материјала, одређивањем језгра асоцијативног поља и језичке јединице којом се оно именује и која је, у ствари, и име самог концепта. Вишедимензионалност, једна од истакнутих особина лингвокултуралних концепта, такође условљава њихову лабилну структуру, па се тај проблем у поступку моделирања структуре концепата може решити увођењем традиционалних когнитивних јединица (фрејмова, гешталта, сценарија) чија је структура много чвршћа, што показују и нека когнитивна истраживања у српској лингвистици (исп. Ристић, Дугоњић 1999).

3.6. По теоријским и лексикографским резултатима у области концептологије истиче се уралска семантичка школа под руководством Љ. Г. Бабенко.⁹ И у овој школи, као и у лублинској, тимски рад се заснива на напоредном развоју теоријских и практичних, лексикографских сазнања, а пред истраживаче се једнако поставља изазов дефинисања универзалних и специфичних културних вредности руске језичке слике света, с циљем да се опишу културно значајна концептуално-идеографска поља и њихова структура, како би се могли представити у идеографским речницима активног типа и другим пројектима који доприносе развоју концептологије (БАБЕНКО 2012: 301–304; в. и нап. 6, стр. 304). Значајан је и рад ове ауторке (БАБЕНКО 2016), у којем је сумирала принципе до којих се дошло у изради идеографских речника: принцип системности, принцип хијерархичности, принцип структурне упоредивости, принцип допуњености, принцип варијативности и принцип пресецања лексичко-семантичких група различитог ранга.

3.7. На основу наведених принципа, и на основу досадшњих резултата у области концептологије и идеографске лексикографије, запазили смо да је у руској концептологији заснована идеја о сферичној организацији концептуалних структура, како појединачних концепата, тако и сложених конфигурација, па и саме опште концептосфере руског језика, због чега у руској традицији овај појам све више потискује појам језичке слике, који се у истом значењу употребљава у лублинској школи (док се концептосфера употребљава за сложеније конфигурације и за случајеве преклапања или груписања концептуалних садржаја). Ова разлика на терминолошком плану показује да је савремена руска концептологија, без обзира на издвојене школе, заснована на идеографској традицији са изграђеним принципима категоризације појмова – концепата, њихове уређености и типологије, за разлику од пољске традиције у којој се још трага за валидним параметрима категоризације и типологије концепата у језичкој слици света, која би одговарала с једне стране њеној националној специфичности, а са друге стране њеној универзалности. У даљем сагледавању импликације истакнуте разлике, налазимо да се у руској теорији и пракси све више истиче сферична, лабава, разливена организација концептуалних садржаја (условност и разливеност (рус.

⁹ У оквиру рада колектива ове семантичке школе урађено је више идеографских речника под уредништвом Љ. Г. Бабенко, а објављен је план за израду тезаурусног идеографског речника руског језика (2010), у коме је представљена концепција израде на микро и макро плану. Нажалост, до објављеног плана нисмо могли доћи, али смо на основу прегледног рада Павловске (2011), имали прилике да сагледамо најбитније елементе концепције као и велике методолошке сличности у фазама припреме за израду речника и у поступцима лексикографске обраде концепата са лублинском школом. Опширније о резултатима ове школе в. у наведеним радовима Љ. Г. Бабенко.

размытость) концепата, према Карасику и Слишкину, в. даље; исп. и Попова, Стернин 2002), уместо традиционалне дводимензионалне, чвршће и одређеније организације концептуалних садржаја, која се сугерише употребом појма језичка слика, коју је као такву тешко успешно реконструисати, како смо и сами искусили у свом истраживању.

3.8. Осим значајних резултата у руској идеографији и концептографији, у прегледаним радовима истичу се и отворена питања, недумице, шароликост концептуалних приступа и недоследност у примени декларативних принципа (на неке од њих већ смо скренули пажњу у претходном излагању), а неки од истакнутих проблема сагледани су и са аспекта типологије концептуалних приступа у раду аутора Н. Н. Болдырева (2016), у којем се као актуелан проблем истиче неуједначеност у изучавању концептуалног садржаја, што се испољава у виду многобројних форми његове језичке репрезентације. Проблем се разматра у контексту реализације три основне функције језика: когнитивне, комуникативне и интерпретативне. На основу увида у постојеће концептуалне приступе у савременој лингвистици (структурни, садржајани, тематски и операциони), аутор као најчешће недостатке истиче њихову функционалну ограниченост, недоследност поступака у њиховој анализи и недовољни увид у статички и динамички аспект концептуалног система (Болдырев 2016: 16–17).

3.8.1. На основу представљене типологије запазили смо да лублинска концептуална методологија има карактеристике тематског и операционог приступа. У раду ове когнитивне школе као и у тематском приступу, концепти се поимају као мисаони конструкти, јединице знања, које репрезентују колективно искуство у спознаји и категоризацији света. Њихово изучавање подразумева анализу одговарајућих концептуално-тематских садржаја и структура, нпр.: човек, природа, биљке, животиње, артефакти итд. Међутим, као и у операционом приступу, у лублинској школи концепт се представља и као одређени смисао, који се формира у процесу говорно-мисаоне делатности помоћу когнитивних и језичких механизма: когнитивних, као што су профилисање, перспективизација, упоређивање, импликација, концептуална метафора, метонимија и др., и језичких, као што су номинација, творба, спојивост, фразеологија, синтаксичке структуре текстови и др. Другим речима, у лублинској школи концепти се представљају с једне стране као гносеолошки конструкти, као резултат осмишљавања знања о свету, потпуне или делимичне реконструкције његовог сазнајног садржаја, што им даје карактеристику тематских концепата, а с друге стране они се представљају и као онтолошки оријентисане јединице обједињеног знања, контекстуално и си-

туативно условљеног смисла, што им даје карактеристике операционих концепата (исп. Болдырев 2016: 18–21).

4. МЕТОДОЛОГИЈА ИЗРАДЕ ПРЕДЛОЖЕНОГ РЕЧНИКА

4.1. Методологија израде предложеног речника биће заснована на полувековној традицији лублинске етнолингвистичке школе и њених лексикографских пројеката: SSiSL, Пољског аксиолошког речника (даље: PSA)¹⁰ и LASiS, која је утемељена на позитивним резултатима словенске етнолингвистике, пре свега руске, а затим и европске и англосаксонске структуралне и когнитивне лингвистике антрополошког усмерења. Наша десетогодишња сарадња са представницима ове школе и рад на заједничком пројекту EUROJOS и LASiS, уверили су нас у кохерентност и оперативност ове методологије за етнолингвистичка истраживања и за когнитивну анализу лексичких јединица – концепата, која је истовремено успостављана и проверавана у дугогодишњем раду експерата, како на теоријском, тако и на практичном лексикографском плану. Сви они су својим радом и анализама различитих концепата националног стандардног и народног језика¹¹ доприносили унапређивању заједничког рада и дигнитету ове школе на челу са Ј. Бартмињским, њеним оснивачем и организатором, у чијим радовима су формулисани основи постулати когнитивне етнолингвистике (BARTMIŃSKI 1989, 2001, 2003, 2005, 2008, 2009), која је у међувремену израсла у самосталну научну дисциплину (BARTMIŃSKI 2020).

Методологија LASiS-а нуди дефинисане поступке и развијен појмовно-терминолошки апарат који обухвата основне појмове за опис ЈСС, као што су: стереотипи или језичке колективне представе о људима, стварима и догађајима, когнитивна дефиниција, која има задатак да представи начин интерпретације света од стране носилаца језика, профилисање, односно варирање основне слике појма у конкретном вербалном акту којим настају варијанте основне представе, тј. профили, тачка гледишта и перспектива, које су повезане са субјектом који опажа, доживљава, концептуализује и вербализује садржаје.

4.2. На основу лублинске методологије, а имајући у виду и истакнуте поступке за реконструкцију концепата Попове и Стернина (в. део 3.2), биће примењени следећи уобичајени поступци у изради планираног лек-

¹⁰ Polski słownik aksjologiczny (пројекат). О овом пројекту, в. у раду BARTMIŃSKI, Grzeszczak 2014 и тамо цитирану литературу.

¹¹ О разлици између народне културе и народног језика и националне културе (коју је обликовала елита) и стандардног језика и између вредности које их чине, в. NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA 2013.

сикона: 1) избор концепта; 2) анализа семантике концепта на речничком (системском) материјалу (профилисање семног садржаја на основу илустративног речничког материјала и потврда из текстова различитог жанровског типа; анализа етимологије концепта и одређивање друштвено-историјских услова у којима се реализују нове семе које одражавају развој концепта; анализа лексичке спојивости основног назива концепта; анализа парадигматских односа основног назива концепта: хипероними, кохипоними и опозиције, синоними, деривати и фразеолошке јединице);¹² 3) анализа експерименталног материјала: анкетног, асоцијативног и др.¹³, 4) анализа „колекција вредности“;¹⁴ 4) анализа паремија и афоризама који објективизирају концепт, 5) анализа изабраних текстова:¹⁵ белетристика, новински, подаци из корпуса; 6) издвајање смислова који субјективизују концепт (профилисање концепта).

5. ИЗБОР ВРЕДНОСТИ ЗА ПРЕДЛОЖЕНИ РЕЧНИК И МОДЕЛ КОГНИТИВНЕ ДЕФИНИЦИЈЕ

5.1. Важно питање за израду будућег речника је питање избора одредница. У досадашњим истраживањима назива вредности усталило се неколико процедура за избор приликом успостављања листе најзначајнијих вредности, тзв. канона вредности, како националног, који одређује скуп вредности важних за одређену заједницу, тако и универзалног (европског), који је значајан за упоредне студије.¹⁶ У разматрању избора вредности за наш лексикон поћи ћемо од система вредности који су представљени у досадашњим истраживањима ове проблематике у пољској и руској средини (на неке од њих смо скренули пажњу у прет-

¹² За опис и семантичку анализу концепата, у складу са лублинском методологијом, користе се системски подаци из различитих врста речника (лингвистичких, етимолошких и фразеолошких, речника синонима и антонима), из којих се добијају подаци о семантичком и лексичком окружењу у којима реч функционише.

¹³ Анкетни подаци имају улогу да верификују речничку слику појма и допуне новим особинама показујући степен њихове усаглашености у језику. На значај и улогу асоцијативних тестова и анкета за реконструкцију садржаја и структуре концепата, верификацију и проширивање речничке слике у србистици указано је у радовима М. Стефановић и Р. Драгићевић (в. Стефановић 2015, 2016; Драгићевић 2015).

¹⁴ На колекције вредности као усаглашене низове у којима се јављају називи вредности, као што су нпр. *слобода*, *једнакост*, *братство*, који су важни за потпуније разумевање ових појмова – концепата указао је Д. Ајдачић, који уједно образлаже улогу и значај колекција за анализу концепта вредности (Ајдачић 2013, 2015).

¹⁵ Анализа жанровски разноврсних текстова који треба да покажу начин и могућности профилисања основног појма са субјективне тачке гледишта.

¹⁶ Истраживање обављено у лублинској средини за потребе француско-пољског пројекта јасно је указало на разлике које постоје међу националним вредносним канонима и на субјективни карактер националних аксиолошких канона (BARTMIŃSKI, Grzeszczak 2014: 32).

ходном излагању). За нас су посебно значајне листе концепата које су до сада сачињене у лублинској етнолингвистичкој средини за потребе наведених пројеката, јер показују које су то вредности најзначајније за пољску националну заједницу, али и које су то најзначајније наднационалне, универзалне вредности, због чега ћемо их овде у најкраћем таксативно представити.

5.2. Према Ј. Бартмињском, 1985. године сачињена је прва листа за PSA на основу анкете, на којој се нашло 80 речи (са два или више од два појављивања), према аспектима: а) политичке одреднице значајне за пољску стварност у то време: слобода, демократија, независност, ропство, социјализам, б) друштвено-политичке: нација, домовина, патриотизам, интернационализам, космополитизам, в) моралне вредности, социјалне и грађанске врлине: правда, братство, солидарност и одговарајуће „анти-вредности“: издаја, освета, г) личне врлине: достојанство, верност, моћ, храброст, осећања: љубав, мржња, д) опште вредности: истина, и основне антивредности: лаж, насиље, издаја, зло, ђ) такве одреднице као: људска личност, породица, наука, знање, лепота, богатство (BARTMIŃSKI 1991: 201, према BARTMIŃSKI, Grzeszczak 2014: 28).

Наредно истраживање обављено је 1986/1987, када је установљена листа на којој су почетних 20 места заузимале следеће вредности: 1. љубав, 2. патриотизам, 3. поштење, 4. правда, 5. слобода, 6. част, 7. пријатељство, 8. храброст, 9. материјалне вредности, 10. моралне вредности, 11. новац, 12. рад, 13. истина, 14. морал, 15. достојанство, 16. породица, 17. истинитост, 18. толеранција, 19. вера, 20. марљивост (BARTMIŃSKI, Grzeszczak 2014: 29)

За опис у PSA, Ј. Бартмињски је предложио списак од преко стотину вредности који је обухватио следеће називе: а) имена моралних и естетских вредности (добро, зло, лепота, ружноћа, истина, лаж); б) имена вреднованих општељудских ставова (љубав, нада, очај); в) имена социјалних стања и ситуација (слобода, ропство, толеранција); г) имена индивидуалних и колективних понашања (револуција, борба, рад); е) имена људских заједница (нација, породица); ф) називи политичких, друштвених и културних институција (држава, црква, језик); г) имена људи и ствари који су носиоци вредности и постају вредности у колективном смислу (мајка, отац, дете, дом, хлеб, новац); х) називи предмета који се третирају као симболи вредности (крст, орао) (BARTMIŃSKI 1989, према NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA 2013: 269).

5.2.1. Ј. Бартмињски и М. Гершак су на основу анализе већег броја радова у којима се разматрају питања вредности саставили листу првих 20-ак вредности по фреквенцији: породица, посао, љубав, вера, пријатељство, слобода, правда, истина, толеранција, искреност, патриотизам, домо-

вина, достојанство, демократија, здравље, одговорност, добро, част, новац, снага, солидарност, човек (BARTMIŃSKI, Grzeszczak 2014: 34).

5.2.3. Ј. Бартмињски и В. Хлебда (2008)¹⁷ издвојили су укупно 75 концепата за упоредну анализу у пројекту EUROJOS који обухватају кључне савремене политичке концепте (слобода, независност, демократија итд.), социјалне и друштвене концепте (дом, породица, народ, домовина итд.), моралне вредности (правда, братство, солидарност, поштење итд.), личне квалитете (достојанство, оданост), опште појмове (људска личност, људско достојанство, људска права итд.), когнитивне појмове (истина, лаж).

5.3. Упоређивањем и анализирањем података из свих наведених листа, које обухватају углавном пољске, али и универзалне наднационалне вредности, може се саставити нова листа која обухвата 20 најфреквентнијих вредности: СЛОБОДА, ПОРОДИЦА, ЉУБАВ, ИСТИНА, ТОЛЕРАНЦИЈА, ПРАВДА, ПАТРИОТИЗАМ, ДОСТОЈАНСТВО, ЧАСТ, ХРАБРОСТ, СОЛИДАРНОСТ, РАД, ПРИЈАТЕЉСТВО, НОВАЦ, ЛЕПОТА, ЛАЖ, ИЗДАЈА, ЗЛО, ДЕМОКРАТИЈА, ВЕРА. Ове вредности могу се сматрати језгром универзалног, европског канона вредности.

5.4. У даљем излагању размотрићемо још две листе националних српских вредности. У првој ће основа за реконструкцију канона вредности бити анализа синонима на основу речника синонима (Ћосић 2008). Трагамо за одредницама са највећим бројем синонима, будући да се густина номината узима као релевантан показатељ значаја датог концепта за националну културу, а то су следеће речи (укупно 71, по азбучном редоследу): *аморалан, анђеоски, базилни, бараба, беда, бедан, бездушан, безобразан, безобразник, безосећајан, безочник, бесјосличар, бесјосличарији, бесраман, бесрамник, бесшидник, блебетији, божансџивен, брбљани, будала, бука, веза, велик, вера, војник, гад, глушан, груб, дейресија, диван, доброћа, ђаво, ђубре, зао, злочест, изрод, изузећан, ленчарији, ленијина, лей, лош, лош човек, лужејани, малодушност, мангуј, нељудски, немилосрдан, неморал, неморалан, нерасположење, несебичност, несигуран, нецивилизованост, нишков, омаловажавајни, осредњост, ошаци, ђодлац, ђокварењак, ђорез, ђосебан, ђошњеност, ђробисеви, различити, слаб, сладак, шреснути, шушан, хаљина, чудан.*

¹⁷ Ова библиографска јединица представља рукопис на руском језику проширене верзије рада Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?, *Etnolingwistyka* 20 (2008): 11–27, под насловом „Проект международного сотрудничества в области сравнительного исследования культурно-языковой картины мира славян“, који су ауторке овог рада добиле од аутора (в. податак у Литератури). Исп. и верзију доступну онлајн: Ежи Бартмињски: „Какие ценности участвуют в формировании языковой картины мира славян?“ <<http://www.rastko.rs/rastko/delo/13522>> Приступљено 17. 12. 2020.

У другој листи, реконструкција канона вредности заснива се на методи дубинске анализе семантике назива концепата, која је предложена у BARTMIŃSKI, Grzeszczak 2014, и то оних вредности које су до сада обрађене у српском језику, а то су: дом/кућа, породица, народ, Срби(н), рад, слобода, част, Европа, живот, домовина, мајка, исток, запад, пријатељство, понос и здравље (исп. Алдачић (ур.) 2015, 2019; Ристић 2012; Лазич-Коњик, Милошевић 2013). Према овој методи, утврђено је да су неки аксиолошки концепти, као што су нпр. слобода, једнакост, демократија снажно умрежени, па се приликом успостављања њихових дефиниција, релевантних за семантику датог језика, неизбежно долази до одређеног скупа вредности које функционишу као дефиниенси и које нас приближавају језгру (аксиолошком канону) дате културе (BARTMIŃSKI, Grzeszczak 2014: 38). На нашој другој листи, применом методе дубинске анализе наведених вредности, издвојиле су се према фреквенцији (са више од два појављивања) следеће вредности: љубав, богатство, дом/кућа (домаћинство), земља, култура, домовина (отаџбина), држава, заједница, истрајност, мајка, народ, независност, понос, радост, сиромаштво, слобода, срећа, углед, успех, част, блискост, брига.

5.5. Упоредивањем три добијене листе, уочавамо да се 11 појмова понавља по два пута, док се сви остали појмови јављају само по једанпут. Може се закључити да ових 11 појмова чине део језгра српских вредности. То су: називи моралних и естетских вредности: доброта, лепота и антивредности зло; политички концепти: држава, независност; друштвено-политички: домовина/отаџбина, слобода; друштвени: дом/кућа, част; осећања: љубав; личне вредности: част, вера. Сви они припадају универзалним вредностима.

5.6. На основу наведених спискова концепата за српски језик, као и на основу одабраних књижевних текстова и сопствене компетенције направили смо прелиминарни избор и класификацију, типологију српских концепата вредности, који је укључио преко 250 назива вредности.

5.7. Даље предстоји да се уради анкета како би се добиле специфичне трајне националне и савремене вредности за које се изјашњавању говорници српског језика. Прва анкета укључила би мањи број стручњака за дату област, од којих би се тражило да напишу своју листу српских националних вредности, без ограничавања броја уноса. У другој анкети учесници би били лаици (најмање 100 испитаника) који би одговарали на задата питања с циљем да се испровоцирају одговори који укључују националне и савремене српске вредности. Обрадом свих добијених података (на основу избора концепата из релевантних извора српског језика, на основу постојећих листа универзалних концепата, на основу наших стати-

стичких истраживања и на основу анкете, која треба да потврди и допуни претходне изворе) створиће се услови за састављање списка српских вредносних концепата за опис у планираном лексикону вредности.

5.8. У избору елемената за когнитивну дефиницију вредносних концепата у планираном речнику тестираће се валидност параметара из два предложена модела лублинске школе: модел сепаратне – аналитичке дефиниције и модел холистичке – синтетичке дефиниције. Оба модела применили смо на концептима дом и породица – аналитички за потребе LASIS-a, а други модел за завршни опис ових концепата у нашој монографији (Ристић, Лазић-Коњик 2020: 237–246, 339–344). Први, сепаратни модел, подразумева опис појединачног удела сваког од три типа материјала (системског, анкетног и текстуалног) у концептуализацији појмова и у одабиру елемента за извођење когнитивне дефиниције. Други, холистички приступ, подразумева да се у опису концептуализације појма и у извођењу когнитивне дефиниције све врсте података међусобно интегришу. Сматрамо да је за сам речнички чланак већине концепата аксиолошког лексикона целисходније применити комбиновани аналитичко-синтетички приступ, са претпоставком да типологија изабраних концепата може демантовати, кориговати или потврдити исправност нашег изнетог става. Аналитичким приступом у опису материјала дале би се све релевантне информације карактеристичне како за универзалне тако и за специфичне национално/културне вредности језичке слике појма, а у синтетичком опису би се број тих информација свео на ограничени списак особина које се у виду валидних језичких потврда („dowody językowych“, према BARTMIŃSKI, Niebrzegowska-Bartmińska 2016: 37) понављају у сва три типа материјала или само у неком од њих, а које истовремено пружају достатан, довољан број елемената за извођење когнитивне дефиниције.

Цитирана литература

- Ајдачић, Д. „Колекција вредности *Слобода, једнакост, братство* и из ње изведене конструкције у словенским језицима“. *Славистика*, 17 (2013): стр. 51–62.
- [АЈДАЧИЋ, Д. „Kolekcija vrednosti *Sloboda, jednakost, bratstvo* i iz nje izvedene konstrukcije u slovenskim jezicima“. *Slavistika*, 17 (2013): str. 51–62]
- Ајдачић, Д. „Колекције вредности, њихови типови и профили у српском језику (пароле *Слобода, једнакост, братство* и *Братство и јединство*)“. У: Д. Ајдачић (ур.). *О вредностима у српском језику. Зборник етнолингвистичких радова*. Београд: Алма, 2015: стр. 188–209.
- [АЈДАЧИЋ, Д. „Kolekcije vrednosti, njihovi tipovi i profili u srpskom jeziku (parole *Sloboda, jednakost, bratstvo* i *Bratstvo i jedinstvo*)“. У: Д. Ајдачић (ур.). *О вредностима у српском језику. Зборник етнолингвистичких радова*. Београд: Алма, 2015: стр. 188–209]

- АЈДАЧИЋ, Д. (ур.). „О вредностима у српском језику“. *Зборник етнолингвистичких радова*. Београд: Алма, 2015.
- [AJDAČIĆ, D. (ur.). „O vrednostima u srpskom jeziku“. *Zbornik etnolingvističkih radova*. Beograd: Alma, 2015]
- АЈДАЧИЋ, Д. (ур.). *О вредностима у српском језику 2*. Београд: Алма, 2019.
- [AJDAČIĆ, D. (ur.). *O vrednostima u srpskom jeziku 2*. Beograd: Alma, 2019]
- АЈДАЧИЋ, Д. „ЧАСТ у српском језику“. У: *LASiS*, т. 5: *Honor*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2017: стр. 367–392.
- [AJDAČIĆ, D. „ČAST u srpskom jeziku“. U: *LASiS*, t. 5: *Honor*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2017: str. 367–392]
- БАБЕНКО, Л. Г. „Современный русский язык: Языковая картина мира и идеографическая лексикография“. *Известия Уральского федерального университета*, Серия 2: Гуманитарные науки (4/108) (2012): стр. 301–307.
- [BABENKO, L. G. „Sovremennyj russkij âzyk: Âzykovaâ kartina mira i ideografičeskaâ leksikografiâ“. *Izvestiâ Ural'skogo federal'nogo universiteta*, Seriâ 2: Gumanitarnye nauki (4/108) (2012): str. 301–307]
- БАБЕНКО, Л. Г. „Интерпретация лексико-семантических множеств в контексте Уральской идеографической лексикографии“. У: М. В. Дудорова, Т. М. Галкина (ур.). *Новая Россия: традиции и инновации в языке и науке о языке*. Москва, Екатеринбург: Кабинетный ученый, 2016: стр. 3–15.
- [BABENKO, L. G. „Interpretaciâ leksiko-semantičeskikh množestv v kontekste Ural'skoj ideografičeskoj leksikografii“. U: M. V. Dudorova, T. M. Galkina (ur.). *Novaâ Rossiâ: tradicii i inovacii v âzyke i nauke o âzyke*. Moskva, Ekaterinburg: Kabinetnyj učenyy, 2016: str. 3–15]
- БАРТМИНСКИЙ, Е. „Какие ценности участвуют в формировании языковой картины мира славян?“ У: П. Пипер, Љ. Раденковић (ур.). *Етнолингвистичка истраживања српског и других словенских језика : у часті академика Свейтлане Толстој*. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 2008: стр. 59–70.
- [BARTMIN'SKIĬ, E. „Kakie cennosti učastvuût v formirovanii âzykovoj kartiny mira slavân?“ U: P. Piper, Lj. Radenković (ur.). *Etnolingvistička proučavanja srpskog i drugih slovenskih jezika : u čast akademika Svetlane Tolstoj*. Beograd: SANU, Odeljenje jezika i književnosti, 2008: str. 59–70]
- БАРТМИНСКИЙ, Е., В. Хлебда. „Проект международного сотрудничества в области сравнительного исследования культурно-языковой картины мира славян“. Рукопис, 2008.
- [BARTMIN'SKIĬ, E., E., V. Hlebda. „Proekt međunarodnog sotrudničestva v oblasti sravnitel'nogo issledovaniâ kul'turno- âzykovoj kartiny mira slavân“. Rukopis, 2008]
- БОЛДЫРЕВ, Н. Н. „Типология концептов и языковая интерпретация“. У: М. В. Дудорова, Т. М. Галкина (ур.). *Новая Россия: традиции и инновации в языке и науке о языке*. Москва, Екатеринбург: Кабинетный ученый, 2016: стр. 16–25.
- [BOLDYREV, N. N. „Tipologijâ konceptov i âzykovaâ interpretaciâ“. U: M. V. Dudorova, T. M. Galkina (ur.). *Novaâ Rossiâ: tradicii i inovacii v âzyke i nauke o âzyke*. Moskva, Ekaterinburg: Kabinetnyj učenyy, 2016: str. 16–25]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Р. „Ка лингвокултуролошком речнику српског језика“. *Научни саопштења слависта у Вукове дане 44/1*. Београд: МСЦ, 2014: стр. 247–262.
- [DRAGIĆEVIĆ, R. „Ka lingvokulturološkom rečniku srpskog jezika“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 44/1*. Beograd: MSC, 2014: str. 247–262]

- ДРАГИЋЕВИЋ, Р. „О концептима *Istoka* и *Zajada* у српском језику“. У: Д. Ајдачић (ур.). *О вредностима у српском језику. Зборник етнолингвистичких радова*. Београд: Алма, 2015: стр. 162–188.
- [DRAGIĆEVIĆ, R. „O konceptima *Istoka* i *Zapada* u srpskom jeziku“. U: D. Ajdačić (ur.). *O vrednostima u srpskom jeziku. Zbornik etnolingvističkih radova*. Beograd: Alma, 2015: str. 162–188]
- ДРАГИЧЕВИЧ, Р. „Понятие СВОБОДЫ в сербском языке и в сербской культуре“. У: *LASiS*, т. 4: *Wolność*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2019: стр. 473–500.
- [DRAGIĆEVIĆ, R. „Pon'atie SVOBODY v serbskom jazyke i v serbskoj kul'ture“. U: *LASiS*, т. 4: *Wolność*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2019: str. 473–500]
- ЂУКИЋ, М. „О концепту ЕВРОПА у савременом српском језику и култури“. У: *LASiS*, т. 2: *Europa*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2018: стр. 365–396.
- [ĐUKIĆ, M. „O konceptu EVROPA u savremenom srpskom jeziku i kulturi“. U: *LASiS*, т. 2: *Europa*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2018: str. 365–396]
- КАРАСИК, В. И., И. А. Стернин (ред.). *Антологија концепција* 1–9. Волгоград, 2005–2011.
- [KARASIK, V. I., I. A. Sternin (red.). *Antologija konceptov* 1–9. Volgograd, 2005–2011]
- КАРАСИК, В. И., Г. Г. Слышкин. „Базовые характеристики лингвокультурных концептов“. У: В. И. Карасик, И. А. Стернин (ред.). *Антология концептов*, т. 1. Волгоград, 2005: стр. 13–15.
- [KARASIK, V. I., G. G. Slyshkin. „Bazovye harakteristiki lingvokul'turnyh konceptov“. U: V. I. Karasik, I. A. Sternin (red.). *Antologija konceptov*, т. 1. Volgograd, 2005: str. 13–15]
- ЛАЗИЋ-КОЊИК, И., Ј. Милошевић. „Вредности у концептуализацији речи *живој* и *смрти* говорника српског језика“. У: В. Мишић Илић, В. Лопчић (ур.). *Jezik, književnost, vrednosti*. Jezička istraživanja. Niš: Filozofski fakultet, 2013: стр. 87–98.
- [LAZIĆ-KONJIK, I., J. Milošević. „Vrednosti u konceptualizaciji reči *život* i *smrt* govornika srpskog jezika“. U: B. Mišić Ilić, V. Lopičić (ur.). *Jezik, književnost, vrednosti*. Jezička istraživanja. Niš: Filozofski fakultet, 2013: str. 87–98]
- ПАВЛОВСКАЯ, Н. Ю. „Теоретико-методологические основы создания словаря концептов“. У: А. И. Головня (гл. ур.). *Карповские научные чтения: сб. науч. ст.* Вып. 5/2. Минск: Белорусский Дом печати, 2011: стр. 29–32. <<https://elib.bsu.by/handle/123456789/52137>> Приступљено 17. 12. 2020.
- [PAVLOVSKAJA, N. Ju. „Teoretiko-metodologičeskie osnovy sozdaniya slovarja konceptov“. U: A. I. Golovnia (gl. ur.). *Karpovskie naučnye čtenija: sb. nauč. st.* Vyp. 5/2. Minsk: Belorusskij Dom pečati, 2011: str. 29–32. <<https://elib.bsu.by/handle/123456789/52137>> Pristupljeno 17. 12. 2020]
- ПОПОВА З. Д., И. А. Стернин. *Очерки по когнитивной лингвистике*. Воронеж, 2001.
- [POPOVA Z. D., I. A. Sternin. *Očerki po kognitivnoj lingvistike*. Voronež, 2001]
- ПОПОВА, З. Д., И. А. Стернин. „Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку“. У: В. И. Карасик, И. А. Стернин (ред.). *Антология концептов*, т. 1. Волгоград, 2005: стр. 7–10.
- [POPOVA, Z. D., I. A. Sternin. „Osnovnye čerty semantiko-kognitivnog podhoda k ŗazyku“. U: V. I. Karasik, I. A. Sternin (red.). *Antologija konceptov*, т. 1. Volgograd, 2005: str. 7–10]

- РАДИЋ-ДУГОЊИЋ, М. „О идеографској класификацији руско-српских међујезичких паронима“. *Јужнословенски филолог* LII (1996): стр. 161–168.
- [RADIĆ-DUGONJIĆ, M. „O ideografskoj klasifikaciji rusko-srpskih međujezičkih paronima“. *Južnoslovenski filolog* LII (1996): str. 161–168]
- РИСТИЋ, С. „Особине стереотипа мајка на материјалу тезаурусног Речника савременог српског језика“. У: П. Гриценко (ур.). *Українська і слов'янська ілюмачна і перекладна лексикографія : Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*. Київ: Національна академія наук України, Інститут української мови, 2012: стр. 383–392.
- [RISTIĆ, S. „Osobine stereotipa majka na materijalu tezaursnog Rečnika savremenog srpskog jezika“. U: P. Gricenko (ur.). *Ukraïnska i slov'âns'ka tlumačna i perekladna leksikografiâ : Leonidovi Sidoroviču Palamarčukovi*. Kiïv: Nacional'na akademiâ nauk Ukraïni, Istitut ukraïns'koï movi, 2012: str. 383–392]
- РИСТИЋ, С., И. ЛАЗИЋ-КОЊИК. *Когнитивни правац у српској етимолошкој лингвистици – истраживање развоја и актуелних проблема*. Београд: ИСЈ САНУ, 2020.
- [RISTIĆ, S., I. Lazić-Konjik. *Kognitivni pravac u srpskoj etimologiji – počeci razvoja i aktuelni problemi*. Beograd: ISJ SANU, 2020]
- РИСТИЋ, С., М. РАДИЋ-ДУГОЊИЋ. *Реч, смисао, сазнање*. Београд: Филолошки факултет, 1999.
- [RISTIĆ, S., M. Radić-Dugonjić. *Reč, smisao, saznanje*. Beograd: Filološki fakultet, 1999]
- РОГАНОВИЋ, В. (ур.). *Етимологија и антропологија*, Едиција Мали лексикон српске културе. Београд: ЈП Службени гласник, Етнографски институт САНУ, 2017.
- [ROGANOVIĆ, V. (ur.). *Etimologija i antropologija*, Edicija Mali leksikon srpske kulture. Beograd: JP Službeni glasnik, Etnografski institut SANU, 2017]
- СТЕПАНОВ, Ю. С. *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997.
- [STEPANOV, JU. S. *Konstanty. Slovar' ruskoï kul'tury. Opyt issledovaniâ*. Moskva: Škola «Jazyki ruskoï kul'tury», 1997]
- СТЕФАНОВИЋ, М. „О асоцијативним речницама као извору за проучавање концепата (на примеру асоцијативног поља *дом* у руском језику)“. У: С. Ристић, И. Лазич Коњик, Н. Ивановић (ур.). *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*. Зборник научних радова. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016: стр. 409–423.
- [STEFANOVIĆ, M. „O asocijativnim rečnicima kao izvoru za proučavanje koncepata (na primeru asocijativnog polja *dom* u ruskom jeziku)“. U: S. Ristić, I. Lazić Konjik, N. Ivanović (ur.). *Leksikologija i leksikografija u svetlu savremenih pristupa. Zbornik naučnih radova*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2016: str. 409–423]
- СТЕФАНОВИЋ, М. „О дометима експерименталних метода у опису језичке слике света: асоцијативно поље као извор података (на материјалу стимулуса хлеб у руском и српском језику)“. *Зборник Материјали српске за филологију и лингвистику*, 58/2 (2015): стр. 65–85.
- [STEFANOVIĆ, M. „O dometima eksperimentalnih metoda u opisu jezičke slike sveta: asocijativno polje kao izvor podataka (na materijalu stimulusa hleb u ruskom i srpskom jeziku)“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 58/2 (2015): str. 65–85]
- ЋОСИЋ, П. *Речник синонима*. Београд: Корнет, 2008.
- [ĆOSIĆ, P. *Rečnik sinonima*. Beograd: Kornet, 2008]

*

- BARTMIŃSKI, J. „Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego“. U: J. Bartmiński, J. Puzynina (red.). *Język a Kultura*, t. 2. Wrocław, 1989: str. 293–312.
- BARTMIŃSKI, J. „Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego“. U: J. Puzynina, J. Bartmiński (red.). *Język a Kultura. Zagadnienia leksykalne aksjologiczne*, t. 2. Wrocław, 1991: str. 197–209.
- BARTMIŃSKI, J. „O językowym obrazie świata Polaków końca XX wieku“. U: S. Dubisz, S. Gajda (red.). *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*. Warszawa, 2001: str. 27–53.
- BARTMIŃSKI, J. „Miejsce wartości w językowym obrazie świata“. U: J. Bartmiński (red.). *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*. Lublin, 2003: str. 59–86.
- BARTMIŃSKI, J. „Koncepcja językowego obrazu świata w programie slawistycznych badań porównawczych“. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 40 (2005): str. 259–280.
- BARTMIŃSKI, J. *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. London: Equinox, 2009.
- BARTMIŃSKI, J., M. Grzeszczak. „Jak rekonstruować kanon wartości narodowych i europejskich?“ *Etnolingwistyka* 26 (2014): str. 21–44.
- BARTMIŃSKI, J., S. Niebrzegowska-Bartmińska. „PRACA w kręgu wartości słowiańskich i europejskich“. U: *LASiS*, t. 3 *Praca*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2016: str. 13–42.
- BARTMIŃSKI, J., I. Bielińska-Gardziel. „Fifteen years of the EUROJOS project“. *Ethnolinguistic* 28 (2017): str. 297–304.
- BARTMIŃSKI, J. *Language in the context of culture. The metaphor of the metaphor of “Europe as home” in this day and age*. Adam Głaz (prev.). Katowice: „Śląsk“ Wydawnictwo Naukowe, Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych, 2018.
- BARTMIŃSKI, J. „W poszukiwaniu paradygmatu etnolingwistyki: glosariusz kluczowych terminów i pojęć“. *Južnoslovenski filolog* LXXVI/2 (2020): str. 79–103.
- GRYSHKOVA, Nina. „Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych.“ In: Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, and Joanna Szadura (eds.). *Wartości w językokułturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów. Problemy eksplikowania i pro-filowania pojęć*. Vol. 3. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2014: str. 21–50.
- LASiS = *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* pod red. Jerzego Bartmińskiego. Lublin, Wydawnictwo UMCS:
- T. 1, DOM, red. J. Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, 2015;
- T. 2, EUROPA, red. Wojciech Chlebda, 2018;
- T. 3, PRACA, red. J. Bartmiński, M. Brzozowska, S. Niebrzegowska-Bartmińska, 2016;
- T. 4, WOLNOŚĆ, red. Maciej Abramowicz, J. Bartmiński, 2019;
- T. 5, HONOR, red. Petar Sotirov, Dejan Ajdaczić, 2017.
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA, S. „Projekt badawczy (ETNO)EUROJOS a program etnolingwistyki kognitywnej“. *Etnolingwistyka* 25 (2013): str. 267–280.
- RISTIĆ, S., I. Lazić-Konjik. „Dom w języku serbskim“. U: *LASiS*, t. 1: *Dom*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2015: str. 263–290.
- RISTIĆ, S., I. Lazić-Konjik. „O strukturi članka u jezičkom rečniku, leksikonu i enciklopediji (sa osvrtom na jedinice opisa u ove tri leksikografske publikacije)“. U: S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, B. Żywicka (red.). *Wartości*

- wjęzykowo-kulturowym obrazie świata słowian i ich sąsiadów 4 Słownik językowy – leksykon encyclopedia w programie badań porównawczych. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2018: str. 45–54.
- SSISL = Bartmiński, J., S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.). *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1–2. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1996–2012.
- STEFANOVIĆ, M. „Rad (praca) w języku serbskim“. U: *LASiS*, t. 3: Praca. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2016: str. 309–330.
- WIERZBICKA, A. *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Стана С. Ристич, Ивана В. Лазич Коник
Институт сербского языка Сербской академии наук и искусств

АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА – ПРЕДЛОЖЕНИЕ ПО СОСТАВЛЕНИЮ СЛОВАРЯ

Р е з ю м е

В статье предлагается составить словарь ценностей сербского языка, который основывался бы на нынешних результатах польской когнитивной этнолингвистики люблинского направления, русской идеографии и концептологии и сербской традиционной реконструктивной этнолингвистики и новейшей этнолингвистики когнитивной направленности. Поэтому дается критический обзор данных результатов и указывается на нерешенные вопросы, которые бы в случае планируемого словаря решались в течение подготовки проекта и во всех фазах подготовки и составления, начиная с выбора корпуса, определения списка слов – аксиологических коценптов и их типологии, определения организации и порядка следования в словаре, способа их связывания и поступка лексикографической обработки. В статье подчеркивается, что составление сербского аксиологического словаря не только восполнило бы недостающее место в сербской лексикографии, но и ввело бы ее в актуальные течения новейшей славянской концептологии и концептографии. Более широкое значение составления словаря данного типа авторы видят в области интердисциплинарной и когнитивной обработки и исследований сербского языкового материала, который своими письменными и электронными источниками из всех сфер человеческой жизни, а особенно из этнографии, этнологии и культуры, предоставляет ценные данные для реконструкции ценностных концептов и обнаружения системы ценностей, как универсальных, так и национально специфических, характеризующих сербский язык и сербскую культуру. Таким образом словарь бы предоставил на общем лингвистическом и культурологическом планах возможность сравнения характеристик сербских ценностей с ценностями в других языках и культурах, как в близкородственных славянских языках, так и в других неславянских языках.

Ключевые слова: аксиологический словарь сербского языка, контекст современной сербской лексикографии, контекст люблинской когнитивной этнолингвистики и аксиологии, контекст русской идеографии и концептологии, сербский язык.

Stana S. Ristić, Ivana V. Lazić Konjik
Institute for the Serbian Language of SASA

AXIOLOGICAL DICTIONARY OF THE SERBIAN LANGUAGE
– A PROPOSAL FOR ITS COMPILATION

S u m m a r y

This paper presents a proposed compilation of a dictionary of values in the Serbian language, which is to be based on the existing findings of the Lublin branch of Polish cognitive ethnolinguistics, of Russian ideography and conceptology, as well as of Serbian traditional reconstructivist ethnolinguistics and more recent ethnolinguistics of cognitive orientation. It contains a critical overview of the aforementioned findings and indicates the unresolved issues, which in the event of the realization of the proposed dictionary would be resolved in the course of project proposal and during all the stages of the preparation and compilation of the dictionary, ranging from building the corpus, defining the list of entries – axiological concepts, their typology, their categorization, the list of entries in the dictionary, their cross-referencing and procedures in their lexicographic treatment. It is pointed out that the compilation of a Serbian axiological dictionary would not only fill a void in contemporary Serbian lexicography, but also make it part and parcel of the current trends in Slavic conceptology and conceptography. Broader impact of the compilation of a dictionary of this type could be seen in the area of interdisciplinary and cognitive treatment and investigations of Serbian linguistic resources, which, through their written and electronic sources related to all spheres of human existence, notably in the fields of ethnography, ethnology and culture, offer invaluable evidence for reconstructing axiological concepts and uncovering a value system, both universal and national-specific, which distinguishes Serbian language and culture from the other ones. Thus, at the general linguistic and culturological plane, a dictionary of this type would enable us to compare the specificities of Serbian values with those pertaining to other languages and cultures, both at the level of closely-related Slavic languages and other, non-Slavic ones.

Keywords: axiological dictionary of the Serbian language, framework of contemporary Serbian lexicography, framework of Lublin cognitive ethnolinguistics and axiology, framework of Russian ideography and conceptology, Serbian language.

ISSN 0350-185X, – Књ. 77, св. 2 (2021), стр. 127–156

UDK: 801.66

821.163.41.08-1:801.66

COBISS.SR-ID: 53661193

<https://doi.org/10.2298/JFI2102127Z>

Примљено: 5. мај 2021.

Прихваћено: 14. јуна 2021.

Оригинални научни рад

Драга С. Зеџ

Универзитет Корнел

Одсек за лингвистику

ЛИНГВИСТИЧКО ИСТРАЖИВАЊЕ ДВОСЛОЖНЕ ИЛИ ЖЕНСКЕ РИМЕ У СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ

У овом раду фокус је на прозодијским својствима двосложне, или женске, риме у српској поезији. Квантитативном анализом поетске базе која обухвата осам песника, четири из романтичарске и четири из постромантичарске епохе, идентификовали смо акценат као битно прозодијско својство и испитали његову улогу у грађењу рима. Тако смо добили класификацију женских рима на три типа: звонке, полузвонке, и мукле. Код звонких рима, акценат је део домена риме у оба стиха која се римују, код полузвонких у само једном, а код муклих, ни у једном. Улога акцента је демаркациона: њиме се сигнализира почетак домена риме. Најефектније су звонке риме са демаркираним доменом риме у оба стиха, следеће по ефектности су полузвонке риме, са демаркацијом у само једном стиху, док су мукле риме најмање ефектне. На основу ове класификације могу се установити јасне разлике не само међу појединим песницима него и међу песничким епохама. Уз то, класификација женских рима на звонке, полузвонке и мукле омогућује детаљан увид у њихов лексички састав, односно, у прозодијске профиле речи којима су реализоване.

Кључне речи: гласовно понављање, рима, женска рима, домен риме, акценат, демаркациона функција акцента.

1. Увод

Рима је поетска конвенција која припада плану гласовног структурирања текста, такозване инструментовке, и као таква поседује два кључна својства. Прво, рима је вид гласовног понављања. Стихови везани римом имају истоветне, или бар сличне, завршетке. Друго, рима учествује у организацији поетског текста. Стихови који се римују

јављају се периодично, следећи јасан образац, и тако чине нераздвојан део поетске структуре. Ово је, укратко, карактеризација риме према Виктору Жирмунском, истакнутом представнику руског формалног метода.¹ Очигледна је њена предност у односу на бројне дефиниције у литератури које обично стављају тежиште на само једно од ова два својства. Свако од својстава риме која истиче Жирмунски може се наравно засебно изучавати, али само они поетски текстови који поседују оба својства спадају у римовану поезију.

У овом раду фокус ће нам бити рима као гласовно понављање. Ово својство риме припада колико поетској толико и стриктно језичкој равни, и стога спада међу литерарне појаве које су у тој мери суштински језичке природе да је „најпогодније описати их са чисто лингвистичког становишта“ (ЈАКОВСОН 1960). Усвајајући управо овај приступ, испитаћемо својства риме у српској поезији, са нагласком на песничкој пракси романтичарске и постромантичарске епохе, укључујући и рану модерну. Циљ нам је да установимо како, и у којој мери, различити видови гласовних подударности, сагледани из фонолошке перспективе, учествују у структурирању риме као поетског инструмента.²

2. ДОМЕН РИМЕ

2.1 Стихови везани римом имају, као што је већ речено, исте завршетке који се подударају по релевантним фонолошким обележјима. Ово ћемо изразити прецизније уводећи појам домена риме, који дефинишемо позивајући се на метричку организацију стиха. У општем случају, домен риме почиње вокалом у последњем јаком времену стиха и укључује све гласове који му следе. Према овој дефиницији, имајући у виду распоред слабих и јаких позиција унутар стопе, у трохејским размерима се природно јављају двосложне, или женске риме, а у јампским, једносложне, или мушке риме. Тако одломак из Ракићеве трохејске песме *Долај*, на-

¹ Овде смо парафразирали две, унеколико различите, дефиниције риме које даје Жирмунский (1923: 9).

Једна је, „Рифмой мы называем звуковой повтор в конце соответствующих ритмических групп (стиха, полустихия, периода), играющий организующую роль в строфической композиции стихотворения“; а друга, „...должно отнести к понятию рифмы **всякий звуковой повтор, несущий организующую функцию в метрической композиции стихотворения**“. Предност друге дефиниције је што се организациона улога риме не своди само на поделу у строфе, а предност прве је што се рима разуме у традиционалном смислу, дакле као гласовно понављање на крају стиха; скуп појава који се у другој дефиницији подводи под риму је, за наше потребе, одвише широк.

² О облицима риме у српској поезији, в. ЕЕКМАН (1974) и, у новије време, ЧАРКИЋ (2001, 2013), ЋАРКИЋ (2010). О српској рими из нормативне перспективе, в. МИЛОВАНОВ (1833), СУБОТИЋ (1845), ТОМАНОВИЋ (1887), СТАНОЛЕВИЋ (1897), МАТОШ (1952), КОШУТИЋ (1941).

веден под (1), садржи две риме, *АНЕ* и *АЗИ*, обе су двосложне. Домен обе риме креће од претпоследњег слога, који је уједно и последња јака позиција, и протеже се до краја стиха. (Део стиха који се римује подвучен је и, додатно, истакнут курзивом; риму ћемо овако обележавати и у свим осталим примерима.)

(1) Милан Ракић, *Долај*

Ти си, као и ја, од младости <u>ра̀не</u>	<i>АНЕ</i>
Осетио општу судбу што нас <u>га̀зи</u> ,	<i>АЗИ</i>
И гладан и жедан проводио <u>да̀не</u>	<i>АНЕ</i>
Све у истом кругу, све на истој <u>ста̀зи</u> .	<i>АЗИ</i>

С друге стране, у краткој јампској песми Ђуре Јакшића *Као кроз маглу* наведеној под (2), парни стихови су везани једносложним, односно мушким римама *АК* и *АД*. Јампски стих се наравно завршава јаком метричком позицијом, тако да домен риме обухвата само један слог.

(2) Ђура Јакшић, *Као кроз маглу*

Као кроз сиву маглу	
Што само сине зра̀к,	<i>АК</i>
А гушћи облак дође	
Да већи буде мра̀к, –	<i>АК</i>
И она само сину,	
Да опет дође хла̀д,	<i>АД</i>
Да већа тама буде,	
Да већи буде ја̀д ...	<i>АД</i>

Женске риме налазимо и у хиперкаталектичком јампском стиху, а мушке у каталектичком трохејском стиху. Хиперкаталектички јамб има додатну метричку позицију на крају стиха која одговара слабом времену и, као таква, може једино да буде део женске риме чији домен почиње претходним јаким временом. Као што видимо у примеру (3), одломку из Илићеве песме *Госпођици Н**, хиперкаталектички непарни стихови алтернирају са редовним јампским стиховима; први су везани женским римама *АДА*, *ЕТЕ* и *ИШТЕ*, а други, мушким римама *АС*, *ОМ* и *ЕТ*.

(3) Војислав Илић, *Госпођици Н** („Поклоник муза ја и сада“)

Поклоник муза ја и са̀да	<i>АДА</i>
Звуцима лире здравим ва̀с	<i>АС</i>
Из околине шумна гра̀да,	<i>АДА</i>
Што славом својом дичи на̀с.	<i>АС</i>
Коме сам граду као де́ше,	<i>ЕТЕ</i>
Непознат јоште с правим злѡм,	<i>ОМ</i>

Прорицо дане славе свѣише	ЕТЕ
У патриотском жару свѣм.	ОМ
У ком је све, што срце њишише,	ИШТЕ
И што напретку даје лѣи:	ЕТ
Различне школе, по́зоришише,	ИШТЕ
И виши свет и нижи свѣи.	ЕТ

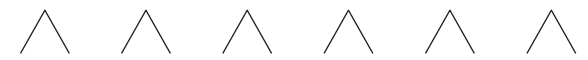
У каталектичком трохеју изостављена је последња, слаба, метричка позиција. Ово илуструјемо парним стиховима последње строфе у песми *Долай*, који алтернирају са редовним трохејским стиховима. У оба случаја домен риме почиње последњим јаким временом, које је у каталектичком трохеју уједно и последња метричка позиција у стиху, што наравно даје мушку риму *ИР*.

(4) Милан Ракић, *Долай*

Пусти снови! Напред, вранче, немој стаѣи	АТИ
Не мириши траву, не осећај вѣр;	ИР
Награду за труде небо ће ти даѣи:	АТИ
Мрачну, добру раку, и вечити мѣр!	ИР

2.2 Домен риме смо дефинисали позивајући се и на метричку структуру стиха и на њену језичку реализацију. Ово је прецизније показано у шеми (5), шематизацијом првог стиха у примеру (1), где је јасно одвојена метричка структура стиха (а) од његове језичке реализације (б).

(5) Трохејски дванаестерац

а. метричка структура													трохејске стопе метричке позиције
	Ј	С	Ј	С	Ј	С	Ј	С	Ј	С	Ј	С	
б. језичка реализација	ти	си	ка	о	и	ја	од	мла	до	сти	ра	не	текст подељен у слоге
	σ	σ	σ	σ	σ	σ	σ	σ	σ	σ	σ	σ	

Свака од шест стопа трохејског дванаестерца рашчлањена је на јаку (Ј) и слабу (С) метричку позицију (а), а свакој метричкој позицији, на језичком плану, одговара по један слог, укључујући и гласовни материјал који му припада (б); домен риме је уоквирен.³ На метричком плану, по-

³ Теоријски оквир овог рада је генеративна метрика, за коју је карактеристично раздвајање метричке структуре стиха и њене језичке реализације (в. на пример HALLE, Keyser (1971), а код нас, Колен (1996)). Овде користимо верзију генеративне метрике према којој метричка структура трохејског или јамбског стиха укључује стопу, из чије бинарне форме следи периодично јављање јаких и слабих метричких позиција (в. KIPARSKY (1977); HANSON, Kiparsky (1996)). Из ове перспективе, прецизније би било рећи да домен риме почиње јаким временом последње стопе у стиху.

четак домена риме подудара се са последњим јаким временом стиха. Међутим, слог *ra*, који реализује ту метричку позицију, само делимично припада домену риме: укључен је вокал *a*, односно, нуклеус слога, али не и консонант *r* који му претходи. Дакле, метрички план одређује где у стиху почиње домен риме, а реализациони план, који гласови су њиме обухваћени.

Важно је поменути да се домен риме у литератури најчешће одређује као низ који почиње вокалом последњег акцентованог слога у стиху и обухвата све гласове који следе; дакле, искључиво на плану језичке реализације.⁴ Ова дефиниција могла би се применити и на шематски приказан стих под (5), пошто је вокал којим почиње домен риме акцентован. Тачније, домену риме припада први вокал речи *ra*не, обележен као носилац дугосилазног акцента.⁵ Међутим, у српској поетској традицији, последње јако време стиха може се реализовати не само акцентованим већ и неакцентованим слогом. Прегледом досад наведених примера може се видети да домен риме најчешће, али не и увек, почиње акцентованим вокалом. Да домен риме може почети и неакцентованим вокалом показује рима *ишће/позоришће* у примеру (3). На ову специфичност риме у српској поезији указали су ЕЕКМАН (1974) и ЧАРКИЋ (2013). Дакле, константно својство риме је да вокал којим почиње њен домен припада последњој јакој позицији стиха, али не и да је носилац акцента. Закључићемо да дефиниција домена риме, бар кад је реч о српској поетској традицији, мора да укључи метричку структуру стиха.⁶

Кирил Тарановски, један од најзначајнијих проучавалаца српског стиха, тврдио је међутим да српски трохеј није стопни стих пошто нема изразито трохејски распоред акцената (Тарановски 1949–50: 1954). Тарановски је неизразитост трохејског ритма у српском стиху, у поређењу са руским, интерпретирао као одсуство стопне организације. Метричка теорија Тарановског није укључивала апстрактну метричку структуру већ се ограничавала на квантитативно испитивање реализације ритма. У теоријском оквиру генеративне метрике, неизразитост трохејског ритма интерпретира се као један од начина на који се трохејска метричка структура, укључујући и њену стопну организацију, реализује на језичком плану. О метричким својствима српског периодичног стиха, трохеја и јамба, в. Колен (1996).

⁴ В. ЧАРКИЋ (2013), где је на основу обимне литературе дат изврстан преглед дефиниција риме, које најчешће укључују акценат као њено битно својство. О акценту као конститутивном аспектима риме, в. такође и HANSON (2006).

⁵ Дефиниција риме коју овде усвајамо помиње се у литератури као једна од могућности (в. на пример, НОЛТМАН (1996) и HANSON (2006)), али се најчешће даје предност дефиницијама према којима домен риме почиње акцентованим слогом.

⁶ Ова дефиниција се односи на риму у везаном стиху, који се одликује јасном метричком структуром. У такозваном слободном стиху, карактеристичном за српску поезију после првог светског рата, поетске конвенције претходних епоха, укључујући и риму, јављају се у знатно измењеном облику.

3. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА И ПЕСНИЧКА БАЗА ПОДАТАКА

3.1 Подударност која се унутар домена риме остварује међу одговарајућим стиховима укључује два различита скупа фонолошких обележја: подударност у квалитету гласова, и подударност у прозодијским параметрима. Као услов за реализацију риме често се претпоставља истоветност свих релевантних фонолошких обележја. Међутим, уз потпуну, налазимо и само делимичну подударност, која се јавља као стилска особеност појединих песника, или чак поједних песничких епоха.

Овде ћемо испитати степен фонолошке подударности међу стиховима који се римују код осам српских песника: четири песника романтичара, и четири песника из постромантичарског периода. Фокус ће нам бити на женским, односно, двосложним римама; и на различитим степенима подударности оствареним, пре свега, у прозодијским параметрима. За фонолошку реализацију риме у српској поезији управо прозодијска подударност, или неподударност, игра веома значајну улогу. По овоме се организација риме у српској поезији знатно разликује од организације риме у већини познатих поетских традиција.

3.2 Истраживање риме у српској поезији које овде представљамо је квантитативне природе и, као такво, прво истраживање ове врсте на поетском материјалу српског језика. Поетска база података коју користимо добијена је пописивањем рима из опуса четири песника романтичара: Бранка Радичевића (1824–1853), Ђуре Јакшића (1832–1878), Јована Јовановића Змаја (1833–1904) и Лазе Костића (1841–1910); и четири песника из постромантичарског периода, укључујући Војислава Илића (1862–1894) и три песника ране модерне: Јована Дучића (1871–1943), Милана Ракића (1876–1938) и Милутина Бојића (1892–1917). Песничке збирке које смо користили наведене су у изворима, датим на крају рада. За сваку пописану риму означено је да ли је мушка или женска, а затим су наведена фонолошка својства речи које је реализују, укључујући њихову прозодију као и дужину мерену бројем слогова; и затим степен њихове прозодијске, гласовне и морфолошке подударности.⁷

У табели (6) наведен је број женских рима који садржи наша база података и њихов проценат у односу на све обрађене риме. Као што се види, женске риме или доминирају у односу на мушке, као код Ђуре Јакшића, Змаја, Лазе Костића и Војислава Илића, где чине више од три

⁷ У овом раду анализирамо само прозодијска својства акцентованих слогова у последњем јаком времену стиха. Мада смо у поетску базу уносили прозодијска својства слога у тој метричкој позицији и кад није носилац акцента, ове податке нисмо унели у анализу зато што захтевају даљу обраду која укључује и дијалекатска својства појединих песника.

четвртине укупног броја рима; или су заправо једини тип риме, као код Бранка Радичевића, Јована Дучића, Милана Ракића и Милутина Бојића.⁸

(6) Женске риме у бази података

<i>Романтизам</i>	<i>женске риме</i>	<i>процент (све риме)</i>
Бранко Радичевић	743	99%
Ђура Јакшић	648	77%
Јован Јовановић Змај	648	85%
Лаза Костић	1219	77%

<i>Постромантизам и рана модерна</i>	<i>женске риме</i>	<i>процент (све риме)</i>
Војислав Илић	1129	79%
Јован Дучић	520	100%
Милан Ракић	808	98%
Милутин Бојић	790	98%

Већ и сама разлика у броју женских рима у односу на мушке указује на то да мушке и женске риме треба изучавати засебно. Томе иде у прилог и битно различита реализација гласовне подударности код ова два типа риме, условљена у великој мери фонолошким профилем речи у српском језику. Али, о овом свакако важном питању неће овом приликом бити речи. Као што је већ поменуто, у овом раду се првенствено бавимо женским римама и фонолошким средствима којима се реализују различити степени њихове прозодијске подударности. Пре него што пређемо на ову, за нас централну тему, кратко ћемо се осврнути на подударност у квалитету гласова, која се најчешће сматра основним фонолошким својством стихова везаних римом.

Подударност у квалитету гласова готово да је у потпуности реализована код већине, мада не и код свих песника у песничкој бази података. Тако, код Ракића и Бојића налазимо само такозване тачне риме: сви парови стихова који се римују имају идентичне гласове унутар домена риме. Код Бранка Радичевића смо нашли три нетачне риме, код Дучића такође три, а код Војислава Илића пет; што је, у сва три случаја, мање од 1% у односу на укупан број женских рима.⁹ Међутим, број нетачних рима код Ђуре Јакшића је 27, код Змаја 34, а код Лазе Костића чак 218.

⁸ О рими Бранка Радичевића в. Илић (1964: 50–51); о Змајевој рими в. ZOGović (1983); о рими Лазе Костића в. Зеџ (2011); о Ракићевој рими в. Миличић (1973). Једино је Миличићев приступ квантитативне природе. У овом прилогу је пописан целокупан фонд Ракићевих рима као и речи којима су реализоване, али нема података о њиховом акценту.

⁹ Помињемо историју нетачне риме *стени/проклеци* у првој строфи Дучићеве песме *Морска врба*, која је присутна у верзији објављеној 1903. у *Српском књижевном глас-*

У односу на укупан број пописаних женских рима, проценат нетачних рима код Јакшића је 4%, код Змаја 5%, а код Костића 18%. Дакле, нетачне риме користе само три песника, од осам уврштених у нашу базу података. Уз то, сва три песника припадају романтичарској епоси, што говори о месту тачности, или нетачности, риме и у опусу појединих песника и у општијим песничким токовима.¹⁰

4. Прозодиска подударност у домену риме

4.1 Подударност у прозодијским параметрима односи се пре свега на акцентованост вокала којим почиње домен риме.¹¹ Акценат на том вокалу није обавезан и, управо зато, није укључен у дефиницију домена риме (уп. одељак 2). Али, иако необавезно обележје, акценат знатно утиче на фонолошко профилисање риме. Овде ће нас занимати да ли је, на вокалу којим почиње домен риме, акценат присутан у оба стиха везана римом, или само у једном, или је у оба одсутан. За ове случајеве акценатске подударности, или неподударности, користимо описне називе наведене у првом ступцу табеле (7); у другом ступцу је дато објашњење, у трећем примери из одломка (8), а у четвртом шематски приказ сваког случаја (где А означава присуство, а 0 одсуство акцента у домену риме):

(7) Подударност у акценту међу стиховима везаним римом

	домен риме укључује акценат	пример	шема
а. звонке риме	у оба стиха	<u>с</u> амо/ <u>а</u> мо	А/А
б. полувонке	само у једном стиху	<u>т</u> амо/нагле <u>д</u> амо	А/0
в. мукле	ни у једном стиху	погледу <u>ј</u> е/р <u>а</u> ду <u>ј</u> е	0/0

нику и у збирци коју је 1908. издала *Српска књижевна задруга* (наведеној у изворима), али је у сабраним делима из 1929–1932. замењена тачном римом свећа/проклећа.

¹⁰ Занимљиво је упоредити релативно маргиналан значај који риме неподударне у квалитету гласова имају у српској поезији са њиховим много већим значајем у руској поезији, у којој је овај тип риме присутан од краја 18. века и представља важно обележје појединих поетских епоха (Жирмунский (1923), Гаспаров (1984а, 1984б)).

¹¹ Акценат у српском језику је сложене природе и укључује две компоненте. Једна је експираторни акценатски удар који се реализује као продужено трајање акцентованог вокала. Лехисте и Ивић ((ЛЕНИСТЕ, Ivić (1986: 62)) експериментално су установили да је трајање вокала под акцентом 1,4 до 1,6 пута дуже него трајање одговарајућег неакцентованог вокала. Друга компонента је тонске природе и реализује се као висока тонска фреквенца на акцентованом вокалу (силазни акценти), или на вокалу који му непосредно следи (улазни акценти), као што су експериментално показали ЛЕНИСТЕ, Ivić (1986), и у новије време ZSIGA, Zec (2013). Ове две компоненте граде четири традиционална српска акцената. О фонолошкој орагнизацији система српских акцената, в. BROWNE, McCawley (1965), Ivić (1976), INKELAS, Zec (1988), ZEC (1993, 1999). Напомињемо да се овде првенствено бавимо присуством, односно одсуством акцента на вокалу којим почиње домен риме. Изван фокуса овог рада је истоветност у четири традиционална акцената. О том аспекту риме в. ЧАРКИЋ (2013) и ЗЕЦ (2019).

Сва три случаја набројана под (7) јављају се у нашој бази података, а илуструјемо их следећим стиховима из поеме *Ђачки расџанак*:

(8) Бранко Радичевић, *Ђачки расџанак*, стихови 682–687

Глете, браћо, кроз прозора <u>сѧмо</u> ,	<i>АМО</i>
како месец дивно сјаје <u>ѧмо</u> ,	<i>АМО</i>
амо сјаје, на нас погле <u>дује</u> ,	<i>УЈЕ</i>
познаницим' својим се р <u>ѧдује</u> .	<i>УЈЕ</i>
'Ајд'мо на двор, ох, 'ајдемо т <u>ѧмо</u> ,	<i>АМО</i>
јоште једном да га с' нагле <u>дамо</u> .	<i>АМО</i>

Рима *АМО* у прва два стиха спада у звонке риме: реализована је речима сѧмо/ѧмо, обе са акцентом унутар њеног домена. Рима *АМО* у последња два стиха, тѧмо/нагледамо, илуструје случај полузвонке риме: само једна од речи које формирају риму има акценат унутар њеног домена. Најзад, *УЈЕ* је мукла рима, пошто акценат обе речи које је реализују остаје изван домена риме.

4.2 У којој мери су ова три случаја акценатске подударности заступљена у поетској бази података? Да ли се у том погледу разликују песници романтичари од песника из каснијих епоха? И, најзад, какве су индивидуалне разлике међу песницима, и оних који припадају истој, и оних који припадају различитим епохама?

На основу квантитативне обраде свих женских рима укључених у базу података, класификованих у три случаја наведена под (7), добили смо резултате приказане у следећој табели:

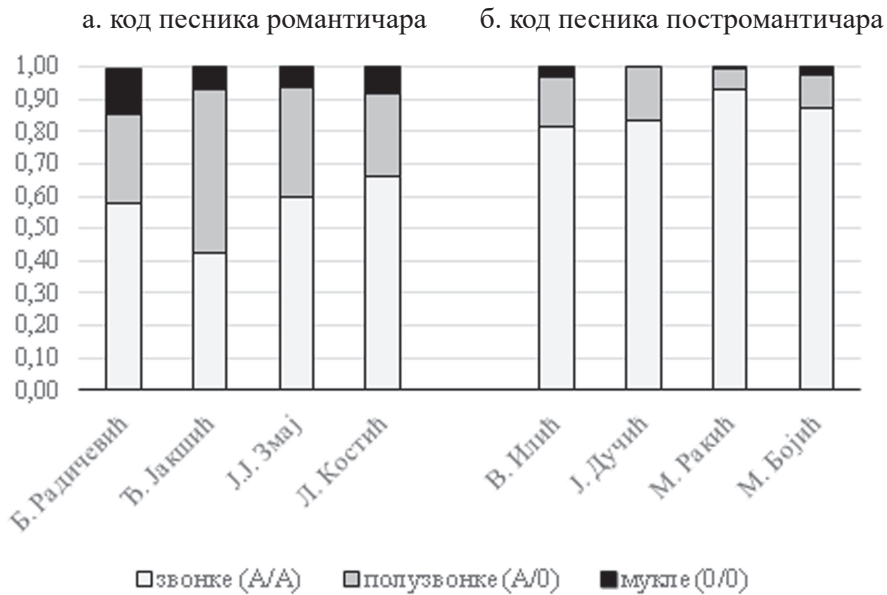
(9) Пропорције звонких (А/А), полузвонких (А/0) и муклих рима (0/0) у поетској бази података (изражено у процентима):

	звонке (А/А)	полузвонке (А/0)	мукле (0/0)
Б. Радичевић	58%	28%	14%
Ђ. Јакшић	42%	51%	7%
Ј. Ј. Змај	60%	34%	6%
Л. Костић	66%	26%	8%
В. Илић	82%	15%	3%
Ј. Дучић	83%	17%	0%
М. Ракић	93%	7%	0%
М. Бојић	87%	11%	2%

Може се одмах уочити разлика између песника романтичара и песника који припадају постромантичарским епохама. Али, пре него што кажемо нешто више о томе, размотрићемо сваку групу песника посебно.

Размере у којима се код романтичара јављају три случаја акценатске подударности представљене су у графикону (10а), који садржи исте податке као и табела (9).

(10) Подударност у акценту

Код три песника, Бранка Радичевића, Змаја и Лазе Костића, најчешће су звонке риме, за њима долазе полузвонке, док се најређе јављају мукле риме. Уз то, звонке риме код Костића представљају две трећине свих рима, док се код друга два песника крећу око 60%. Мукле риме су најчешће код Радичевића, са 14% јављања, двоструко чешће него код друга два песника. И најзад, полузвонке риме се јављају у сличним размерима код Радичевића и Костића, и у нешто већој мери код Змаја. Међутим, код Ђуре Јакшића односи су друкчији. Он најчешће користи полузвонике риме које, са 51% јављања, представљају половину свих рима. Следеће по заступљености су звонке риме, којих има 42%, а најмање су заступљене мукле риме, које се јављају у сличној размери као код Змаја и Костића, а упола их је мање него код Радичевића.

Код четири песника из следећих епоха, као што показује графикон (10б), најчешће су опет звонке риме, а затим полузвонке, док се мукле риме јављају или веома ретко, или их уопште нема. Међутим звонке риме су присутне у далеко већој пропорцији него код песника романтичара:

више од 80% код Илића, Дучића и Бојића, а код Ракића чак више од 90%. Остатак простора је углавном попуњен полузвонким римама, с тим што се мукле риме јављају у 3% код Илића и у 2% код Бојића. Дучић нема ни једну муклу риму, док Ракић има укупно две, што чини неких 0,25%.

4.3 Од три типа риме која се користе у поетској бази, само полузвонке риме не реализују прозодијску подударност. И звонке и мукле риме се могу сврстати међу тачне пошто је у првом случају домен риме акценатован у оба стиха, а у другом ни у једном. Али ако ова два типа риме, из перспективе прозодијске подударности, имају исти статус, зашто песници фаворизују звонке риме, а ретко и, рекло би се, нерадо користе мукле риме?

Ово ћемо објаснити тиме што, поред чисто метричке, акценат у последњој јакој позицији стиха има још једну улогу: њиме се сигнализира почетак домена риме. Ово свакако подсећа на улогу коју акценат има у сигнализирању граница лингвистичких конституената, вршећи такозвану демаркациону функцију (TRUBETZKOY 1939). Као демаркационо средство, акценат унутар домена риме знатно доприноси њеној ефектности: најефектније су звонке риме, где је акценат присутан у оба стиха, за њима следе полузвонке риме, са акцентом у само једном стиху, док су мукле риме, са оба стиха без акцента, најмање ефектне. Ово је представљено на следећој скали, где су три типа риме поређана по степену ефектности:

(11) Скала ефектности риме:

тип риме	<i>звонке риме</i>	>>	<i>полузвонке риме</i>	>>	<i>мукле риме</i>
акцентованост	A/A		A/0		0/0

Мада су и звонке и мукле риме прозодијски подударне, само звонке риме су и високо ефектне, док су мукле риме мање ефектне чак и од прозодијски неподударних полузвонких рима. У песничкој пракси, ефектност целокупног скупа рима повећаваће се, дакле, у оној мери у којој се повећа број најефектнијих, звонких рима и ограничи број најмање ефектних, муклих рима. Ово се јасно види у табели (12), која приказује како су, код песника романтичара, стихови акцентованог (A) и неакцентованог (0) домена распоређени у односу на три типа риме. Последњи стубац показује укупне пропорције стихова са акцентованим и неакцентованим доменом риме, без обзира на тип риме којем припадају. Претходна три ступца приказују пропорције стихова са акцентованим доменом укључених у звонке и полузвонке риме, и пропорције стихова неакцентованог домена укључених у мукле и полузвонке риме.

(12) Пропорције стихова са акцентованим (А) и неакцентованим (0) доменом риме укључених у звонке (А/А), полузвонке (А/0) и мукле (0/0) риме (изражене у процентима): Радичевић, Јакшић, Змај, Костић

		звонке (А/А)	полузвонке (А/0)	мукле (0/0)	укупно
Б. Радичевић	А	58%	14%	~~14%~~	72%
	0	~~58%~~	14%	14%	28%
Ђ. Јакшић	А	42%	25,5%	~~14%~~	67,5%
	0	~~42%~~	25,5%	7%	32,5%
Ј. Ј. Змај	А	60%	17%	~~14%~~	77%
	0	~~60%~~	17%	6%	23%
Л. Костић	А	66%	13%	~~14%~~	79%
	0	~~66%~~	13%	8%	21%

Очигледно је да пропорције стихова неакцентованог домена риме с једне стране, и пропорције муклих рима, с друге, нису у директној вези. Тако Јакшић има 32,5% стихова неакцентованог домена риме, много више него Змај са 23% и Костић са 21%, али се мукле риме код сва три песника јављају у готово истим, релативно ниским, пропорцијама. С друге стране, упоређен са Јакшићем, Радичевић има мање стихова неакцентованог домена, али двоструко више муклих рима. Мања пропорција муклих рима свакако води и већој ефектности целокупног скупа рима. Међутим, смањење броја муклих рима не води и повећању броја звонких рима, што приписујемо пре свега посредништву полузвонких рима. Уочавамо заправо две опречне тенденције: једном се минимализују мукле, а другом се максимализују звонке риме.

Као што смо већ видели, Бранко Радичевић укључује у мукле риме негде око половину стихова неакцентованог домена, док другу половину користи за полузвонке риме. Змај оставља муклим римама само четвртину таквих стихова, користећи остале три четвртине за полузвонке риме, док Костић муклим римама даје око једну трећину, а полузвонким преостале две трећине стихова без акцентованог домена риме. Дакле, Бранко Радичевић показује највиши, а Змај најнижи праг толеранције за мукле риме, с тим што је Костићев низак праг сасвим близу Змајевом. Међутим, свака полузвонка рима, тиме што укључује стих са акцентованим доменом риме, истовремено умањује и број најнефектнијих, звонких рима. Тако настаје тензија између већ поменуте две опречне тенденције: да буде што мање муклих, и што више звонких рима. Из ове перспективе, Радичевићева релативно висока толеранција за мукле риме може се објаснити тенденцијом максимализовања звонких рима, као

што Змајева ниска толеранција сугерише стратегију којом се, пре свега, минимализују мукле риме. Ово резултира у сличним пропорцијама звонких рима код ова два песника, иако Змај има 77%, а Радичевић 72% стихова акцентованог домена риме. Костић је по стратегији ближи Змају, али захваљујући већој пропорцији стихова акцентованих у домену риме, успева и да умањи број муклих рима и да одржи релативно висок размер звонких рима. Значајно је, међутим, да су размери у којима се, код сваког од ових песника, јављају три типа риме конзистентни са скалом ефектности. Код све тројице је највише звонких рима, за њима следе полузвонке, а најмање је муклих рима, без обзира на то да ли је примарна стратегија минимализовање муклих или максимализовање звонких рима.

Из ове перспективе можемо објаснити и одступање од скале ефектности код Ђуре Јакшића. На ово утичу два фактора. С једне стране, Јакшић има низак праг толеранције за мукле риме, који је, са 7%, између Змајевог и Костићевог. С друге стране, код Јакшића се стихови са неакцентованим доменом риме јављају у већем размеру него код остала три романтичара. Да би елиминисао мукле риме, Јакшић међу полузвонке укључује преко три четвртине стихова неакцентованог домена риме. Када се овај велики скуп комбинује са стиховима чији је домен риме акцентован, знатно се увећа пропорција полузвонких рима науштрб звонких. Јакшићева основна стратегија је, дакле, минимализовање муклих, а не максимализовање звонких рима, спроведена у тој мери да су полузвонке риме стекле примат над звонким.

Следећа група песника разликује се од претходне по знатно увећаној пропорцији стихова са акцентованим доменом риме, којих је, као што показује табела (13), најмање код Илића, са 89,5%, а највише код Ракића, са 96,5%. Тиме се, наравно, увећава и заступљеност звонких рима. Уочавамо и изузетно низак праг толеранције за мукле риме, који је код Војислава Илића 3%, код Милутина Бојића 2%, а код Дучића и Ракића практично раван нули. Уз то, код Илића и Бојића је нешто око четвртине стихова са неакцентованим доменом укључено у мукле, а преостале три четвртине у полузвонке риме. Ови размери су слични размерима које смо видели код Змаја и Костића, али се, због незнатног броја стихова са неакцентованим доменом риме, реализују у знатно суженом оквиру. Међутим, код Дучића и Ракића, сви стихови са неакцентованим доменом граде полузвонке риме што, опет због малог броја оваквих стихова, не утиче битно на бројност звонких рима. Дакле, код свих песника касније генерације претежу најефектније, звонке, риме науштрб не само муклих већ и полузвонких рима. За разлику од песника романтичара, код ове групе песника присутна је тензија између смањења броја муклих и повећања броја звонких рима или је једва приметна, или је готово и нема.

(13) Пропорције стихова са акцентованим (А) и неакцентованим (0) доменом риме укључених у звонке (А/А), полузвонке (А/0) и мукле (0/0) риме (изражене у процентима): код Илића, Дучића, Ракића, Бојића

		звонке (А/А)	полузвонке (А/0)	мукле (0/0)	укупно
В. Илић	А	82%	7,5%	<del> </del>	89,5%
	0	<del> </del>	7,5%	3%	10,5%
Ј. Дучић	А	83%	8,5%	<del> </del>	91,5%
	0	<del> </del>	8,5%	0%	8,5%
М. Ракић	А	93%	3,5%	<del> </del>	96,5%
	0	<del> </del>	3,5%	0%	3,5%
М. Бојић	А	87%	5,5%	<del> </del>	92,5%
	0	<del> </del>	5,5%	2%	7,5%

5. ЛЕКСИЧКА РЕАЛИЗАЦИЈА ЗВОНКИХ, ПОЛУЗВОНКИХ И МУКЛИХ РИМА

5.1 Као што смо видели, акценат има кључну улогу у подели рима на три типа: звонке, полузвонке и мукле. Код звонких рима, акценат је део домена риме у оба стиха која се римују, код полузвонких у само једном, а код муклих, ни у једном. Важно је наравно имати на уму да акценат припада речима на крају стиха, које у овом случају чине језичку грађу у поетској функцији. У овом одељку ћемо показати како се, према подацима у поетској бази, сваки од три типа риме реализује на лексичком плану. Тачније, одредићемо скупове прозодијских профила речи којима се реализују звонке, полузвонке и мукле риме.

За реализацију риме уопште, па тако и женских рима којима се овде бавимо, битна прозодијска својства речи су број слогова и место акцента. По броју слогова, речи су класификоване у двосложне (Д), уједно и најкраће које граде женске риме, и оне са више од два слога, за које ћемо рећи да су вишесложне (В).¹² Ове две класе даље се деле на речи чији акценат припада домену риме, дакле, пада на претпоследњи слог, и оне које немају то својство. Тако добијамо два прозодијска профила речи са акцентом у домену риме, двосложне (Д-А) и вишесложне (В-А), али само један такав прозодијски профил без акцента у домену риме, вишесложне речи (В-0). Јасно је, наравно, како настаје ова асиметрија. Само речи са више од два слога могу имати акценат или унутар домена риме (В-А) или

¹² У поетској бази података, речи које садрже више од два слога су или тросложне или четворосложне. Речи дуже од четири слога су веома ретке. Налазимо по три случаја код Змаја, Костића и Дучића, по два код Јакшића и Илића, само један код Радичевића, и ниједан код Ракића и Бојића.

ван њеног домена (В-0). Акценат двосложних речи, који обавезно пада на први слог, увек припада домену риме (Д-А).¹³

Како се, комбинацијом ова три прозодијска профила речи, граде звонке, полузвонке и мукле риме? Ово је показано у табели (14). Звонке риме се граде искључиво комбинацијом речи прозодијског профила Д-А и В-А, дакле, оних са акцентом унутар домена риме. Ова два прозодијска профила дају три прозодијска типа звонких рима, Д-А/Д-А, Д-А/В-А и В-А/В-А (14а–в). Полузвонке риме граде се комбинацијом прозодијских профила акцентних у домену риме, Д-А и В-А са прозодијским профилем В-0 чији је домен риме неакцентован, дајући два прозодијска типа риме, Д-А/В-0 и В-А/В-0 (14г–д). Мукле риме се граде искључиво од прозодијског профила В-0, што даје В-0/В-0 као једини прозодијски тип (14ђ).

(14) Прозодијски типови женских рима

	<i>звонке</i>	<i>полузвонке</i>	<i>мукле</i>
а. Д-А/Д-А	✓		
б. Д-А/В-А	✓		
в. В-А/В-А	✓		
г. Д-А/В-0		✓	
д. В-А/В-0		✓	
ђ. В-0/В-0			✓

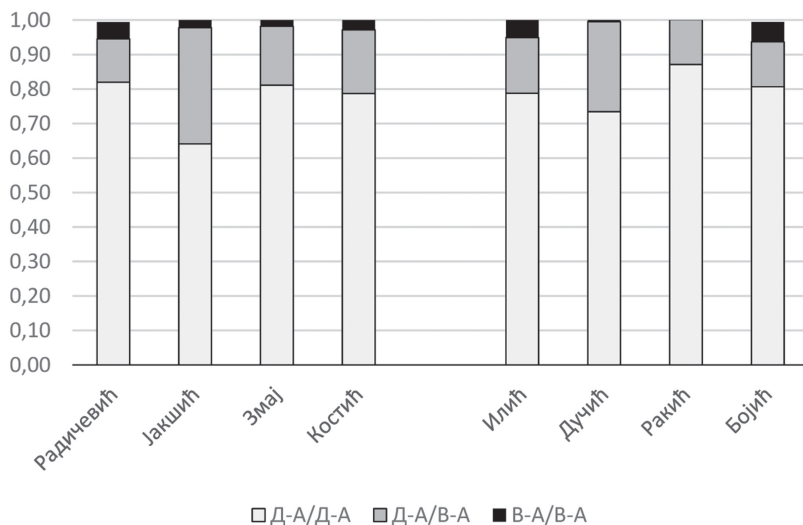
5.2 Следеће важно питање односи се на степен у којем је, у песничкој пракси, присутан сваки од прозодијских типова риме набројаних у табели (14). Или, у којим размерима су заступљена три прозодијска типа звонких (14а–в) и два прозодијска типа полузвонких рима (14г–д)? Одговор на ова питања даћемо на основу поетске базе података, уз детаљне илустрације сваког прозодијског типа риме. Ово питање је наравно ирелевантно за један једини прозодијски тип муклих рима (14ђ).

Иако пропорција звонких рима варира и од песника до песника, и од епохе до епохе (уп. табелу (9) и графикон (10)), њихова три прозодијска типа јављају се, код свих песника, у сличним пропорцијама. Ово се види у графикону (15), који показује релативну заступљеност прозодијских типова звонких рима. Очигледно је да је, код сваког од осам песника, убедљиво највећа пропорција рима прозодијског типа Д-А/Д-А, формираних од две двосложнице. За њима, у знатно мањим пропорцијама, следе риме прозодијског типа Д-А/В-А, саздане од двосложне и више-

¹³ У новоштокавском акценатском систему, који представља основу стандардног српског језика, речи које садрже бар два слога могу бити акцентоване на било којем слогу осим последњег (уп. на пример LENISTE, Ivić 1986).

сложне речи, док се прозодијски тип В-А/В-А, коју чине две вишесложне речи, јавља у сасвим незнатним пропорцијама.

(15) Пропорције звонких рима реализованих као две двосложне речи (Д-А/Д-А), као двосложна и вишесложна реч (Д-А/В-А), и као две вишесложне речи (В-А/В-А), изражене у процентима у односу на целокупан скуп звонких рима

Прозодијски тип Д-А/Д-А је, код пет песника, Радичевића, Змаја, Костића, Илића и Бојића, заступљен у готово идентичној пропорцији, са око 80%. Нешто је више заступљен код Ракића, са 87%, а мање код Дучића, са 73%. Код ових седам песника уочавамо, дакле, релативно мали опсег варијација у заступљености Д-А/Д-А прозодијског типа риме. Најнижу пропорцију, од само 64%, налазимо код Јакшића, који и у овом погледу одступа од праксе осталих песника. Овом типу припадају риме АМА и ИСТА, у одломку из Радичевићевог *Ђачког расјанак* у (16а), као и риме ЕПО, ЕНЕ и ЕЋЕ које се јављају у одломку из Костићеве песме *Последња ружа* (16б). Овде спадају и све женске риме у примерима из Ракићеве песме *Долај* у (1) и (4), као и прве две женске риме у одломку из Илићеве песме *Госпођици Н** у (3).

(16) Звонке риме: две двосложне речи (Д-А/Д-А)

а. Бранко Радичевић, *Ђачки расјанак*

Сунце зађе, а спушта се <u>тама</u> ;	АМА
на небу је вечерњача <u>сама</u> ;	АМА
небо ведро, а река се <u>чисти</u>	ИСТА
тамо амо у пругама <u>блисти</u> .	ИСТА

б. Лаза Костић, *Последња ружа*

Тако сам ружу молио <u>лѣѣо</u> ,	<i>ЕПО</i>
па сам јој ласко, па сам јој <u>тѣѣо</u> ,	<i>ЕПО</i>
ал' она ваљда и не чује <u>мѣне</u> ,	<i>ЕНЕ</i>
већ само ћути, ћути па <u>вѣне</u> ,	<i>ЕНЕ</i>
главицом малом тек-тек што <u>крѣће</u> ,	<i>ЕЋЕ</i>
да л' каже: хоће! да л' каже: <u>нѣће</u> !	<i>ЕЋЕ</i>

Следеће по степену заступљености су, према графикону (15), риме прозодијског типа Д-А/В-А, формиране од једне двосложне и једне вишесложне речи, које се, као што је већ речено, јављају у знатно мањој пропорцији од најзасуљенијег Д-А/Д-А типа. Код Радичевића, Змаја, Костића, Илића, Ракића и Бојића јављају се у релативно малом распону, од 13% до 18%. Виша је заступљеност код Дучића, са 26%, а највиша код Јакшића, са 34%. Ово се може интерпретирати и као својеврсна компензација у односу на прозодијски тип Д-А/Д-А, који се и код Дучића и код Јакшића јавља у мањој пропорцији него код осталих шест песника. Примере за овај прозодијски тип звонких рима наводимо у (17). Поред Јакшићеве риме ОРИ у (17а) и Змајеве риме ЕКО у (17б), овом типу припадају и све риме у строфама наведеним из Дучићеве (17в) и Бојићеве (17г) поезије.

(17) Звонке риме: двосложна и вишесложна реч (Д-А/В-А)

а. Ђ. Јакшић, *Ноћ у Горњаку*

Не миче се листак, шума не шум <u>òри</u> ,	<i>ОРИ</i>
Мрка поноћ прети мркој пустој г <u>òри</u> .	<i>ОРИ</i>

б. Ј. Ј. Змај, *Ђулићи увеоци LIX*

„Видиш ону звезду горе“,	
Астроном ми један р <u>ѣко</u> ,	<i>ЕКО</i>
„Мозак стане, кад помислиш,	
Како ј' звезда та дал <u>ѣко</u> .	<i>ЕКО</i>

в. Ј. Дучић, *Зашто?*

Како ли је срећна душа, која зн <u>áде</u>	<i>АДЕ</i>
Бити свет за себе, ко звезда неб <u>ѣска</u>	<i>ЕСКА</i>
Бачена у свемир што самотно бл <u>ѣска</u> ,	<i>ЕСКА</i>
Док светова крај ње блуде мириј <u>áде</u> .	<i>АДЕ</i>

г. М. Бојић, *Бело усијање*

Попали и сруши, разби и раз <u>òри</u> ,	<i>ОРИ</i>
Полупај и скрши, роби и одн <u>ѣси</u>	<i>ЕСИ</i>
И испричај сунцу о оном што ј <u>ѣси</u> ,	<i>ЕСИ</i>
Да о томе делу звезда звезди зб <u>òри</u> .	<i>ОРИ</i>

Најзад, звонке риме прозодијског типа В-А/В-А, које су формиране од две вишесложне речи, код свих песника се јављају у тек незнатној пропорцији: 6% код Бојића, 5% код Радичевића и Илића, 3% код Костића, 2% код Јакшића и Змаја, док их код Дучића и Ракића практично и нема. Примери овог ретког прозодијског типа дати су у (20). У одломку из Радичевићеве песме *Пућник на уранку* (20а), и из Бојићеве песме *Лейоџица* (20г), укрштена је са римом Д-А/Д-А типа, а у одломку из Илићеве песме *Госпођици Н** у (20в), са мушком римом. У одломку из Костићевог *Минадира* у (20б), рима В-А/В-А је, по општој шеми римовања, једина у строфи.

(18) Звонке риме: две вишесложне речи (В-А/В-А)

а. Б. Радичевић, *Путник на уранку*

Како стиже сунце гр ^а ну,	АНУ
светли с' гора и дол ^и на,	ИНА
а путнику душа пл ^а ну,	АНУ
па закликта од мил ^и на.	ИНА

б. Л. Костић, *Минадир*

Лепо лице све је блеђе	
вајаоца Минад ^и ра,	ИРА
а посете све су ређе	
Валадиле од Мис ^и ра.	ИРА

в. В. Илић, *Госпођици Н** („По вољи своје судбе клете“)

И једнолико, сред тиш ^и не,	ИНЕ
Удвајајући ноћи кр ^а с,	АС
Загрми песма из даљ ^и не	ИНЕ
И тамбурине звучни гл ^а с.	АС

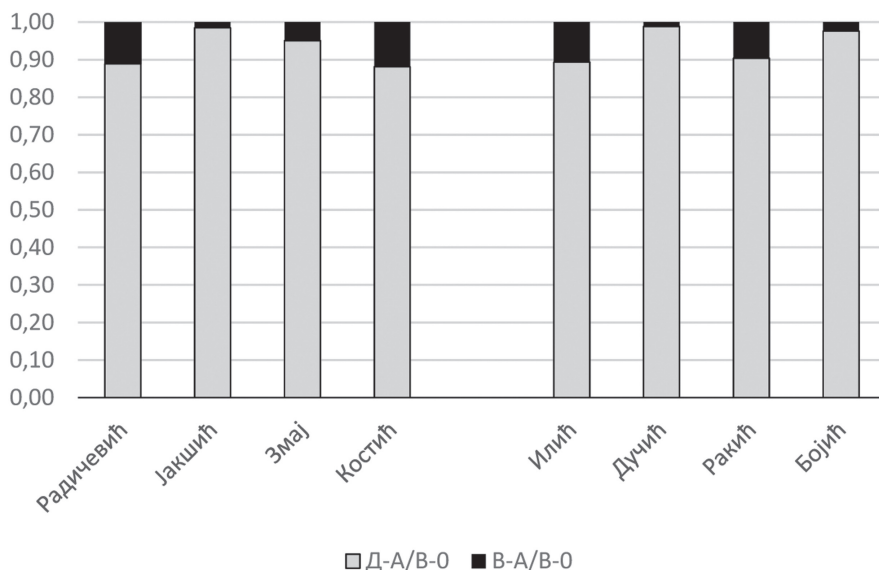
г. М. Бојић, *Лейоџица*

О, мислиш ли, можда, постоји Леп ^о џица	ОТА
Далека и чудна, непојамна н ^и ком?	ИКОМ
Блудећи је тражиш стазама жив ^о џица,	ОТА
Очајно је кличеш својом грубом в ^и ком.	ИКОМ

Можемо, дакле, закључити, на основу података у графикону (15), да се код већине песника три прозодијска типа звонких рима јављају у готово истоветном релативном односу. Једино Јакшић и, унеколико, Дучић показују знатнију пропорцију прозодијског типа Д-А/В-А, чиме је умањена пропорција рима најзаступљенијег прозодијског типа Д-А/Д-А.

Полузвонке риме следе организацију звонких рима: њихова два прозодијска типа се, код свих песника, јављају у сличним пропорцијама, као што показује графикон (19).

(19) Пропорције полузвонких рима реализованих као двосложна и вишесложна реч (Д-А/В-0), и као две вишесложне речи (В-А/В-0), изражене у процентима у односу на целокупан скуп полузвонких рима

Код свих песника, без обзира на епоху којој припадају, доминирају полузвонке риме прозодијског типа Д-А/В-0. Риме овог прозодијског типа заступљене су код Костића са 88%, код Радичевића и Илића са 89%, код Ракића са 90%, код Змаја са 95%, код Јакшића и Бојића са 98%, а код Дучића са 99%. Овај прозодијски тип илустрован је римом ОВЕ у примеру из Костићеве песме *Снове снивам* (20а), и примерима из Дучићеве *Носћалгије* (20б) и Ракићеве песме *Тај огромни месец* (20в), где риме овог типа алтернирају са звонким римама типа Д-А/Д-А. Овде припада и рима ИШТЕ у примеру (3) из Илићеве поезије.

(20) Полузвонке риме: двосложна и вишесложна реч (Д-А/В-0)

а. Л. Костић, *Снове снивам*

Снове снивам, снујем <u>сно̀ве</u> ,	ОВЕ
Снујем снове бисер <u>ове</u>	ОВЕ

б. Ј. Дучић, *Носћалгија*

Јесење поподне мре у за́веса <u>ма</u> ,	АМА
Тужно цвили ветар из далеког гра́ <u>ња</u> .	АЊА
Мир. То је свечани тренут кад се са́ <u>ња</u> ,	АЊА
И кад душа хоће да остане са́ <u>ма</u> .	АМА

в. М. Ракић, *Тај огромни месец лимунове боје*

Но ако и прошлост изневери мѐне, *ЕНЕ*

Буде ли и она варка пуна ра̀на, -- *АНА*

Заклопићу очи своје намучене *ЕНЕ*

С ужасом што икад видех светлост да̀на ... *АНА*

Полузвонке риме прозодијског типа В-А/В-0, које се састоје од две вишесложне речи, јављају се у ниским пропорцијама, попуњавајући простор који им оставља доминантан прозодијски тип Д-А/В-0. Код Јакшића, Дучића и Бојића риме овог прозодијског типа јављају се у незнатним пропорцијама. Овде их илуструјемо римама ЕСА из Змајево (22а) и ИНА из Илићеве (21в) поезије, где алтернирају са римама типа Д-А/Д-А и Д-А/В-0; и примером из Костићевог *Самсона и Делиле* у (21б).

(21) Полузвонке риме: две вишесложне речи (В-А/В-0)

а. Ј. Ј. Змај, *Ђулићи увеоци ХХХ*

Што је јава тако кѝвна, *ИБНА*

Да ти веру сву потреса! *ЕСА*

Откуд санку сила дѝвна, *ИБНА*

Да отвори сва небѝса? *ЕСА*

б. Ј. Костић, *Самсон и Делила*

Ко Мојсије на Синају *АЈУ*

кад угледа у ђсјају *АЈУ*

снова својих овапут

в. В. Илић, *Пећина на Руднику*

А остаде пуста и празна пећина ... *ИНА*

Њу не краси бршљан нити росно цвѐће: *ЂЕ*

Хладна пустош бије из њених дубѝна, *ИНА*

А језеро мртво никад се не креће. *ЕЂЕ*

Поменућемо и мукле риме, које имају само прозодијски тип В-0/В-0, који се гради комбинацијом две вишесложне речи. Овај једини прозодијски тип муклих рима јавља се, наравно, у истој пропорцији у којој се јављају и мукле риме, као што је показано у табели (9) и графикану (10). У (23) су наведена два примера, рима АМА у Илићевој песми *Госпођици Н** и рима ЕРЈУ у једном од Бојићевих сонета.

(22) Мукле риме: две вишесложне речи (В-0/В-0)

а. В. Илић, *Госпођици Н** („По вољи своје судбе клете“)По њеним мирним ђбалама, *АМА*Као једини накит њен, *ЕН*Са својим витким гранчицама *АМА*Жалосна врба баца сен. *ЕН*б. М. Бојић, *Сонет IX*И топло ми је у том прѣдвечерју, *ЕРЈУ*Док ступа позна јесен у паперју: *ЕРЈУ*

То твоја душа шуми и мирише.

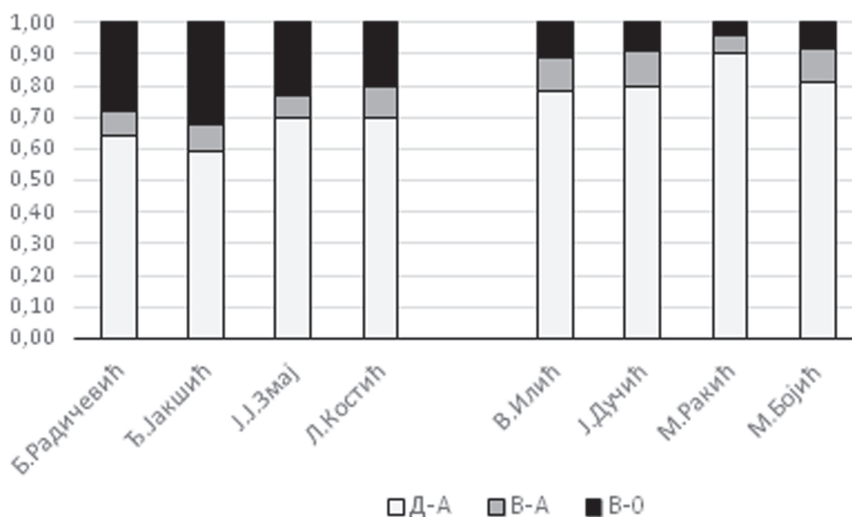
Закључићемо да се, код свих песника, прозодијски типови унутар звонких и полувонких рима јављају у готово идентичним релативним пропорцијама, што сугерише да, у овом погледу, песници у нашој поетској бази следе исте, или бар сличне, стратегије. Код свих песника примећујемо да су риме које садрже бар једну двосложну реч фаворизоване у односу на оне које садрже само вишесложне речи. Прозодијски типови звонких рима који укључују двосложнице, Д-А/Д-А и Д-А/В-А, јављају се у далеко већој пропорцији него В-А/В-А, с тим што је Д-А/Д-А свакако најчешћи. Од два прозодијска типа полувонких рима, знатно је заступљенији Д-А/В-0, који укључује двосложницу, него В-А/В-0, који садржи само вишесложне речи. Фаворизовање прозодијског профила Д-А можемо тумачити тиме да двосложне речи, које су готово подударне са доменом риме, представљају лексички прототип женске риме и, као такве, оптималан поетски материјал за њихово реализовање.

У следећем одељку размотрићемо како релативна униформност пропорција у којима се јављају прозодијски типови риме утиче на избор лексичких профила речи које, у функцији римовања, користи сваки од осам песника.

6. ЛЕКСИКА У ФУНКЦИЈИ РИМОВАЊА

У овом одељку, тежиште је на својствима језичке грађе у функцији римовања, како из поетске тако и из лингвистичке перспективе. Графикон (23) приказује пропорције у којима се, у нашој бази података, јављају три прозодијска профила речи, Д-А, В-А и В-0, који граде женске риме.

(23) Пропорције у којима су, у функцији римовања, код сваког песника заступљена три прозодијска профила речи, Д-А, В-А и В-0

Код свих песника, прозодијски профили са акцентом у домену риме, Д-А и В-А, узети заједно, доминирају у односу на прозодијски профил В-0, али су пропорције у којима се јављају знатно ниже код романтичара него код песника постромантичарских епоха. Прозодијски профил В-0, чији је домен риме без акцента, јавља се у комплементарним пропорцијама, које су, наравно, знатно више код романтичара него код постромантичара.

Дистрибуција прозодијских профила речи у графикону (23) може се интерпретирати из перспективе опште ефектности риме, приказане под (11) у виду скале; и поновљене под (24), уз додатак прозодијских профила речи којима се реализују звонке, полузвонке и мукле риме.

(24) Скала ефектности риме:

тип риме	звонке риме >>	полузвонке риме >>	мукле риме
акцентованост	A/A	A/O	O/O
профили речи	Д-А, В-А	Д-А, В-А, В-0	В-0

Графикон (23), упоређен са табелом (9) и графиконом (10), јасно показује да пораст у броју звонких, дакле високо ефектних рима, стоји у директној вези са већом заступљеношћу прозодијских профила В-А и Д-А, с тим што је Д-А, као што смо већ поменули, далеко фреквентнији и, као такав, доминантан прозодијски профил са акцентованим доменом риме; код романтичара је заступљен у распону од 59% код Јакшића и 64% код Радичевића до 70% код Змаја и Костића, уз знатан скок код постромантичара, са неких 80% код Илића, Дучића и Бојића, и чак 90% код Ракића. С друге стране, пораст у броју муклих и полузвонких рима,

које су при дну скале ефектности, повезан је са већом заступљеношћу прозодијског профила В-0, који је код Јакшића и Радичевића присутан са готово 30%, код Змаја и Костића са нешто преко 20%, а знатно мање код постромантичара, са око 10% код Илића, Дучића и Бојића, и са само 4% код Ракића.

Из овога следи да степен ефектности риме у знатној мери одређује скуп различитих прозодијских профила речи којима сваки од песника гради женске риме. Тако песници постромантичарских епоха, за које су карактеристичне високо ефектне риме, као лексичку грађу користе готово искључиво двосложне речи, дакле прозодијски профил Д-А, уз незнатно присуство вишесложних речи, односно прозодијских профила В-А и В-0, који се јављају у готово једнаким пропорцијама. Код Ракића, који од свих песника гради најефектније риме, прозодијски профил Д-А апсолутно доминира, остављајући вишесложним речима само 10%. Песници романтичари, чије се риме одликују мањом ефектношћу, такође остављају највише простора речима прозодијског профила Д-А, али их користе у много нижој пропорцији, далеко више се ослањајући на прозодијски профил В-0, који се јавља бар двоструко чешће него В-А. Код Јакшића, песника најмање ефектних рима, прозодијски профил Д-А је, у односу на остале романтичаре, присутан у најнижој, а В-0 у највишој пропорцији. Ове разлике међу песницима и епохама су очекиване имајући у виду оно што смо већ показали: да се специфичан поетски рукопис манифестује у заступљености три типа риме, али не и у њиховој прозодијској реализацији. Без обзира на релативну заступљеност звонких, полувонких и муклих рима, не мења се однос међу прозодијским типовима који их реализују (в. одељак 5).

Али допринос ефектности риме није и једина стратегија која утиче на избор лексике у функцији римовања. Други извор утицаја је усклађеност риме као поетске форме са језичким системом и, посебно, његовим лексичким фондом. Примећујемо да нижа ефектност риме код песника романтичара, односно, мања пропорција звонких у односу на полувонке и мукле риме, резултира уједначенијом заступљеношћу прозодијских профила речи из табеле (14), а самим тим и већом разноврсношћу лексике којом се реализује рима. Ово сугерише још једну стратегију при избору лексике у функцији римовања: укључивање што више различитих лексичких профила, уз што равномернију дистрибуцију. Хансон и Кипарски (HANSON, Kiparsky 1996: 294) дефинишу ову стратегију као вид усаглашавања поетске форме са лексичким фондом датог језика:

(25) Усаглашеност поетске форме и лексичког фонда:

Поетска форма треба да допусти коришћење целокупног, или бар што већег дела, лексичког фонда у језику у којем се реализује, омогућавајући притом највећу могућу разноликост.

Очигледно је да се стратегија описана у (25) примењује у далеко већој мери код романтичара него код песника каснијих епоха, што наравно резултира и много већим бројем полувонких и муклих рима, које су при дну скале ефектности. Али разлике међу романтичарима могу се објаснити из перспективе скале ефектности, чији је утицај већи код Змаја и Костића него код Радичевића и Јакшића. Ово се огледа у присуству речи прозодијског профила В-0, које се јављају у већој пропорцији код Радичевића и Јакшића него код Змаја и Костића.

С друге стране, песници каснијих епоха следе скалу ефектности као доминантну стратегију, али и стратегија (25) којом се остварује разноликост лексике у функцији римовања има изванредан утицај; пре свега у томе што су речи прозодијског профила В-0 ипак присутне код сва четири песника, мада у веома малим пропорцијама. Кад би ефектност риме била једина стратегија, овај прозодијски профил би био у потпуности одсутан. Међу песницима постромантичарских епоха, Ракић најдоследније следи скалу ефектности. Са само 4% речи прозодијског профила В-0, и 93% звонких рима, готово да и не примењује стратегију која диктира лексичку разноврсност. Ракић се по овој разликује од остала три песника из постромантичарских епоха. Мада припадају различитим генерацијама, Илић, Дучић и Бојић се одликују сличним степеном лексичке разноврсности, која је нешто већа него код Ракића и, као таква, сведочи о извесном утицају стратегије (25).

Можемо, дакле, закључити да разноврсност лексике у функцији римовања с једне стране, и степен ефектности риме с друге, стоје у обрнутом односу. Стратегија којом се максимализује ефектност риме своди фонд речи у функцији римовања на само оне које граде високо ефектне риме. С друге стране, максимализовање лексичке разноврсности знатно умањује општи степен ефектности риме. Као што смо показали, песници се разликују не само по томе која од ових двеју стратегија доминира у њиховом песништву већ и који је релативан утицај сваке од њих. Већи утицај скале ефектности води мањој лексичкој разноврсности, и обрнуто, већа лексичка разноврсност води нижој ефектности риме.

7. ЗАКЉУЧАК

Рима као гласовно понављање односи се на различите видове фонолошке подударности међу стиховима који се римују. Овде је фокус на прозодијским својствима двосложне, или женске, риме у српској

поезији, до којих смо дошли квантитативном анализом поетске базе која обухвата осам песника: четири песника романтичара и четири песника из постромантичарских епоха. Као битно прозодијско својство идентификовали смо акценат и испитали његову улогу у грађењу рима, тачније, његово присуство, односно одсуство, у домену риме. Тако смо добили класификацију женских рима на три типа: звонке, полузвонке, и мукле. Код звонких рима, акценат је део домена риме у оба стиха која се римују, код полузвонких у само једном, а код муклих, ни у једном. Улога акцента је овде демаркациона: њиме се сигнализира почетак домена риме. Најефектније су звонке риме са демаркираним доменом риме у оба стиха, следеће по ефектности су полузвонке риме, са демаркацијом у само једном стиху, док су мукле риме најниже на скали ефектности. На основу ове класификације могу се установити јасне разлике не само међу појединим песницима него и међу песничким епохама. Значајно је да код свих песника, са изузетком Ђуре Јакшића, доминирају звонке, дакле, најефектније риме, за њима следе полузвонке, а затим, у најмањем размеру, мукле риме, с тим што је доминација звонких рима далеко израженија код песника постромантичарских епоха него код песника романтичара.

Класификација женских рима на звонке, полузвонке и мукле омогућује детаљан увид у њихов лексички састав, односно, у прозодијске профиле речи којима су реализоване. Лексички профили којима се граде женске риме укључују наравно речи са најмање два слога: двосложнице, чији акценат увек припада домену риме, и вишесложне речи, које се деле на оне са акцентом унутар, и са акцентом изван домена риме. Установили смо да је лексичка реализација сваког од три типа риме релативно уједначена и само минимално варира од песника до песника. Тако су, код свих песника, најчешће оне звонке риме које садрже бар једну двосложну реч, а веома ретке оне у чији састав улазе само вишесложне речи са акцентованим доменом риме. Сличну дистрибуцију показују и полузвонке риме, код којих се, опет, као прозодијски профил са акцентованим доменом риме, најчешће користи двосложна, а ретко вишесложна реч. Мукле риме се граде искључиво од вишесложних речи без акцента у домену риме.

Пошто је лексичка реализација сваког од три типа женских рима релативно уједначена, структура лексике у функцији римовања икључиво зависи од размера у којима се јављају звонке, полузвонке и мукле риме. Уочавамо две опречне стратегије: једна води што већој ефектности риме, а друга што већој разноврсности лексике којом се рима реализује. Код песника постромантичарских епоха доминира стратегија којом се максимизира ефектност риме, што резултира лексиком сведеног дијапазона. Код песника романтичара доминира стратегија којом се максимизира лексичка разноврсност, што резултира ниском ефектношћу риме. Ове

две стратегије доприносе специфичним стилским особеностима не само појединих песника већ и песничких епоха и, као такве, знатно утичу на њихово поетско профилисање.

Цитирана лијерајтура

- ГАСПАРОВ, Михаил Л. „Эволюция русской рифмы“. *Проблемы теории стиха*. Ленинград: Наука, 1984а: с. 3–36. (*Избранные труды. Том III. О стихе*. Москва: Языки русской культуры, 1997: с. 290–325)
- [GASPAROV, Mihail L. „Ėvolûciâ russkoj rifmy“. *Problemy teorii stiha*. Leningrad: Nauka, 1984a: s. 3–36. (*Izbrannye trudy. Tom III. O stihe*. Moskva: Ėzyki russkoj kul'tury, 1997: s. 290–325)]
- ГАСПАРОВ, Михаил Л. *Очерк истории русского стиха. Метрика, ритмика, рифма, строфика*. Москва: Наука, 1984б.
- [GASPAROV, Mihail L. *Očerk istorii russkogo stiha. Metrika, ritmika, rifma, strofika*. Moskva: Nauka, 1984b]
- ЖИРМУНСКИЙ, Виктор. *Рифма. Ее история и теория*. Петербург, 1923.
- [ŽIRMUNSKIJ, Viktor. *Rifma. Ee istoriâ i teoriâ*. Peterburg, 1923]
- ЗЕЦ, Драга. „Рима и асонанца у поезији Лазе Костића“. У: Љубомир Симовић (ур.). *Зборник радова са скупа поводом сто година од смрти Лазе Костића*. Београд: САНУ, 2011.
- [ZEC, Draga. „Rima i asonanca u poeziji Laze Kostića“. У: Ljubomir Simović (ur.). *Zbornik radova sa skupa povodom sto godina od smrti Laze Kostića*. Beograd: SANU, 2011]
- ЗЕЦ, Драга. „О прозодијским аспектима риме у српској поезији“. *Наш језик* 50, св. 2 (2019): стр. 65–75.
- [ZEC, Draga. „O prozodijskim aspektima rime u srpskoj poeziji“. *Naš jezik* 50, sv. 2 (2019): str. 65–75]
- ИЛИЋ, Војислав. *Песнички језик Бранка Радичевића*. Матица српска, 1964.
- [ILIĆ, Vojislav. *Pesnički jezik Branka Radičevića*. Matica srpska, 1964]
- КОЈЕН, Леон. *Студије о српском стику*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.
- [KOJEN, Leon. *Studije o srpskom stihu*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1996]
- КОШУТИЋ, Радован. *О њонској метрици у новој српској поезији*. Суботица, Београд: Минерва, 1941.
- [KOŠUĆIĆ, Radovan. *O tonskoj metrici u novoj srpskoj poeziji*. Subotica, Beograd: Minerva, 1941]
- МАТОШ, Антун Густав. *Есеји и фељџони о српским јисцима*. Београд: Просвета, 1952.
- [MATOŠ, Antun Gustav. *Eseji i feljtoni o srpskim piscima*. Beograd: Prosveta, 1952]
- МИЛОВАНОВ, Лука. *Општи настављења к српској сличноречности и слогомјерју или просодији*. (По новом правописања начину сматрајући на повод к новој весма нуждној Српској Писменици или Језиконауку списан 1810. А издао га Вук Стеф. Караџић.). Беч: Штампарија јерменског манастира, 1833.
- [MILOVANOV, Luka. *Opit nastavljenja k srbskoj sličnorečnosti i slogomjerju ili prosodii*. (Po novom pravopisanja načinu smatrajući na povod k novoj vesma nuždnoj Srbskoj Pismenici ili Jezikonauku spisan 1810. A izdao ga Vuk Stef. Karadžić.). Beč: Štamparija jermenskog manastira, 1833]

- СТАНОЈЕВИЋ, Драгиша. Поговор. *Бијесни Роландо. Свеска четврта*. Београд: Српска књижевна задруга, 1897.
[STANOJEVIĆ, Dragiša. Pogovor. *Bijesni Rolando. Sveska četvrta*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1897]
- СУБОТИЋ, Јован. *Наука о србскомъ сѣихоѣворенію*. Будим: Матица српска, 1845.
[SUBOTIĆ, Jovan. *Nauka o srbskom" stikhotvoreniiu*. Budim: Matica srpska, 1845]
- ТАРАНОВСКИ, Кирил. „О тонској метрици проф. Кошутића“. *Јужнословенски филолог* XVIII, књига 1–4 (1949–1950): стр. 173–196.
[TARANOVSKI, Kiril. „O tonskoj metrici prof. Košutića“. *Južnoslovenski filolog* XVIII, knjiga 1–4 (1949–1950): str. 173–196]
- ТАРАНОВСКИ, Кирил. „Принципи српскохрватске версификације“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* XX, свеска 1–2 (1954): стр. 14–28.
[TARANOVSKI, Kiril. „Principi srpskohrvatske versifikacije“. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* XX, sveska 1–2 (1954): str. 14–28]
- ТОМАНОВИЋ, Лазар. „О рими илии слику“. *Сѣражилово* бр. 35 (1887): стр. 3550–3553.
[TOMANOVIĆ, Lazar. „O rimi iliti sliku“. *Stražilovo* br. 35 (1887): str. 3550–3553]
- ЧАРКИЋ, Милосав. *Појмовник риме (са њиме из српске поезије)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.
[ČARKIĆ, Milosav. *Pojmovnik rime (sa primerima iz srpske poezije)*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2001]
- ЧАРКИЋ, Милосав Ж. *Сѣих и језик*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
[ČARKIĆ, Milosav Ž. *Stih i jezik*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2013]

*

- BROWNE, Wayles E., James McCawley. „Srpskohrvatski akcenat“. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 8 (1965): p. 147–151.
- ČARKIĆ, Milosav Ž. *On Poetic Language*. Belgrade: Institute for the Serbian Language SANU, 2010.
- ECKMAN, Thomas. *The Realm of Rime. A Study of Rime in the Poetry of the Slavs*. Amsterdam: Verlag Adolf M. Hakkert, 1974.
- HALLE, Morris, Samuel J. Keyser. *English stress: Its Form, its Growth, and its Role in Verse*. New York: Harper and Row, 1971.
- HANSON, Kristin, Paul Kiparsky. “A Parametric Theory of Poetic Meter.” *Language* 72 (1996): p. 287–335.
- HANSON, Kristin. “Rhyme.” *Encyclopedia of Language and Linguistics*, vol. 10, 2nd ed., ed. by Keith Brown. Oxford: Elsevier, 2006: p. 605–616.
- HOLTMAN, Astrid Inge. *A Generative Theory of Rhyme: An Optimality Approach*. OTS Dissertation Series. Utrecht University: Research Institute for Language and Speech, 1996.
- INKELAS, Sharon, Draga Zec. “Serbo-Croatian pitch accent: the interaction of tone, stress, and intonation.” *Language* 64 (1988): p. 227–248.
- IVIĆ, Pavle. “Serbo-Croatian Accentuation: Facts and Interpretation.” In: T. F. Magner (ed). *Slavic Linguistics and Language Teaching*. Slavica Publishers, Inc, 1976: p. 34–44.

- JAKOBSON, Roman. "Linguistics and Poetics." In: Thomas A. Sebeok (ed.). *Style in Language*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1960: p. 339–377.
- KIPARSKY, Paul. "The Rhythmic Structure of English Verse." *Linguistic Inquiry* 8 (1977): p. 189–247.
- LEHISTE, Ilse, Pavle Ivić. *Word and Sentence Prosody in Serbocroatian*. Cambridge: MIT Press, 1986.
- MILIČIĆ, Vladimir. „Rimarij Milana Rakića“. *Savremenik*, br. 1 (1973): p. 7–25.
- TRUBETZKOY, Nikolai S. *Grundzüge der Phonologie*. Prague: Travaux du Cercle Linguistique de Prague 7, 1939.
- ZEC, Draga. "Footed tones and tonal feet: Rhythmic constituency in a pitch-accent language." *Phonology* 16 (1999): p. 225–264.
- ZEC, Draga. "Rule domains and phonological change." S. Hargus and E. Kaisse (eds.). *Lexical Phonology*. Academic Press, 1993: p. 365–405.
- ZOGVIĆ, Mirka. „Zmajeva rima“. U: Svetozar Petrović (ur.). *Zmajev stih*. Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 1983: str. 51–58.
- ZSIGA, Elizabeth, Draga Zec. "Contextual evidence for the representation of pitch accents in Standard Serbian." *Language and Speech* 56 (2013): p. 69–104.

Извори

- БОЛИЋ, Милутин. *Песме и драме*. СКЗ 197. Београд, 1927.
[BOLIĆ, Milutin. *Pesme i drame*. SKZ 197. Beograd, 1927]
- ДУЧИЋ, Јован. *Песме*. СКЗ 113. Београд, 1908.
[DUČIĆ, Jovan. *Pesme*. SKZ 113. Beograd, 1908]
- ИЛИЋ, Војислав. *Песме Војислава Ј. Илића I*. СКЗ 106. Београд, 1907.
[ILIĆ, Vojislav. *Pesme Vojislava J. Ilića I*. SKZ 106. Beograd, 1907]
- ЈАКШИЋ, Ђура. *Песме Ђуре Јакшића*, књига прва. СКЗ 59. Београд 1900.
[JAKŠIĆ, Đura. *Pesme Đure Jakšića*, knjiga prva. SKZ 59. Beograd, 1900]
- ЈОВАНОВИЋ, Јован Змај. *Ђулићи и Ђулићи увеоци*. СКЗ 218. Београд, 1930.
[JOVANOVIĆ, Jovan Zmaj. *Đulići i Đulići uveoci*. SKZ 218. Beograd, 1930]
- КОСТИЋ, Лаза. *Песме 1*. Матица српска, 1991.
[KOSTIĆ, Laza. *Pesme 1*. Matica srpska, 1991]
- КОСТИЋ, Лаза. *Песме 2*. Матица српска, 1991.
[KOSTIĆ, Laza. *Pesme 2*. Matica srpska, 1991]
- РАДИЧЕВИЋ, Бранко. *Песме Бранка Радичевића*. Књига прва. СКЗ 80. Београд, 1903.
[RADIČEVIĆ, Branko. *Pesme Branka Radičevića*. Knjiga prva. SKZ 80. Beograd, 1903]
- РАКИЋ, Милан. *Сабране песме*. Београд: Верзал прес, 2001.
[RAKIĆ, Milan. *Sabrane pesme*. Beograd: Verzal pres, 2001]

Draga S. Zec
Cornell University
Department of Linguistics

A LINGUISTIC INVESTIGATION OF DISYLLABIC
OR FEMININE RHYMES IN SERBIAN POETRY

S u m m a r y

This paper focuses on the prosodic properties of disyllabic, that is to say, feminine rhymes in Serbian poetry. On the basis of a quantitatively analyzed poetic database, which includes eight poets, four from the Romantic and four from the Post-Romantic period, we have identified word stress as a highly relevant prosodic property. The investigation of its role in creating rhyming pairs resulted in a classification of feminine rhymes into three types: resonant, semi-resonant, and non-resonant. This classification is based on the presence or absence of stress in the domain of rhyme, which begins with the rightmost strong metrical position in a line, followed by a weak final syllable. In resonant rhymes both lines that form a rhyming pair contain stress in their domains, in semi-resonant rhymes only one of the lines contains stress, while in non-resonant rhymes, stress is absent from both. The role of stress is demarcative: it signals the beginning of the domain of rhyme, thereby considerably promoting its effectiveness. The most effective are resonant rhymes, with demarcated domains in both lines, next in effectiveness are semi-resonant rhymes, with demarcation in only one of the lines, while non-resonant rhymes, which lack demarcation, are the least effective. Based on this classification, clear differences can be established not only among individual poets, but also among poetic eras. Moreover, the classification of feminine rhymes into resonant, semi-resonant and non-resonant allows for a detailed insight into their lexical composition, that is, into the prosodic profiles of words that constitute them.

Keywords: sound repetition, rhyme, feminine rhyme, domain of rhyme, word stress, demarcative function of stress.

Драга С. Зеџ
Корнеллски универзитет
Кафедра лингвистике

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ДВУХСЛОЖНЫХ ИЛИ ЖЕНСКИХ РИФМ В СЕРБСКОЙ ПОЭЗИИ

Р е з ю м е

Эта статья посвящена просодическим свойствам двухсложных, то есть женских рифм в сербской поэзии. На основе количественно проанализированной поэтической базы данных, включающей восемь поэтов, четыре из романтического и четыре из постромантических периодов, мы определили, что ударение в слове является высоко значительным просодическим признаком. Исследование роли ударения в создании рифмованных пар позволило классифицировать женские рифмы на три типа: звонкие, полувзвонкие и незвонкие. Эта классификация обоснована на наличии или отсутствии ударения в домене рифмы, которая начинается с последней сильной метрической позиции в строке и включает слабый финальный слог. В звонких рифмах обе строки, образующие рифмованную пару, содержат ударение в своем домене, в полувзвонких рифмах только одна из строк содержит ударение, а в незвонких рифмах ударение отсутствует в обеих строках. Роль ударения является демаркативной: оно сигнализирует о начале домена рифмы, тем самым значительно повышая ее эффективность. Наиболее эффективны звонкие рифмы с демаркированными доменами в обеих строках, следующие по эффективности полувзвонкие рифмы, с демаркацией только в одной из строк, а незвонкие рифмы, в которых демаркация отсутствует в обеих строках, являются наименее эффективными. На основе этой классификации можно установить явные различия не только между отдельными поэтами, но и между поэтическими эпохами. Кроме того, классификация женских рифм на звонкие, полувзвонкие и незвонкие позволяет детально расследовать их лексический состав, то есть просодические профили слов, которыми они выражаются.

Ключевые слова: звуковой повтор, рифма, женская рифма, домен рифмы, ударение, демаркативная роль ударения.

ISSN 0350-185X, – Књ. 77, св. 2 (2021), стр. 157–183

UDK: 811.163.41'367.625.4:81'37

COBISS.SR-ID: 53664265

<https://doi.org/10.2298/JFI2102157J>

Примљено: 4. маја 2021.

Прихваћено: 14. јуна 2021.

Оригинални научни рад

Владан З. Јовановић*

Институт за српски језик САНУ

ПОГЛЕД НА ПАРТИЦИПСКА ОБРАЗОВАЊА НА *-ћи*, *-вши* И *-м(и)* ИЗ УГЛА ЛЕКСИКОГРАФСКОГ ОПИСА САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

У раду се са лексикографског аспекта анализирају партиципска образовања на *-ћи*, *-вши* и *-м(и)*, која се у савременом српском језику употребљавају 1) као континуанти некадашњих партиципа, тј. као глаголски придеви садашњег (*-ћи*, *-м(и)*) и прошлог времена (*-вши*) и 2) као речи које су задржале партиципску семантику, а у категоријалном смислу функционишу као прави придеви. Реч је о категорији која је књижевнојезичком реформом у другој половини 19. века потиснута из српских граматика, али је, упркос томе, остала присутна у делима појединих писаца све до данас. За разлику од савремених граматика, у којима се поменути типови партиципа не издвајају нити описују, у описним речницима савременог српског језика, а нарочито у РСАНУ, одређен број партиципских образовања, укључујући и потврде из дела писаца 20. века (Момчило Настасијевић, Бранислав Нушић, Слободан Јовановић, Николај Велимировић, Јустин Поповић и др.), лексикографски се обрађују и описују. Циљ рада је да се на основу граматичке и семантичке анализе партиципских образовања на *-ћи*, *-вши* и *-м(и)*, која је утемељена на ширем обухвату грађе из дела писаца у којима налазимо партиципе, као и материјала добијеним из описних речника (РМС, РСЈ и РСАНУ), осветле најважнија лексикографска питања везана за обраду ових речи у речницима српског језика описног (дескриптивног) типа, као што су питања која се односе на успостављање одреднице, одређивање књижевнојезичке и стилске употребне вредности партиципа, дефинисање лексичког значења, као и преглед употребљене грађе и извора.

Кључне речи: партиципска образовања, граматика, семантика, лексикографија, речници, савремени српски језик.

---

* vladan.jovanovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-9/2021-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

1. Увод (ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ПАРТИЦИПУ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ). Гледано према граматикама и другим лингвистичким приручницима, термин *партицип* (обично у мн. *партиципи*) у савременој српској лингвистичкој терминологији употребљава се најчешће у трима значењима.

Као прво значење може се издвојити оно које партиципе, на опште-лингвистичком плану, одређује као речи у атрибутској функцији (у индоевропским језицима) које се додају именицама у реченици да би се њима означило да се каква радња приписује именици као особина у одређеном времену (в. Белић 1998: 274). А. Белић наводи пример „жена плачјшти идеть“ у значењу ‘жена у плачу иде’, где партицип презента *плачјшти* „значи да се пратилачки, за време вршења главног глагола реченице, врши и друга радња која је собом ближе одређује, а не да се друга радња врши са њом напореда“ (Исто: 275). Као што је познато, старим партиципима у савременом српском језику одговарају друга граматичка и лексичка средства, док је непосредни облички рефлекс – српски герунд – само један од партиципских обличких континуаната. Герунд је настао онда када се прекинула веза партиципа са именицом, тј. субјектом и облик партиципа постао само одредба предиката (Исто: 275). Када се каже да „наш [савремени] језик нема партиципа“ (ENC.SR. I.), у виду се има, пре свега, семантички однос партиципа према именици (и глаголу) какав је постојао у старијим слојевима српског књижевног језика. Док је раније глаголски придев, партицип казивао особину појма која се садржи у радњи глаголској само за извесно време, тј. за време вршења радње у предикату, односно у глаголу на који се партицип односи, он је у савременом језику постао категоријом која неретко постаје правим придевом (уп. Стевановић 1949–1950: 60). Међутим, у речничкој грађи савременог српског језика налазимо примере партиципских образовања које се везују за именицу уносећи у њен садржај значење радње која јој се приписује као особина у одређеном (прошлом или садашњем) времену. У *Нормативној граматици српског језика* (Пипер, Клајн 2014: 234) употребљен је термин *партицип* за придеве на *-ћи* настале по моделу партиципа (јер неки и јесу конвертовани партиципи, али код неких се огледају други деривациони процеси) у савременом српском језику који „имају значење партиципа презента“: *важећи, владајући, водећи, задивљујући, засиращујући, леишећи, нерђајући, љућујући, текући* итд. У поменутој граматици је истакнуто да се ради о придевима са партиципском семантиком, а не о правим партиципима,¹ „јер означавају сталну

¹ Подстицај настајању творбеног типа придева на *-ћи* могли су пружити сачувани рефлекси некадашњих партиципа на *-ћи* као што су: *будући, председавајући* и сл., а њиховој продуктивности погодувао је утицај страних језика који у својој структури имају развијен партиципски систем (уп. нпр. срп. *обећавајући* према енгл. *promising* (в. Пипер, Клајн 2014: 234)).

особину, а не могу заменити односну реченицу“. Домаћи еквивалент термина *йарѣициѣи*, који је латинског порекла, гласи глаголски придеви².

Друго значење термина *йарѣициѣи* појмовно је уже од претходног и своди се на употребу термина везану искључиво за српску традиционалну граматику. Наиме, термином *йарѣициѣи* у литератури се понекад изједначавају они глаголски придеви који су, као систем, потиснути из српског књижевног језика Вуковом књижевнојезичком реформом у другој половини 19. века. Имајући у виду ову чињеницу, РСЈ је под значењем 1б) дао дефиницију којом се искључује примена термина *йарѣициѣи* на савремене глаголске придеве (радни и трпни), па се тамо партиципи дефинишу као „погрешан назив за радни или трпни глаголски придев у српском језику“ (РСЈ).

Као треће значење термина *йарѣициѣи* у српској лингвистичкој терминологији може се издвојити њихово одређење не само као глаголских придева већ и глаголских прилога. Полазећи од шире литературе и употребљене грађе, РСАНУ у оквиру значења под бројем 2, *йарѣициѣи* одређује као „назив за глаголске придеве (радни или трпни) или за глаголске прилоге (прилог времена садашњег или прилог времена прошлог) у српском језику“. У енциклопедији *Свезнање* под партиципима се, осим глаголских придева, означавају и глаголски прилози: „у лат. и ром. језицима радни глаг. облик с придевским особинама (родом и променом по падежима); у нашем језику се задржао непроменљив, као прилог (идући путем задрема; дошавши кући, одмах заспа); погрешно је мењати га, као нпр.: зраци залазећег сунца = зраци сунца на заласку“ (СВЕЗН.). Нормативно упутство дато на крају дефиниције сугерише тежњу ка апсолутном складу са важећом граматиком, која званично „не познаје“ партиципски систем (радне придеве са партиципском службом) у српском језику, иако се примери попут овог који је наведен данас уобичајено употребљавају у српском језику. У РСАНУ, на пример, нема одреднице *залазећи*, али има одреднице *излазећи*: „који излази, рађа се (о небеским телима)“, са примером у којем је партиципска форма такође дата у генитиву: Славно [је] провести празник лутака, сав у барјацима излазећег сунца (Батуш., РСАНУ). Одређење глаголских прилога као партиципа односно њихово довођење у тесну везу са њима, као што је истакнуто у поменутој енциклопедији, истиче се и у граматици Ж. Станојчића (2010:

² Уп. нпр. „глаголска реч у придевској функцији, глаголски придев“ (ЕНС. СН. Ј.), у *Граматичком и лингвистичком појмовнику* М. Радовић-Тешић 2011 одредница *партиципи* упућује на одредницу *глаголски придеви*, односно, даље, на глаголски придев радни и глаголски придев трпни, у *Граматици руског језика* Р. Маројевића (1989: 217–225) партиципи се такође означавају термином глаголски придеви (рус. причастия).

381),³ а у граматички П. Мразовића (2009) термин *йарѣициѣи* користи се једнако за именовање глаголских придева и глаголских прилога.

Држећи се устаљене терминологије у погледу одређења партиципа у српском појмовно-граматичком систему, што је потврђено не само у широј домаћој литератури него и у најновијим граматичким приручницима, као што је поменута *Нормативна граматика српског језика*, у раду ћемо термин *йарѣициѣи* користити управо у значењу глаголских придева са очуваним партиципским значењем – лексичким (приписивање именичком појму значење радње која се истовремено перципира и као тренутна, актуелна особина) и граматичким (поседовање категорија именских речи и глагола, укључујући и категорију повратности / неповратности). Синтагма *йарѣициѣиска образовања* у раду је коришћена као неутрални термин како за речи које се могу означити партиципима у лексичко-граматичком смислу, тако и за речи које су задржале партиципску семантику, а у категоријалном смислу функционишу као прави придеви. Потврду за одређење партиципа као *глаголских йридева* (а не и *глаголских йрилога*) пружа и Речник словенске лингвистичке терминологије (ССЛТП), који је рађен у оквиру Терминолошке комисије МКС за потребе уједначавања и стандардизације лингвистичке терминологије словенских језика. У том речнику, српском (српскохрватском) термину *йарѣициѣи* одговара руски термин *причастие*, а истим појмом су означени глаголски придеви (уп. рус. *причастие прошедшего времени действительного залога* и *причастие прошедшего времени страдательного залога*). Насупрот глаголским придевима, глаголским прилозима у руском одговара термин *деепричастие*, а поред термина домаћег (словенског) порекла, глаголски прилози се означавају и термином латинског порекла – герунди или герундији.

2. ПОГЛЕД У ЛИТЕРАТУРУ. У домаћој литератури партиципима је највише пажње посвећено истраживањима из угла историје језика, што је разумљиво имајући у виду чињеницу да се према домаћој граматичкој традицији партиципима у српском језику означавају историјске категорије глаголских придева садашњег и прошлог. У средишту тих истраживања налази се значење и развој партиципа у старословенском и српкословенском језику (в. нпр. Белић 1998: 274–281; Грковић-Мелџор 1997; Јовановић, Вукелић 2018; Курешевић 2018; Пешикан 1959, 1970), те партиципски систем код српских писаца у предстандардној епоси (в. нпр. Бјелаковић 2008; Суботић 1981, 1984, 1998).

³ У поменутој граматички истиче се да придеви попут *текући*, *висећи*, *летећи*, *идући*, *следећи* и сл. долазе од глаголског прилога садашњег (в. Станолчић–Поповић 2008: 174), што је и становиште претходно изнето у раду М. Стевановића (1949–1950).

Насупрот историјскојезичким истраживањима, радова о партиципима и њиховим лексичко-семантичким континуантима у савременом српском језику посвећено је, очекивано, мање пажње. Пишући о лексици и нормативном односу према њој, М. Пешикан (1970) међу првима је истакао и објаснио појаву обнављања партиципских образовања у савременом српском језику. Нагласивши чињеницу да су српски народни говори коренито редуковали партиципски систем наслеђен из словенског пражезика, а да је Вуковом реформом књижевног језика и радикалним раскидом са славеносрпском књижевнојезичком епохом овај систем одбачен из језика, М. Пешикан је скренуо пажњу на то да српски језик у поређењу са утицајнијим европским језицима, који чувају развијен партиципски систем, показује „извесну непотпуност, ‘дефицитарност’, што у практичном раду нарочито осећају преводиоци. Отуда, а и у тежњи сажетијем изражавању, долази до извесног попуњавања те празнине у нашим изражајним системима“ (85). Реч је о појачаној продуктивности глаголског придева трпног у атрибутској функцији, којим се надомешћује атрибутска функција активног партиципа перфекта, затим продуктивност придева на *-ћи* којима се надомешћује атрибутска функција партиципа презента актива, појачана употреба трпних придева и ширење његовог поља значења и на садашњост, као и развој категорије придева квалификативно-глаголског значења на *-ив/-љив*, којима се надокнађује повлачење варијанте на *-м* (Пешикан 1970: 85–86). На материјалу савременог српског језика партиципима су посвећена и два рада В. Јовановића. У раду Јовановић 2017а анализирани су партиципи презента и претерита актива на *-ћи* и *-вши* на материјалу савремених текстова српског православног богословља. У раду је представљена граматичка, семантичка и комуникативна страна партиципа презента и претерита актива у српском језику, те истакнут континуитет употребе партиципа на *-ћи* и *-вши* у текстовима српског православног богословља, упркос званичној књижевнојезичкој регулативи која ове облике не уврштава у савремени граматички систем српског језика. У раду Јовановић 2017б анализиран је однос партиципских форми на *-ћи* и *-вши* према сличним формама придева са квалификативно-глаголским значењем који се претежно везују за одређене лексичке спојеве и припадају терминолошком слоју језика, као што су: *брзорасићућа економија*, *искачући њрозор*, *госићујући њрофесор*, *охрабрујућа весић*, *разарајући њроцеси*, *њекући рачун*, *скривајућа мења* и сл. Реч је о константном продирању у језик конструкција овога типа, што се може објаснити тежњом за краћим, кондензованим изразом који по природи одговара типовима струковних назива који траже тачност, јасност и краткоћу израза. У раду је, такође, истакнуто да у многим савременим терминолошким системима постоји реална потреба за оваквим облицима јер се тиме избегавају термини сложене структуре. „Ширењу

ових облика погодује утицај страних језичких структура које садрже партиципске облике (нпр. енглески, руски) на српски језик путем површинског превођења“ (Јовановић 2017б: 72).

Када је о лексикографији реч, о обради партиципа поменутих образовања у савременом српском језику до сада није писано. Отуда овај рад за предмет истраживања има партиципска образовања на *-ћи*, *-вши* и *-м(и)*, која се у савременом српском језику употребљавају 1) као континуанти некадашњих партиципа, тј. као глаголски придеви садашњег (*-ћи*, *-м(и)*) и прошлог времена (*-вши*) и 2) као речи које су задржале партиципску семантику, а у категоријалном смислу функционишу као прави придеви. За разлику од савремених граматика, у којима се поменути типови партиципа не издвајају нити описују, у описним речницима савременог српског језика, а нарочито у РСАНУ, одређен број партиципских образовања, укључујући и потврде из дела писаца 20. века (Момчило Настасијевић, Бранислав Нушић, Слободан Јовановић, Николај Велимировић, Јустин Поповић и др.), лексикографски се обрађују и описују. У раду се настоји испитати следеће: 1) Да ли речник савременог језика општега типа, какав је РСАНУ, треба да уноси партиципска образовања обеју партиципских категорија (категорије партиципских континуаната у лексичко-семантичком смислу и категорије партиципских континуаната у лексичко-граматичком смислу)?, 2) Да ли би партиципска образовања, са мање или више очуваним партиципским значењем и функцијом, требало обрађивати и презентовати у неком будућем речнику савременог српског језика описног (дескриптивног) типа? и 3) Који квалификатив треба дати уз партиципе у описном речнику савременог српског језика?

3. Грађа, МЕТОД и ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. Грађа за ово истраживање прикупљена је из описних речника савременог српског (српскохрватског) језика (РМС, РСАНУ, РСЈ), а допуњена је примерима из других писаних извора која чине дела писаца 20. и 21. века. У описним речницима највише материјала за анализу партиципских образовања савременог српског језика пружио је РСАНУ, из којег је прикупљен материјал из већег броја извора, углавном писаца с краја 19. и прве половине 20. века (Н. Велимировић, Ј. Грујић, Ј. Живановић, Ј. Ј. Змај, С. Јовановић, Ј. Продановић, С. Сремац, М. Цар, С. Мијатовић, М. Милићевић, М. Ненадовић и др.).

Метод рада подразумевао је граматичку и семантичку, односно лексикографску анализу примера партиципа датих у контексту. У граматичкој анализи користили смо структурални метод према којем се партиципи у односу на граничне врсте речи (придеви) одређују на основу категоријалног и лексичког значења, с једне стране, и синтаксичке функције, с друге стране. У семантичкој односно лексикографској анали-

зи партиципа коришћен је метод анализе дубинске структуре речи, према којој су партиципске форме описиване одговарајућим семантичким парафразама у виду лексичких еквивалената или пак сложенијих (описних) конструкција.

Истраживање у раду има два циља. Први је да се партиципска образовања на *-ћи*, *-вши* и *-м(и)* граматички и семантички опишу, посебно у њиховом односу према лексички сродним појавама као што су речи са истом (партиципском) формом које, према граматичкој функцији, одговарају правим придевима (нпр. *усойши*, *госпојујући*, *лежећи* итд.). Други циљ усмерен је ка лексикографској анализи партиципских образовања на *-ћи*, *-вши* и *-м(и)* у речницима описног (дескриптивног) типа који се тичу присуства посматране лексике у речнику, вредновања њихове књижевнојезичке и стилске вредности, дефинисања значења, те употребе грађе и извора, како би се добијени резултати применили за унапређење лексикографске праксе при изради дескриптивних речника општега типа. Закључци добијени на основу лексикографске анализе пружиће одговоре на питања која се потенцијално намећу лексикографима при обради партиципа.

4. ПАРТИЦИПСКА ОБРАЗОВАЊА НА *-ћи*, *-вши* И *-м(и)* У РЕЧНИЦИМА ОПИСНОГ (ДЕСКРИПТИВНОГ) ТИПА. – Прегледајући примере партиципских образовања на *-ћи*, *-вши* и *-м(и)*, као и њихову обраду у постојећим речницима савременог српског језика описног (дескриптивног) типа, приметили смо да се међу нашим најпознатијим речницима, као што су РСАНУ, РМС и РСЈ, партиципи у већој мери обрађују само у РСАНУ, док су у другим двама речницима заступљени у занемарљивом броју примера. У раду Јовановић 2019 анализирани су партиципи из Његошевих дела која се налазе међу изворима за Речник САНУ, при чему је пажња скренута на партиципе из тих дела који нису забележени у Речнику: *бијући*, *бјежући*, *вијући се*, *високогрмећи*, *високолейтећи*, *войијући*, *горећи*, *дишајући*, *заходећи*, *излазећи*, *касајући се*, *лијући*, *износећи*, *носећи*, *оживљавајући*, *ојусшошајући*, *блеснувши*, *клонивши се*, *вообразим*, *високојочитијајем* итд. Ослањајући се делом на резултате тога рада, овде ћемо показати како се партиципи посведочени примерима из разних извора на материјалу који припадају савременој епоси српског језика дефинишу и обрађују у речнику, узимајући у обзир целину речничког чланка, методологију и концепцију његове израде.

Описни (дескриптивни) речници припадају врсти речника у којима се речи и њихова значења описују средствима домаћег језика, без обзира на то да ли је реч о синхроној или дијахроној перспективи језичког описа. У радовима и књигама посвећеним речничкој типологији (уп. нпр. Дубинчинский 2009: 64–71; Шимчук 2003: 13–20) истиче се да описни речници

заузимају највише место у националној лексикографији, што се огледа не само у примени строгих лингвистичких критеријума већ и по томе што се израда најзначајнијих речника описног (дескриптивног) типа поверава водећим научним установама, а уобичајено је да њихове уређивачке одборе и ауторске колективе чине добро обучени и искусни лексикографи. У нашој савременој лексикографији Речнику САНУ припада то место. Његов општи или, како то неки истичу, „тезаурусни“ карактер савременог српског (српскохрватског) језика захтева исцрпност не само у захвату језичке грађе већ и у погледу ширине хронолошког и вертикалног речничког рама. Када је реч о хронолошкој вертикали, у Речнику се обрађује и материјал писаца предвуковске епохе, почев од Доситеја, па се тако овај речник не може заобићи у истраживањима славеносрпске епохе. Партиципски систем, који је пренет из ћирилометодијевске писмености у српски средњовековни књижевни језик, а исто тако у руски (у којем се задржао до данас), славеносрпска писменост и она у Вуково време активно је одржавала. У Речнику САНУ поменуте партиципске форме описују се према норми и мерилима савремене граматике српског језика, а то значи да се поред граматичких, етимолошких, правописних, фонетских и акценатских информација, истичу оне у погледу употребне и стилске вредности партиципа, полазећи од чињенице да их ниједна граматика после Вука не бележи нити описује. На то упућују и квалификатори који се уз њих дају: *сткњ.*, *заст.*, *арх.*, *песн.* и *сл.*

ПАРТИЦИПИ КАО ОДРЕДНИЧКЕ РЕЧИ (ОДРЕДНИЦЕ)

Реч која се издваја и истиче масним слогом у речнику, у форми наслова речничког чланка (одредница), партиципска образовања представља у номинативној форми са наставцима за облике мушког, женског и средњег рода, без обзира на то о којој се врсти партиципа ради, уп. у Речнику САНУ: *износећи*, -а, -е; *идаши*, -а, -е; *блеснувши*, -а, -е, *движим*, -а, -о итд. Када је реч о радним партиципима прошлог и садашњег времена, неки од њих имају повратну форму са рефлексивном морфемом *се*, па у тим случајевима одредничка реч укључује и рефлексивну морфему *се* – на пример, у Речнику САНУ тако је успостављена одредница *клубећи се*, -а *се*, -е *се* у 9. књизи. Када је реч о партиципу трпном садашњег времена, одредница се успоставља према номинативној форми на -м (в. следеће одреднице у РСАНУ: *браним*, -а, -о, *видим*, -а, -о, *движим*, -а, -о, *љубим*, -а, -о, *невидим*, -а, -о, *невредим*, -а, -о, *неразрушим*, -а, -о, *нейодвижим*, -а, -о, *нейоколебим*, -а, -о, *нейосијим*, -а, -о, *неразрушим*, -а, -о итд.) односно форми на -ми, тј. са наставком за одређени придевски вид (в. *богохраними*, -а, -о, *зовоми*, -а, -о, *мними*, -а, -о итд.).

ИЗВОРИ

На основу издвојених примера партиципа забележених у Речнику САНУ, приметили смо да је њихова употреба потврђена претежно изворима које чине дела писаца 19. века (Вука Стефановића Караџића, Љубомира Балтића (прев.), Јакова Живановића, Петра II Петровића Његоша, Богобоја Атанацковића, Јанка Ђоновића, Матије Ненадовића, Јакова Игњатовића, Јована Илића, Јована Јовановића Змаја и др.), с тим што су у немалом броју случајева забележени и примери из дела књижевних стваралаца 20. века (Момчила Настасијевића, Гојка Никетића и др.). Примери преузети из ових дела показују да партиципска образовања нису сасвим ишчезла из српског језика после књижевнојезичке реформе Вука Стефановића Караџића, већ да су у одређеним семантичким реализацијама и функционалностилској употреби наставили да живе у српском језику до данас.⁴

ЛЕКСИКОГРАФСКА ДЕФИНИЦИЈА ПАРТИЦИПА

Лексикографска дефиниција партиципа по правилу подразумева опис њиховог лексичког значења, при чему је први корак који лексикограф предузима у том послу одређивање њиховог граматичког значења (уп. Драгићевић 2007: 57). Када је реч о партиципским формама са очуваним партиципским функцијама и значењем, дефинисање граматичког значења лексикограф обавља путем речи (најчешће глагола) у основи, допуњујући дефиницију, према потреби, одговарајућим синонимима.

ПАРТИЦИПСКА ОБРАЗОВАЊА НА *-ћи*

Партиципима на *-ћи* се у савременом српском језику означава радња (процес) или стање, који се као (привремена, актуелна) особина, својство и сл. приписују именичком појму, који врши одређену радњу у садашњем времену. Партиципи на *-ћи* постају од повратних и неповратних глагола, при чему први могу задржати морфему *се* у својој морфемској структури. Осим карактеристичне семантике и форме у сва три рода, партиципи на *-ћи* се најјасније уочавају у форми са рефлексивном морфемом *се*, које, уз промену по падешким облицима, нема ниједна друга категорија речи, нпр.: Напуниће се срце моје слатком љубављу према Господу своме, и сажалењем и добром вољом према *мучећим се* душама у свету и у аду (Велимировић 2003а: 77); Подвижник не може изустити да је прави

⁴ Догађало се и самом Вуку „да под утицајем језика којим су се још служили људи из онда учених кругова нашега друштва употреби овај облик онако како се он зацело у народу не би употребио“, нпр. партицип *приближујући се*, *-а се*, *-е се* у преписци: „Да ново љето и остале приближује се празнике у здрављу проведете“ (Стевановић 1949–1950: 59).

слуга Божији до тренутка када ће моћи да разуме речи апостола Павла *односеће се* на то исто (ПЕРОВИЋ 2011: 82); Већа част *учећа се* на Великој школи ... није из Београда, те о многим стварима и догађајима није имала прилике да чује или види (Поп. Ср., РСАНУ, под питач).

Прегледајући дефиниције партиципских образовања на *-ћи* у описним речницима српског језика, приметили смо да се у начелу могу издвојити два начина дефинисања њиховог лексичког значења:

1) односном реченицом са заменицом „који“ и одговарајућим обликом глагола (у облику презента):

вѣрујући ијек. *вјѣрујући*, *-ā*, *-ē* „који верује (најчешће у религиозном смислу)“. – Има једна битна разлика између ова два стално верујућа човека (Велим., РСАНУ);

исходѣћи, *-ā*, *-ē* нераспр. „који пролази, који се завршава“. – Ето вам шиљем писма ... да видите ... што ће вам се свијем догодити, ако ... чисти и становити одговор до гредуште сриједи, то јест до 29-ог числа овога исходећег маја не дате (Њег., РСАНУ);

клубѣћи се, *-ā се*, *-ē се* (исп. рус. клубиться) неодом. „који се клуби, клупча, колута“. – До небесах мирас претилине / Излазила с клубећим се ди-мом (Њег., РСАНУ);

љубѣћи, *-ā*, *-ē* „који љуби, који воли“. – Пријатељу ... реците ми може ли вапај једног доброг и љубећег срца да доспе до ... плаве Сесил ...? (Ћос. Б., РСАНУ) итд.;

надолазѣћи, *-ā*, *-ē* „који долази, наступа, наступајући“. – [Треба] да се одржи потребна веза између минулих времена и надолазећих нараштаја (Цар, РСАНУ) итд.

йокровийѣљсѣвујући, *-ā*, *-ē* заст. „који покровитељствује, заштићује, штити, брани помаже некога или нешто (у случају опасности, кризе и сл.)“. — Кад су господствујући и покровитељствујући Дворови ... Устав забранили, укинута су и наименованија Уставом опредељена (Жив. Јак., РСАНУ) итд.

2) у случајевима у којима се употреба партиципа лексикализовала у смеру попридевљавања, партиципска форма се описује помоћу придева, одвојено тачком и запетом од дела дефиниције у којој је описана партиципска употреба:

мислѣћи, *-ā*, *-ē* заст. 1. а. „који мисли, размишља, способан да мисли, расуђује; паметан, разуман“. – Ја обраћам пажњу мислећих људи на те ствари (Мил. М. Ђ., РСАНУ). За мислећег официра остаће ватрена дисциплина вазда врло значајан ... предмет (Ратн., РСАНУ) итд.

Именичка служба партиципа на *-ћи* назначује се испред дефиниције у загради „(понекад у именичкој служби) који верује (најчешће у рели-

гиозном смислу)“: Свештеник ... ваља да увек мотри у каквом се стању находе верујући (ППБ, 19, РСАНУ), при чему у српском језику именичку службу могу остварити и облици са рефлексивном морфемом *се*: Култ, коме одсуствује разум и срце *молећих се*, хладна је молитва (Велимировић 2013: 165).

Упоређујући грађу из РСАНУ са примерима прикупљеним из других, савремених извора, које смо за ово истраживање ексцерпирани, приметили смо да у оба корпуса преовлађују примери партиципа на *-ћи* у неповратној форми, али с том разликом што се у РСАНУ налази занемарљиво мало примера париципа са рефлексивном морфемом *се*. Ова чињеница упућује на претпоставку да су лексикографи, држећи се строго званичне норме и граматике, настојали да примере партиципа са рефлексивном морфемом *се* изоставе из речника.

У неким примерима из наше грађе уочава се у семантици партиципа и компонента ‘својство које се везује за актуелни тренутак’, дакле не искључиво као трајна особина, коју већина савремених партиципа има: Бесмртни Боже мој, погледај милостиво на једну *догоревајућу* свећу (Велимировић 2003: 46); Бог се јавља лично Захарији, али пред многим сведоцима показујући тако да је реч о *долазећој* стварности која покреће и сабира многе (Стојановић 2008: 136); Свет умире свакога тренутка и рађа се свакога тренутка. Плач *рађајућих* створења меша се с’ плачем *умирућих* и гуши се под лепим покривалом природе (Велимировић 2013: 8). У последњем примеру примећујемо да је партиципска форма *рађајући* морфолошки образована према глаголу *рађајти* у неповратној форми, дакле без рефлексивне морфеме *се*, иако је у садржају партиципа присутно граматичко значење повратности. Изостанак морфеме *се* указује на процес адјективизације партиципа, где се губљењем рефлексивне морфеме *се* прекида граматичка веза са глаголом, тј. партицип задржава само партиципску (морфемску) форму, а прелази у праве придеве.

Осим партиципских образовања на *-ћи* која подразумевају и мање-више очувано лексичко-граматичко значење партиципа, у српском језику постоји немали број придева са суфиксом *-ћи*, чија се значења веома често могу описати и одговарајућим синонимима придева:

дејствијујући „који учествује у радњи, активан“. – Оне [народне масе] се ту [у „Борису Годунову“] јављају као личност жива, историски дејствујућа, као реална подлога историских сукоба (Глиг., РСАНУ);

жуборѣћи „који жубори, испуњен жубором, жуборав“. – Осетим несношљиву празнину што нестане оне жубореће тишме (Шапч., РСАНУ); *молѣћи* „пун молбе, молећив“. – Из таквих мисли трже га један човек у издрпаном, масном оделу, са тужним лицем и чисто молећим погледом (Доман., РСАНУ) итд.

Поменућемо и придеве сложене творбене структуре: *злòмислѣћѣ* „који смишља, припрема зло, који изражава такве мисли, зломислен“. Црна душо бестидне Европе / Зломислећа, нигда племенита (Пијем. 1911, РСАНУ); *добромѣслѣћѣ* „који тежи добру, добронамеран, добро-мислен“. – Сви су добромислећи и племенити људи ... изгубили у њему великог пријатеља (Андрић, РСАНУ) итд.

Поред партиципских образовања на *-ћи* којима се означава трајање радње (процеса) или стања, које се као особина, својство и сл. приписују именичком појму, у савременом српском језику постоје форме блиске поменутим образовањима, које су по граматичкој служби изједначене са правим придевима. Такве се речи, тј. форме са квалификативно-глаголским значењем, најчешће срећу у терминологијама и устаљеним лексичким спојевима (*госѣјућѣ професор*, *лежећѣ болесник*, *лећѣћа бомба*, *ојомињућа изјава*, *развијајућа настиава*, *тѣкућѣ рачун* итд.) (в. Јовановић 2017б: 71). Поменуте форме постале су прави придеви јер се не могу наћи у другим синтаксичким позицијама осим у споју придев у атрибутој функцији + именица, а не могу се наћи у форми са рефлексивном морфемом *се*, као што је било речи о претходно описаним партиципским образовањима на *-ћи*.

ПАРТИЦИПСКА ОБРАЗОВАЊА НА *-вши*

Партиципима на *-вши* означава се радња или стање који се приписују лицу или предмету у времену које се догодило пре радње означене предикатом главне реченице. Партиципи на *-вши* у погледу форме најочитији су у примерима са рефлексивном морфемом *се*, нпр.: Ми ћемо сад овде да представимо ... казивање не само очевица него и писмоводитеља при свему *догодившем се* (Бат., РСАНУ, под писмоводитељ); Светосавље је још један од светодуховских плодова светога Предања *јројавившег се* унутар српског хришћанског народа Божјег (Перовић 2011: 44).

Партицип прошлог времена на *-вши* који илуструјемо примерима од неповратних глагола налази се у функцији атрибута, при чему именица коју одређује долази одмах иза партиципа: Тело Господа Христа је животнорно због сједињења са живим и с неба *дошавшим* Логосом (*καθ' ἐνῶσιν, τὴν πρὸς τὸν ζώντᾱ τε καὶ οὐρανόνθεν Λόγον*) (Поповић 2004: 210); Он је примио на Себе сву *сагрешившу* природу, да би све исцелио (Поповић 2004: 25).

У описним реченицама српског језика уочавамо два модела по којима се партиципи на *-(в)ши* најчешће дефинишу:

1) односном реченицом са заменицом „који“ и глаголом (у облику перфекта), односно давањем синонима у облику радног глаголског при-

дева (или упућивањем на њега) или пак навођењем синонимског придева:

бѣвшѣи, *-ā*, *-ē* „који припада прошлости, ранији, пређашњи, негдашњи“ (РСАНУ);

заѡсѣѣвшѣи, *-ā*, *-ē* „који је остао позади, који је заостао; који је преостао“. – Суд [се] очисти и истресе од оне заоставше фурде (Миј. С., РСАНУ); Оне [пчеле] често [се] окупе у гомилице на цаку и не улазе; такве заоставше пчеле треба стрести у кошницу (Мрш., РСАНУ);

изнѣмокишѣи, *-ā*, *-ō* (рсл. изнемогшии) заст. *в. изнемогао*. – Клону слаби пред силнијем, / Изнемокса мишца Срба / У Косову царство даде (Њег., РСАНУ);

минѣвшѣи, *-ā*, *-ē* „који је минуо, прошао, прошли“: ~ доба, ~ период (РСАНУ); *неуѣсѣвшѣи*, *-ā*, *-ē* „в. неуспео“. – Неуспевша противност Портин сазивању Скупштине изменила се беше на шиљање комесара, кои ће своим присуством одклонити све, што би се несходно жељама Портиним намерило (Груј. Ј., РСАНУ);

йѡдшиѣи, *-ā*, *-ē* (рус. падший) заст. и песн. 1. „који падне, погине у борби⁵, пали, погинули“. – Сад пропојте, Високи Дечани / и лијепа лавро Студенице, / свети спомен из вјечне читуле / за слободу падшим јунацима (Њег., РСАНУ).

2) помоћу придева, тј. глаголског придева радног или трпног односно упућивањем на одреднице у тим облицима дефинишу се партиципска образовања која имају сложену морфемску структуру, дакле она која су постала од глаголских синтагми:

благойѡчинѣвшѣи, *-ā*, *-ē* „в. блаженопочивши“. – Не знам писати ... али ме је благодочинувши у Господу игуман Танасије ... научио црквену књигу и литургију чатати (Шим., РСАНУ);

блаженойѡчѣвшѣи, *-ā*, *-ē* „умрли, покојни (обично кад је реч о знаменитим личностима)“. – Сви су одговорили да хоће Карађорђева сина Александра „из ... свете благодарности према бесмртни заслуга блаженопочившег Његова родитеља“ итд. (Прод., РСАНУ);

новодѡиѣвшѣи, *-ā*, *-ē* заст. „в. новодошли“. – Уз поклоне и свирку и поздрав папагаја ушли су ... први посетиоци у новодошавшу панораму (Срем., РСАНУ); Приликом смене стара се [командир], да новодошавшем командиру преда исправно ... дужност (Јок., РСАНУ) итд.;

йрѡиѣвшѣи, *-ā*, *-ē* „в. прошли“: ~ рат (РСЈ).

Партицип прошлог времена на *-вши* може се јавити у именичкој служби, у конкретном примеру у функцији именовања Господа – Присуство *Сишавшег* с неба лечи оне, који исповедише живот, и умртвује оне,

⁵ Овде је, изгледа, начињен лексикографски пропуст. У описном делу дефиниције требало је да буде употребљен перфекат, а не презент.

који исповедише смрт! (Велимировић 2003а: 95), као и у другим примерима, неретко и у облику множине: Велика је бројка Седамсто Тисућа / За Твог Сина, Дјево, живот *йоложивших* (Велимировић 2003б: 136).

Поред партиципских форми на *-вши*, у савременом српском језику користе се малобројни примери на *-ши* рускословенског (црквенословенског) порекла с придевским или именичким значењем, као што су *одшедши*, *усойши* и сл.:

Зар тако мало љубиш пријатеље своје, да се бојиш поћи за њима, за многим *одшедшим*? (Велимировић 2003а: 45).

На Велики Петак, Исус је душом сишао у Ад, у Шеол, да јави себе и своје Јеванђеље *усойшим* (Велимировић 2003в: 10).

Неко виде човека *усойшег* у великој рајској слави, и упита га, чиме се он удостоји те славе (Велимировић 2008: 712).

Партиципи на *-вши* у савременом српском језику семантички су замењиви еквивалентним речима у облику глаголског придева радног, понекад и уз прекомпоновање реченице, уп: „... поћи за њима, за многим одшедшим [који су отишли]“; „Неко виде човека усопшег [који се упокојио]“ итд.).

ПАРТИЦИПСКА ОБРАЗОВАЊА НА *-м(и)*

Глаголски придеви трпни садашњег времена на *-м(и)* употребљавају се данас знатно ређе од активних партиципа садашњег (*-ћи*) и прошлог времена (*-вши*). При томе, њихове уобичајене синтаксичке функције су: 1) атрибуцка: Ако би мајка ... [казала детету] да ништа људи не могу на земљи учинити тајно што небеса неће објавити – тиме би мајка дала чеду своме незаборавиму поуку, неоцењиво корисну за цели живот детињи (Велимировић 2003г: 86); Када га ангел упита за узрок његове жалости, Аделтије одговори, да му је жао, што не виде љубимога му учитеља Јована Златоуста (Велимировић 2008: 836) и 2) именског предикатива: Свети Апостоли ... непобитно посведочавају да се спасение састоји у исповедању Тројичног Божанства. У тој тросунчаној Истини је сва дубина, и висина, и ширина, и дужина новозаветне Цркве. Ван ње – Црква је немогућа и немислима (Поповић 2004).

Недостатак пасивног партиципа презента, који је књижевнојезичком реформом у другој половини 19. века потиснут из употребе, надокнађен је придевима на *-ан*, (нпр. код придева *безвидан* „који се не може (очима) видети (о Богу)“ – Бог [је] невидљиви и безвидни, беспочетни и несоздани, проузроковач свега што постоји (Велимировић 2008: 271)), те придевима на *-ив/-љив/-њив*, који такође надокнађују ишчеђавање одговарајуће

варијанте на *-м* (уп. примере у творбеном моделу са префиксом не-: *не-йремосћив*, *нейпреводив*, *несагорив*, *неискорењив*, *неуловљив* и сл.).

Примери партиципских образовања на *-м(и)* у посматраним речницима савременог српског језика дефинишу се навођењем одговарајућих лексичко-граматичких односно лексичко-семантичких еквивалената, који се могу сврстати у четири типа дефиниције:

1) дефиниција помоћу придева на *-ив* (*-љив/-њив*) и других придева: *видим*, *-а*, *-о* цсл. „в. видљив (1а) [који се може видети]“ – Ти, божество превисоко, / које живиш у простору, / ... у зракама сјајна сунца, / и у сваку малу стварцу, / нам видиму и невидиму, / ти свачему живот дајеш (Њег., РСАНУ); Оне се само толико разликује од анђела хранитеља ... што је видим (Ат. Б., РСАНУ); Мир вапију сви видими и невидими (Ђон. Ј., РСАНУ);

казним, *-а*, *-о* заст. „в. кажњив [који подлеже казни, који повлачи казну, који се кажњава]“ – Кривоклетство је у опште казнимо дело, а да ли је оптужени ово казнимо дело учинио или не ... подлежи судској оцени (Суб. Д., РСАНУ);

невидим, *-а*, *-о* (исп. рус. невидимый) сткњ. „в. невидљив (1) [који се не може видети, који се не види у датом тренутку, у датим условима]“ – Ти, који си премудрошћу ... / созда св’јетах милионе / и све једног с другим свеза / твојим ланцем невидимим (Њег., РСАНУ); Сад је опет она невидима слика ... Марку пред очи изашла (Змај, РСАНУ) итд.;

ненакнадим, *-а*, *-о* „в. ненадокнадив [који се не може на(до)кнадити, надоместити, ненакнадив]“ – Закључавајући ... по предпостављеној истини ... наше занатлије [ће] ненакнадиму штету трпити ... и правителству србском велике препоне положити (Ђорђ. Т., РСАНУ) итд.;

ненарушим, *-а*, *-о* заст. „в. ненарушив [који се ничим не сме или не може нарушити, пореметити, угрозити и сл.]“ – Пошто је задужбина ... на шеријату заснована и потребна, једногласно је постала ненарушима (Ел. Г., РСАНУ);

необорим, *-а*, *-о* заст. „в. необорив [који се не може оборити, срушити, не-разрушив, несаломљив]“ – Ово діело ... сваки разумно мислећи ... мора признати да је ступ и необорима подпора једног народа (Вук, РСАНУ) итд.;

неопрѡстим, *-а*, *-о* сткњ. „в. неопростив [који се не може опростити, за којег нема опроштаја; који се не може оправдати]“ – Неоростима [би била] законодавна неправда, кад би се когод судио по том строжем закону за дела раније учињена (Ав., РСАНУ) итд.;

непобѣдим, *-а*, *-о* сткњ. и арх. „в. непобедив“ – Нека вас не буни слава непријатељева, по којој је он непобедим, ту обману сте ви својим победама над њим не једанпут разорили (Нуш., РСАНУ);

нейовредим, -а, -о сткњ. и арх. „в. неповредив [коме се не може нанети повреда, рана, нерањив ...]“ – Јунаци, и ако су по својој природи смртни, имају понеки пут привилегију да их не бије никакво оружје, да су неповредими (Чајк., РСАНУ);

нейогрèшим, -а, -о сткњ. и арх. „в. непогрешив [који не греши, који не прави (по)грешке ...]“ – Краљ је, као такав, не погрешим (Ав., РСАНУ) итд.;

нейодèрим, -а, -о сткњ. и арх. „в. неподерив [који се употребом не може (лако) подерати, поцепати, похабати]“ – Чоха је била солидна, неподери-ма (Срем., РСАНУ); На вису изнад осматрачнице намештени су Дебанжо-ви топови за које тобције кажу да су неподерими (Мил. В., РСАНУ);

нейоквàрим, -а, -о сткњ. и арх. „в. непокварљив [који се не може покварити, оштетити, некварљив]“ – Много мање треба гледати на то, да мете морају да буду безусловно непоквариме (Пантић К., Ратн., РСАНУ) итд.;

непоколебим, -а, -о (исп. рус. непоколебимый) заст. „в. непоколебљив [који се не може поколебати ...]“ – Правог и непоколебимог благодјетеља имам (Вук, РСАНУ) итд.;

неразрушим, -а, -о сткњ. „в. неразрушив [који се не може разрушити, уништити, неразорив, нераскидив; постојан, трајан, чврст]“ – Штогод почнем градити, нагон рушења стално ту је док се не отклони свака слабост градње. Порушим па изнова. Док се не дође до неразрушимог (Наст., РСАНУ);

неустрашим, -а, -о сткњ. „в. неустрашив [који се не да устрашити, који не зна за страх, веома смео, одважан, храбар]“ – ... Неустрашим борац у рату и буни, он није имао особине које се траже за успех у малим парламентарним сплеткама (Јов. С., РСАНУ);

љубим, -а, -о заст. и покр. „мио, драг, вољен, љубљен“ – Радост и задовољство [ће] љубимим пријатељима причињавати (Ил. Ј., РСАНУ) итд.;

неподвижим, -а, о сткњ. „в. неподвижан [непокретан, непомичан]“ – Сва небесна кола миродржна, / И движима и неподвижима, / Празноваће сјутра у хорима (Њег., РСАНУ);

непостíижим, -а, -о сткњ. (исп. рус. непостижимый) „в. непостижан [који се не може постићи, достићи, задобити, недостижан ...]“ – Да се учини оно, што је за противника најгоре, не треба да иде до оног, што је непостижимо, али ипак у одважности треба ићи до крајњих граница допуштеног (Балт., РСАНУ) итд.;

2) дефиниција помоћу глаголског придева трпног:

богосѣасѣмѣ, *-ā*, *-ō* рсл. „в. богоспасен [који је од Бога спасен, чуван, благословен]“. – Крепко [смо] намерени ... утврдити законе за богоспасајемо отечество наше (Жив. Јак., РСАНУ);

богохранимѣ, *-ā*, *-ō* цсл. „в. богоспасен [који је од Бога спасен, чуван, благословен]“. – Сви отачаствени архијереји не могу примити и у својим богохранимим епархијама извршити закон о таксама (Дело 9, РСАНУ);

бра̀ним цсл. „брањен, штићен“. – Сада очи најпростије виде / да је ово крваво гнијездо / Богу драго и Богом бранимо (Њег., РСАНУ);

дви́жим, *-а*, *-о* правн. заст. „покретан (о имовини)“. – Турци ... су сва движима добра, а тако исто и жене и децу испратили у Ужице и Соко (Нен. М., РСАНУ); Господар Софра ... напише кратак тестамент, који је овако гласио ... све моје движимо и недвижимо именије остаје мојој супрузи Софији (Игњ. Ј., РСАНУ);

3) помоћу односне реченице са заменицом *који* и именским предикатом, односно помоћу синонима у категорији придева:

невре́дим, *-а*, *-о* (исп. рус. невре́димый) 1. „који је у целости, интегралан, целокупан, потпун“. – Осим законог дела, који ... на случај смрти мора остати законој деци невре́дим, на случај смрти мора остати невре́димо и законској супрузи удовичко уживање (Никет. Г., РСАНУ) итд.; 2. „који је у првобитном стању, неоштећен, читав“. – И чудо је велико и превелико како баш те задужбине осташе невре́дима и Турци их ... не порушише (Поп. Ср., РСАНУ) итд.;

4) помоћу рефлексивног пасива, при чему се води рачуна о томе да се партицип опише на основу речи која му је у основи, допуњујући дефиницију, према потреби, одговарајућим синонимима, нпр.:

зòвомѣ, *-ā*, *-ō* заст. „који се зове, назива, звани“. – Карађорђе ... чека да Афиз-паша пређе преко Мораве, и да га дочека у бусији, зовомој Жиље (Нен. М., РСАНУ) итд.

Типови дефиниција партиципских образовања на *-ћи*, *-виши* и *-м(и)*, које смо издвојили на основу прегледа њихове обраде, пре свега у РСАНУ, показују да су лексикографи у великој мери при њиховом дефинисању водили подједнако рачуна о граматичком и функционалностилском статусу ових речи, с једне стране, као и о њиховом лексичком значењу, с друге стране. Примена показаног лексикографског поступка при дефинисању њихових значења показује да партиципска образовања на *-ћи*, *-виши* и *-м(и)* обухватају речи које можемо сматрати партиципским континуантама, пре свега у лексичко-семантичком (*љубим*, *-а*, *-о*, *йокровиѣљсѣйвујући*,

-а, -е, *неразрушим*, -а, -о и сл.), а ређе и у лексичко-граматичком смислу (в. *клубећи се*, -а се, -е се), а да међу њима преовлађују форме које према лексичком значењу и граматичкој функцији одговарају правим придевима, о чему сведоче управо дефиниције помоћу речи придевске категорије. Међутим, када је реч о функционалностилском одређењу посматраних партиципских форми, које је примењено у РСАНУ, уочавамо извесно колебање у зависности од тога да ли се жели назначити књижевнојезичка епоха из које дата партиципска форма потиче, па се сходно томе партиципи обележавају квалификаторима рсл. и цсл. до 10. књиге, а од 11. књиге квалификатором сткњ.,⁶ или се пак жели нагласити употребна вредност конкретне лексеме са становишта савременог српског књижевног језика, што се, у овом случају, назначује квалификаторима заст. и арх. Сходно изнетим чињеницама запажамо да употреба квалификатора рсл., цсл. и сткњ. не мора истовремено подразумевати застарелост, тј. неупотребљивост лексеме у савременом српском језику, барем не у свим његовим стиливима, док ће, с друге стране, употреба квалификатора заст. недвосмислено упутити на застарелост лексеме за чије значење данас постоји друга реч у савременом српском књижевном језику.

5. ЗАКЉУЧАК. Резултати до којих смо дошли анализом партиципских образовања на *-ћи*, *-вши* и *-м(и)* на основу примера из различитих писаних извора који припадају савременом српском језику, с једне стране, те обраде поменутих форми у српским речницима описног типа, с друге стране, показали су да се поменута партиципска образовања у савременом српском језику испољавају у два категоријама: 1) у категорији савремених партиципских континуаната, који се огледају у лексичко-граматичком значењу, када се значење радње приписује именици као (тренутна, актуелна) особина у одређеном времену, и синтаксичкој функцији атрибута, при чему на дубинској структури он представља део зависне реченице и 2) у категорији придева, који семантички одговарају трпним глаголским придевима или правим придевима. Када је реч о описним речницима савременог српског језика, партиципска образовања на *-ћи*, *-вши* и *-м(и)* обрађују се превасходно у РСАНУ.

Када упоредимо примере које смо ексцерпирали из различитих текстова који припадају савременом српском књижевном језику, с једне стра-

⁶ Од 11. књ. Речника САНУ квалификативи који се односе старије типове књижевног језика (српкословенски, рускословенски, славеносрпски и др.) замењени су јединственим квалификативом сткњ. Ову промену у лексикографском раду увео је Уређивачки одбор на предлог његовог председника Митра Пешикана, „будући да је оцењено да је у већини случајева лексикографима тешко да без доброг познавања историје језика и специјалних филолошких анализа књижевности предвуковског периода поуздано одреде разлике међу старијим типовима старог књижевног језика“ (Радовић-Тешић 2009: 35).

не, са примерима из РСАНУ, с друге стране, примећујемо да у РСАНУ изостају примери партиципских форми са рефлексивном морфемом *се*, које смо, рецимо, пронашли у другим изворима. Ова чињеница може се објаснити утицајем српске књижевнојезичке норме, према којој партиципи не припадају савременом књижевнојезичком стандарду. То се нарочито односи на образовања с повратном морфемом *се*, које не даје ниједна савремена граматика српског књижевног језика. За разлику од граматика, речник општега типа, какав је РСАНУ, описује све оно што је потврђено у речничкој грађи, па тако и партиципе. Лексикографска обрада ових речи осим дефинисања значења подразумева и питања њиховог нормативног и функционалностилског статуса. Наиме, анализа је показала да се употреба партиципа у појединим стиливима писаног изражавања српског језика одржала до наших дана, и то, рекло би се, не само пасивно чувајући речи које су у истом или адаптираном лику раније потврђене, већ стварајући, према потребама, и друге глаголске придеве. Иако употреба партиципа може сугерисати ауторов однос не само према традицији већ и према конкретном стилу и конкретној лексици (нпр. са становишта савременог српског стандардног језика, употреба окамењених партиципа *одишедиши*, *блаженойочивши*, *усойши* и сл. карактеристична је за текстове религијског садржаја, док ће у другим стиливима, уколико се тамо јаве, бити функционално обележени), примери које смо анализирали показали су да употреба партиципа не мора бити искључиво „дијахрона ствар“, већ може бити и плод савременог синхронијског процеса, о чему сведоче примери партиципа настали према савременим, актуелним глаголима и њиховим значењима (нпр. догоревајућа свећа, плач рађајућих створења итд.). Ова чињеница показује да се процеси у језику одигравају и унутар стила (или стилова) и независно од прокламоване норме и устаљене граматичке праксе.

Као прво могуће питање у вези са лексикографском обрадом партиципа, које смо пре саме анализе поставили, гласило је да ли речник савременог језика општега типа, какав је РСАНУ, треба да уноси партиципска образовања двеју анализираних категорија: 1) категорије партиципских континуаната у лексичко-семантичком смислу (уп. пр. „плач рађајућих створења“, „нека вас не буни слава непријатељева, по којој је он непобедим“ и сл.) и 2) категорије партиципских континуаната у лексичко-граматичком смислу (уп. пр. „према мучећим се душама“, „Већа част учећа се на Великој школи ... није из Београда“ и сл.). Одговор на ово питање даје сам Речник САНУ, који партиципска образовања обрађује на основу материјала сабраног из различитих писаних извора. Речник САНУ, конкретно, обрађује партиципске форме обеју поменутих категорија и трију издвојених партиципских форми према глаголском времену (прошло и садашње) и начину (радни и трпни). Међу њима, истина, у Речнику САНУ има немали број примера из дела писаца који

припадају предстандардном периоду развоја српског књижевног језика, затим оних на размеђи епоха (П. П. Његош, Ј. Стерија Поповић, Ј. Хаџић и др.), али има, као што издвојени примери показују, и примера из дела писаца који су стварали на реформисаном књижевном језику у другој половини 19. века, те писаца који су своја дела објављивали у 20. веку и у чијем се језику налазе поменуте партиципске форме (Бранислав Нушић, Николај Велимировић, Глиша Елезовић, Веселин Чајкановић, Момчило Настасијевић, Јустин Поповић и др.).

На друго постављено питање, које је гласило да ли би партиципска образовања, са мање или више очуваним партиципским значењем и функцијом, требало обрађивати и презентовати у неком будућем речнику савременог српског језика описног (дескриптивног) типа, наш одговор је потврдан, имајући у виду чињеницу да немали број стваралаца који припадају савременој књижевнојезичкој епоси у својим делима употребљавају све три партиципске форме. Како нам издвојена грађа показује, реч је о истакнутим ствараоцима у српској науци, духовности и култури. Употреба партиципа у њиховим делима ни на који начин не слаби наш књижевни језик, већ, напротив, она га обогаћује и оплеменењује.

Одговор на треће по реду питање, које је гласило који квалификатив дати уз поменуте партиципе у описном речнику савременог српског језика, морао би узети у обзир барем две чињенице које су у вези са изнетом грађом. Једна се односи на примере партиципских образовања који заиста потичу из старијих слојева нашег књижевног језика и који су се у истој или сличној форми сачували до данас (нпр. сушти, усопши и сл.), а друга чињеница тиче се партиципа насталих у савременом синхронијском процесу према савременим, актуелним глаголима и њиховим значењима (догоревајућа свећа, плач рађајућих створења итд.). За прве имамо устаљене квалификаторе типа заст., арх., рсл., цсл., ссл., сткњ. арх., који су употребљени у лексикографском опису партиципа у РСАНУ и који се могу користити у издањима описних речника савременог српског језика када се жели назначити књижевнојезичка епоха из које дата партиципска форма потиче, односно њена употребна вредност. За друге поменуте случајеве, уколико би се они уносили у речник српског језика описног типа, морали би се пронаћи друкчији квалификатори, будући да се ради о речима насталим према моделу партиципа у савременом синхронном лексичко-граматичком процесу.

Цитирана литература

- Белић, Александар. Партиципи. *О језичкој природи и језичком развоју*. Београд: Завод за издавање уџбеника, 1998: стр. 274–281.
 [Belić, Aleksandar. Participi. *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika, 1998: str. 274–281]

- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора. *Партиципийски пасив у књижевном језику код Срба у 19. веку*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008.
- [BJELAKOVIĆ, Isidora. *Participski pasiv u književnom jeziku kod Srba u 19. veku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2008]
- ГРКОВИЋ-МЕЈДЖОР, Јасмина. „Партиципи у српскословенском језику“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL/1 (1997): стр. 21–39.
- [GRKOVIĆ-MEJDŽOR, Jasmina. „Participi u srpskoslovenskom jeziku“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XL/1 (1997): str. 21–39]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- [DRAGIČEVIĆ, Rajna. *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007]
- ДУБИЧИНСКИЙ, В. В. *Лексикография русского языка*. Москва: Флинта–Наука, 2009.
- [DUBIČINSKI, V. V. *Leksikografiâ russkogo âzyka*. Moskva: Flinta–Nauka, 2009]
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. „Партиципска образовања на -ћи и -вши у савременим текстовима српског православног богословља“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 60/1 (2017a): стр. 87–101.
- [JOVANOVIĆ, Vladan. „Participska obrazovanja na -ći i -vši u savremenim tekstovima srpskog pravoslavnog bogoslovlja“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 60/1 (2017a): str. 87–101]
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. „Употреба радних партиципа (глаголских придева) садашњег (-ћи) и прошлог (-вши) времена и однос према сродним појавама у савременом српском језику“. *Наш језик* XLVIII/3–4 (2017b): стр. 67–75.
- [JOVANOVIĆ, Vladan. „Uпотреba radnih participa (glagolskih prideva) sadašnjeg (-ći) i prošlog (-vši) vremena i odnos prema srodnim pojavama u savremenom srpskom jeziku“. *Naš jezik* XLVIII/3–4 (2017b): str. 67–75]
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. „Партиципска образовања презенте актива (-ћи) и пасива (-м), и претерита актива (-вши) у делима владике Петра II Петровића Његоша у грађи и обради Речника САНУ“. У: Ј. Стојановић (ур.). *Српско језичко и књижевно наслеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас* (зборник радова са Другог међународног научног скупа одржаног у Подгорици 26–28. маја 2017. године). Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори; Нови Сад: Матица српска; Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2019: стр. 311–324.
- [JOVANOVIĆ, Vladan. „Participska obrazovanja prezenta aktiva (-ći) i pasiva (-m), i preterita aktiva (-vši) u delima vladike Petra II Petrovića Njegoša u građi i obradi Rečnika SANU“. У: Ј. Stojanović (ur.). *Srpsko jezičko i književno nasljeđe na prostoru današnje Crne Gore. Srpski jezik i književnost danas* (zbornik radova sa Drugog međunarodnog naučnog skupa održanog u Podgorici 26–28. maja 2017. godine). Podgorica: Matica srpska – Društvo članova u Crnoj Gori; Novi Sad: Matica srpska; Banja Luka: Matica srpska – Društvo članova Matice srpske u Republici Srpskoj, 2019: str. 311–324]
- ЈОВАНОВИЋ, Гордана, Мирослав Вукелић. „О партиципу у српскословенском спису ‘О осам врста речи’“. У: Рајна Драгићевић (ур.). *Српска славистику (колективна монографија радова српске делегације на XVI међународном конгресу славистику)*. Том 1. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2018: стр. 117–123.

- [JOVANOVIĆ, Gordana, Miroslav Vukelić. „O participu u srpskoslovenskom spisu ‘O osam vrsta reči’“. U: Rajna Dragičević (ur.). *Srpska slavistika (kolektivna monografija radova srpske delegacije na XVI međunarodnom kongresu slavista)*. Tom 1. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 2018: str. 117–123]
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. „Активни партиципи у средњем стилу српске средњовековне писмености: могућ правац развоја српског књижевног језика“. У: Рајна Драгићевић (ур.). *Српска славистика (колективна монографија радова српске делегације на XVI међународном конгресу слависта)*. Том 1. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2018: стр. 173–188.
- [KUREŠEVIĆ, Marina. „Aktivni participi u srednjem stilu srpske srednjovekovne pismenosti: moguć pravac razvoja srpskog književnog jezika“. U: Rajna Dragičević (ur.). *Srpska slavistika (kolektivna monografija radova srpske delegacije na XVI međunarodnom kongresu slavista)*. Tom 1. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 2018: str. 173–188]
- ПЕШИКАН, Митар. „Неке напомене о развоју активних партиципа у српскохрватском језику“. *Зборник за филологију и лингвистику* II (1959): стр. 88–106.
- [PEŠIKAN, Mitar. „Neke napomene o razvoju aktivnih participi u srpskohrvatskom jeziku“. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* II (1959): str. 88–106]
- ПЕШИКАН, Митар. „Лексичко благо нашег језика и нормативни однос према њему“. *Наш језик* XVIII/1–2 (1970): стр. 80–92.
- [PEŠIKAN, Mitar. „Leksičko blago našeg jezika i normativni odnos prema njemu“. *Naš jezik* XVIII/1–2 (1970): str. 80–92]
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- [PIPER, Predrag, Ivan Klajn. *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2014]
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, Милица. *Граматички и лингвистички појмовник*. Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду, 2011.
- [RADOVIĆ-TEŠIĆ, Milica. *Gramatički i lingvistički pojmovnik*. Beograd: Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2011]
- СВЕЗН.: *Свезнање*. Општи енциклопедиски лексикон I–II. П. Петровић (ур.). Београд, 1937.
- [Svezn.: *Sveznanje*. Opšti enciklopediski leksikon I–II. P. Petrović (ur.). Beograd, 1937]
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- [STANOJČIĆ, Živojin, Ljubomir Popović. *Gramatika srpskoga jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2008]
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин. *Граматика српског књижевног језика*. Београд: Креативни центар, 2010.
- [STANOJČIĆ, Živojin. *Gramatika srpskog književnog jezika*. Beograd: Kreativni centar, 2010]
- СТЕВАНОВИЋ, М. „Попривдељивање глаголског придева на -ћу“. *Јужнословенски филолог* XVIII/1–4 (1949–1950): стр. 55–85.
- [STEVANOVIĆ, M. „Poprivedljavanje glagolskog prideva na -ći“. *Južnoslovenski filolog* XVIII/1–4 (1949–1950): str. 55–85]
- СУБОТИЋ, Љиљана. „Партиципи у функцији термина у књижевном језику Јована Ст. Поповића“. *Научни сасијанак слависта у Вукове дане* 11 (1981): стр. 61–67.
- [SUBOTIĆ, Ljiljana. „Participi u funkciji termina u književnom jeziku Jovana St. Popovića“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 11 (1981): str. 61–67]

- СУБОТИЋ, Љиљана. „Судбина партиципа у књижевном језику Срба у 19. веку“. *Прилози проучавању језика* 20 (1984): стр. 3–76.
[SUBOTIĆ, Ljiljana. „Sudbina participa u književnom jeziku Srba u 19. veku“. *Prilozi proučavanju jezika* 20 (1984): str. 3–76]
- СУБОТИЋ, Љиљана. „Употреба партиципа у књижевном језику Јована Стерије Поповића“. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* 41/2 (1998): стр. 95–102.
[SUBOTIĆ, Ljiljana. „Upotreba participa u književnom jeziku Jovana Sterije Popovića“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 41/2 (1998): str. 95–102]
- ШИМЧУК, Э. Г. *Русская лексикография*. Учебное пособие. Москва: МГУ, 2003.
[ŠIMČUK, Ė. G. *Russkaâ leksikografiâ*. Učebnoe posobie. Moskva: MGU, 2003]

*

- ENC.SH. J.: *Enciklopedijski leksikon – Srpskohrvatski jezik*. Živojin Stanojčić, Asim Peco (red.). Beograd: Interpres, 1972.
- MAROJEVIĆ, Radmilo. *Gramatika ruskog jezika*. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Zavod za izdavanje udžbenika, 1989.
- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- SSLT: *Slovn k slovanské lingvistické terminologie / Словарь славянской лингвистической терминологии / Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology I–II*, Alois Jedlička (red.). Praha: Academia, 1977–1979.

Извори

- БОГДАНОВИЋ, Димитрије (прев.). Свети Јован Лествичник. *Лесѣвица*. Бања Лука: Романов, 2008.
[BOGDANOVIĆ, Dimitrije (prev.). Sveti Jovan Lestvičnik. *Lestvica*. Banja Luka: Romanov, 2008]
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Молийѣе на језеру*. Ваљево: Глас цркве, 2003а.
[VELIMIROVIĆ, Nikolaj. *Molitve na jezeru*. Valjevo: Glas crkve, 2003a]
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Духовна лира*. Ваљево: Глас цркве, 2003б.
[VELIMIROVIĆ, Nikolaj. *Duhovna lira*. Valjevo: Glas crkve, 2003b]
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Жейѣе Госѣодње*. Ваљево: Глас цркве, 2003в.
[VELIMIROVIĆ, Nikolaj. *Žetve Gospodnje*. Valjevo: Glas crkve, 2003v]
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Јеврејума*. Ваљево: Глас цркве, 2003г.
[VELIMIROVIĆ, Nikolaj. *Jevrejima*. Valjevo: Glas crkve, 2003g]
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. О знаменитим људима. *Ниче и Досѣјевски*. Ваљево: Глас цркве, 2003д: стр. 23–155.
[VELIMIROVIĆ, Nikolaj. O znamenitim ljudima. *Niče i Dostojevski*. Valjevo: Glas crkve, 2003d: str. 23–155]
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. Духовни препород Европе. *О Европи*. Ваљево: Глас цркве, 2003ђ: стр. 57–78.
[VELIMIROVIĆ, Nikolaj. Duhovni preporod Evrope. *O Evropi*. Valjevo: Glas crkve, 2003đ: str. 57–78]
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Живойѣ Свеѣог Саве*. Ваљево: Глас цркве, 2003е.
[VELIMIROVIĆ, Nikolaj. *Život Svetog Save*. Valjevo: Glas crkve, 2003e]
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Религија Његошева*. Крушчић: Панонске нити, 2013.

- [VELIMIROVIĆ, Nikolaј. *Religija Njegoševa*. Kruščići: Panonske niti, 2013]
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Охридски ѓролог*. Ваљево: Манастир Лелић, 2008.
- [VELIMIROVIĆ, Nikolaј. *Ohridski prolog*. Valjevo: Manastir Lelić, 2008]
- МАРИНКОВИЋ, Живан. *Најбољи васйиййач (збирка васйиййних ѓримера)*. Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1995.
- [MARINKOVIĆ, Živan. *Najbolji vaspitač (zbirka vaspitnih primera)*. Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, 1995]
- ПЕРОВИЋ, Давид. *Пројаве хришћанског еѓоса у Домосѓроју сѓасења, кроз личностѓ, и у богословљу. Сѓослови о христѓоийхији као нарави ѓо Христѓу и о нарави аниѓхристѓовској*. Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2011.
- [PEROVIĆ, David. *Projave hrišćanskog etosa u Domostroju spasenja, kroz ličnost, i u bogoslovlju. Stoslovi o hristoihiiji kao naravi po Hristu i o naravi antihristovskoj*. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet, Institut za teološka istraživanja, 2011]
- ПОПОВИЋ, Јустин. *Догматѓика ѓравославне цркве II*. Београд: Задужбина „Свети Јован Златоуст“ Аве Јустина Ћелијског – Ваљево: Манастир Ћелије, 2004.
- [POPOVIĆ, Justin. *Dogmatika pravoslavne crkve II*. Beograd: Zadužbina „Sveti Jovan Zlatoust“ Ave Justina Čeljijskog – Valjevo: Manastir Čelije, 2004]
- РМС: *Речник срѓскохрватѓскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- [RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I–III. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska, 1967–1969; IV–VI. Novi Sad: Matica srpska, 1969–1976]
- РСАНУ: *Речник срѓскохрватѓскога књижевног и народног језика*. I–. Београд: САНУ, 1959–.
- [RSANU: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog i narodnog jezika*. I–. Beograd: SANU, 1959–]
- РСЈ: *Речник срѓскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- [RSJ: *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2007]
- СТОЈАНОВИЋ, Љубивоје. *Тумачење Библије*. Београд: Учитељски факултет, 2008.
- [STOJANOVIĆ, Ljubivoje. *Tumačenje Biblije*. Beograd: Učiteljski fakultet, 2008]

Владан З. Йованович

Институт сербского языка Сербской академии наук и искусств

ВЗГЛЯД НА ПРИЧАСТНЫЕ ОБРАЗОВАНИЯ НА -ЋИ, -ВШИ И
-М(И) С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОГО ОПИСАНИЯ
СОВРЕМЕННОГО СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В статье с точки зрения лексикографии проанализированы причастные образования на *-ћи*, *-вши* и *-м(и)*, которые в современном сербском языке выражаются двумя категориями: 1) категорией современных причастных континуантов, действие которых приписывается существительному в качестве фактического и актуального признака в определенное время, и 2) категорией прилагательных, которые семантически соответствуют страдательным причастиям или собственно прилагательным.

Что касается толковых словарей современного сербского языка, то причастия на *-ћи*, *-вши* и *-м(и)* лексикографически обрабатываются в первую очередь в Словаре Сербской академии наук и искусств. Сравнивая примеры, полученные из различных текстов, принадлежащих к современному сербскому литературному языку с одной стороны, с примерами из Словаря САНИ с другой, можно заметить, что в Словаре САНИ отсутствуют примеры форм причастий с рефлексивной морфемой *се*, подтвержденных в других источниках. Данный факт можно объяснить влиянием сербской литературно-языковой нормы, согласно которой причастия не относятся к современному литературно-языковому стандарту. Это особенно относится к образованию с морфемой *се*, которого нет ни в одной современной грамматике сербского литературного языка. В статье делается вывод, что в Словаре САНИ обрабатываются формы причастий обеих упомянутых категорий и трех отдельных форм причастий в зависимости от глагольного времени (прошедшего и настоящего) и состояния (действительного и страдательного). Среди подтверждений мы находим не только примеры из первой половины XIX века, когда причастия были обыкновенным явлением в литературном языке сербов, но и произведения писателей XX века на современном сербском литературном языке. Согласно указанному факту в статье делается вывод о том, что причастия должны быть описаны и представлены в словарях, как в тех, составление которых продолжается (Словарь САНИ), так и в будущих современных словарях сербского языка.

Проанализированный материал показал, что причастия используются выдающимися деятелями сербской науки, духовности и культуры. Что касается вопроса о том, какую помету присвоить указанным типам причастий в толковом словаре современного сербского языка, ответ на этот вопрос должен учитывать как минимум два факта, относящиеся к представленному материалу. Первый относится к примерам причастных образований, которые действительно происходят из более старых слоев нашего литературного языка и которые сохранились в той же или похожей форме до наших дней (например, *оидиши*, *успиши*), а второй факт касается причастий, возникших в современном синхронном процессе от современных, актуальных глаголов и их значений (*догоревајућа* свећа, плач *рађајућих* створења и т. п.). Для первых примеров установлены пометы типа заст., арх., рсл., цсл., ссл., сткњ. арх., которые используются в лексикографическом описании причастий в Словаре САНИ и которые могут использоваться в изданиях толковых словарей современного сербского языка при желании указать на литературную эпоху, из которой ведет происхождение данная форма причастия или ее использование. Для других упомянутых случаев, если бы они стали вводиться в словарь сербского языка описательного типа, пришлось бы найти другие пометы, так как это слова, образованные в соответствии с моделью причастия в современном синхронном лексико-грамматическом процессе.

Ключевые слова: причастные образования, грамматика, семантика, лексикография, словари, современный сербский язык.

Vladan Z. Jovanović
Institute for the Serbian Language of SASA

AN OVERVIEW OF THE PARTICIPLES ENDING IN *-ћи*, *-вши* AND *-м(и)*
FROM THE PERSPECTIVE OF THE LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION OF
THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

From the perspective of lexicography, this paper presents an analysis of participles ending in *-ћи*, *-вши* and *-м(и)*, which in contemporary Serbian language fall within two categories: 1) the category of contemporary participial continuants, whose action is attributed to the noun as a temporary, current feature at a definite point in time, and 2) the category of adjectives that semantically correspond to past participles or to adjectives proper. As regards the descriptive dictionaries of the contemporary Serbian language, the participles ending in *-ћи*, *-вши* and *-м(и)* are lexicographically treated primarily in the *Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts* (the SASA Dictionary). Comparing the example sentences excerpted from various texts belonging to the contemporary standard Serbian language, on the one hand, with those excerpted from the SASA Dictionary, on the other, it can be noted that the SASA Dictionary does not contain examples of participle forms with the reflexive morpheme *-се*, while they can be said to be confirmed in other sources. This can be explained as resulting from the impact of the Serbian language norm, according to which participles do not belong to the contemporary standard Serbian language. This is especially true of forms containing the reflexive morpheme *-се*, which are not to be found in any modern grammar of the standard Serbian language. It is concluded in the paper that the SASA Dictionary treats the participle forms of both aforementioned categories and of three separate participle forms according to the verb tense (past and present) and voice (active and passive). As for the sources confirming the use of these forms, they can be found not only in those dating from the first half of the 19th century, when participles were commonplace in the literary language of Serbs, but also in the works of the 20th-century authors using the contemporary standard Serbian language. In accordance with that, the conclusion to be drawn is that participles should be treated and included in dictionaries, both in those whose compilation is ongoing (i.e. the SASA Dictionary) and in the future dictionaries of the contemporary Serbian language. The excerpted material shows that participles are used by prominent authors in Serbian science, religion and culture. As for the issue of which label to use for the indicated types of participles in the descriptive dictionary of the contemporary Serbian language, it is argued in this paper that in order to resolve it one should take into consideration at least two sets of facts related to the presented material. One refers to the examples of the formation of participles that in fact originate from the older layers of our literary language and which have been preserved in identical or similar form to this day (e.g. *одшедши*, *усойши*), while the other concerns participles created in a contemporary synchronic process involving contemporary verbs in current use and their meanings (*догоревајућа* свећа, плач *рађајућих* створења, etc.). The former set

of examples is marked with standard labels, such as ‘заст.’ (‘obsolete’), ‘арх.’ (‘archaic’), ‘рсл.’ (‘Russian Church Slavonic’), ‘цсл.’ (‘New Church Slavonic’), ‘ссл.’ (‘Serbian Church Slavonic’), ‘сткњ. арх.’ (‘from earlier literary sources, old-fashioned’), used in the lexicographic description of participles in the SASA Dictionary, which can also be used in other descriptive dictionaries of the contemporary Serbian language to indicate the literary epoch in which a particular form of participle originated, or its pragmatic value. Concerning the latter set of participles, if they were to be introduced into a descriptive dictionary of the Serbian language, they would require different labels, since these are the words formed according to the participle-building pattern of the present-day synchronic lexical-grammatical process.

Keywords: participle forms, grammar, semantics, lexicography, dictionaries, contemporary Serbian language.

ISSN 0350-185X, – Књ. 77, св. 2 (2021), стр. 185–200

UDK: 811.163.41'367.623

811.163.41'373

COBISS.SR-ID: 53683721

<https://doi.org/10.2298/JFI2102185J>

Примљено: 15. маја 2021.

Прихваћено: 14. јуна 2021.

Оригинални научни рад

Милена М. Јакић Шимшић*
Институт за српски језик САНУ

АСОЦИЈАТИВНИ ОДНОСИ ПРИДЕВА У ТЕСТУ СЛОБОДНИХ ВЕРБАЛНИХ АСОЦИЈАЦИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

Досадашња истраживања асоцијативних односа придева нису једногласна у погледу тога да ли испитаници у тесту слободних асоцијација чешће наводе именице или придеве. Са друге стране, када су у питању парадигматски асоцијативни односи, истраживачи се слажу да испитаници најчешће наводе асоцијате супротног значења у односу на задати стимулус, али се углавном не наводи колики је тај проценат, јер су закључци често доношени на основу доминантног асоцијата, а не на основу читавог асоцијативног поља. Стога се на грађи добијеној из два асоцијативна речника, припремљена на основу одговора испитаника различитих узраста (од 5 до 25 година), анализира 45 асоцијативних поља придева српског језика. Циљеви истраживања су да се испита однос синтагматских и парадигматских асоцијата придева, као и парадигматски тип везе у који стимулус и асоцијат ступају (блискозначност, однос супротности значења и остали типови асоцијативних односа). Грађа је најпре аотирана према врсти речи, а потом и према поменути типова асоцијативних односа, након чега је квантитативно приказана њихова заступљеност. Резултати су показали да испитивани придеви нешто чешће ступају у синтагматске него у парадигматске асоцијативне односе, док се супротност значења показала као најчешћи, али и најчвршћи асоцијативни однос фреквентних придева српског језика.

Кључне речи: синтагматски/парадигматски асоцијати, синонимија, антонимија, супротност значења, блискозначнице, асоцијативни речник, слободне асоцијације.

---

* milena.jakic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-9/2021-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

1. Увод

У раду се испитују асоцијативни односи придева, добијени помоћу теста слободних асоцијација. Анализа показује да придеви најчешће ступају у асоцијативне односе са именицама, а нешто ређе са другим придевима. Анализирајући парадигматске асоцијативне везе придева примећујемо да су најчешће асоцирани придеви супротног, а потом придеви блиског значења, док су остали типови односа знатно ређи. Испитивана грађа показује да српски језик поседује већи репертоар блискозначних парова придева него парова придева супротног значења, али такође да су парови придева са супротним значењем чвршће асоцирани у нашој свести. Налази су потврђени на материјалу два асоцијативна речника, добијена на основу одговора испитаника различитих узраста.

2. РАНИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Појам вербалних асоцијација представља повезивање две или више речи у нашој свести, а на њихово повезивање утиче веза међу појмовима. Током дуге историје интересовања за асоцијације (почев од Аристотела, преко представника британског емпиризма, па све до савремених истраживања) многи истраживачи покушавали су да проникну у начине на које такве везе настају, као и да открију које су последице тог процеса (WARREN 1921). Најпре су разматрања заснивана на методи интроспективног посматрања, док се важан методолошки заокрет догодио у другој половини 19. века, када је интроспективно проучавање асоцијација допуњено, па и замењено методом спољашњег посматрања (RADONJIĆ 1999). Класични радови Френсиса Голтона (GALTON 1879), као и Кентове и Розанова (1910), који се сматрају почецима прикупљања асоцијативних норми,¹ послужили су као инспирација многим истраживачима, те је средином 20. века прикупљена значајна количина података за велики број језика (о овој теми исп. GAŠIĆ-PAVIŠIĆ 1981: 13–26. и 1984: 13–26; ПИПЕР и др. 2005: 14–15 и 81–94; ЈАНКОВИЋ, ЈАКИЋ ШИМШИЋ, у штампи). Уследила је серија истраживања из различитих области, заснована на анализи података из асоцијативних норми. На тај начин фокус се са питања о начину повезивања речи преместио на утврђивање типова односа који постоје међу асоцираним речима. Нека од истраживања испитивала су структуру асоцијативних поља према врсти речи, за стимулусе различитих граматичких категорија. Показано је да тип асоцијација (парадигматски/синтагматски) зависи од различитих фактора, од којих су најзначајнији врста речи стимулуса,

¹ Према наводима Е. Горошко под асоцијативним нормама сматрају се подаци прикупљени помоћу асоцијативног теста на основу одговора 1.000 испитаника, али се у неким случајевима тај број може сузити на 500–700 испитаника, а за поједине истраживачке задатке довољно је и 100 испитаника (Горошко 2001).

њихова учесталост употребе, образовање и узраст испитаника, као и степен овладавања језиком. Поједини аутори, на пример, тврде да су најфреквентнији асоцијати именица такође именице, за глаголске стимулусе то су глаголи, док се на придеве најчешће одговара придевима (о овом налазу Тамба и Марба – А. Thumb, K. Marbe² – извештава VASIĆ 1976: 13, али постоје и касније студије које потврђују овај налаз: CRONIN 2002: 191). Са друге стране, неки аутори тврде да су такви налази засновани на ограниченом броју стимулуса, углавном именица и придева, те да их не треба генерализовати на друге врсте речи (DEESE 1962: 79). Џ. Диз раније налазе да су придевски асоцијати претежно парадигматског типа тумачи ограниченошћу узорка придевских стимулуса који су задавани у тесту асоцијација (Исто: 81). Према његовим речима, у ранијим тестовима задавани су стимулуси чија је фреквенција употребе изразито висока, а учесталост употребе придева утиче на релативни проценат синтагматских одговора у тесту слободних асоцијација (Исто: 84; DEESE 1964: 347). Р. Драгићевић такође наводи да су парадигматски асоцијати чешћи за познате него за непознате и нефреквентне придеве (ПИПЕР и др. 2005: 97). Када су у питању карактеристике учесника у тестовима асоцијација, ранија истраживања показала су да одрасли испитаници далеко чешће наводе асоцијате из исте граматичке категорије као задати стимулус, у односу на одговоре деце, те да проценат парадигматских одговора расте са узрастом, као и да постоји узраст када долази до смене синтагматских и парадигматских асоцијација (BROWN, BERKO 1960: 3; ERVIN 1961: 367 и 372; McNEILL 1963: 250; ЈАНКОВИЋ, ЈАКИЋ ШИМШИЋ, у штампи). Постоје и тврдње да мање образовани испитаници дају више синтагматских асоцијата у односу на образоване (ERVIN, LANDAR 1963: 52–54), као и да изворни говорници имају тенденцију да у асоцијативним тестовима одговарају парадигматским асоцијатима, док неизворни говорници наводе синтагматске одговоре (REPPARD 2007 извештава о истраживањима П. Меаре, као и Колтхарда и сарадника).

Такође, поједини аутори користили су податке из асоцијативних тестова и као објективни показатељ значењских односа међу појмовима. Тако је шездесетих година прошлог века предложен критеријум семантичке сличности, заснован на упоређивању дистрибуција одговора на тестовима слободних вербалних асоцијација. Џ. Диз приметио је да две речи које изазивају *сличне одговоре* у асоцијативним тестовима заправо имају слична значења (према: CHARLES, MILLER 1989: 357). Са друге стране, уочио је да у великој већини случајева асоцијати успостављају однос супротности или контраста са задатим придевским стимулусом,

² Референцирана књига Тамба и Марба може се наћи на адреси: <https://archive.org/stream/experimentelleu00marbgoog#page/n2/mode/thumb>

те да постоји висок степен корелације између фреквенције појављивања стимулуса-придева и збира асоцијативних фреквенција његових антонима у тесту слободних асоцијација (DEESE 1962: 82, 84: $R = 0,889$). Сличну тврдњу изнели су С. Ервин и Х. Ландар нешто раније (1963: 49), а Џ. Диз отишао је и корак даље. Анализом узајамне асоцираности закључио је да се реципроцитет у асоцирању може сматрати објективном дефиницијом семантичког односа антонимије, поготово ако су у питању фреквентни придеви (према: CHARLES, Miller 1989: 358; WILLNERS 2001: 61).

Тврдња да су антоними најфреквентнији одговори на задате стимулусе у тесту слободних асоцијација, уколико дати стимулуси уопште имају антониме, веома је честа и у каснијим радовима. На материјалу српског језика једно од истраживања спровела је Р. Марковић, која је изворним одраслим говорницима српског језика (90 испитаника) задала 10 стимулуса (*велик, црн, бео, леви, хладан, земља, браћ, мајка, кокошка, вучица*) и тражила да наведу прву реч која им падне на памет (1993: 4–5; Драгићевић 2007: 115). Неки од задатих стимулуса имају лексеме које се са њима значењски супротстављају независно од контекста, док други стимулуси немају такве антониме. Основни циљ поменутог истраживања био је да се испита да ли је, сходно наводима из литературе, антоним заиста најфреквентнији одговор у асоцијативним тестовима. Показало се да одрасли говорници као најфреквентнији асоцијат наводе супротност, с тим што је код стимулуса који имају антониме независно од контекста вођство било упадљиво, а код стимулуса који такве антониме немају одговори су били разноврснији, али је ипак доминирала нека врста супротности. Нешто касније Р. Драгићевић наводи да се у асоцијативним речницима могу наћи убедљиви докази да уколико антоним постоји, он представља најчвршћу асоцијативну везу одговарајућег задатог стимулуса и наводи такве примере из *Асоцијативног речника српског језика* (у даљем тексту: АРСЈ; ПИПЕР и др. 2005) (Драгићевић 2007: 289). Такође, наводи да ако лексема поседује антоним и независно од контекста и у контексту, такав антоним ће бити чешћа асоцијација од оног који са лексемом ступа у однос антонимије искључиво у контексту (Исто: 265).³

Б. Тодић испитивала је придевску антонимију на 61 пару стимулуса и њихових најфреквентнијих асоцијата који ступају у однос антонимије (2016), из АРСЈ (ПИПЕР и др. 2005). Ауторка долази до закључка да „природа асоцијативне везе антонимских парова није у свим случајевима истоврсна“ (Тодић 2016: 90). Њена анализа показала је да су поједини антонимски парови чвршће међусобно повезани од других, а то приписује

³ Новија истраживања, заснована на тесту контролисаних асоцијација, у коме се од испитаника тражи да наведу антоним задатог стимулуса, показују да испитаници за фреквентније придеве наводе мање различитих антонима него за мање фреквентне придеве (JONES et al. 2015: 69).

постојању односа праве антонимије, односно супротстављању примарних значења придева (Исто: 96). Такође износи претпоставку (коју би вредело проверити на већем броју антонимских парова) да јача асоцијативна веза међу члановима антонимског пара у основи има већи број међусобно супротстављених значења полисемантичких структура два придева (Исто: 97).

Систематско квантитативно истраживање различитих типова асоцијативних односа међу речима извели су И. Савић и А. Костић (2008) на 80 именичких стимулуса из АРСЈ (Пипер и др. 2005). Они су анализирали проценат асоцијата који су у неком од лексичких односа са задатим стимулусом. У њиховом истраживању постојало је 11 категорија односа асоцијата и стимулуса, од којих су прва четири *сјандардно дефинисани лексички односи* (синонимија, антонимија, деривација и хипонимија), а остали спадају у *класу асоцијативних веза* различитог типа. Аутори су заступљеност лексичких односа у укупној продукцији асоцијата у асоцијативном тесту упоређивали на основу три различите мере: (1) *број асоцијата*, (2) *сума фреквенција асоцијата* и (3) *просечна фреквенција по асоцијату унутар даје категорије*. Добијени налази показали су да према мери (1) *број асоцијата*, лексички односи у укупној асоцијативној продукцији (за именице) доприносе само са 6% од свих наведених асоцијата у АРСЈ, док према мери (2) *сума фреквенција асоцијата* (што је добијено сабирањем асоцијативних фреквенција свих асоцијата унутар сваке од 11 категорија) лексички односи чине 18% укупног збира асоцијативних фреквенција. За разлику од претходне две мере, (3) *просечна фреквенција по асоцијату унутар даје категорије* показује да лексички односи имају мали број припадника категорији, али да је њихова асоцијативна фреквенција веома висока. На првом месту убедљиво се издвајају антоними (26,5), а за њима следе синоними (13,6) и хипоними (10,3), па дистинктивна одлика (8,2) и деривација (7,7). Све остале категорије имају знатно нижу *просечну фреквенцију по асоцијату унутар категорије*, тј. велики број чланова чије су асоцијативне фреквенције релативно ниске.

Поставља се питање да ли се налази добијени у претходним истраживањима могу генерализовати на друге језике, друге врсте речи и друге популације испитаника. Стога ћемо у наставку рада представити анализу типова асоцијативних односа придевских стимулуса у асоцијативним пољима придева из два асоцијативна речника српског језика.

3. Циљеви истраживања

Основни циљеви овог истраживања могу се формулисати кроз следећа питања:

- (1) Којој врсти речи припадају асоцијати придевских стимулуса? Да ли је међу њима више синтагматских или парадигматских асоцијата?
- (2) Када се узму у обзир придевски асоцијати, каква је дистрибуција значењских односа у које ступају са одговарајућим стимулусима?

4. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

4.1. ОСНОВНА ГРАЂА

Као основну грађу за истраживање користили смо податке из АРСЈ (Пипер и др. 2005), који се састоји од 600 задатих стимулуса и њихових асоцијативних поља, израђених на основу одговора 800 испитаника, узраста 18–25 година. Од укупног броја задатих стимулуса, одабрали смо придеве који су задати у канонском облику и који ступају у типичне типове придевских лексичких односа. Поменутом селекцијом дошли смо до 40 придевских стимулуса: *бео, богати, велик, висок, глуи, груб, десни, добар, исши, јак, јефтин, леви, лењ, лей, лош, мали, моралан, нежан, низак, нов, оштар, ђамешан, ђоследњи, ђроси, ружан, свеџао, сиромашан, сиџан, сиџини, срећан, сџар, џаман, џојао, џужан, џуй, хладан, храбар, црн, шкри, шџедљив*.⁴ Сходно томе, анализа је обухватила 40 асоцијативних поља, у оквиру којих укупно постоји 29.981 одговор (8.254 различита асоцијата). У жељи да избегнемо идиосинкратичне одговоре узели смо у обзир део асоцијативних поља са одговорима које су навела 3 или више испитаника. На тај начин преостало је 24.312 одговора, од чега 1.587 различитих асоцијата.

4.1.1. ПОМОЋНА ГРАЂА

Помоћну грађу у овом истраживању представља *Развојни асоцијативни речник српског језика* (о овоме в. Јанковић, Јакић Шимшић, у штампи), у којем постоје подаци за 5 придева (задатих у облику средњег рода: *велико, мало, ново, добро, бело*), и четири различита узраста, 5, 9, 13 и 17 година, при чему је за сваки од узраста прикупљено по 300 испитаника оба пола. Анализирали смо део асоцијативних поља сачињен од одговора које су навела 3 или више испитаника, чиме је анализирано 10.424 асоцијативна одговора, тј. 1.213 различитих асоцијата.⁵

⁴ Подробна анализа свих придевских асоцијативних поља из АРСЈ могла би бити предмет засебног истраживања.

⁵ За разлику од рада Д. Јанковића и М. Јакић Шимшић (у штампи), у којем су два изворна говорника аотирала целокупна асоцијативна поља, у овом раду аотацију је обавио језички стручњак и то на (поменутом) делу асоцијативних поља.

4.2. СИСТЕМ АНОТАЦИЈЕ

Анотирање грађе састојало се из два корака.

а) Анотација врсте речи. У првом кораку аотирали смо врсту речи асоцијата, како бисмо утврдили однос синтагматских и парадигматских асоцијата (о дилемама и проблемима везаним за процес аотирања врсте речи в. ЈАКИЋ 2016: 156–157).

б) Анотација типа асоцијативне везе. Преостале придевске асоцијате (895 асоцијата) аотирали смо према типу односа у који ступају са одговарајућим стимулусом, према систему који је укључивао следеће категорије: *блискост значења* (низак – *сийан*; нов – *некоришћен*; добар – *ваљан*), *суйројносћ значења* (велик – *мален*; последњи – *најбољи*; добар – *лош*). Већ на основу наведених примера јасно је да смо ова два појма схватили веома широко, укључујући сваку врсту супротности и блискозначности. Аотирајући основну грађу, у оквиру ових категорија издвојили смо подгрупе које би требало да буду посебно добри представници, тј. *синоними* (добар – *ваљан*; јак – *снажан*; *црн* – *гарав*) и *антиноними* (*бео* – *црн*; добар – *лош*, *зао*; *свешао* – *шаман*).⁶

Поред поменутих, постојала је и категорија *остало*, у коју смо сврстали оне случајеве који не спадају ни у једну од претходно поменутих категорија, те је стога она веома хетерогена (нпр. однос узрока и последице: *бео* – *болеснијан*, *велик* – *недостиган*; чиста асоцијација: *шужан* – *ружан* итд.).

У наставку рада приказаћемо резултате спроведене анализе.

5. РЕЗУЛТАТИ

Као што смо у одељку о циљевима истраживања рекли, најпре смо поставили питање (а) Којој врсти речи припадају асоцијати 40 задатих придевских стимулуса? Да ли је међу њима више синтагматских или парадигматских асоцијата?

⁶ Задатак аотирања типа односа међу придевима, у ситуацији када не постоји контекст, није нимало лак. Проблем при аотацији настаје и услед полисемије (исп. ЈАКИЋ 2016: 158–160), те у неким случајевима две речи могу спадаати у више од једног типа односа (нпр. пар *шойао* – *млак*, у својим примарним значењима, забележеним у РМС, ступају у однос блискости значења, док у појединим секундарним значењима ступају у однос значењске супротности (исп. значења *шойао* 3.а.–3.в. и *млак* 2.а.–3.в.). У многим случајевима није могуће мапирати значења изоловано приказаних стимулуса, асоцијата и њихових међусобних односа на лексикографски описана значења. Стога смо се у овој фази истраживања, иако смо свесни могуће субјективности начина аотације, ослонили на језички осећај, уз ограду да налазе у будућности треба проверити помоћу интересубјективне сагласности, односно тако што би више независних стручњака аотирало ову базу.

Анализирани материјал показао је да су на задате придеве најчешћи одговори именице (52%) и придеви (44%), док сви остали одговори чине око 4% (в. Сliku 1).

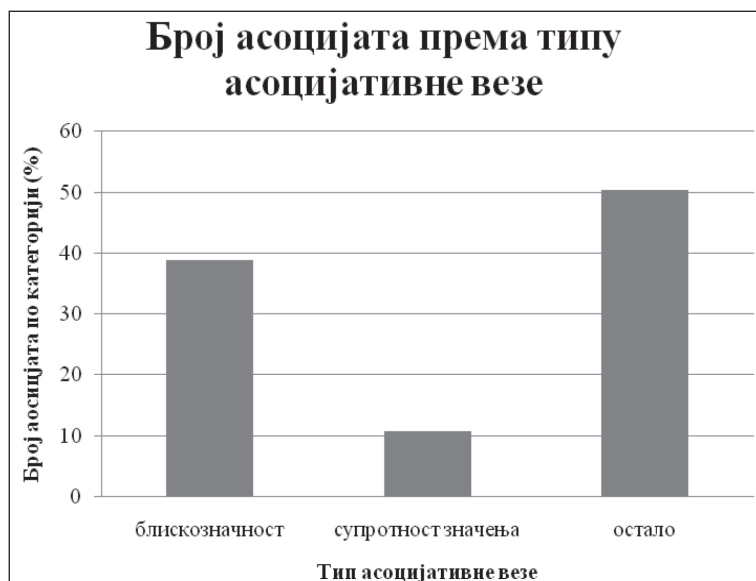
Слика 1. Приказ структуре асоцијативних поља придевских стимулуса из АРСЈ (Пипер и др. 2005), по врсти речи.

Помоћна грађа показала је сличну законитост. Асоцијати 5 задатих придева у *Развојном асоцијативном речнику српског језика* (Јанковић, Јакић Шимшић, у штампи) на узрасту од 5 година, такође су најчешће именице (72,5%) и придеви (20,3%); на узрасту од 9 година именице чине 51%, а придеви 46,5%; на узрасту од 13 година испитаници су као асоцијате наводили именице у 67,4%, а придеве у 29% случајева; док су на узрасту од 17 година испитаници именице наводили у 70%, а придеве у 27,6% случајева.

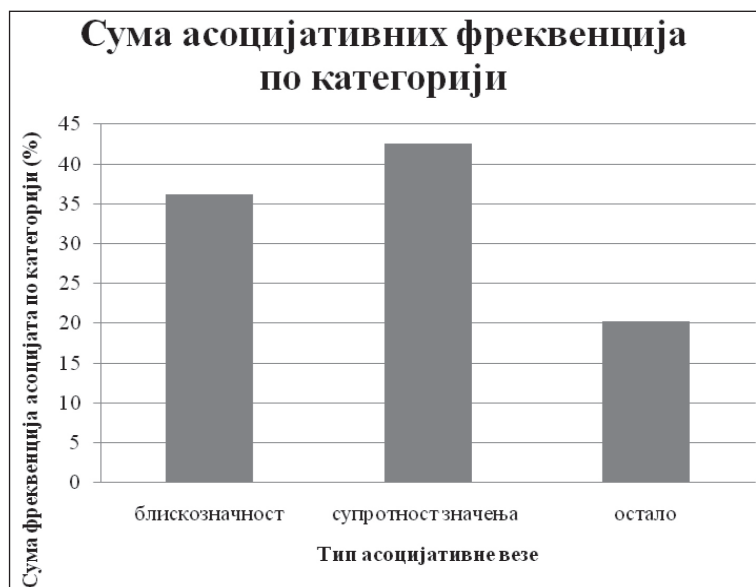
Друго питање гласило је: (б) Када се узму у обзир парадигматски асоцијати, каква је дистрибуција значењских односа према одговарајућем стимулусу?

Вођени анализом приказаном у раду Савићеве и Костића (Savić, Kostić 2008), грађу смо анализирали помоћу три различите мере: (1) број различитих асоцијата у дајој категорији, (2) сума фреквенција асоцијата у дајој категорији и (3) просечна фреквенција по асоцијату унутар даје категорије.

(1) Број различитих асоцијата у дајој категорији. Од укупно 895 асоцијата аотираних према типу везе, категорија *остало* чини 50,6%, *блискозначности* (са синонимијом) захвата 38,5%, док *сувројности* значења (са антиномијом) износи свега 10,8%. (в. Сliku 2).

Слика 2. Приказ броја придевских асоцијата према типу везе, за 40 придевских стимулуса и њихових асоцијативних поља, из APCJ (Пипер и др. 2005).

Слика 3. Приказ суме асоцијативних фреквенција придевских асоцијата унутар датих категорија, за 40 придевских стимулуса и њихових асоцијативних поља, из APCJ (Пипер и др. 2005).

(2) *Сума асоцијативних фреквенција у датој категорији.* Од укупно 11.130 одговора које смо анулирали према типу везе, *сујројносии* значења има највећи збир фреквенција (42,63%), потом асоцијати који спадају у категорију *блискозначности* (36,2%), а затим категорија *осијало* (21%) (в. Сliku 3).

(3) *Просечна фреквенција по асоцијату унутар дате категорије.* Разлика је најдрастичнија при поређењу категорија помоћу треће мере, тј. *просечне фреквенције по асоцијату унутар дате категорије.* Према овој мери, која би требало да неутралише чињеницу да су неке од категорија отвореног, а друге затвореног типа, категорија асоцијата *сујројносии* значења (са *антионимијом*), са вредношћу 49 значајно одскаче од категорије *блискозначности* (са *синонимијом*), која износи 11,7. Вредност категорије *осијало*, која има велики број различитих асоцијата, али очигледно веома нискофреквентних, према овој мери износи 5,2 (в. Сliku 4).

Слика 4. Просечна фреквенција по асоцијату унутар дате категорије, за 40 придевских стимулуса и њихових асоцијативних поља, из APCJ (Пипер и др. 2005).

Издвојивши најбоље представнике поменутих категорија, уочавамо да је просечна асоцијативна фреквенција по члану дате категорије за *антиониме* 65,3, док за *синониме* вредност ове мере износи 30,1, што су знатно више вредности него вредности шире схваћених категорија *блискозначности* и *сујројносии* значења.

Помоћна грађа очекивано је показала да је категорија *остало* према мери *број различитих асоцијата у дајој категорији* изразито доминантна у односу на остале категорије и креће се између 49% и 54,5%. Категорија *блискозначности* варира, константно се повећавајући са узрастом, од 18% на узрасту од 5 година, до 37% на узрасту од 17 година. Категорија *сујројности значења* варира, константно опадајући са узрастом, од 32% на узрасту од 5 година до 16% на узрасту од 17 година. Према мери *сума асоцијативних фреквенција у дајој категорији* пак најслабије је заступљена категорија *блискозначности*, која по узрастима варира између 6,5% и 21,6%, док је најзаступљенија категорија *сујројности значења*, која зависно од узраста варира између 54% и 41,6%. На крају, према мери *просечна фреквенција по асоцијату унутар даје категорије*, као и на основној грађи, најизразитија категорија је *сујројности значења* (вредности се крећу између 17 и 29), док најниже вредности има категорија *блискозначности* (између 3,6 и 8,5).

6. ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Сумирајући налазе у истраживању које се бавило испитивањем типа асоцијативних односа придева, можемо рећи да резултати показују да испитаници за придевске стимулусе најчешће наводе именице, а нешто ређе придеве, тј. приближно је једнако синтагматских и парадигматских асоцијата, с тим што је нешто више синтагматских. Тиме се доводи у питање генерализабилност налаза који тврде да су најчешћи асоцијати на придевске стимулусе такође придеви (о истраживању Тамба и Марба извештава: VASIĆ 1976: 13; о истраживању Расела и Џенкинса: DEESE 1962: 81, а такође постоје и новије студије као CRONIN 2002: 201). Будући да је учесталост употребе стимулуса задаваних у асоцијативним речницима које смо користили као грађу изразито висока, нисмо имали прилике да проверимо наводе Ц. Диза о утицају опште фреквенције на проценат синтагматских одговора. Даље, имајући у виду да је на подацима које смо узели у обзир у овој анализи, добијени налаз прилично стабилан, и то на различитим узрастима испитаника, поставља се питање да ли се добијене разлике могу приписати језику уопште или конкретним придевским стимулусима. Поређење асоцијативних поља стимулуса из различитих језика, који се могу сматрати преводним еквивалентима, као и проширење броја испитиваних стимулуса, дало би прецизнији одговор на ово питање.

Када су у питању парадигматске асоцијације, мера *број различитих асоцијата унутар категорије*, показала је да испитаници наводе знатно већи репертоар речи *блиског значења* у односу на репертоар речи *сујројног значења*. То би могло указивати на то да су речи *сујројног значења* у знатно већој мери затворена класа од категорије *блискозначно-*

сѣи (а поготово од категорије *осѣало* у коју смо сврстали све преостале асоцијативне односе у које задати парови ступају: *кохиѣонимија*, *ехолалични одговори*, *чисѣа асоцијација*, *однос узрока и њоследице* итд.). Другим речима, претпостављамо да налази добијени од изворних говорника у тесту слободних асоцијација могу одсликавати и само стање у језичком систему. Слични налази добијени су и анализом помоћне грађе, на основу теста са испитаницима узраста 13 и 17 година, док су на узрастима од 5 и 9 година испитаници често наводили негиране стимулусе, те је број *блискозначних* и асоцијата *суѣроѣног значења* привидно уједначенији. Мера *сума асоцијативних фреквенција* говори о преференцији испитаника да наводе одређени тип асоцијација у тесту. На основу ове мере сазнајемо да испитаници нешто чешће наводе речи *суѣроѣног* него речи *блиског значења*, а да све друге типове асоцијативних односа наводе знатно ређе. Ови налази потврђени су и помоћном грађом са испитаницима на сва четири испитивана узраста (5, 9, 13 и 17 година). На крају, мера *ѣросечна фреквенција ѣо асоцијатѣу у даѣој катѣгорији* показује нам какви би односи постојали када бисмо посматрали јачину везе задатог стимулуса са датим типом везе, независно од конкретних речи које их репрезентују. Другим речима, ова мера говори колико је значајан однос *суѣроѣносѣи* или *блискосѣи значења* за испитиване стимулусе. На основу ове мере показује се да је за испитиване придевске стимулусе најзначајнији однос *суѣроѣносѣи значења*, тј. да су најчвршће асоцијативне везе управо у оквиру ове категорије, што је добијено и на помоћној грађи за сва 4 узраста. Овако стабилан налаз емпиријски потврђује тврдње Ц. Диза добијене на материјалу енглеског језика (а касније и других аутора), да је за придеве најчешћи тип слободне асоцијације реч *суѣроѣног значења*, барем када је реч о фреквентним придевима српског језика, али сугерише и да се овакви односи јављају већ и у развојним фазама говорника од пете године живота.

На основу добијених налаза чини се да можемо закључити да у језику придеви имају више *блискозначница*, али да су са придевима *суѣроѣног значења* чвршће повезани. Такође, асоцијативни речници показују се као веома значајна помоћ при утврђивању репертоара конкретних лексема-репрезентата лексичких односа, што може бити корисно како лексиколозима, тако и лексикографима, а потенцијално и истраживачима других профила.

Будућа истраживања могла би ићи у смеру провере добијених налаза за већи број стимулуса, укључивши интерсубјективну сагласност при аотирању типова односа, а такође и у смеру поређења асоцијативних тестова за преводне еквиваленте на материјалу различитих језика. Таква истраживања показала би да ли и какве разлике постоје међу језицима у погледу вербалних асоцијативних веза.

Цитирана литература

- ГОРОШКО, Елена. *Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента*. Москва: Российская Академия Наук Институт языкознания, 2001.
- [Goroško, Elena. *Integrativna model' svobodnogo asociativnogo eksperimenta*. Moskva: Rossijskaâ Akademiâ Nauk Institut âzykoznanîâ, 2001]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007]
- ЈАКИЋ, Милена. *Придевска антионимија у речнику, контексту и когнитивном систему*, необјављена докторска теза, одбрањена 5. 7. 2016. године, на Филолошком факултету у Београду, 2016.
- [JAKIĆ, Milena. *Pridevska antonimija u rečniku, kontekstu i kognitivnom sistemu*, neobjavljena doktorska teza, odbranjena 5. 7. 2016. godine, na Filološkom fakultetu u Beogradu, 2016]
- ЈАНКОВИЋ, Драган, Милена Јакић Шимшић. „Развојни асоцијативни речник српског језика: Анализа заступљености синтагматских и парадигматских асоцијата“. У: С. Ристић, И. Лазић Коњик и Н. Ивановић (ур.). *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*. Београд: Институт за српски језик САНУ, у штампи.
- [JANKOVIĆ, Dragan, Milena Jakić Šimšić. „Razvojni asocijativni rečnik srpskog jezika: Analiza zastupljenosti sintagmatskih i paradigmatskih asocijata“. U: S. Ristić, I. Lazić Konjik i N. Ivanović (ur.). *Leksikografija i leksikologija u svetlu aktuelnih problema*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, u štampi]
- МАРКОВИЋ, Рајна. *Лексичка антионимија у „Српским народним пословицама“ Вука Стефановића Караџића*, необјављени магистарски рад, одбрањен на Филолошком факултету у Београду, 1993.
- [MARKOVIĆ, Rajna. *Leksička antonimija u „Srpskim narodnim posloviceama“ Vuka Stefanovića Karadžića*, neobjavljeni magistarski rad, odbranjen na Filološkom fakultetu u Beogradu, 1993]
- ПИПЕР, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоцијативни речник српског језика* (I део; од стимулуса ка реакцији). Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет у Београду, 2005.
- [PIPER, Predrag, Rajna Dragičević, Marija Stefanović. *Asocijativni rečnik srpskoga jezika* (I deo; od stimulusa ka reakciji). Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet u Beogradu, 2005]
- РМС. *Речник српскохрватског књижевног језика*, т. I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- [RMS. *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, t. I–VI. Novi Sad: Matica srpska, 1967–1976]
- ТОДИЋ, Бојана. „Природа асоцијативне везе антонима“. *Наш језик* XLVII/3–4 (2016): стр. 89–103.
- [TODIĆ, Bojana. „Priroda asocijativne veze antonima“. *Naš jezik* XLVII/3–4 (2016): str. 89–103]

*

BROWN, Roger, Jean Berko. "Word Association and the Acquisition of Grammar." *Child Development*, 31 (1960): pp. 1–14.

- CHARLES, Walter G., George A. Miller. "Context of antonymous adjectives." *Applied Psycholinguistics*, 10, Cambridge University Press, 1989: pp. 357–375.
- CRONIN, Virginia S. "The syntagmatic-paradigmatic shift and reading development." *Journal of Child Language*, 29 (2002): pp. 189–204.
- DEESE, James. "Form Class and the Determinants of Association." *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 1 (1962): pp. 79–84.
- DEESE, James. "The associative structure of some common English adjectives." *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 3 (1964): pp. 347–357.
- ERVIN, Susan M. "Changes with Age in the Verbal Determinants of Word-Association." *American Journal of Psychology*, 74 (1961): pp. 361–372.
- ERVIN, Susan M., Herbert Landar. "Navaho Word-Associations." *The American Journal of Psychology*, 76 (1) (1963): pp. 49–57.
- GALTON, Francis. "Psychometric Experiments." *Brain*, 2 (1879): pp. 149–162.
- GAŠIĆ-PAVIŠIĆ, Slobodanka. *Slobodne asocijacije reči kod dece, karakteristike i pedagoške implikacije*. Beograd: Prosveta, 1981.
- GAŠIĆ-PAVIŠIĆ, Slobodanka. *Asocijativne norme za predškolski uzrast*. Beograd: Prosveta, 1984.
- JONES, Steven, M. Lynne Murphy, Carita Paradis, Caroline Willners. *Antonyms in English. Construals, Constructions and Canonicity*. Cambridge University Press, 2015.
- MCNEILL, David. "The Origin of Associations within the Same Grammatical Class." *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 2 (1963): pp. 250–262.
- PEPPARD, Jason. *Exploring the Relationship between Word-Association and Learners' Lexical Development*, An Assignment for Master of Arts in Applied Linguistics. Module 2-lexis. Birmingham: University of Birmingham, 2007.
- RADONJIĆ, Slavoljub. *Uvod u psihologiju: Struktura psihologije kao nauke*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999.
- SAVIĆ, Irena, Aleksandar Kostić. „Proporcije kategorija asocijata i struktura semantičke memorije“. *Psihologija*, 41(1) (2008): str. 103–120.
- VASIĆ, Smiljka. *Razvojne govorne norme u naše dece*. Beograd: Prosveta – Institut za pedagoška istraživanja, 1976.
- WARREN, Howard C. *A history of the association psychology*. New York, Chicago, Boston: Charles Scribner's sons, 1921.
- WILLNERS, Caroline. *Antonyms in Context*. Travaux de L'Institut de Linguistique de Lund 40, 2001.

Милена М. Якич Шимшич
Институт сербского языка Сербской академии наук и искусств
Отдел лексикографии

АССОЦИАТИВНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ТЕСТЕ СВОБОДНЫХ ВЕРБАЛЬНЫХ АССОЦИАЦИЙ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Существующие исследования ассоциативных отношений прилагательных не единогласны относительно того, что испытуемые в тесте свободных ассоциаций приводят чаще – существительные или прилагательные. С другой стороны, когда речь идет о парадигматических ассоциативных отношениях, исследователи согласны, что испытуемые чаще всего приводят ассоциаты с противоположным по отношению к заданному стимулу значением, но чаще всего конкретный процент не указан, ибо выводы нередко получены на основании самого частотного ассоциата, а не целого ассоциативного поля. Поэтому на материале, полученном в двух ассоциативных словарях, подготовленных на основе ответов испытуемых различных возрастов (от 5 до 25 лет), анализируется 45 ассоциативных полей прилагательных сербского языка. Исследование имеет своей целью изучить отношение синтагматических и парадигматических ассоциатов прилагательных, а также парадигматический тип отношений, в которые стимул и ассоциат вступают (близкозначность, отношение противоположности значений и все прочие типы ассоциативных отношений). Материал сначала аннотирован по критерию частей речи, а затем и согласно упомянутым типам ассоциативных отношений, после чего показана их представленность в количественном плане. Результаты показали, что исследуемые прилагательные несколько чаще вступают в синтагматические, чем в парадигматические ассоциативные отношения, в то время как противоположность значений оказалась самым частым, но и самым крепким ассоциативным отношением частотных прилагательных сербского языка.

Ключевые слова: синтагматические/парадигматические ассоциаты, синонимия, антонимия, противоположность значений, близкие по значению слова, ассоциативный словарь, свободные ассоциации.

Milena M. Jakić Šimšić
Institute for the Serbian Language of SASA

ASSOCIATIVE RELATIONS OF SERBIAN ADJECTIVES
IN THE FREE ASSOCIATION VERBAL TEST

S u m m a r y

Previous research on the associative relations of adjectives is not unanimous in terms of whether participants more often respond by using nouns or adjectives in free association tests. On the other hand, when it comes to paradigmatic associative relationships, researchers agree that native speakers respond to adjective stimuli mostly by associations of opposite meaning, but generally do not state the percentage, since conclusions are often made on the basis of the dominant associate, and not upon the entire associative field. Therefore, 45 associative fields of adjectives of the Serbian language are analyzed based on the material obtained from two associative dictionaries, prepared on the basis of the responses of 800 participants (ranging from 18 to 25 years of age) and 1,200 participants of different ages (groups of 5, 9, 13 and 17 years of age, each of which comprised 300 participants). The aim of this study is to examine the ratio of syntagmatic and paradigmatic associations of adjectives, as well as the paradigmatic type of relation between the adjective-type stimuli and their associates (the closeness and the oppositeness of meaning and other types of associative relations). The material was annotated according to parts of speech, as well as according to the types of associative relations. The quantitative results showed that the associations of examined adjectives are slightly more frequently syntagmatic (52%) than paradigmatic (44%), while the oppositeness of meaning proved to be the most common as well as the strongest associative relation of commonly used adjectives of the Serbian language.

Keywords: syntagmatic/paradigmatic associations, synonymy, antonymy, oppositeness of meaning, associative dictionary, free associations.

ISSN 0350-185X, – Књ. 77, св. 2 (2021), стр. 201–232

UDK: 811.163.41'367.625

811.163.41'374=111

COBISS.SR-ID: 53689353

<https://doi.org/10.2298/JFI2102201M>

Примљено: 2021.

Прихваћено: 2021.

Оригинални научни рад

Саша П. Марјановић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за романистику

СИСТЕМ ОБРАДЕ ГЛАГОЛСКЕ ФЛЕКСИЈЕ У БЕНСОНОВОМ РЕЧНИКУ**

У раду се из угла теорије о лексикографским функцијама металекси-кографски анализирају поступци који су примењени у обради флексијских података о глаголима српскога језика у *Српскохрватско-енглеском речнику* Мортонa Бенсона (BENSON 1993). Лексикографски поступци сагледавају се кроз призму потреба корисника којима српски језик није матерњи, и то у трима ситуацијама: рецепцијској, продукцијској (које укључују и преводне ситуације у оба смера), те у ситуацији у којој речник кориснику служи за стицање знања о глаголској флексији у српском језику. Анализа Бенсонових поступака и целокупног система обраде глаголске флексије усмерена је на релевантност за кориснике како приказа делимичне парадигме или флексијских модела у главном делу речника, тако и обележавања глагола ознакама акценатско-конјугацијских типова, који се тумаче на уводним страницама речника. Посебна пажња усмерена је на сврсисходност података који се нуде на уводним страницама, али и у граматичком прилогу, те на везу коју ови делови речника остварују с главним делом. У раду се Бенсоновом систему обраде глаголске флексије приступа и критички, па се такође нуди и предлог упроштене верзије његових поступака, која би била усклађенија с корисничким потребама. Резултати анализе у закључку се примењују на нацрт новог — замишљеног — француско-српског речника, на којем се указује на предност, али и недостатке издвојених Бенсонових лексикографских поступака.

Кључне речи: флексија, глагол, речник, лексикографија, морфологија, конјугација, Бенсон, српски, француски, страни језик.

---

* sasa.marjanovic@fil.bg.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и његовом* (бр. 178002), који је до 2020. године финансирао Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. Увод. Глаголска флексија језика као што је енглески, у којима се глаголске парадигме састоје од свега неколико различитих облика, веома се лако лексикографски може обрадити. У енглескоме глаголи обично немају више од четири флективна облика (необележени облик, облик за треће лице једине презенте, облик партиципа садашњег и прошлог). Они се код већине глагола једноставно граде и предвидљиви су, па се у речнику и не морају наводити. Глаголи који одступају од основног правила грађења наведених облика нису тако бројни, па се податак о њиховим облицима може исписати у склопу речничког чланка. Често се такви глаголи издвајају на крају речника у виду пописа неправилних глагола и њихових флективних облика (в. више у McCORDUCK 1993: 35–37; JACKSON 2004: 1882–1885). Постоје, међутим, и језици с доста развијенијом флексијом, чије парадигме садрже много више чланова. У неким случајевима чланови парадигме могу се предвидети на основу једнога јединог облика (нпр. инфинитива), који се узима као основни или канонски облик; у другим пак случајевима то није могуће, јер се у парадигми јављају различите гласовне алтернације. У такве језике спада српски.

Једнојезични речници српскога језика уз одредницу у инфинитиву обично бележе делимичну парадигму, углавном сведену на облике у којима се налазе какве гласовне или акценатске алтернације (МАРКОВИЋ 2014: 77). Ти облици корисницима омогућују да успоставе потпуну парадигму глагола који претражују. Двојезични речници са српским језиком као изворним или циљним у највећем броју случајева занемарују податке о глаголској флексији, с тим што, кад флексијски подаци јесу наведени, нису системски обрађени нити су довољни да корисник успостави потпуну парадигму (МАРЈАНОВИЋ 2016а). Разлог такве обраде глаголске флексије лежи у прототипу корисника: лексикографи су анализиране речнике структурирали у складу с потребама изворних говорника српскога језика, којима подаци о глаголској флексији српскога језика (углавном) нису потребни. Неизворни говорници, међутим, имају потребу за тим подацима, јер без податка о релевантним флективним облицима од инфинитива као речничке леме недвосмислено могу извести целокупну парадигму — само и једино — глагола са завршетком на *-нући*,¹ а ти глаголи, према доступним квантификацијама глаголских врста (ЏИРКА 2005: 238; ЈЕЛАСКА, Вошњак-Botica 2019: 60; МАРЈАНОВИЋ, Radosavljević 2019: 61) чине тек око 5% свих глагола српскога језика. Како би се одговорило на потребе корисника неизворних говорника српскога језика, потребно је осмислити адекватну лексикографску обраду глаголске флексије.

¹ У систему српскога језика најбројнији су глаголи са завршетком на *-аћи* ~ *-ам*, али се сви глаголи с инфинитивним завршетком на *-аћи* у 1. л. јд. презенте не завршавају увек на *-ам* (уп. ЏИРКА 2005: 233), па се не сматрају предвидљивим (ЈЕЛАСКА, Вошњак-Botica 2019).

О могућим начинима те обраде читалац може прочитати у МАРЈАНОВИЋ (2016б).

У ауторова оба претходно цитирана рада један је речник посебно истакнут (МАРЈАНОВИЋ 2016а: 266, 272; МАРЈАНОВИЋ 2016б: 122) као речник с иновативном обрадом глаголске флексије, али то није једина похвала у литератури (в. и ОРАЌИЋ 2004). Реч је о *Српскохрватско-енглеском речнику* Мортонa Бенсона (BENSON 1993) — у даљем тексту: „Бенсонов речник“ —, двојезичнику општег типа, намењеном како изворним говорницима енглеског језика, тако и носиоцима српског језика. Овај је речник израдио поменути амерички славист у сарадњи с Биљаном Шљивић-Шимшић, а прво је издање објављено 1971. године у Филаделфији. Бенсонова сарадница, која је радни век провела прво на француским, а потом на америчким универзитетима као наставник српског језика као страног, при изради речника „обавила [је] прву детаљну обраду свих одредница [и] дала многе морфолошке и акценатске податке (нарочито кад се постојећи извори нису слагали)“ (BENSON 1993: XIV), па се може сматрати одговорном односно заслужном за концепцију обраде глаголске флексије у Бенсоновом речнику.²

У овоме раду подробно разматрамо начин обраде глаголске флексије у наведеном речнику и оцењујемо њену релевантност. У одељку 2 најпре одређујемо теоријски оквир рада на основу којег износимо оцену заснованости појединих лексикографских поступака. У одељку 3 анализирамо на који су начин флексијски подаци дати у оквиру речничког чланка, а у одељку 4 тумачимо како се корисник, ради обавештења о глаголској флексији, упућује на уводне странице. Пошто Бенсонов речник садржи кратак граматички прилог, у одељку 5 разматрамо његову корисност. Рад

² Прикази објављени у Сједињеним Америчким Државама (NAYLOR 1972; KREK 1973; DERBYSHIRE 1992) хвале Бенсонов речник због савремености уврштених одредница, укључивања бројних неологизама (нарочито из штампе и, у трећем издању, из компјутерске терминологије), због отворености аутора према мање формалној лексици, због доследног укључивања екавских и ијекавских изговорних ликова, због обраде варијантне поларизованости лексике како на левој страни (источно–западне варијанте српског језика), тако и на десној (америчко–британске разлике), због ознака вида и обраде видских парњака, због обиља граматичких података и богата фразеолошког фонда. У приказима се похвално указује и на подједнаку усмереност речника на кориснике којима је енглески језик матерњи и на оне који енглеским језиком још овладавају. Све су ове одлике од значаја из више разлога: 1) у време настанка Бенсоновог речника није било савремених једнојезичних српског језика који би послужили као извор грађе; 2) претходни су српско-енглески речници, с многоме застарелом и непотпуном грађом, били намењени изворним говорницима српског језика, због чега се обрада морфолошких, синтактичких и изговорних података на левој страни речника занемаривала; 3) на десној су страни еквиваленти исписивани махом у британској варијанти енглеског језика, док је америчка варијанта била скраћена; 4) речници објављивани у Србији садржали су само екавске ликове, а загребачки само ијекавске, итд.

закључујемо одељком 6, у којем наводимо и могућу примену уочених Бенсонових лексикографских поступака, њихове предности и недостатке на примеру замишљенога француско-српског речника намењеног носиоцима француског језика.

2. Теоријски оквир. Као и у претходним нашим радовима, тако и у овој раду, начин обраде флексијских података у Бенсоновом речнику, као и заснованост ауторових поступака, сагледава се из угла теорије о лексикографским функцијама (в. ТАРП 2008). Будући да ова теорија у први план ставља корисника речника, његове потребе и ситуације у којима се корисник служи речником, заузимамо две битне позиције: прву — металексикографску анализу усмеравамо ка кориснику коме српски језик није матерњи (J1), већ други, тј. страни (J2); и другу — анализирамо могу ли и у коликој мери флексијски подаци и начин обраде глаголске флексије у Бенсоновом речнику задовољити потребе таквог корисника. Наиме, кад дефинисаном типу корисника глагол који претражује није познат, Бенсонов речник са српским као изворним језиком теоријски би кориснику могао послужити да разуме и преведе исказ на српском језику; кад је кориснику познат тражени глагол, али није сигуран у његову флексију, требало би да му Бенсонов речник може помоћи да произведе глаголски облик на српском језику и да произведени глаголски облик употреби при преводу одређенога текста с енглескога (J1) на српски језик (J2). Исто тако, корисник би на основу Бенсоновог речника теоријски могао усвајати и проширивати знања о глаголској флексији српскога језика. На тај начин, приликом анализе у овом раду разматрамо пет ситуација у којима се речник потенцијално може користити, тј. 1) рецепцијску ситуацију, 2) продукцијску ситуацију, 3) преводну ситуацију J2→J1, 4) преводну ситуацију J1→J2, и 5) ситуацију у којој се стичу знања о систему српскога језика. Пошто превођење са српскога (ситуација 3), кад глагол није познат, подразумева рецепцију српскога (1), те будући да превођење на српски (4), кад флексија глагола није позната, подразумева и продукцију на српскоме (2), набројаних пет ситуација могу се свести на три: прву, другу и пету (уп. ТАРП 2008: 211; BERGENHOLTZ, Тарп 2006). Прво анализирамо заснованост и корисност лексикографских поступака у обради флексијских података у речничком чланку, потом на уводним страницама и, коначно, у граматичком прилогу.

3. Флексијски подаци у речничком чланку. Прегледом Бенсоновог речника констатујемо да се уз глаголску одредницу по правилу наводе флексијски подаци. Ти подаци изузети су само у два случаја. Најпре, кад је на месту одреднице флективни облик глагола (најчешће неки од облика презента, нпр. *иаднем*), на основу којег корисник с довољном поузданошћу због гласовних алтернација не може предвидети инфинитив

(*īasīi*) и потражити глагол у одговарајућем речничком чланком одреднице у инфинитиву. Овај се поступак примењује и на облике с превојем самогласника у презенту у односу на инфинитив, али и на флективне облике са суплетивном основом (*биīи* ~ *сам*,³ *су* итд., *хīеīи* одн. *хīјеīи* ~ *ћу*, *ћеш* итд.), и у томе случају корисник се само упућује (*see* 'види') на лематизовану одредницу:

zòvēm see **zvati**
zaspēm see **zasuti**⁴
padnēm see **pasti**
pao see **pasti**
pašću I see **pasti** I
sam [...] see **biti** I
ću see **hteti**

Тиме се корисник упућује на одредницу под којом ће пронаћи одговарајућу информацију о облику који је претражио (в. МАРЈАНОВИЋ 2016а: 266–267), па можемо истаћи да је овај поступак начелно функционалан у рецепцијским ситуацијама употребе Бенсоновог речника. У упућивачким чланцима није, међутим, истакнуто који је облик глагола у питању, па корисник до податка долази уз додатни утрошак времена (в. и SVENSÉN 2009: 131; уп. JACKSON 2004: 1884). Већу би употребну вредност овај поступак имао да је уз флективну одредницу — макар у загради и скраћено (нпр. *īрез.*, *фуī.*, *īарī.*) — облик идентификован (FUENTES MORÁN 1994: 230–231; МАРЈАНОВИЋ 2016а: 269–270). Бенсонов лексикографски поступак није, међутим, примењен системски, уједначено и доследно, па тако корисник као одредницу неће, на пример, наћи флективне облике *īпреићу*, *среићу* и *боићу*, али хоће *īаићу*, иако за то нема формалних оправдања: у потрази за канонским обликом набројани флективни облици просечном кориснику представљају подједнаку потешкоћу. Истовремено, у посебном је чланку дат мушки облик радног глаголског придева глагола *īасīи*, као и еквивалентни облик глагола *сесīи* (*сео*), али је женски облик радног глаголског придева наведен као одредница само уз последњи глагол (*села* с упутницом на *сесīи*), али не и код првог глагола (нема упућивачког

³ Претпостављамо да се из дидактичких разлога узима да су *биīи* и *јесам* различити облици истога глагола (уп. Шљивић-Шимшић 1962: 29–30).

⁴ Знак за краткосилазни нагласак уопште се (вероватно из техничких разлога у време словослагања) не бележи у Бенсоновом речнику, али се на уводним страницама (стр. XXII–XXIII) каже да се може сматрати да свака реч без акценатског знака на почетном слогу има краткосилазни нагласак. Исто тако, читалац ће приметити да у даљим изводима из овог речника неки облици (нпр. *исīећу*) имају два акценатска знака: овим се лексикографским поступком желело назначити да се реч може изговорити на два начина. Критички осврт на овај поступак може се наћи у NAYLOR (1972: 371).

чланка с одредницом *йала*). Штавише, као одредница се не наводи облик *йечем* (од глагола *йећи*), али се даје одредница у облику трпног придева *йечен*. За разлику од тога, за глагол *сећи*, као одредница с упутницом наводи се *сечем*, али не и *сечен*.

Флексијски подаци такође изостају кад је на месту одреднице инфинитив несвршеног вида (нпр. *исѿадаѿи*) настао суфиксацијом глагола свршеног вида (*исѿасѿи*), који се узима као његов видски парњак; и обрнуто, кад је за одредницу узет инфинитив свршеног глагола (нпр. *исѿећи*) настао префиксацијом глагола несвршеног вида (*ѿећи*). Тад је дата упутница на одредницу глаголског парњака свршенога односно несвршеног вида:

ispadati see **ispasti**

ispěci, **ispěci** see **peći**

Подаци о флексији глагола који су упућени на друге могу се наћи у оквиру чланака у којима су наведени глаголи на које се упућује. Како бисмо даље разматрали Бенсовову обраду флексије уз глаголску одредницу, у наредном тексту приказујемо изводе из неколико чланака на које претходни примери упућују:

zvati *zòvēm; zvao, zvala; zvān and zvāt; zòvi (imp.) [...]*

zasūti *zaspēm; zasuo, -ūla; zasūt [...]*

pasti I *padnēm; pao, pašće [...]*

biti I (*unstressed pres.*) *sam, si, je, smo, ste, su: (e); (stressed pres.) jèsam, jèsi, jest(e) and je, jèsmo, jèste, jèsu; (negative) nísam (E) nijèsam (W), nísi, nije, nísmo, nístе, nísu; (imperfect) [...]; (pres. pf.) budēm, buděš, etc.; (imper.) budi; (active part.) bio, bila, bili etc. [...]*

hteti (E) **htjeti** (W): *hòcu, hoćeš, hoće, hòcemo, hòcete, hòcē; hteo, htela (E) htio, htjela (W); (as aux. for the future tense the following e. forms often replace the full forms); ću, ćeš, će, ćemo, ćete, ćē; the neg. is: nécu, nêćeš, nêće, nêcemo, nêcete, nêcē [...]*

ispasti *ispadnem; ispao (pf.) ispadati R (imp.) [...]*

làgati *-žem H1 [...]*

peći *pěčēm, pěkū; pekao, pèkla; pèčen, -èna; pèci (imp.) ispěci ispěčēm (for morph. see opeći) (pf.)...*

opeći *opěčēm, opěku [sic!]; òpekao, òpèkla; opèčen, -èna; opèci (pf.) [...]*

Читалац на основу изводâ може приметити три лексикографска поступка. У већини приказаних случајева, флексијски подаци дају се исписивањем појединих флективних облика који кориснику треба да омогуће да изведе целокупну парадигму глагола или одговарајући облик из парадигме. Уз одреднице су приказани, како је на уводним страницама

и описано (BENSON 1993: XLIV), уколико постоје и уколико се не могу предвидети на основу облика инфинитива, прво лице једнине и треће лице множине презента, радни и трпни глаголски придев, футур и императив.⁵ Флексијски подаци у речничком чланку на тај су начин функционални у продукцијским ситуацијама употребе Бенсоновог речника. Примећујемо да је овај поступак — који В. П. Берков (БЕРКОВ 2004: 102) назива *фактиографским* или *директивним* (FUENTES MORÁN 1994: 133), јер су језички подаци исписани без кодирања и директно у чланку — примењен на глаголе *звaтии*, *засутии*, *иcастии*, *биити*, *хѡеѡи* одн. *хѡјеѡи*, *иcѡастии*, *лагaтии*, *ѡећи*, *иcѡећи* и *оѡећи*. Примећујемо такође да се флексијски подаци наводе у пуноме или скраћеном облику (уп. МАРЈАНОВИЋ 2016б: 120; в. и SVENSÉN 2009: 127–128), па су у свим приказаним случајевима, осим код глагола *засутии* ~ *засуо*, *-ула*, *лагaтии* ~ *-жем*, *ѡећи* ~ *ѡечен*, *-ена*, *оѡећи* ~ *оѡечен*, *-ена*, исписани пуни облици.⁶ Флексивни облици јукстапонирају се уз инфинитивну одредницу без формалних уводника (осим код глагола *хѡеѡи* одн. *хѡјеѡи*, где је употребљена двотачка), али се од претходног и наредних делова микроструктуре речничког чланка издвајају курзивним стилем (уп. с начелним решењима изнесеним у SVENSÉN 2009: 126), док су међусобно раздвојени зарезом уколико потпадају под исти глаголски начин и/или време, а тачком-зарезом уколико није реч о истоме глаголском начину и/или времену. Притом, облици, вероватно ради уштеде простора, у највећем броју случајева нису уведени ознакама глаголских облика, али ни овде обрада није уједначена: ознака *imp.* (срп. 'императив') дата је уз друго лице императива глагола *звaтии* и *ѡећи*, али није уз еквивалентан облик глагола *оѡећи*, нити глагола *сећи*. Штавише, еквивалентан облик глагола *биити* уведен је другом ознаком (*imper.*), што указује на додатну недоследност у лексикографској обради. Даље, видимо да облици глагола *биити* имају одговарајуће формалне уводнике (нпр. *pres.* 'през[ент].'), док их облици глагола *хѡеѡи* одн. *хѡјеѡи* немају, а овај је глагол из корисничке перспективе подједнако важан, јер служи, попут глагола *биити*, као помоћни глагол у грађењу сложених глаголских облика.

Уз овај — фактографски — поступак обраде глаголске флексије, примећујемо додатна два лексикографска поступка: да је поред глагола *иcѡадатии* и *лагaтии* — на месту где би се очекивао флексијски податак — наведена ознака R одн. H1 (в. ниже), а да уз глагол *иcѡећи* стоји

⁵ О облицима релевантним за успостављање глаголске парадигме у српскоме језику, читалац може више видети у МАРЈАНОВИЋ 2016б: 114.

⁶ Можемо приметити да се флексивни облик из корисничке перспективе оправдано скраћује обично почев од последњег непроменљивог гласа (*засуо*, *-ула*), али је код глагола *лагaтии* скраћење спроведено почев од гласа који алтернира (*лагaтии* ~ *-жем*). Овакво скраћивање може збунити кориснике на нижим ступњима овладавања српским језиком.

облик првог лица једине презенте и упутница на други глагол: *for morph. see* орећи (срп. 'за морф. видети *oïeћu*'), при чему се реч *morph.* у попису скраћеница (стр. LXIV–LXV) тумачи као *morphology* односно *morfologija*. То значи да морфолошке податке о глаголу *исіећu* корисник може пронаћи у речничком чланку глагола *oïeћu* (в. горе у примерима). С обзиром на то да је парадигма глагола *исіећu* и *oïeћu* идентична, глагол *oïeћu* може послужити као модел флексије глагола *исіећu*. Навођењем модела флексијског обрасца лексикограф увелико штеди на простору, а корисник аналогіјом с облицима глагола *oïeћu* изводи облике глагола *исіећu* (уп. JACKSON 2004: 1883–1884; TARP 2008: 214–215).

Поступак упућивања на модел флексијског обрасца може се оправдати кад се као модел понуди глагол који је кориснику речника добро познат и којим се овладава на почетним ступњима овладавања другим језиком, пре свега на нивоу A1 и A2. У случају да се одређени флексијски образац усваја на вишим нивоима, при одабиру модела флексијског обрасца било би очекивано да лексикограф одабере глагол из лексичког минимума,⁷ или барем учесталији глагол односно глагол којим се по правилу раније овладава. На пример, ако би применом овога поступка требало указати на флексију глагола *дочараіи*, у флексијском би се блоку могао понудити глагол *чиііаіи*. Глагол *чиііаіи* усваја се на ступњу A1, а свакако (доста) раније него глагол *дочараіи*. С друге стране, без обзира на то што овај лексикографски поступак штеди на простору, он, како Б. Свенсен (SVENSÉN 2009: 131) истиче, изискује додатно време потребно за претрагу модела флексијског обрасца у телу речника. Додатно време скратило би се уколико би лексикограф све глаголе који служе као модели флексијских образаца прикупио на почетку или крају речника: тако би корисник модел обрасца увек знао тражити на истоме месту (в. и FUENTES MORÁN 1994: 223–224).

Ако се вратимо на наш пример, читаоцу се овај поступак може учинити неекономичним због тога што је глагол *исіећu* упућен на други префигирани глагол чак и кад је обличка парадигма глаголâ *исіећu* и *іећu* идентична, те кад су флексијски подаци о глаголу *іећu* већ исписани у истом чланку. Читалац се може уверити да лексикографи нису криво поступили зато што у Бенсоновом речнику флексијски податак укључује како податак о обличкој, тако и о акценатској парадигми. Разлог због којег се глагол *исіећu* упућује на *oïeћu* налази се у томе што се у мушком облику глаголскога придева радног код видских парњака *іећu* и *исіећu* не наглашава исти слог, нити је тон наглашеног самогласника исти (*іѣкао* : *ісіекао*), док се женски облик глаголскога придева радног, за разлику од одговарајућег облика глагола *іећu*, може изговорити на

⁷ О лексичком минимуму читалац се може информисати у Крајишник 2016.

два начина (облик *òpèkla* треба читати као *oïèkla* или *òïekla*). Овај поступак оправдано је примењен код префигираних глагола код којих нагласак није идентичан нагласку глагола од којих су изведени, али би се корисници који не умеју тумачити акценатске знаке (уп. одељак 4) и који само траже податак о обличкој парадигми, лако дали збунити: могли би помислити да у флексији префигираног глагола у односу на основни има обличких одступања.

Исто тако, с правом се можемо запитати је ли при упућивању скраћена реч *morph.* ваљано одабрана, будући да је термин *морфологија* непрозиран просечном кориснику речника (уп. ANDERSEN 2007: 127). Сматрамо да би термин *conjugation* (срп. 'конјугација') — у скраћеном виду *conjug.* — из два разлога био боље решење: прво, зато што се управо та реч употребљава у наслову уводног одељка који објашњава елементе глаголске флексије у српском језику; и друго, зато што је термин *conjugation* (за разлику од термина *морфологија*, који се користи у лингвистичкој литератури) учестао у настави францускога и шпанског, страних језика прилично заступљених у образовном систему земаља енглескога говорног подручја. Коначно, у горњем примеру можемо довести у питање облике инфинитива и презента глагола *oïeћи*, јер у њих нису унети дублетни акценатски знаци, као у исте облике глагола *исџећи*, те чињеницу да је у наставку за 3. лице множине лексикограф испустио ненаглашену дужину. Овај се пропуст, међутим, може приписати и словослагачу, па га даље не разматрамо. Но, треба разјаснити ознаке R и H1, које су исписане код глагола *исџадајџи* односно *лагајџи* (в. горе). Овај лексикографски поступак описујемо у одељку 4.

4. Ознаке флексијских типова у речничком чланку. На уводним страницама Бенсоновог речника (стр. XLIV) стоји да највећи број глагола потпада под главне „акценатско-конјугацијске типове“ и да је већина глаголских одредница — али не све — у речнику обележена ознаком која упућује на одговарајући акценатско-конјугацијски тип. Овај поступак — који се у литератури назива *симболичким* (БЕРКОВ 2004: 102), јер је ознака по правилу какав симбол, а спровођење поступка *индексирањем* (БЕРКОВ 2004: 23) — примењен је у случају да глагол припада једноме од утврђених акценатско-конјугацијских типова (уп. FUENTES MORÁN 1994: 222; JACKSON 2004: 1883; TARP 2008: 214–215). У супротном, користе се поступци описани у одељку 3. Ознаке које упућују на одговарајуће акценатско-конјугацијске типове, као и у претходним случајевима, обједињују податак о глаголској флексији и нагласку, па ознаке комбинују податак о акценатској и обличкој парадигми. У уводу су на укупно осам страница (стр. XLVIII–LV, од којих је на левој страници текст само на српском, а

тип	особеност	подтип	особеност	лик јата	пример
R	акценат непромењен, презент предвидљив		упутница на гласовне алтернације		гледа̑ти: гле̑да̑м, гле̑да̑н га̑зити: га̑зим ло̑мити: ло̑мим, ло̑мљен уш̑те̑дети: уш̑те̑дим уш̑те̑дјети: уш̑те̑дјим пр̑итиснути: пр̑итисне̑м, пр̑итисну̑т
		R1	-исати ~ -ише̑м		ре̑ндисати: ре̑ндише̑м
A	'-ати [-̑̄]				до̑ча̑рати: до̑ча̑ра̑м, до̑ча̑ра̑ју; до̑ча̑рао; до̑ча̑ран; до̑ча̑ра̑ј
				AE	на̑де̑вати: на̑де̑ва̑м, на̑де̑ва̑ју итд.
				AW	на̑ди̑је̑вати: на̑ди̑је̑ва̑м, на̑ди̑је̑ва̑ју итд.
		A1	3 слога	A1E A1W	ча̑рати: ча̑ра̑м, ча̑ра̑ју це̑пати: це̑па̑м, це̑па̑ју ци̑је̑пати: ци̑је̑па̑м, ци̑је̑па̑ју
B	'-ати ~ -е̑̄ '-ути ~ -е̑̄		упутница на гласовне алтернације		на̑пи̑сати: на̑пи̑ше̑м; на̑пи̑сао; на̑пи̑сан; на̑пи̑ши по̑кре̑нути: по̑кре̑не̑м; по̑кре̑нуо; по̑кре̑нут; по̑кре̑ни
				BE	по̑ле̑гати: по̑ле̑же̑м
				BW	по̑ли̑је̑гати: по̑ли̑је̑же̑м
					пи̑сати: пи̑ше̑м; пи̑сао; пи̑сан; пи̑ши
		B1	3 слога	B1E B1W	ле̑гати: ле̑же̑м; ле̑жи ли̑је̑гати: ли̑је̑же̑м; ли̑је̑жи

C	`-ити ~ -й	упутница на гласовне алтернације		похва́лити: похва́лим; похва́лио; похва́љен; похва́ли
			CE	доде́лити: доде́лим, итд.
D	-и́вати ~ -ује	C1	CW	доди́јелити: доди́јелим, итд.
				хва́лити: хва́лим; хва́лио; хва́љен; хва́ли
F	`-ити ~ -й [-(j)ети ~ -й]	3 слога	C1E	де́лити: де́лим; де́лио; де́љен; де́ли
			C1W	ди́јелити: ди́јелим; ди́јелио; ди́јелен; ди́јели
G	`-ути ~ -ѐ	F1		кази́вати: казу́јем; кази́вао; кази́ван; казу́ј
				напо́чити: напо́чим; напо́чио; напо́чен; напо́чио
H	`-ати ~ -ѐ	3 слога	FE	заво́лети: заво́лим; заво́лео, заво́лела; заво́љен; заво́ли
			FW	заво́љети: заво́лим; заво́лио, заво́љела; заво́љен; заво́ли
J	`-ати ~ -а̋	G1	F1E	но́сити: но́сим; но́сио; но́шен; но́си
			F1W	во́лети: во́лим; во́лео, во́лела; во́љен; во́ли
L	-ѐвати ~ -ује	3 слога		во́љети: во́лим; во́лио, во́љела; во́љен; во́ли
				нада́хнути: нада́хнем; нада́хнуо; нада́хнуто; нада́хни
LR	-ѐвати ~ -ује -ѐва- и -ѐва- без промене нагласка	3 слога		та́кнути: та́кнем; та́кнуо, та́кнут; та́кни
				заху́кати: заху́кћем; заху́ктао и заху́ктао, -а́ла; заху́кта́н; заху́кћи
L	-ѐвати ~ -ује	3 слога		ху́кати: ху́кћем; ху́ктао и ху́ктао, -а́ла; ху́кћи
				про́читати: про́читам; про́читао, -а́ла; про́чита́н, про́читај
LR	-ѐвати ~ -ује	3 слога		чи́тати: чи́там; чи́тао, -а́ла; чи́та́н, чи́тај
				купо́вати: купу́јем; купу́вао, -а́ла; купу́ван; купу́ј
LR	-ѐвати ~ -ује	3 слога		упљу́вати: упљу́јем; упљу́вао, -а́ла; упљу́ван; упљу́ј
				ко́вати: ку́јем; ко́вао, -а́ла; ко́ван; ку́ј.
LR	-ѐвати ~ -ује	3 слога		ли́феровати: ли́ферујем

Таблица 1. Синтетички приказ акенатско-конјугациских типова у Бенсоновом речнику

на десној само на енглеском језику) приказани сви издвојени акценатско-конјугацијски типови.⁸ Ти типови означени су системом словних ознака и представљени су верзалним латиничким словима (A, B, C, D, F, G, H, J, L и R). Овим словима придружена је бројка 1 уколико је реч о тросложном глаголу. Уз словну ознаку R бројка 1 има другачију функцију: у томе случају не упућује на тросложне глаголе, већ на посебан конјугацијски тип, глаголе типа *-исаџи* ~ *-ишем*. Коначно, набројаним словним ознакама могу се додати и ознаке E и W, којима се обележавају глаголи екавскога односно ијекавскога изговорног лика (E = *East* 'источно', W = *West* 'западно'). Словном ознаком R означавају се глаголи код којих се, с једне стране, на основу инфинитива може предвидети презент, тј. код којих се од облика инфинитива без изузетка може извести целокупна парадигма, и код којих се нагласак у парадигми не мења. Сматрајући да би текстуални приказ акценатско-конјугацијских типова, како их је аутор представио на уводним страницама, оптеретио текст овог чланка, те да такав приказ не би на одговарајући начин разјаснио ауторов приступ, а имајући у виду предност таблица у дидактичком представљању језичке грађе (уп. Поповић 2005), у табlici 1 (в. стр. 210–2013) наводимо синтетички приказ описаних акценатско-конјугацијских типова.

На основу приказане таблице примећује се да су ознакама обележени глаголи с тематским вокалом у инфинитиву, док се атематски глаголи налазе ван система словних ознака. Према Тарповим флексијским типовима (ТАРП 2008: 212–219), примењеним на обраду глаголске флексије српскога језика (в. ближе у МАРИЈАНОВИЋ 2016б: 116–119), то би значило да је индексирање спроведено за прва три типа: глаголе с предвидљивом и правилном⁹ флексијом (1), глаголе с правилном али непредвидљивом флексијом (2) и глаголе с правилном флексијом уз гласовне алтернације у тачно одређеним случајевима (3). Индексирање глагола који припадају наведеним акценатско-конјугацијским типовима и њихово упућивање на уводне странице може се сматрати одговарајућим решењем, јер они, како и сам аутор каже, обухватају већину глагола у речнику. То значи да се — захваљујући већини глаголских одредница које су на тај начин обрађене — на простору увелико уштедело (уп. ПАНКРАЦ 1984), што је и

⁸ С обзиром на то да подаци из овога одељка нису намењени изворним говорницима српскога језика, већ онима који њиме овладавају, одељак је могао бити написан само на изворном језику (J1) његових корисника (уп. БЕРКОВ 2004: 197), тј. на енглескоме. У вези с овим прилично негативну оцену даје К. Нејлор (NAYLOR 1972: 372), који истиче да би се уштедела по 3 цента за сваку од 26 за кориснике непотребних страница на српском језику.

⁹ Под овим се термином — у дидактици страних језика — подразумева обличка парадигма по основним конјугацијским обрасцима. Читалац, дакле, термин не треба узимати из лингвистичке и дијахронијске перспективе (уп. ЂУРОВИЋ 2015: 694–695).

Читалац може приметити да је при изради типова првенство дато променама у акценатској парадигми глагола: под типом који је означен словом R налазе се глаголи код којих нема промена нагласка у парадигми глагола; у типове A, B, C и D доследно су уврштени глаголи с дугоузлазним нагласком на трећем слогу од краја, док у типове F, G, H, J и L доследно спадају глаголи код којих је на антепенултими краткоузлазни нагласак. Тип LR обухвата глаголе код којих нема промена нагласка у акценатској парадигми, али у којих се, као и код глагола типа L,¹² јавља гласовна алтернација у основи. Пошто и тип R1 подразумева глаголе код којих се спроводи гласовна алтернација, али не и промена нагласка, систематичније би било да је овај тип лексикограф навео као подтип типа R. Међутим, под тип R аутор подводи и глаголе који имају промену нагласка у глаголском придеву трпном (*лòмийти ~ лòмљен* одн. *ушййéдейти/ушййéдјейти ~ ушййéћен* уз варијанту *ушййéћен* [sic!]), те тиме одступа од својега поступка (због чега можемо рећи да не задовољава критериј системности индексирања, уп. БЕРКОВ 2004: 107), али и глаголе с гласовним алтернацијама на предвидљивим местима у парадигми. Исто тако, акценатска парадигма глагола типа B и C идентична је, па је лексикограф ова два типа могао сажети у један (уп. с опаском о могућности сажимања типова у NAYLOR 1972: 372). Уколико је желео нагласити разлике у обличкој парадигми између типова B и C, ни ту обрада није доследна, јер се већ обличка парадигма глагола типа B интерно разликује: глаголи *-айти ~ -ем* имају гласовне алтернације у презенту (нпр. *йисайти ~ йищем*), док их глаголи *-нуйти ~ -нем* немају (нпр. *йокренуйти ~ йокренем*). За разлику од тога, глаголи *-ийти ~ -им* немају гласовне алтернације у презенту (*хвалийти ~ хвалим*), као ни глаголи на *-нуйти ~ -нем*, али их, наспрам ових последњих, имају у глаголскоме придеву трпном (нпр. *хвадийти ~ хваљен*). Сврсисходност сажимања типова B и C поткрепљујемо и тиме што лексикограф указује на могућност гласовних алтернација и упућује

¹² У акценатско-конјугацијски тип L улазе глаголи са завршетком на *-оваи̋ти*, *-еваи̋ти* и *-уваи̋ти*, с тим што изостаје пример за други, па га зато и нема у табlici 1.

на одељак 4, који се такође налази на уводним страницама (стр. XXVIII–XXIX) и који носи наслов *Уи́ицај сонан́и́а ј на йре́йхонде сугласнике*. Овај одељак, премда таксативно наводи све опште и предвидљиве гласовне алтернације, може заправо збунити корисника, јер се корисник без филолошког образовања — а самим тим без дијахронијских знања — може запитати због чега се помиње глас *ј* кад га у савременом облику нема. Другим речима, лексикограф је могао сажети два типа у један, али истаћи у којим облицима и којих глагола (у презенту код глагола *-а́йи* ~ *-ем* и у трпnome придеву код глагола *-и́йи* ~ *-им*) долази до гласовних алтернација, на чији би списак истовремено упутио корисника.

Кад је реч о обличкој парадигми, запажамо да аутор под типом R даје глаголе у којих нема промена тематског вокала у основи, или је пак промена тог вокала предвидљива (нпр. *уи́йи́еде́йи* одн. *уи́йи́еде́йи* ~ *уи́йи́еде́им*). Под типовима А и С такође су дати глаголи код којих нема промене тематског вокала,¹³ док су у типове В и D укључени глаголи код којих долази до његове промене. Због претходног навода сматрамо да би из корисничке перспективе било боље да су глаголи типа А и С дати један иза другог, или, кад би се типови В и С сажели, да су под В најпре наведени глаголи *-и́йи* ~ *-им*. На тај би начин лексикограф грађу редао од једноставније ка сложенијој: разумљиво је да је презент без гласовних алтернација у другом језику једноставније усвојити од презента с гласовним алтернацијама (уп. Novak Milić 2002: 92, 96–97). Штавише, трпним придевом овладава се тек на нивоу B2 (UDIER 2015), па је податак о гласовним алтернацијама у томе облику такође од секундарне важности. С друге стране, код типова код којих је на антепенултими краткоузлазни нагласак, лексикограф најпре наводи глаголске типове код којих је обличка парадигма једноставнија (F) или предвидљивија (G), па тек онда тип с променом тематског вокала и предвидљивим гласовним алтернацијама у презенту (H). Лексикограф је пак могао пермутовати редослед типова F и G, како би постигао симетрију с низањем типова В и С (под условом да остаје редослед као што јесте). Сажимање типова В и С и промена редоследа глагола унутар њих, које смо предложили у горњем тексту, одговарали би садашњем редоследу типова F и G. У вези с типом F указали бисмо на лексикографов пропуст кад у објашњењу каже да у тај тип спадају глаголи на *-и́йи*, док под подтипovima FE, FW, F1E и F1W даје глаголе са завршетком на *-(j)е́йи*.

Словне и бројчане ознаке одабране су произвољно. Овај лексикографски поступак, стога, није у складу с Берковљевим критеријем јасноће

¹³ Аутор не наводи под типом А, као што то чини код осталих акценатско-конјугацијских типова, да се презент тих глагола завршава на *-ам*. Стога у нашој табlici 1 завршетак презента стоји у угластим заградама. Очигледно је реч о случајном пропусту (?), али овај пропуст може отежати сналажење корисника у тексту.

индексирања (БЕРКОВ 2004: 107). Добро је, међутим, што су ознаке наведене и у списку скраћеница (стр. LXII–LXV), с упутницама на одељке уводних страница где су разјашњене. Изузетак су пак од немотивисаних ознака словне ознаке R, A, E и W, као и, условно речено, бројка 1. Видели смо да је бројка двосмислена: с једне стране упућује на тросложни инфинитив, а с друге на посебан акценатско-конјугацијски тип. Исто тако, двосмислена је и ознака за ијекавски лик старог гласа *jaīi*, будући да ознака W квалификује како изговорни лик, тако и употребну поларизованост лексики ка западним крајевима српскога говорног подручја.¹⁴ У вези с ознаком E (‘источно и екавски’) можемо рећи да није ни потребна у означавању акценатско-конјугацијских типова, јер сви глаголи уз које је наведена имају акценатску и обличку парадигму као глаголи без ње. Другим речима, глаголи с ознаком AE (*надеваīīи*) имају идентичну парадигму као глаголи с ознаком A (*дочараīīи*); парадигма глагола с ознаком A1E (*це-йаīīи*) не разликује се од парадигме глагола с ознаком A1 (*чараīīи*). Што се тиче ознаке A, запажа се да, будући да упућује на тип глагола на *-аīīи* ~ *-ам*, може послужити као мнемотехничко средство да су то глаголи код којих тематски вокал *a* остаје исти у целокупној обличкој парадигми. Стога се ова ознака из угла обличке парадигме може сматрати мотивисаном. Коначно, одабир ознаке R у потпуности је мотивисан, па је најбоље лексикографско решење, јер је одабрано слово иницијал енглеске речи *regular* (‘правилан’): овај тип обухвата, како смо горе видели, глаголе без обличких и акценатских одступања (или пак углавном без њих).

Будући да је Бенсон типове разликовао првенствено на основу одлика акценатске парадигме, глаголи који имају исту обличку парадигму нашли су се у различитим типовима. Тачније, глаголи на *-аīīи* ~ *-ам* нашли су се у типовима R, A и J, глаголи на *-иīīи* ~ *-им* укључени су у типове R, C и F, а у типове B и G сврстани су глаголи на *-нуīīи* ~ *-нем*. Даље, глаголи на *-аīīи* ~ *-ем* припали су типовима B и H, а глаголи на *-оваīīи* односно *-еваīīи* ~ *-ујем* ушли су у типове L и LR. Не би било оправдано негативно оцењивати сврставање глагола исте обличке парадигме у различите акценатско-конјугацијске типове, јер је обличким подацима свесно дат секундарни значај, а акценатским примарни.

Лексикограф мора, међутим, бити свестан да просечан корисник Бенсоновог речника издвојене типове не може лако запамтити (уп. с критиком у NAYLOR 1972: 372). Да би корисник растумачио Бенсонов систем, мора знати чак 35 синтетичких (ако изузмемо ознаку R) — произвољно

¹⁴ Употребу исте ознаке за лексичку поларизованост и изговорни лик старог гласа *jaīi*, чиме се занемарује могућност комбиновања ових параметара за представљање језичког израза у неким културним центрима као што је Сарајево, оштро критикује К. Нејлор (NAYLOR 1972: 371–372). Уп. и КРЕК (1973).

одабраних — ознака.¹⁵ Због тога нема сумње да корисник при наредној употреби речника мора изнова, помоћу уводних страница, тумачити ознаку акценатско-конјугацијског типа:

To understand the working of the dictionary one must study and constantly refer to the Introduction containing succinct rules on stress and endings patterns, which in Serbocroatian are admittedly complicated. A system of abbreviations —unfortunately not always mnemonic— which refers to the appropriate sections of the Introduction was developed (КРЕК 1973: 77). [Да би корисник разумео како речник функционише, потребно је да проучи и стално се враћа на Увод с језгровитим правилима о акценатским и обличким обрасцима, која су у српскохрватском језику, додуше, сложена. Развијен је систем скраћеница — нажалост, не увек мнемотехничких — који упућује на одговарајуће одељке Увода.]

Будући да додатна претрага изискује додатно време, питање је има ли корисник воље да увек изнова потражи те информације на уводним страницама. Један од приказивача Бенсоновог речника на ово питање одговара крајње одрично:

The sections of the dictionary discussing morphological and morphophonemic types for [...] verbs are confusing. [...] Because of the complexity of the system, I am afraid that many users of the dictionary will never use it for grammatical information. It takes so much time to look up the reference of “R”, “B1”, “LR,” etc. that in the same amount of time the user could have consulted a grammar or the *Pravopis* itself. I do not feel that it is the user’s duty to copy out a list of all of Benson’s types (NAYLOR 1972: 372). [Одељци речника у којима се износе морфолошки и морфофонолошки типови (...) глагола конфузни су. (...) Због сложености тога система, бојим се да се многи корисници речника њиме никад неће служити ради граматичког податка. Потроши се превише времена на претрагу упутница „R“, „B1“, „LR“ итд. док за исто време корисник може посегнути за каквом граматиком или самим *Правойисом*. Мислим да корисник није дужан да памти попис свих Бенсонових типова.]

С обзиром на то да поједина металексикографска истраживања не говоре у прилог томе да корисници прибегавају упутствима (HARALDSSON 1996; LEMMENS 1996; БЕРКОВ 2004: 194), можемо претпоставити да би емпиријско истраживање употребе Бенсоновог речника дало, барем у главним цртама, сличне увиде.

¹⁵ К. Нејлор (NAYLOR 1972: 371–372) оцењује да би и 20 конјугацијских образаца било превише. Овај се критичар такође пита је ли акценатске алтернације паметно представљати на начин на који се поступа у *Правойису српскохрватског књижевног језика* (Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1960), тј. да се уз сваки глагол у чијој се парадигми јављају алтернације наведу релевантни облици или модел флексијског обрасца. То је поступак који смо описали у одељку 3. Међутим, да су наведени релевантни облици великог броја глаголских одредница, обим би се речника прилично увећао, па је питање за колико би поскупело његово издавање (уп. белешку 8).

Штавише, лексикограф мора бити свестан и чињенице да се најчешћи облички обрасци усвајају од самога почетка овладавања српским језиком (Кралишник 2011; UDIER 2017), док се елементима изговорне компетенције овладава постепено све до највишег ступња. Исто тако, тумачење традиционалних србистичких акценатских знакова у наставу се не може уводити на почетним, али ни на средњим разинама, нити се може очекивати да корисник који тек почиње учити или усвајати српски језик — у случају Бенсоновог речника, реч је првенствено о изворноме говорнику енглеског језика — лако и самостално може усвајати нормирани новоштокавски акценатски систем. Премда у лингвистичкој литератури има заговорника експлицитног подучавања странаца новоштокавском систему, те инсистирања на усвајању акценатских парадигми од самога почетка овладавања српским језиком (уп. БАТАС 2020), дидактички радови (нпр. DEŠIĆ 1986; Кралишник 2011) и описни оквири нивоа овладаности страним језиком, у нашем случају српским, указују на то да се на разини А2 (BANKOVIĆ-MANDIĆ 2017: 208), а самим тим и на нивоу А1, очекује да говорник овлада једино местом нагласка. На разини Б1 (BANKOVIĆ-MANDIĆ 2013: 239) говорници почињу разликовати дужину, а тек на нивоу Б2 (BANKOVIĆ-MANDIĆ 2015: 372) тон, и то нарочито тон дугих нагласака, али се њиме и на овом ступњу овладава слабо. Узимајући у обзир степен владања акценатским системом српског језика који неизворни говорници просечно достижу на нивоима А1–Б2 према описним оквирима, али и чињеницу да ни добар део изворних говорника не влада нормираним четвороакценатским новоштокавским системом (уп. ПЕТРОВИЋ, ГУДУРИЋ 2010: 369–382), Бенсонови акценатско-конјугацијски типови морали би се упростити. То би се могло постићи тако што би се раздвојили конјугацијски од акценатских типова и тако што би се при разврставању гледало само место нагласка у акценатској парадигми. На тај начин акценатски типови свели би се на осам.¹⁶ У табели 2 (в. стр. 218), на основу глагола из табели 1, наводимо могући предлог сведених акценатских типова.

Читалац може приметити да у табели 2, за разлику од табели 1, нема акценатских знакова, али да је, заузврат, наглашени самогласник у моделима акценатских типова (колони 3) отиснут масним слогом и потцртан. Истовремено, у колони 2 промена места нагласка графички је истакнута помоћу светлих и тамних квадратића (уп. БАТАС 2020, која у акценатским парадигмама облике с акценатским алтернацијама издваја дељљим слогом). Светлим квадратићем, којим је означен и инфинитив у свим типовима, указује се на то да је место нагласка флективног облика

¹⁶ Узимајући у обзир и атематске глаголе, који су ван Бенсоновог система акценатско-конјугацијских типова, као и дужину и тон нагласка, БАТАС (2020) такође издваја и описује осам акценатских парадигми које се могу применити у настави српског језика као страног.

1	□: □, □; □; □; □	гледати: гл ~~е~~ дам, гл ~~е~~ дају; гл ~~е~~ дао; гл ~~е~~ дан; гл ~~е~~ дај
2	□: □, □; □; ■; □	уштедети: ушт ~~е~~ дим, ушт ~~е~~ де; ушт ~~е~~ део; ушт ~~е~~ ђен; ушт ~~е~~ ди
3	□: □, □; ■; ■; □	прочитати: проч ~~и~~ там, проч ~~и~~ тају; проч ~~и~~ тао; проч ~~и~~ тан; проч ~~и~~ тај
4	□: ■, ■; ■; ■; ■	куповати: к ~~у~~ пујем, к ~~у~~ пују; к ~~у~~ повао; к ~~у~~ пован; к ~~у~~ пуј
5	□: ■, ■; ■; ■; □	захукати: за ~~х~~ укћем, за ~~х~~ укће; за ~~х~~ уктао; за ~~х~~ уктан; за ~~х~~ укћи
6	□: ■, ■; □; ■; ■	казивати: ка ~~з~~ ујем, ка ~~з~~ ују; ка ~~з~~ ивао; ка ~~з~~ иван; ка ~~з~~ уј
7	□: ■, ■; □; ■; □	написати: на ~~п~~ ишем, на ~~п~~ ишу; на ~~п~~ исао; на ~~п~~ исан; на ~~п~~ иши
8	□: ■, □; □; ■; ■	дочарати: до ~~ч~~ арам, до ~~ч~~ арају; до ~~ч~~ арао; до ~~ч~~ аран; до ~~ч~~ арај

Таблица 2. Предлог акценатских типова у складу с изговорним компетенцијама на нивоима А1–Б2

исто као у инфинитиву, док се тамним квадратићем обележавају облици код којих се место нагласка разликује од места у инфинитиву. Овај поступак графичког бележења акценатских алтернација предлажемо према обрасцу који је за морфонолошке типове именица и глагола исландског језика дао Ј. Г. Панкрац (Панкрац 1984: 81), али смо свесни да и њега треба поправити и разрађивати, чиме се, овим поводом, даље не бавимо.

Исто тако, требало би Бенсонове типове преиначити у чисто конјугацијске, тј. обличке. Имајући у виду напомене које смо изнели у горњем тексту, преиначени типови могли би изгледати као у табели 3:

R	гледати: гл ~~е~~ дам, гл ~~е~~ дају; гл ~~е~~ дао; гл ~~е~~ дан; гл ~~е~~ дај
	ломити: ломим, ломе; ломио; ломљен*; ломи
	волети: волим, воле; волео; вољен*; воли
	вољети: волим*, воле*; волио*, вољела; вољен; воли*
A	покренути: покренем, покрену; покренуо; покренут; покрени
	писати: пишем*, пишу*; писао; писан; пиши*
B	куповати: купујем*, купују*; куповао; купован; купуј*
	царевати: царујем*, царују*; царовао; царован; царуј*
	упљувати: упљујем*, упљују*; упљубао; упљубан; упљуј*
	казивати: казујем*, казују*; казивао; казиван; казуј*

Таблица 3. Предлог конјугацијских типова за Бенсонов речник

Под првим конјугацијским типом, који би и даље био означен словом R (*regular*, в. горе), могли би остати глаголи на *-аѝи* ~ *-ам*, *-иѝи* ~ *-им*, *-еѝи* одн. *-јеѝи* ~ *-им* и *-нуѝи* ~ *-нем*, тј. глаголи код којих корисник без тешкоћа, а имајући у виду системска правила, од инфинитива може произвести сва-

ки члан глаголске парадигме. Особеност овог типа је да у презенту, који се усваја од нивоа A1, нема сугласничких алтернација. Конјугацијски тип А могао би укључити глаголе на *-аїи* ~ *-ем* код којих долази до сугласничке алтернације у облицима насталим од презентске основе, док би у тип В ушли глаголи с гласовном алтернацијом суфикса *-ова-*, *-ева-*, *-ива-* и *-ува-* ~ *-уј-*. Додатно, у оквиру сва три конјугацијска типа одговарајући типографски знак поред релевантног облика (нпр. звездаца *, као што је у табелици 3, или дебљи слог) могао би указати на постојање предвидљивих гласовних алтернација. Кратак шематски попис предвидљивих алтернација¹⁷ могао би следити таблицу 3. У њему би се само прегледно, такође таблично, могло навести да у означеним случајевима долази до системских промена *ї* : *ћ*, *ѡ* : *ћ*, *с* : *ш*, *з* : *ж*, *ц* : *ч*, *к* : *ћ*, *г* : *ж*, *х* : *ш*, *л* : *љ*, *н* : *њ*, и *ї* / *б* / *в* / *м* + *љ* (уп. ТНОМАС, Osipov 2012: 264–267).

Сад би ваљало последње две таблице упоредити с првом. Сложена таблица 1 (в. горе) приказује постојеће Бенсонове акценатско-конјугацијске типове и подтипове већине тематских глагола. Њен је садржај, као што смо већ истакли, исписан текстуално на уводним страницама речника, а не таблично, како смо ми у чланку учинили. То значи да корисник речника мора *чиїїаїи* текст не би ли дошао до одговарајућег акценатско-конјугацијског типа и податка о релевантним облицима тога глаголског типа. У вези с овим, не би ваљало да аутор речника сметне с ума два битна лексикографска начела: први, да речник — по правилу — није књига која се *чиїїа*, поготово не његови предговори (уп. БЕРКОВ 2004: 194), већ приручник који би требало да на најбржи и најједноставнији начин кориснику понуди одговарајућу информацију; други, да сваки податак не мора увек бити информација: чак и ако би корисник био упоран па стрпљиво прочитао уводне странице речника или различита упутства у речнику, ништа не може јамчити да ће бити вичан да податке које на тим страницама буде нашао на одговарајући начин растумачи и информише се. Чини нам се прикладним да се у овом тренутку подсетимо и друге од Берковљевих десет лексикографских „заповести“:

Не усложняй без нужды словарь, не переоценивай сообразительности пользователя: он так же как и ты не читает предисловий к словарям и правил пользования ими. Не будь высокомерен по отношению к нему (БЕРКОВ 2004: 234). [Не компликуј речник без потребе, не прецењуј корисникове могућности: он, као и ти, не чита предговоре речника и упутства за њихову употребу. Не постављај се надмено према њему.]

Требало би, дакле, да лексикограф води рачуна о корисниковим могућностима и знању, али и потребама. Ако прихватимо чињенице у

¹⁷ Илустрације ради, у виду мини-правила о којима на примеру глаголске флексије шпанскога језика пише С. ТАРП (ТАРП 2008: 214–215).

вези с прогресијом у овладавању глаголском флексијом српскога као другог (в. још и NOVAK MILIĆ 2002, али и залагања Бенсонове коауторке за дидактички поткрепљене измене у подучавању неизворних говорника глаголској флексији српског језика у Шљивић-Шимшић 1962: 32–33), тј. чињенице да се прво усваја обличка парадигма глагола, уз место нагласка и његове промене, затим да се на степену Б1 прикључује дужина, а тек на нивоу Б2 тон, мада не систематски, постаје дидактички упутно да се кориснику најпре понуди податак о обличкој, а тек онда о акценатској парадигми. Како би се та два податка надовезала, а да би било јасно на шта се који односи, податак о обличкој парадигми могао би се навести словном ознаком, као у табели 3, а податак о акценатској парадигми одговарајућом бројком, као у табели 2 (уп. DEŠIĆ 1986: 107–108; в. БЕРКОВ 2004: 102–103). На тај би начин корисник имао могућност да бира који му је податак у том тренутку потребан. То одговара критерију поступности индексирања (БЕРКОВ 2004: 107–108), а уједно је и у складу с Берковљевим саветом да се лексикографски подаци структурирају концентрично (БЕРКОВ 2004: 194), тј. да корисник, у зависности од потреба, може добити минималну информацију (у нашем случају: податак о обличкој парадигми глагола) или максималну информацију (код нас: податак о акценатској парадигми у глаголској флексији).¹⁸ Пример односа ознака према Бенсоновом систему и ознака према нашем предлогу читалац може видети у табели 4:

глагол	Бенсон	наш предлог	глагол	Бенсон	наш предлог
гледати	R	R1	писати	B1	A1
чарати	A1	R1	написати	B	A1
дочарати	A	R8	куповати	L	B4
надевати	AE	R8	ковати	L1	B1
читати	J1	R1	лиферовати	LR	B1
прочитати	J	R3	казивати	D	B3
кренути	B1	R1	газити	R	R1
покренути	B	R7	хвалити	C1	R1
надахнути	G	R7	похвалити	C	R7
такнути	G1	R1	волети	F1E	R1
хуктати	H1	A1	заволети	FE	R7
захуктати	H	A5/7	уштедети	R	R2

Таблица 4. Однос Бенсонових и наших ознака

Кад се системи означавања упореде, закључује се да је наша „упроштена“ верзија Бенсоновог система упадљиво мање разуђена, а самим тим и једноставнија. За разлику од Бенсоновог система од 36 синтетич-

¹⁸ Уп. с предлогом индексирања нисоземских глагола слојевитим ознакама у LUČIĆ 2002: 12–16.

ких а произвољно одабраних ознака, према нашем предлогу корисник мора знати само три словне ознаке (R, A, B) како би растумачио податак о обличкој парадигми, те осам бројчаних ознака (1–8), да би се информисао о акценатској парадигми. Коначно, глаголи који припадају истоме конјугацијском типу имају исту словну ознаку, без обзира на то припадају ли истоме или различитом акценатском типу. То значи да су, на пример, глаголи *гледајџи*, *чарајџи*, *дочарајџи*, *надевајџи*, *чијџајџи* и *јрочијџајџи* означени истим словом, јер се у првом лицу презента сви завршавају на -ам и остали им се облици могу предвидети на основу инфинитива, док је бројка која упућује на акценатску парадигму различита: глаголи *гледајџи*, *чарајџи* и *чијџајџи* обележени су ознаком за акценатски тип 1, у коме нема промене места нагласка у акценатској парадигми, док се код остала три места удара мења по типу 3 (*јрочијџајџи*) или 8 (*дочарајџи* и *надевајџи*). У вези с формалним начином приказа нашег предлога конјугацијских и акценатских типова, треба напоменути да на располагању може бити више опција: акценатски тип може се, како би се још више нивелисао значај податка о обличкој и акценатској парадигми, навести у експоненту (нпр. R¹) или индексу (нпр. R₁), или пак различитом дебљином односно типом или стилем слога. Коначно, код глагола који могу потпадати под два или више конјугацијских или акценатских типова, сви се типови могу навести редом по учесталости или броју алтернација, те одвојити косом цртом. Тако смо поступили код глагола *захукијџајџи* (в. таблицу 4): овај глагол припада конјугацијском типу A, а акценатска парадигма може следити тип 5 или 7.

5. Флексијски подаци у граматичком додатку. Било да је флексијски податак дат путем ознака за акценатско-конјугацијски тип (в. одељак 4), или да је тај податак директно унет у речнички чланак (в. одељак 3), корисник у Бенсоновом речнику може пронаћи једино облике који су релевантни за успостављање целокупне обличке и акценатске парадигме. Ти облици немају формалне уводнике (нпр. *1. л. јд. њрезентџа*; в. МАРЈАНОВИЋ 2016а), па се од корисника очекује да их самостално препозна, али и да зна на који се начин релевантни облици уклапају у целу парадигму. То може представљати извесну продукцијску тешкоћу на нивоима A1 и A2. С обзиром на пажњу коју је Бенсон посветио глаголској флексији, очекивало би се да је у речнику негде објашњено зашто су баш наведени облици релевантни у глаголској флексији српскога језика. Тај би се податак могао наћи у граматичким прилозима (уп. БЕРКОВ 2004: 196; ТАРП 2008: 212).

У Бенсоновом речнику (BENSON 1993: 771–775) корисницима је на располагању кратак шематизовани граматички додаток. У њему су наведене основне именичке, придевске и заменичке парадигме те дата упут-

ства о грађењу аориста. Нису, међутим, исписане ни глаголске парадигме основних конјугацијских типова, нити су наведена правила о грађењу осталих глаголских облика, нпр. презента, футура или раднога глаголског придева, који се при овладавању српским језиком као другим уче и усвајају већ на нивоу А1 (уп. Кралишник 2011). Исто тако, тих података нема ни на уводним страницама. На уводним страницама дати су само подаци о релевантним облицима тематских глагола (в. одељак 4), док су у самоме телу речника (в. одељак 3) дати такви облици атематских глагола. Стога још једном можемо истаћи да је Бенсонов речник функционалан у продукцијској корисничкој ситуацији; то јест, он једино омогућава да корисник произведе одговарајући облик глагола, и то уколико зна на који се начин релевантни облици уклапају у целокупну обличку и акценатску парадигму. Но, без података о целој парадигми одговарајућих типова, барем оних најчешћих, али и без података о грађењу глаголских облика, Бенсонов речник не може послужити као приручник за стицање знања о глаголској флексији српскога језика, што је, према теорији о лексикографским функцијама (ТАРП 2008), једна од пет основних функција речника. Другим речима, ако су у речничком чланку атематског глагола *йећи* наведени само презентски облици *йечем* и *йеку*, односно уколико је под ознаком акценатско-конјугацијског типа В1 наведен само презентски облик *йишем*, корисник без потпуних знања о глаголској флексији српскога језика неће моћи претпоставити да ће глагол *йисаџи* у свим облицима презента имати *ш*, односно да ће *к* у основи глагола *йећи* бити само у трећем лицу множине презента, док ће се у свим осталима јавити *ч*. Исто тако, ако је код глагола *лагати* ознака акценатско-конјугацијског типа Н1, који наводи релевантне облике глагола *хукџаџи*, с напоменом да се код глагола овога типа спроводе предвидљиве гласовне алтернације, питање је хоће ли, и колико, корисник на нижим ступњевима овладавања српским језиком заиста бити у стању да изведе жељене облике глагола *лагати*. Таквом кориснику потребни су подаци о целој парадигми и о начину грађења глаголских облика.

С обзиром на то да су флексијски подаци у Бенсоновом речнику намењени корисницима који српским језиком тек овладавају, можемо устврдити да непостојање шематских приказа потпуне парадигме барем најчешћих глаголских врста и изостављање основних правила о грађењу глаголских облика — садржаја који Берков назива *граматичким минимумом* у речничком прилогу (уп. Берков 2004: 198) — унеколико умањује употребну вредност овога веома иновативног и лексикографски прилично промишљеног речника и онемогућује једну од потенцијалних функција. Парадигме основних конјугацијских типова приказане у целости и правила грађења глаголских облика у граматичком прилогу омогућиле би кориснику да у телу речника исцепкане (или, како их је Берков сликовито

назвао, атомизоване, уп. Берков 2004: 198) податке сагледају у целини и кроз систем. Ова би се функција дала надоместити да је аутор на уводним страницама корисника само упутио на какву референтну граматику или уџбеник српскога језика као другог, у коме би се ти подаци могли наћи. Истини за вољу, за опширније податке о глаголској морфологији Бенсон на уводним страницама (стр. XLVIII–XLIX) ипак упућује на студије К. Х. ван Сконевелда (VAN SCHOONEVELD 1959) и Ч. Бидвела (BIDWELL 1964). Но, будући да је реч о чланцима у научним часописима, мало је вероватно да ће просечан корисник без филолошке — а посебно лингвистичке — спреме имати мотивацију да овакве чланке заиста пронађе и прочита, а још је мање вероватно да ће их и разумети.

Но, веома је битно да речник који не поседује граматички прилог и грамика на коју лексикограф упућује буду комплементарни (в. и MUGDAN 1989a: 521; MUGDAN 1989b; ANDERSEN 2007): уколико лексикограф као Бенсон понуди одређене акценатско-конјугацијске типове (в. одељак 4), али које даље не објашњава, нити њихову парадигму даје у потпуности, није добро да корисник буде препуштен самосталном одабиру граматичких приручника. Два су разлога томе. Први, уобичајено је да граматички приказ варира у зависности од тога је ли грамика писана за изворне говорнике или оне који уче други језик, за стручњаке или пак за просечне кориснике, као и од тога који је теоријски приступ примењен (уп. LEHMANN, Maslova 2004). Други, у време настанка Бенсоновог речника ни у Југославији, али ни на целокупном англофонском говорном подручју није било — барем не много — приручне граматичке и уџбеничке литературе намењене учењу српскога језика као Ј2. А уз то, малобројни су постојећи приручници и уџбеници глаголској флексији приступали на различит начин.

6. Примена и закључна разматрања. У раду смо с позиција теорије о лексикографским функцијама описали начин на који су у Бенсоновом речнику представљени подаци о глаголској флексији српскога језика. При анализи грађе учили смо четири лексикографска поступка. *Први*, да су флективни облици глагола са суплетивном презентском основом (нпр. *су*, *буде*) и превојем самогласника у тој основи (*зовем*) у односу на основу инфинитива као речнички канонског облика уврштени као одреднице посебних речничких чланака с упутницама на инфинитив, али да то није учињено системски и доследно. *Други*, да су код тематских глагола што потпадају под 36 издвојених акценатско-конјугацијских типова уз глагол дате ознаке типова с упутницама на уводне странице речника, на којима су те ознаке текстуално растумачене. *Трећи*, да су код тематских глагола који нису укључени у поменуте типове, као и код свих атематских глагола, флексијски подаци наведени у граматичком блоку

непосредно иза одреднице. Указали смо и на то да је при овоме поступку лексикограф навео само делимичну парадигму састављену од облика који кориснику омогућују да успостави потпуну парадигму а код којих долази до одређених гласовних и акценатских алтернација. Код претходнога поступка такође се наводе само релевантни облици глаголске парадигме, али од глагола који представљају модел акценатско-конјугацијског типа, на основу којег корисник аналогично изводи облик траженог глагола. *Четврћи*, код мањег броја глагола наведен је у самој речничком чланку типски глагол према којем аналошки треба извести флексијске податке. Овај је поступак — ради уштеде простора — примењен код глагола који не потпадају под издвојених 36 типова, али међусобно имају сличну обличку и акценатску парадигму (нпр. глаголи *доићећи*, *зайћећи*, *наићећи*, *йоићећи*, *преићећи*, *приићећи* и *проићећи* упућени су на *оићећи*, а *сићећи* на *ићећи*). Уколико се пак код глагола на које је примењен трећи и четврти лексикографски поступак јавља гласовна алтернација у презенту, онда је пре упутнице на типски глагол у виду ознаке или конкретна глагола дата делимична парадигма презента у пуном или скраћеном виду (нпр. *зайе-чем* код глагола *зайћећи*, *-жем* код глагола *лагајћи*). Коначно, Бенсоновом речнику придодат је граматички прилог, али се у њему налазе само правила о грађењу аориста, док других правила о грађењу облика нема, нити су наведене потпуне парадигме барем основних конјугацијских типова. Због тога сматрамо да овај речник не може послужити као приручник за стицање нових и/или ширих знања о глаголској флексији у српском језику. Другим речима, Бенсонов речник кориснику може помоћи у два (рецепцијској и продукцијској) од три ситуације које смо навели у теоријском оквиру рада (в. одељак 2).

Закључујемо да први горепоменути лексикографски поступак испуњава рецепцијске потребе корисника Бенсоновог речника, али, будући да није доследно примењен, не задовољава их у свим случајевима. Остала три поступка у потпуности испуњавају продукцијске потребе, али је питање јесу ли и колико примењени поступци јасни просечном кориснику. Показали смо да акценатско-конјугацијски типови сами по себи пружају потребну информацију, омогућују уштеду простора, али да их корисници морају научити напамет, што се чини недовољно вероватним, јер се ти типови не заснивају на поступности у процесу овладавања српским језиком као другим, или да их пак изнова морају тумачити при свакој новој употреби речника, што продужава време потребно за долазак до продукцијске информације те обесхрабрује корисника. Како бисмо ближе указали на недостатке издвојених типова и указали на потребу да се усагласе с процесом овладавања српским језиком, у раду смо предложили раздвајање података о обличкој од података о акценатској парадигми већине тематских глагола, те смо понудили упроштен систем ознака.

Применимо ли, као што смо најавили у одељку 2, уочене лексикографске поступке на замишљени француско-српски речник, чији смо нацрт флексије теоријски разматрали и у претходноме раду (Марјановић 2016б), а овога пута с подацима из Бенсоновог речника, како бисмо видели колико је сврсисходно Бенсонов систем обраде флексије употребити у некоме новом речнику, добили бисмо следећи резултат:

couper I. vt. **сѐћи** [сѐчѐм; сѐкӯ; сѐкао, -кла; сѐчен *et* сѐчен, -ѐна; сѐци], **йсећи** [исѐчѐм; исѐкӯ; йсекао, -кла; йсечен *et* исѐчен, -ѐна; исѐци], **ѡдсећи** [conjug. → исѐћи], **рѐзати** [рѐжѐм], **ѡдрезати** [-ежѐм], **сецкати** [R], **кѡсити** [F1], **шишати** [A1]...¹⁹

Делимична парадигма била би дата за атематске глаголе *сећи* и *исећи* (поступак 3), за глаголе *резати* и *одрезати* навео би се, у целини или скраћено, само облик 1. л. јд. презента, на основу којег се може успоставити целокупна парадигма (поступак 3), док би глагол *одсећи* био упућен на *исећи* (поступак 4), помоћу којег се аналошки могу извести флексијски подаци првога глагола. За глагол *сецкати* навела би се ознака која указује на „правилан“ акценатско-конјугацијски тип, тј. на тип једноставне флексије, без гласовних и акценатских алтернација (поступак 2), а за глаголе *косити* и *шишати* ознака која упућује на одговарајући акценатско-конјугацијски тип с гласовним и акценатским алтернацијама (поступак 2).

Уколико бисмо на горњи нацрт француско-српског речника применили „упроштени“ систем ознака, добили бисмо овакав приказ флексијских података:

couper I. vt. ... **рѐзати** [A1], **ѡдрезати** [A1], **сецкати** [R1], **кѡсити** [R1], **шишати** [R1]...

На овај начин више глагола може потпасти под исте акценатско-конјугацијске типове, те се може указати на сличност обличке парадигме глагола *сецкати*, *косити* и *шишати* с једне, а глагола *резати* и *одрезати* с друге стране. Исто тако, издвојеном ознаком акценатског типа указало би се на то да сви глаголи имају исту акценатску парадигму, тј. да се код свих набројаних глагола место нагласка у парадигми не мења. С обзиром на то да ни наш упроштени предлог раздвојених акценатских и конјугацијских типова не обухвата све глаголе, наставак промишљања у вези с овим питањем могао би се односити на испитивање речника који су ознакама обухватили све глаголе и њихове акценатско-конјугацијске

¹⁹ Разуме се да наведени еквиваленти немају сви исти статус (једни су несвршеног, други свршеног вида; сви се унеколико разликују и по значењу или колокабилношћу), али је то, пошто се бавимо само глаголском флексијом, занемарено.

типове, или пак на испитивање могућих нових система за лексикографско означавање типова глаголске флексије.

Цитирана литература

- БАТАС, Ана. „Акценатске парадигме и алтернације у настави српског језика као страног“. У: В. Крајишник (ур.). *Српски као страни језик у теорији и пракси IV*. Београд: Филолошки факултет, 2020: стр. 89–101.
- [BATAS, Ana. „Акценатске парадигме и алтернације у настави српског језика као страног“. У: В. Крајишник (ур.). *Српски као страни језик у теорији и пракси IV*. Београд: Филолошки факултет, 2020: стр. 89–101]
- БЕРКОВ, В. П. *Двуязычная лексикография: Учебник*. Москва: Астрель – АСТ – Транзиткнига, 2004.
- [BERKOV, V. P. *Dvuzyčnââ leksikografiâ: Učebnik*. Moskva: Astrel' – AST – Tranzitkniga, 2004]
- ЂУРОВИЋ, Сања. „Неправилни глаголи у српском језику“. *Српски језик* 20 (2015): стр. 689–696.
- [ĐUROVIĆ, Sanja. „Неправилни глаголи у српском језику“. *Српски језик* 20 (2015): стр. 689–696]
- КРАЈИШНИК, Весна. „Рјечник у настави српског као страног језика“. *Анали Филолошког факултета* 23/2 (2011): стр. 245–258.
- [KRAJIŠNIK, Vesna. „Рјечник у настави српског као страног језика“. *Анали Филолошког факултета* 23/2 (2011): стр. 245–258]
- КРАЈИШНИК, Весна. *Лексички приручници српском као страном језику*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016.
- [KRAJIŠNIK, Vesna. *Leksički pristup srpskom kao stranom jeziku*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016]
- МАРЈАНОВИЋ, Саша. „Глаголска флексија у речницима. О рецепцијским и продукцијским потребама страних корисника“. У: В. Крајишник и др. (ур.). *Српски као страни језик у теорији и пракси III*. Београд: Филолошки факултет, 2016а: стр. 261–277.
- [MARJANOVIĆ, Saša. „Глаголска флексија у речницима. О рецепцијским и продукцијским потребама страних корисника“. У: В. Крајишник и др. (ур.). *Српски као страни језик у теорији и пракси III*. Београд: Филолошки факултет, 2016а: стр. 261–277]
- МАРЈАНОВИЋ, Саша. „Глаголска флексија у двојезичном речнику са српским као циљним језиком“. *Зборник Мајмике српске за филологију и лингвистику* 59/2 (2016б): стр. 109–128.
- [MARJANOVIĆ, Saša. „Глаголска флексија у двојезичном речнику са српским као циљним језиком“. *Зборник Матце српске за филологију и лингвистику* 59/2 (2016б): стр. 109–128]
- МАРКОВИЋ, Александра. Граматика у српским речницима. У: Р. Драгићевић (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет, 2014: стр. 69–91]
- [MARKOVIĆ, Aleksandra. Gramatika u srpskim rečnicima. U: R. Dragičević (ur.). *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi*. Београд: Филолошки факултет, 2014: стр. 69–91]
- ПАНКРАЦ, Јо. Г. „Морфонологическије карактеристике слова и их представленије в граматике и словаре“. В: В. Н. Јрцева и др. (ред). *Слово в граматике и словаре*. Москва: Наука, 1984: стр. 79–84.

- [PANKRAC, Ū. G. „Morfolonogičeskie karakteristiki slova i ih predstavlenie v gramatike i slovare“. V: V. N. Ārceva i dr. (red). *Slovo v gramatike i slovare*. Moskva: Nauka, 1984: str. 79–84.]
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб и Снежана Гудурић. *Фонологија српског језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2010.
- [PETROVIĆ, Dragoljub i Snežana Gudurić. *Fonologija srpskog jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska, 2010]
- ПОПОВИЋ, Љубомир. „Табеле као средство за систематску презентацију информација“. *Књижевност и језик* 52/3–4 (2005): стр. 229–245.
- [ПОРОВИЋ, Ljubomir. „Tabele kao sredstvo za sistematsku prezentaciju informacija“. *Književnost i jezik* 52/3–4 (2005): str. 229–245]
- ШЉИВИЋ-ШИМШИЋ, Биљана. „О неким искуствима из рада са француским студентима“. *Наш језик* 12/1–2 (1962): стр. 25–34.
- [ŠLJIVIĆ-ŠIMŠIĆ, Biljana. „O nekim iskustvima iz rada sa francuskim studentima“. *Naš jezik* 12/1–2 (1962): str. 25–34]

*

- ANDERSEN, Birger. “Dictionary Grammars.” *Hermes – Journal of Language and Communication Studies* 38 (2007): pp. 119–136.
- BANKOVIĆ-MANDIĆ, Ivančica. „Izgovorna kompetencija“. U: A. Grgić i dr. (ur.). *Hrvatski B1: opisni okvir referentne razine B1*. Zagreb: FF-press, 2013: str. 233–240.
- BANKOVIĆ-MANDIĆ, Ivančica. „Izgovorna kompetencija“. U: M. Gulešić Machata i A. Grgić (ur.). *Hrvatski B2: opisni okvir referentne razine B2*. Zagreb: FF-press, 2015: str. 365–380.
- BANKOVIĆ-MANDIĆ, Ivančica. „Izgovorna kompetencija“. U: A. Grgić i M. Gulešić Machata (ur.). *Hrvatski A2: opisni okvir referentne razine A2*. Zagreb: FF-press, 2017: str. 199–210.
- BERGENHOLTZ, Henning, Sven Tarp. “Dictionaries and Inflectional Morphology.” In: Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Elsevier, 2006: pp. 577–579.
- BIDWELL, Charles E. “The Serbo-Croatian Verb.” *Language* 40 (1964): pp. 532–550.
- DERBYSHIRE, William W. “[Review of] Morton Benson, ed. Biljana Šljivić-Šimšić. *Serbo-croatian-English Dictionary*. 3rd ed. Cambridge University Press, Cambridge, 1990. Morton Benson, ed. *An English-Serbo-croatian Dictionary*. 3rd ed. Cambridge University Press, Cambridge, 1990. Željko Bujas. *Hrvatsko ili srpsko-engleski enciklopedijski rječnik. Croatoserbian-English Encyclopedic Dictionary*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1983–1989.” *The Slavic and East European Journal* 36/1 (1992): pp. 137–139.
- DEŠIĆ, Milorad. „Prozodijski elementi u nastavi srpskohrvatskog jezika kao stranog“. U: Petar Vučković (ur.). *Nastava srpskohrvatskog jezika kao stranog*. Beograd: Institut za strane jezike, 1986: str. 106–108.
- FUENTES MORÁN, María Teresa. *Gramática en la lexicografía bilingüe: morfología y sintaxis en diccionarios español-alemán desde el punto de vista del germanohablante*. Lexicographica Series Maior 81. Tübingen: Niemeyer, 1994.

- HARALDSSON, Helgi. "Problems of Dictionary Grammar. The Zaliznyak Solution: A Boon or a Burden." In: M. Gellerstam et al. (eds.). *Euralex '96 Proceedings I–II. Part II*. Göteborg: Göteborg University, 1996: pp. 561–572.
- JACKSON, Howard. "Lexicography". In: G. Booij, Ch. Lehmann et al. (eds.). *Morphologie: Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung*. 2. Halbband. Berlin – New York: De Gruyter, 2004: pp. 1882–1892.
- JELASKA, Zrinka and Tomislava Bošnjak Botica. "Conjugational types in Croatian." *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 45/1 (2019): pp. 47–74.
- KREK, Miroslav. "[Review of] *Serbocroatian-English Dictionary*. By Morton Benson, with the collaboration of Biljana Šljivić-Šimšić. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971." *The Library Quarterly* 43/1 (1973): pp. 76–77.
- LEHMANN, Christian and Elena Maslova. "Grammatography". In: G. Booij, Ch. Lehmann et al. (eds.). *Morphologie: Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung*. 2. Halbband. Berlin – New York: De Gruyter, 2004: pp. 1857–1882.
- LEMMENS, Marcel. „La grammaire dans les dictionnaires bilingues“. In: H. Béjoint et Ph. Thoiron (dirs.). *Les dictionnaires bilingues*. Louvain-la-Neuve: Duculot, 1996: pp. 71–102.
- LUČIĆ, Radovan. „Hrvatsko-nizozemski 'obostrani' rječnik“. *Filologija* 38–39 (2002): str. 7–17.
- MARJANOVIĆ, Saša i Nikola Radosavljević. *Srpski glagoli: konjugacijski rečnik glagola srpskoga jezika*. Beograd: Klett, 2019.
- MCCORDUCK, Edward Scott. *Grammatical Information in ESL Dictionaries*. Lexicographica Series Maior 48. Tübingen: Niemeyer, 1993.
- MUGDAN, Joachim. "Information on Inflectional Morphology in the General Monolingual Dictionary." In: F. J. Hausmann et al. (eds.) *Wörterbücher: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin – New York: De Gruyter, 1989a: pp. 518–525.
- MUGDAN, Joachim. „Grundzüge der Konzeption einer Wörterbuchgrammatik“. In: F. J. Hausmann et al. (eds.) *Wörterbücher: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin – New York: De Gruyter, 1989b: pp. 732–749.
- NAYLOR, Kenneth. "[Review of] Morton Benson. *Serbocroatian-English Dictionary*. With the collaboration of Biljana Šljivić-Šimšić. [Philadelphia]: Univ. of Pennsylvania Press, 1971." *The Slavic and East European Journal* 16/3 (1972): pp. 370–375.
- NOVAK MILIĆ, Jasna. „Učenje glagolskih oblika u hrvatskome kao stranome jeziku“. *Suvremena lingvistika* 53–54 (2002): str. 85–100.
- OPAČIĆ, Nives. „Za sustavno rješenje aspektualnosti u hrvatskom standardnom jeziku (pomoć u učenju hrvatskoga kao drugoga / stranoga jezika)“. U: D. Stolac, N. Ivanetić i B. Pritchard (ur.). *Suvremena kretanja u nastavi stranih jezika*. Zagreb–Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 2004: str. 361–369.
- SVENSÉN, Bo. *A Handbook of Lexicography: the Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: University Press, 2009.
- ŠIPKA, Danko. *Osnovi morfologije*. Beograd: Alma, 2005.
- TARP, Sven. *Lexicography in the Borderland between Knowledge and the Non-Knowledge*. Lexicographica Series Maior 134. Tübingen: Niemeyer, 2008.

- THOMAS, Paul-Louis et Vladimir Osipov. *Grammaire du bosniaque-croate-monténégro-serbe*. Paris: Institut d'études slaves, 2012.
- UDIER, Sanda Lucija. „Gramatička kompetencija“. U: A. Grgić i dr. (ur.). *Hrvatski B1: opisni okvir referentne razine B1*. Zagreb: FF-press, 2013: str. 157–174.
- UDIER, Sanda Lucija. „Gramatička kompetencija“. U: M. Gulešić Machata i A. Grgić (ur.). *Hrvatski B2: opisni okvir referentne razine B2*. Zagreb: FF-press, 2015: str. 247–271.
- UDIER, Sanda Lucija. „Gramatička kompetencija“. U: A. Grgić i M. Gulešić Machata (ur.). *Hrvatski A2: opisni okvir referentne razine A2*. Zagreb: FF-press, 2017: str. 135–153.
- VAN SCHOONEVELD, C. H. “Serbocroatian Conjugation”. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 1–2 (1959): pp. 55–69.

Извори

- BENSON, Morton. *Srpskohrvatsko-engleski rečnik*. Uz saradnju Biljane Šljivić-Šimšić. Beograd: Prosveta, 1993.

Саша П. Марьянович
Белградский университет
Филологический факультет
Кафедра романской филологии

СИСТЕМА ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ГЛАГОЛЬНЫХ ФЛЕКСИЙ В СЛОВАРЕ М. БЕНСОНА

Резюме

В работе в аспекте теории лексикографических функций проводится металексикографический анализ системы обработки данных о флексиях глаголов сербского языка в «Сербскохорватско-английском словаре» М. Бенсона (BENSON 1993). Эта система рассматривается через призму потребностей пользователей словаря, для которых сербский язык не является родным, причем в трех ситуациях: восприятия, продукции (включая ситуации перевода в обоих направлениях), а также в ситуации, когда словарь служит пользователю для приобретения знаний о глагольных флексиях в сербском языке. Анализ материала показал, что исследуемая система представления флексий включает четыре лексикографических подхода: 1) флективные формы глаголов с супплетивной основой настоящего времени и чередованием гласного в данной основе в сравнении с основой инфинитива включены в качестве заглавий отдельных словарных статей с отсылками к инфинитиву, однако это не делается систематически и последовательно; 2) для тематических глаголов, относящихся к 36 выделенным типам в зависимости от особенностей спряжения и ударения, при глаголах указаны обозначения типов с отсылками к вводным страницам

словаря, где дается текстуальное истолкование этих обозначений; 3) для тематических глаголов, не включенных в указанные типы, а также для всех атематических глаголов, флексивные данные указаны в грамматическом разделе непосредственно после заглавия статьи; 4) для небольшого числа глаголов в самой словарной статье приводится типовой глагол, по образцу которого нужно по аналогии вывести флексивные данные. Если же у глагола, в отношении которого применяется третья и четвертая лексикографические процедуры, происходит чередование звука в настоящем времени, тогда до отсылки к типовому глаголу в виде обозначения или конкретного глагола приводится частичная парадигма настоящего времени в полном или сокращенном виде. Анализ показал, что первый из указанных выше лексикографических подходов удовлетворяет рецептивные потребности пользователей словаря М. Бенсона, однако, не будучи примененной последовательно, данная процедура удовлетворяет эти потребности не во всех случаях. Остальные три процедуры полностью удовлетворяют потребности пользователей в ситуации продукции, однако остается вопрос, ясны ли и насколько ясны применяемые процедуры среднему пользователю. В связи с этим в работе предлагается упрощенная версия системы представления глагольных флексий М. Бенсона, которая бы больше отвечала потребностям пользователей. При этом словарь М. Бенсона не может служить в качестве пособия для получения знаний о глагольных флексиях в сербском языке, т.к. ни во вводной части словаря, ни в грамматическом приложении не указаны правила формирования глагольных форм, а также не приводятся полные парадигмы основных флексивных типов. Результаты анализа в заключении применяются для разработки проекта нового – задуманного – французско-сербского словаря, при этом дополнительно указывается на преимущества и недостатки выделенных лексикографических подходов.

Ключевые слова: флексия, глагол, словарь, лексикография, морфология, спряжение, Бенсон, сербский, французский, иностранный язык.

Saša Marjanović
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Romance Studies

THE SYSTEM OF PROCESSING VERB INFLECTION IN BENSON'S DICTIONARY

S u m m a r y

From the perspective of the theory of lexicographic functions, this paper analyses in a metalexicographic manner the system of processing inflection data on the verbs of the Serbian language in M. Benson's *SerboCroatian-English Dictionary* (BENSON 1993). The processing system is perceived through the prism of the needs of users whose native language is not Serbian in three situations: reception, production (which includes translation situations) and the situation in which the dictionary is used for gaining knowledge on verb inflection in the Serbian language. In the analysis of the dictionary, it has been noted that the processing system is made up of four lexicographic methods: 1) inflected forms of the verbs with a suppletive present base form and apophony in that base compared to the infinitive base form were included as headwords of particular dictionary entries with cross-references to the infinitive, but this was not done systematically and consistently; 2) as for the thematic verbs which are included in 36 separate accentual-conjugation types, type marks were provided with the verb, with cross-references to the introductory pages of the dictionary, where those marks were textually interpreted; 3) as for the thematic verbs which are not included in the aforementioned types, as well as all athematic verbs, inflection data were listed in the grammar section immediately after the headword; 4) for a smaller number of verbs, the model verb from which the inflection data should be analogically derived is listed in the dictionary entry itself. However, if a sound change in the present tense appears in verbs to which the third and fourth lexicographic method was applied, then a partial paradigm of the present tense in its full or shortened form was provided before the cross-reference to the typical verb in the form of a mark or a specific verb. The analysis showed that the first aforementioned lexicographic method meets the reception-related needs of the users of Benson's dictionary. However, considering that it was not consistently applied, it does not satisfy those needs in all cases. The remaining three methods completely meet production-related needs, but it remains uncertain whether the applied methods are clear to the average user and, if so, to what extent. Therefore, the paper also offers a simplified version of Benson's system of processing verb inflection, which would be more harmonized with the users' needs. However, Benson's dictionary cannot serve as a handbook for gaining knowledge on verb inflection in the Serbian language, because the introductory pages and the grammatical appendix neither offer the rules on the formation of verb forms nor include complete paradigms of basic inflection types. The results of the analysis in the conclusion are

applied to the draft of a new, proposed, French–Serbian dictionary, which additionally points to the advantages and shortcomings of applied lexicographic methods.

Keywords: inflection, verb, dictionary, lexicography, morphology, conjugation, Benson, Serbian, French, foreign language.

АКАДЕМИК ИВАН КЛАЈН (1937–2021)

Последњег дана марта 2021. заувек нас је напустио академик Иван Клајн.

Нашу слику научне и културне садашњости и прошлости умногоме обликују добри писци и добре књиге. Они се имају и у виду и на уму као мерила и оријентири, кад треба нешто поуздано сагледати и проверити. У српској лингвистици друге половине прошлог века и првих деценија овога столећа једно од таквих имена јесте име академика Ивана Клајна, италијанисте, романисте, хиспанисте и врсног познаваоца српског књижевног језика и лингвистичке теорије, преводиоца са италијанског, француског, енглеског и шпанског језика.

Академик Иван Клајн, рођен у Београду 31. јануара 1937, дипломирао је на студијској групи за италијанистику Филолошког факултета Универзитета у Београду, на којем је магистрирао (1964) и докторирао (1970). Године 1964. изабран је за асистента за италијански језик на Филолошком факултету, а потом је на том факултету предавао као доцент, ванредни и редовни професор до пензионисања 2002. године. Предавао је као лектор за српскохрватски језик на Универзитету у Фиренци (1967–1969), а годину дана је провео на специјализацији на Универзитету у Јејлу (1983–1984).

Био је аутор је неколико десетина књига и низа научних чланака објављених у најугледнијим часописима и зборницима, превода романа, есеја и стрипова, био је један од предводилаца *Енциклопедијског речника модерне лингвистике* Дејвида Кристала и Кристалоуе *Кембричке енциклопедије језика* итд. Објављивао је чланке о питањима књижевнојезичке норме и говорне културе у дневним и недељним листовима „Борба“, „Политика“, „Политикин забавник“, „Илустрована Политика“ и НИИ.

Академик Иван Клајн био је и уредник више периодичних и непериодичних публикација, међу којима и *Студије из контрастивне анализе италијанског и српскохрватског језика*. Био је такође главни уредник

лингвистичког часописа Матице српске *Језик данас* и члан Уређивачког одбора часописа *Живи језици*, коуредник зборника *Контрасивна проучавања српског језика*, који је објавила САНУ, а који је припремио Академијин Одбор за српски језик и књижевност у поређењу са другим језицима и књижевностима, чији је академик Клајн такође био члан, а био је члан Одбора за српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија САНУ и члан Научног савета Института за српски језик САНУ.

Професор Клајн је био дугогодишњи председник Одбора за стандардизацију српског језика и његове Комисије за односе са јавношћу и решавање неодложних питања, стални члан Матице српске, члан Савета Вукове задужбине и других научних и стручних друштава.

За свој прегалачки и изузетно успешан рад Иван Клајн добио је више угледних признања. За дописног члана Српске академије наука и уметности изабран је 2000, а за редовног 2003. године. Био је од 2013. године члан фирентинске Академије дела Круска – најстарије језичке академије на свету (основане давне 1582–1583. године) ради неговања чистоте италијанског језика и једне од најугледнијих италијанских и светских лингвистичких институција). Био је 1996. године добитник Нолитове награде за свој *Италијанско–српски речник*, а 1998. године и добитник Награде Министарства спољних послова Италије за исти речник, био је носилац Ордена Италијанске звезде солидарности и титуле Витез звезде, добитник Повеле Матице српске за неговање српске језичке културе (2013), Сретењског ордена трећег степена Републике Србије за нарочите заслуге за Републику Србију и њене грађане у области јавних, научних, просветних и културних делатности (2015).

Име академика Ивана Клајна налази се на корицама низа најчитанијих језичких приручника, годинама је у заглављима радо читаних и коментарисаних језичких рубрика познатих листова и недељника. Поред низа чланака објављених у домаћим и иностраним научним часописима академик Иван Клајн објавио је низ посебних публикација, већином као једини аутор: *Ушцаји енглеског језика у италијанском* (Београд, 1971); *Influssi inglesi nella lingua italiana*. – Firenze, 1972); *Историјска грамађика италијанског језика* (Београд, 1977); *Разговори о језику* (Београд, 1978); *Књига о језику* (Београд, 1978); *Језик око нас* (Београд, 1980); *Речник језичких недоумица* (прво издање: *Како се каже: речник језичких недоумица*; Београд, 1981) 13 издања; *Језик око нас* [Брајево писмо], св. 1–4 (Београд, 1982); *О функцији и природи заменица* (Београд, 1985); *Језички приручник*. 1991 (са Павлом Ивићем, Митром Пешиканом и Браниславом Брборићем), пет издања; *Речник нових речи* (Нови Сад, 1992); *Италијанско–српски речник* (Београд, 1992, четири издања), са Срђаном Мусићем; *Писци и писмењаци* (Нови Сад, 1994); *Српски језик на крају века*. Београд и др. 1996 (са групом аутора); *Срп-*

ски језик. Ополе 1996 (са групом аутора); *Исијецѝ ѝа рѝци* (Нови Сад, 1998); *Иѝталијанско–срѝски рѝчник* (1996, пет издања); *Лингвистѝичке стѝудије* (Београд, 2000); *Сѝранѝуѝице смисла* (Београд, 2000); *Творба рѝчи у савременом срѝском јѝзику* – први део (Београд, 2002); *Творба рѝчи у савременом срѝском јѝзику* – други део (Београд, 2003); *Рѝчи су оруђа* (Београд, 2004), *Грамаѝика срѝског јѝзика* (Београд, 2005); *Занимљива имена* (Београд, 2005); *Грамаѝика срѝског јѝзика за сѝранѝе* (Београд, 2006); *Grammatica della lingua Serba* (Београд, 2007); *И филозофи су луди* (Београд, 2007); *Сѝрани изрази и изреке* (Београд, 2008), са Миланом Шипком; *Велики рѝчник сѝраних рѝчи и изрази* (Београд, 2012), са Миланом Шипком; *Б(р)ушење јѝзика* (Нови Сад, 2012); *Норматѝивна грамаѝика срѝског јѝзика* (Нови Сад, 2013, три издања), са Предрагом Пипером; *Чиѝпања и ѝиѝпања* (Београд, 2017).

У области италијанистике научни углед је стекао већ својом првом књигом о утицају енглеског јѝзика на италијански, што је вишеструко потврдио каснијим својим радовима из италијанистике, посебно италијанско–српском рѝчником.

У области лингвистичке теорије највећи допринос је дао својом студијом о природи и функцији заменица, објављеном у време када су модерна проучавања деиктичких рѝчи и лингвистике текста тек почела да добијају на замахау.

У импресивном Клајновом опусу о српском јѝзику посебно се издвајају његови доприноси граматикографији, дериватологији и лексикографији, а нарочито јѝзичкој норми и говорној култури, где је он, када је рѝч о савременом српском јѝзику, учинио више него и јѝдан од његових претходника, а тешко да ће у догледно време то бити надмашено. Велики део његових нормативистичких решења, предлога и препорука уграђен је у Клајнов рѝчник јѝзичких недоумица, а затим, у проширеном обиму, и у нормативну граматику српског јѝзика.

Истовремено, Клајнове публикације о српском јѝзику биле су и остале веома читане, о чему сведочи број поновних издања многих његових књига. Тиме је, као и својим јѝзичким рубрикама у дневним и недељним листовима, Иван Клајн изузетно много учинио на пољу популаризације науке о српском јѝзику и његове књижевнојѝзичке нормѝе.

И за лингвистичке кругове и за ширу јавност име академика Ивана Клајна било је синоним за најмеродавнију личност када је рѝч о актуелним питањима српске јѝзичке нормѝе и говорне културе. Од њѝга се с поверењѝем очекивало да најпоузданије укаже на оправданост јављања и ширења неке нове рѝчи или изрази или на устаљѝену јѝзичку грѝшку, да објасни узрок, препоручи шта је правилно, шта је боље рећи, а шта треба избежавати итд., што је он чинио јасно и с лакоћом, убедљиво и зналачки.

За многа поколења студената београдског Филолошког факултета Иван Клајн је био поштован и драг професор, који је једнако предано и занимљиво предавао разноврсне предмете од савременог италијанског језика до историје шпанског језика или примењене лингвистике и лексикографије, а и професору Клајну студенти су били драги саговорници. То се најбоље види из његових речи „Настава је увек била мој најважнији и најмилији посао“.¹

У академским круговима, али и у најширој јавности Ивана Клајна видели су и као уваженог академика САНУ.

Ту је и Иван Клајн каквог су га знали преводиоци и њихови читаоци, новинари, љубитељи класичне музике и многи други.

Име Иван Клајн звучало је готово као памтљиви назив институције, чија се реч прима с поверењем.

Ко није познавао Ивана Клајна, могао би помислити да носилац таквог имена и свих поменутих, а и многих других друштвених улога и обавеза, врло хитро и пословно кретао кроз живот, радећи више послова у исти мах, када је успевао да на свим тим плановима буде тако успешан. У ствари, сусрео би се са човеком који је говорио ретко, тихо, полако и уздржано, коме као да је више одговарало да пажљиво слуша него да узме реч, и који је на живот гледао донекле забринуто, али са лаким осмехом, који је показивао више у речима него на лицу.

Једном приликом сам од академика Ивана Клајна чуо „Не волим да радим више ствари истовремено. Више волим да радим једно по једно“. И тако радећи без посебне журбе једно по једно, налазећи праве речи за предавања, коментаре, преводе, објашњења, за ненаметљиву духовитост, професор и академик Иван Клајн је, радећи углавном оно што воли и што најбоље зна, проживао богат живот и оставио за собом широк и светао траг у историји српске филологије.

У различитим периодима живота, у разним друштвеним улогама и под различитим медијским осветљењима своју популарност носио је скромно и једноставно.

У пространим знањима Ивана Клајна укрштали су се многи језици и културе.

Поневши из најранијег васпитања оданост своме и отвореност према другоме, Иван Клајн је себе видео и исказао у лексикону *Ко је ко у Србији* (Српски *WHO IS WHO*, Београд, 2013) као Србина православне вере, али се клонио онога што је сматрао претеривањима у тим одређењима. Понекад је имао и дилеме о појединим питањима односа према вери,² али је у основи његов став био јасан; „Што се тиче религије, ја сам апсолутно

¹ М. Јевтић, *Чудо језика: разговори са лингвистима*. – Београд: Службени гласник, 2010, стр. 220.

² *Чишћања и ишћања*. Београд: Досије студио, 2017, стр. 27–48.

за религију, али морамо рашчистити с тим да је религија у савременом друштву нешто индивидуално. Више не постоје теократске државе, као у средњем веку, него је црква одвојена од државе. Ја сам свим срцем за оно што говори патријарх Павле, али он се обраћа појединцима. Ни сам не замишља да треба религију наметати одозго, као неки државни систем.”³

Био је образац београдског интелектуалца старог кова, разуме се, не само по месту рођења него, пре свега, по начину на који је образован и васпитаван, као грађански дух који није грађански због живота у граду нити због ове или оне политичке опредељености, него је наследно такав, стечен васпитањем и негован самоваспитањем.

Савети Ивана Клајна о језичким питањима били су јасни и убедљиви, на пример, клонити се преопширности, непотребне неодређености, претераног страха од употребе речи страног порекла када им нема добре замене у српском, избегавати укрућеност и преозбиљност у писању, и држати се начела (изреченог пре два миленијума и потврђеног вековима) „Пиши као што добри писци пишу“. Сам академик Иван Клајн писао је испрени, са благим хумором кад треба и колико треба, не жалећи времена ни да само ради игре ужива у речима и њиховим неочекиваним обртима, правећи, на пример, палиндроме или пишући књигу измишљених словних грешака.

Академик Иван Клајн одликовао се као мало који савремени лингвиста ширином знања о језицима, књижевностима и културама, смислом за уочавање кључних појединости и за уопштавање, а истовремено одмереношћу с којом је износио своје мишљење не избегавајући да буде и категоричан или, ако треба, еластичан када су чињенице то налагале. У времену и у средини у којима одмереност није увек на цени, такав став академика Клајна није био увек и свима по вољи, али он је и ретке неправедне критике господски подносио. Своју изузетну обавештеност о стварима из разних области људског духа ненаметљиво је показивао објашњавајући различите појаве у српском језику.

Посебно много о тој страни личности академика Ивана Клајна говори једна од његових последњих књига *Чишћања и њишћања*, у којој он пише не само о језику него и књижевним делима, о свом односу према вери и Богу, о историји, образовању, музици, сликарству, моди и о многим другим темама.

Када је реч о култури, академик Клајн у тој књизи даје низ убедљивих примера који потврђују тезу да се појам културе у другој половини XX века проширио до бесмисла, чак до свог антипода – до антикултуре, те да је омасовљење културних делатности ређе водило културном оплемењивању људи, а много чешће вулгаризовању уметничких облика и јефтиној забави. Са жаљењем је констатовао да језичком кул-

³ М. Јевтић, *Чудо језика...*, стр. 219.

туром не управља наука, нормативна лингвистика, него је диктирају, пре свега, медији, који често одражавају језик недовољно образованих људи, те да нам је култура запуштена, па зато и језичка култура.

Упркос тамним странама XX века, у којем је проживео већи део живота, надао се да ће нови век бити бољи. Тим поводом једном приликом је написао: „Ако је Његош, средином деветнаестог столећа, могао своје највеће дело да започне стихом: „Нек се овај вијек горди над свијема вјековима“ (и био је у праву, мада другу половину тог века није доживео), двадесети век може слободно да конкурише за титулу најгорег века у историји. Дефинитивно је пропало веровање у општи прогрес човечанства, а наука нам је донела много разних удобности, али нам није донела срећу. Сада нам остаје једино да се надамо да ће бити једнако али обрнуто: двадесети век почео је с великим надањима а протекао катастрофално, двадесет први почињемо у црним слутњама, а можда се неће обистинити, можда ће ипак доћи бољи дани.“⁴

Са уздржаном сетом је академик Иван Клајн гледао према прошлости, у коју су на његове очи одлазили друштво и култура у којима је био формиран. Било је у томе извесне меланхоличности, која би се у ретким приликама показивала и када би говорио о оној поезији која му је била посебно блиска. Тако је за зборник *Стихан везак* омиљених песама српских научника и уметника он дао и руком преписао у изворном облику четири строфе песме *Тегоба живоїа* песника руског Сребрног века Валерија Брјусова. О тој страни његове личности кратко и лепо говоре такође стихови Милана Ракића које је Иван Клајн памтио од младости и навео их у разговору са Милошем Јевтићем.⁵ Нека се њима заврши ово слово сећања на академика Ивана Клајна. Стихови гласе:

*Госїод је ѿако хїео да ме сївори
у земљи где се моноїоно живи:
їромичу дани ни бољи ни гори,
и сиви, їону у недоглед сиви.
А сáм сам себи другу душу дао
и с њоме чежње и їоїребе нове;
и док ме овде гњечи удес зао,
у їределе ме друге душа зове.*

С дубоким пијететом клањамо се сени академика Ивана Клајна.

Предраг Пијер*

Српска академија наука и уметности,
Београд

⁴ Исто, стр. 244.

⁵ Исто, стр. 185.

* predrag.piper@ya.ru

Виктор Савић. *Српска књижевна реч у својим првим столећима*.
Подгорица – Ниш: Матица српска – друштво чланова у Црној
Гори, Међународни центар за православне студије, 2019.

У нашој средини одавно се није појавила једна овако свеобухватна и темељна палеографска анализа најстаријег периода наше писмености. Она је овде изложена на преко 300 страна заједно с енглеским резимеом и регистром у виду *Именика старословенских*. Већи број поглавља у овој књизи био је раније објављен у виду посебних научних радова, али су они овде чврсто међусобно повезани у логички јединствену целину баш као да су писани за овакву једну студију. При том, ова студија се издваја и неким својим стилским особеностима. Не само да је прошарана одабраним и графички квалитетним илустрацијама појединих старих споменика него је Виктор Савић у неким случајевима очигледно намерно одабрао и особен архавични тон свога књижевног израза, што у нашој средини, која спонтано прати промене условљене начелом «пиши како говориш», има карактер посебног инсистирања на овде архавичним придевским облицима неодређеног вида у којима се екавска норма почела удаљавати од ијекавске (нпр. *Владимирову стародању*, *Мирослављева јеванђеља* итд).¹

Уводно поглавље *Прва столећа српске писмености* (9–27) најављује питање старине српске писмености и старословенског наслеђа у њој, што ће бити предмет исцрпне анализе у поглављима која следе.

Поглавље *Рани старословенски језик и српска редакција старословенског језика* (31–56) надахнуто је било схватањем које су у палеославистику увели Н. Н. Дурново и Н. С. Трубецкој, о томе да су стсл. знаци «ђерв» и «шта» можда били првобитне ознаке за претпостављене прасловенске полумекке сугласнике *d', *t', и који би у том смислу били у тесној вези са српским (штокавским) [ђ, ђ]. Иако је аутор ових редова скептичан према том схватању, чињеница је како маркантну црту Кијевских листића и Брижинских одломака чине управо домаћи рефлексии јотовања прасл.

¹ Могућу реакцију на опасности по јединство српскога књижевног израза, које је собом донело поменуто правописно начело, можда представља и један рад В. Савића штампан ијекавским стандардом у никшићкоме Октоиху 2011. године.

*d, *t, при чему је Виктор Савић сасвим умесно посебну пажњу обратио на Брижинске (фактички западнојужнословенске) полумекe [g', k'], на- супрот којим у старословенском (и споменицима српске редакције) стоје источнојужнословенски [жд, шт].

Иако је Виктор Савић испољио у начелу резервисан и негативан однос према Белићевом именовању најстаријег периода у историји српске писмености као „зетско-хумском“, он је овде у три међусобно повезана рада свестрано описао и у доброј мери реконструисао најстарије палеографске прилике које се посредно или непосредно могу довести у везу управо с овим „зетско-хумским“ простором. Од *Редакцијских одлика њрве сѣранице Кијевских листиѣна* (59–87) и њима редакцијски такође сродног Синајског псалтира Димитрија Олтарника [Димитрија „Синајца“] (*Димитријеви зајиси: крајѣка белешка и издање ѣексѣа*, 91–110), закључно с веома исцрпном реконструкцијом наших језичких прилика у Зети дукљанског раздобља (*Срѣски језик у Диоклији у доба Јована Владимира*, 113–137). Проблематизујући питање редакцијских одлика прве странице Кијевских листића постављено је логично питање може ли се нешто одређеније рећи о њеним редакцијским одликама осим уопштеног да је „јужнословенске редакције“ (66), како је то својевремено закључила Марија Пантелић. На то питање дат је и конкретан одговор у разјашњењу етно-дијалекатске припадности могућег аутора те странице – Димитрија Олтарника (или „Олтарника“), који је, по свему судећи, био штокавац (70). Томе се може додати и чувена ћириличка заставица Синајског требника (евхологија) и њене тесне везе с простором тадашње Дубровачке епископије (79). Све је ово добило и драгоцен историјски коментар црквених и политичких прилика на томе подручју у великој напомени о везама Дубровника са Захумљем, Травунијом и Дукљом (81), па све до коначне реконструкције времена и места у које се може датирати Димитријев одлазак у Свету земљу. Познат је сусрет између грофа Рајмонда Тулуског и дукљанскога краља Бодина до којег је дошло у Скадру током Првога крсташког рата. Тако су могла настати и она мушка и женска имена која се, заједно с Димитријевим (*Дмитировим*), налазе и у поменутој ћириличкој заставици (83).

Импresiонира темељан историјски увод у поглавље посвећено питању „српског језика у Диоклији у доба кнеза Јована Владимира“ (113–114). Пажњу заслужује и осврт на могуће архаизме у овој зони који би могли одражавати стање из X–XI в. (118–119), нпр. име Скадарског језера тј. *Блаѣна*, које се у Барском родослову наводи у облику без метатезе ликвида („per Baltam“), док је Лушка жупа (у родослову *Lusca*) код Порфирогенита још увек чувала назал у сложеном облику Λοντοδόκλα (< Λογγοδόκλα). Пада у очи дуже чување „малог јуса“ у овој нашој периферној зони током XI в. Подударности између облика назива Зете као

Zénth код Кекавмена и Звечана као Σφεντζάνιον код Ане Комнине (124) уклапају се у шири контекст древних веза између зетских и призренско-јужноморавских говора (126), значајних за боље разумевање првобитног положаја ове периферне зоне у датом историјском тренутку. Али је такође важна и напомена како „периферија није мање српска од центра“, с низом српских штокавских промена потврђених у Барском родослову (120–121) и закључком како „Приказани материјал из најдубље старине <...> показује његову природну укљученост у општије српске развојне процесе, и то баш у време конституисања српскога језика“ (125). У вези са старим питањем присуства и карактера словенске цркве у Дукљи Владимірова времена и, самим тим, питањем да ли је словенска верзија његовога житија могла бити написана у самој Дукљи (128), данас имамо прилично јасан одговор у разноврсној заоставштини поменутога монаха Димитрија „Олтарника“, која за Дукљу онога времена потврђује особену комбинацију западног обреда и црквенословенског језика источнога („климентовскога“) типа (132). Имамо, дакле, материјалну потврду да Владимірове везе с Охридом и Преспом нису само легенда.

Најобимније поглавље у књизи зове се управо *Српска редакција сїтарословенског језика: од свеїтога Клименїа, ейискоїа словенскога до свеїтога Саве, архиеїискоїа српскога* (141–260). О исцрпном захвату ове теме сведоче поднаслови појединих целина овога поглавља:

1. ДЕЛО СВЕТОГА КЛИМЕНТА И ЊЕГОВИХ НАСЛЕДНИКА У СРПСКОЈ ТРАДИЦИЈИ:
 1.1. *Књижевни корїус свеїтога Саве српскога*; 1.2. *Рана српска љисменостї као чувар сїтаријег јужнословенског наслеђа*; 1.3. *Кулїи свеїтога Клименїа у Срба*; 1.4. *Исїторијски оквир за усвајање клименїовскога корїуса*. Новину представља именовање светог Климента „Величким“, онако како се он нпр. зове у Асеманијевом јеванђељу (145). Како је овде разјашњено, његов је култ све до XIII в. био локалног значаја (ограничен углавном на његову Величку епископију) и тек је у време Димитрија Хоматијана постао заштитником Охрида као и саме Охридске архиепископије (148–149), док се његова најстарија ликовна представа у српском средњовековном живопису налази у цркви светог Спаса у Жичи (152). Ово се поглавље завршава корисном периодизацијом културноисторијских прилика значајних за разумевање настанка српске редакције старословенског језика (156–157), која би такође могла да помогне и бољем разумевању трагова старих веза наше писмености с источнобугарском писаном традицијом (146–147).

2. СРПСКА РЕДАКЦИЈА СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА: 2.1. *Српски изговор заједничкога словенскога књижевнога језика*; 2.2. *Исїточнoјужнословенска љодлога српске љисменостїи*; 2.3. *Фонолошки сисїтем српске редакције сїтарословенскога језика*. Значајно је, при том, да

поменута источнојужнословенска основица одликује и хрватску редакцију старословенског језика, која је, самим тим, обликована уз посредовање српске редакције, „која физички стоји између ње и просто-ра деловања источнојужнословенскога књижевнога варијетета“ (162). На тој источнојужнословенској основици извршена је етнолингвистичка стабилизација српске редакције с њеним особеним штокавским одликама (163).

3. СПОМЕНИЦИ СРПСКЕ РЕДАКЦИЈЕ СТАРОСЛОВЕНског ЈЕЗИКА: 3.1. *Маријино чейворојеванђеље*; 3.2. *Сјоменици XII и њрвих деценија XIII века*; 3.2.1. *Мирослављево јеванђеље* (с неколико потпоглавља која заслужује ово јеванђеље); 3.2.2. *Михановићев одломак айосѿола*; 3.2.3. *Гриковићев одломак айосѿола*; 3.2.4. *Браѿков минеј*; 3.2.5. *Јерусалимски ѿалимѿсесѿѿ*; 3.2.6. *Београдски ѿаримејник*; 3.2.7. *Срѿски ѿаримејник*; 3.2.8. *Михановићев одломак айосѿола и једна рана ѿрадиција*; 3.2.9. *Прејознаѿљиви дијалекѿизми*. Преглед споменика започиње Маријинским („Маријиним“) јеванђељем, које, иако спада међу канонске старословенске споменике, показује толики број српских редакцијских одлика да је овде сврстано и међу споменике српске редакције. У оквиру проблематике Братковог минеја пажњу привлачи оправдана критика идеје о руском утицају у вези с необичном употребом „малог јуса“ у овом споменику (200–202). Ту је Виктор Савић убедљиво разјаснио постојање старијега глагољског слоја, који се у неким детаљима (међу које спада и „ђерв“) појављује и у Београдском паримејнику, као и Петербуршком („Петроградском“) српском паримејнику (216–217). У вези с једном упадљиво дијалекатском цртом већине споменика с одликама главног тога српске редакције, пажњу заслужује и ауторов покушај да открије њихово изворишно дијалекатско подручје: „Постоје конкретни историјско-географски разлози који Метохијску котлину с Призренском епархијом чине најбољим ‘кандидатом’ за извориште споменика с дијалекатском групом лу у првој половини XII века“ (233).

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА: 4.1. *Оѿиѿѿи оквир*; 4.2. *Три еѿархије*; 4.3. *Раздвајање два слоја у сјоменицима*; 4.4. *Релативна хронологија*; 4.5. *Табеларни ѿриказ*. У оквиру покушаја одређења релативне хронологије времена настанка рукописних споменика, пада у очи да су ћирилички споменици у погледу чувања јусова знатно архаичнији од таквих наших глагољских споменика какви су Гриковићев и Михановићев одломак, где је прилагођавање нашој језичкој структури било далеко слободније (242). То је посредан доказ како је, за разлику од ћирилице, глагољица у том времену на нашем простору била домаће, народно писмо.

Значај дукљанског раздобља у српској историји и култури поновљен је у овој књизи и у закључној напомени о хронолошком ок-

виру за уобличење српске редакције: „Посебно је питање када је дошло до уобличења језичке редакције, потом и ортографије какву затичемо од средине XII века. Јединствен књижевни језик указује на обједињен српски културни простор у XI и XII веку. Темеље тога јединства поставила је династија Војислављевића“ (313).

Својеврстан закључни карактер има последње поглавље *О јединству српске редакције старословенског језика у времену Стефана Немање* (263–326). У њему је дужна пажња посвећена и „босанској књижној скупини“ (у посебном потпоглављу: 5. *Српска књига у Босни у XIII веку*). Исцрпан преглед овог питања потврдио је неоснованост како покушаја издвајања босанских споменика у посебну редакцију, које у односу на рашке споменике издваја само њихова архаичност, тако и тенденциозног инсистирања на тзв. „јужном правцу“ којим је словенска књига из Македоније преко Хума стизала у Босну – по сваку цену искључујући из тога Рашку. „Као да Хум није српска земља“ и као да је могуће „прескочити најважнију српску земљу на путу с југа – Рашку, а пре тога и Косово и Метохију“ (311).

Као што је већ речено, овом књигом добили смо један драгоцен и добро утемељен претрес најважнијих питања српске редакције старословенског језика, који је показао да смо у колеги Виктору Савићу добили ауторитетног и ерудитног стручњака из ове области.

Вања Ситанишић*

---

* vanjast61@gmail.com

Наш језик год. L, св. 2, 2019, 811 стр.

Часопис за српски књижевни језик *Наш језик*, који је 1932. године покренуло Лингвистичко друштво у Београду, а уређивао Александар Белић, после осам предратних годишта, заокружио је и педесето годиште нове серије. Друга свеска јубиларног годишта импозантног је обима, са осамдесет прилога, које потписује осамдесет шесторо аутора. Сви они резултате својих истраживања и промишљања исписали су и у част још једног јубилеја – седамдесетогодишњице живота садашњег уредника часописа *Наш језик* проф. др Срете Танасића, научног саветника Института за српски језик САНУ, редовног професора Филозофског факултета у Нишу и дописног члана АНУРС. Ову свеску, према одлуци Уређивачког одбора, приредиле су Марина Николић и Марина Спасојевић.

На почетку свеске стоји табула гратулаторија, са сто двадесет имена из света науке о језику, пре свега славистике, из десетак земаља, свих генерација – од академика и истакнутих универзитетских професора до младих доктора филолошких наука, који су тек закорачили ка својим лингвистичким одредиштима. Овакав одзив обавезује на то да, пре него што представимо садржај броја, у најкраћем укажемо на доприносе проф. Танасића, тј. на његово научно и педагошко деловање у области српског језика, као и његов рад на пољу неговања језика и писма.

Срето Танасић рођен је 27. јуна 1949. године у Подновљу (општина Добој, БиХ). Дипломирао је 1973. године на Групи за српскохрватски језик и историју југословенских књижевности на Филозофском факултету Универзитета у Сарајеву код академика Јована Вуковића. Осим њега, на област научног интересовања и усавршавања С. Танасића изузетно је утицала проф. др Ксенија Милошевић, под чијим је менторским надзором ушао у област синтаксе, првенствено глагола – пасивних конструкција и глаголских облика. Магистарску тезу *Пасивне конструкције у савременом српскохрватском језику и њихова семантичка анализа (на материјалу дневне штампе)* одбранио је 1980. године на Филозофском факултету Универзитета у Сарајеву, а докторску *Презент у савременом српскохрватском језику* 1991. на истом факултету.

Срето Танасић радио је у Институту за језик у Сарајеву као асистент приправник и касније асистент и научни сарадник. На МГУ „Ломоносов“ у Москви школске 1975/76. године као лектор предавао је српскохрватски језик. По избијању грађанског рата у БиХ, прешао је 1992. године у Србију. Стални радни однос у Институту за српски језик САНУ заснива избором у звање научни сарадник 1994. године, а потом добија звање виши научни сарадник 1998. године, а 2005. научни саветник. Био је руководиолац институтског пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* од 2009. године. Од 2004. године био је заменик директора, а од 2006. до децембра 2010. године вршилац дужности директора Института. Тада је изабран за директора и остао је на овој функцији све до одласка у пензију – 27. јуна 2016. године. За време његовог мандата Институт је значајно кадровски ојачао и квантитативно и квалитативно – у време ступања на дужност проф. Танасића било је тридесетак сарадника, од чега десетак доктора наука, а у време његовог одласка у пензију преко шездесет сарадника, од чега око тридесет пет доктора наука.

На Филозофском факултету Универзитета у Нишу изабран је у звање доцента 1993. године, у звање ванредног професора 2001, а у звање редовног професора 2008. године. Предавао је синтаксу, стилистику и норму савременог српског књижевног језика. Као хонорарни наставник радио је на овом факултету до 1. октобра 2016. године, а на Филозофском односно Филолошком факултету у Бањој Луци од 1996. до 2011. године. На МГУ „Ломоносов“ у Москви, октобра 2008. године и новембра 2013. године по позиву је држао предавања из савременог српског језика.

За дописног члана АНУРС изван радног састава изабран је 21. децембра 2018. године.

Члан је уређивачког одбора и од 2005. године главни уредник часописа *Наш језик*, затим члан редакција часописа *Јужнословенски филолог* (чији је секретар био), *Слависти́ка* и *Задужбина*, из Београда, *Годишњак за језик и књижевност* Филозофског факултета у Нишу, *Исходишћа*, гласила Западног универзитета у Темишвару и Филозофског факултета у Нишу, као и часописа *Хришћанска мисао* из Београда.

Учествовао је у организационим одборима великог броја домаћих и међународних научних скупова који су се одржавали у САНУ, Институту за српски језик САНУ, Матици српској, на Филозофском факултету у Нишу, Филолошком факултету у Београду итд. Био је и члан Програмског одбора 16. Међународног конгреса слависта у Београду 2018. године. Уредио је више књига и зборника из области језика. Такође је сарадник САНУ и АНУРС на изради *Српског дијалектолошког атласа*. Био је учесник на великом броју домаћих и међународних научних скупова, на првом месту на 15. Међународном конгресу слависта у Минску 2013. године и 16. Међународном конгресу слависта у Београду 2018. године.

Члан је Одбора за језик АНУРС, члан Комисије за језик и књижевност АНУРС за израду *Енциклопедије Републике Српске*, потпредседник Славистичког друштва Србије, стални члан Матице српске, члан њеног Одбора за књижевност и језик, а био је члан њене комисије за доделу награде за допринос српској језичкој култури. Такође је и члан Одбора за награду „Павле и Милка Ивић“, члан Управног одбора Задужбине Иве Андрића, члан Вукове задужбине у Београду. Био је члан Матичног научног одбора за језик и књижевност Министарства за науку Републике Србије у два мандата.

Председник Одбора за стандардизацију српског језика проф. др Срето Танасић постао је 12. децембра 2017. године. Члан је Одборове Комисије за синтаксу и члан и председник Комисије за односе са јавношћу и решавање неодложних питања, тзв. Малог одбора, а био је потпредседник Одбора.

Библиографија проф. др Срете Танасића, са више од 250 јединица, међу којима је у време припреме јубиларног броја било девет ауторских монографија, од чега два удела у капиталним коауторским синтаксама – *Синтакси савременог српског језика. Простра реченица* (2005) и *Синтакси сложене реченице у савременом српском језику* (2018) – а до 2021. године појавиле су се још две његове књиге, говори о плодној раду на пољу изучавања српског језика, али и о разноврсним интересовањима и достигнућима видљивим кроз оригинална истраживања, синтезе, приказе, осврте, рецензије, енциклопедијске чланке, библиографије, преводе са руског и др. Проф. др Срето Танасић се у првом реду бави синтаксом, али и темама из савременог српског стандардног језика и језичке културе, језичке политике и језичког планирања, стилистике, дијалектологије ијекавских говора БиХ – синтаксе и лексике, те историјом славистике и србистике итд. Области србистике којима је проф. Танасић највише допринео јесу проучавање синтаксе глаголских облика и пасива. Иновативност у науку о српском језику и тумачење значења и употребе глаголских облика унела је монографија *Презент у савременом српском језику* (1997). У њој је реинтерпретирана Белићева теорија синтаксичког индикатива и релатива и уведен нови теоријско-методолошки приступ укључивањем теорије референцијалности/нереференцијалности. Примена овог приступа премостила је многе тешкоће у тумачењу глаголских облика, а поглавље о синтакси глагола у *Синтакси* из 2005. године данас је основна литература на скоро свим србистичким катедрама. Приступ пасиву темељи се на учењу петроградске школе о глаголској дијатези, као и на учењима о референцијалности/нереференцијалности глаголске радње. Детаљније о плодотворном раду може се прочитати у делу „Повод“ јубиларног броја часописа *Наш језик* у прилозима „Седамдесет година живота др Срете Танасића – пола века љубави према српскоме

језику“ (1–7) аутора и ових редова и „Библиографија радова др Срете Танасића“, коју је сачинила Весна Ђорђевић (9–30).

Ова свеска *Нашег језика* даље је подељена на још тринаест делова на основу области истраживања, а заступљене су све, али не само синхроне, како концепција часописа предвиђа, него и дијахроне због свечарског карактера броја. У делу „Срето Танасић у српској лингвистици“ детаљније се указује на значај резултата проф. Танасића у области норме, језичке културе, језичке политике и синтаксе глагола у трима радовима: „Стандардизација српског језика и језичка култура у проучавањима Срете Танасића“ (31–37) Марине Николић, „Срето Танасић против језичких манипулација“ (39–47) Биљане Самарцић и „Значај Танасићевих истраживања за лексикографски третман трпног глаголског придева у Речнику САНУ“ (49–57) Јоване Јовановић.

У делу „Акцентологија и фонологија“ налазе се четири прилога. Радови Милорада Дешића „Силазни акценти на непочетним слоговима ријечи у српском књижевном језику“ (59–64), Александре Лончар Раичевић и Марине Јањић „Белићев погледи на акценте и културу говора у часопису *Наш језик* из данашње перспективе“ (77–85) и Сање Куљанин „О неким спорним рефлексима *jajīa*“ (87–93) посвећени су нормативним питањима, док рад Драге Зеџ „О прозодијским аспектима риме у српској поезији“ (65–75) даје допринос и стилистици.

Следећи језичке нивое, оформљен је део „Морфологија и творба речи“. Детаљан и темељан рад академика Предрага Пипера „О архаизмима у српском језику, посебно граматичким“ (95–107) сумира архаизме на свим језичким нивоима и посебно је подстицајан за даља истраживања и значајан за језичко нормирање. Такође се и у раду „Прелазни карактер префиксоида у савременом српском језику“ (109–116) Рајне Драгићевић пружа синтетички поглед на ове творбене форманте у српском језику с циљем даље разраде њихове поделе на префиксе и префиксоиде и семантичку класификацију с обзиром на проучавања у другим словенским језицима. Рад Мирјане Илић „Морфолошка средства којима се појачава или ослабљује значење мотивне речи у творби (нацрт за једну могућу морфологију градаубилности)“ (117–122) представља прилог проучавању средстава за исказивање категорије степена у морфологији. Наредна два рада, „Статус лексеме *сам* у савременом српском језику“ (123–129) Ане Јањушевић Оливери и „Узвици у служби других врста речи у српском језику“ (131–139) Иване Лазић-Коњик, посвећена су непроменљивим речима, њиховим употребама и категоријалној припадности у зависности од значења и функције. О семантичким врстама именица и њиховим вредностима говори се у два рада – Драгане Цвијовић „Експресивна вредност збирних именица које означавају етничке, националне, верске скупине“ (141–150) и Марине Спасојевић „О могућим

семантичким дистинкцијама глаголских именица у српском језику *йризнање* : *йризнавање*, *йридружење* : *йридруживање* и сл. у контексту актуелне политике“ (151–159), а овај други рад улази и у област глаголског вида, односно аспектологије. У том следу, глаголском виду и начинима вршења глаголске радње пажњу је посветила Весна Ђорђевић у раду „Видско парњаштво и акционалност (префикс *за-*)“ (161–168).

Иако ни радови из претходног дела нису били лишени посматрања значења и функције, под насловом „Синтакса и семантика“ сабрани су радови посвећени реченици, конструкцијама, рекцији, синтакси глаголских облика, те падежа у савременом српском језику. У раду „О реченицама са спојем *а и* у везничкој позицији“ (189–196) Милош Ковачевић је, анализирајући корпус, издвојио три типа координираних реченица са спојем везника *а* и партикуле *и*: саставне, супротне и „двозначне“, у којима је овај спој замењив везником *а* или везником *и*. Даље се изражавањем допусног односа међу реченицама бави Мирјана Кубурић Мацура у раду „Асиндетске структуре с концесивним значењем у савременом српском језику“ (323–334), а намерним реченицама на примерима из правног стила у првом веку развоја модерног књижевног језика пажњу је посветила Јелена Павловић Јовановић у раду „Статус финалних реченица у *Зборницима закона и уредбених указа* из пете деценије 19. века“ (361–368). У раду „О двјема спорним конструкцијама у српском језику (*за* + инфинитив и *за* + акузатив у значењу одређивања правца кретања)“ (169–176) Бранислав Остојић дао је могуће сагледавање нормативности наведених конструкција. Димка Савова у раду „Синтаксичке конструкције ’глагол + *ми се*’ у српском језику“ (197–204) даје семантичку типологију ових конструкција са поређењем у бугарском и пољском. Такође односом конструкција *йије ми се*, *ради ми се* у српском и руском језику бави се у раду „Један тип безличних реченица у српском и руском (у контексту језичке слике света)“ (315–322) Биљана Марић. Конструкција са крњим перфектом или имперфектом глагола *биѝи* и инфинитивом, типа *био/било радиѝи*, *бијаше учиниѝи* разматра се у раду Људмиле Поповић „О једној посебној контрафактивној конструкцији у српском језику“ (205–220). Ивана Митић разматрала је у раду „О употреби израза *један/једно с другим* и *једна с другом* у српском језику“ (335–342) факторе (род субјекта) који условљавају употребу у наслову поменутих конструкција у реченичној структури. Питањем рекције и семантике глагола, те односом функција реченичних чланова бави се више аутора, и то Владислава Ружић у раду „Синтакса и семантика предикатског израза *ујознаѝи (се)*“ (221–235), Нада Арсенијевић „О српском глаголу *радиѝи*“ (269–280), Миливој Алановић „Значењски ресурси функционалних глагола: на примеру предиката ’сукобити се’“ (281–288), Милица Стојановић „Утицај полипрефиксације глагола на њихово синтаксичко окружење“

(289–295), Ивана Јовановић, „О (лексичко-граматичким) значењима глаголских речи“ (297–306). Теоријским проблемима синтаксе глаголских облика посвећен је коауторски рад Радоја Симића и Јелене Јовановић Симић „Значење и контекст: неки проблеми око значења и употребе глаголских личних облика“ (177–187). Рад „Императив као маркер неочекиваности“ (353–359) Драгане Керкез доноси резултате контрастирања приповедачког императива и његовог односа према апсолутном императиву у српском и руском језику. Синтакси падежа посвећена су три рада: генитиву „О предлогу *йоврх*“ (237–258) Душке Кликовац (из угла когнитивне граматике), локативу „Синтакса и семантика предлога *йри*“ (259–268) Иване Антонић и инструменталу са предлогом *с(а)* „Линеаризација протосоцијативних и псеудосоцијативних конструкција у српском језику“ (343–351) Марије Опачић. Прилог проучавању негације дала је Јелена Петковић у раду „Негација као језичка категорија – општи осврт“ (307–314).

Део „Лексикологија, лексикографија и терминологија“ доноси најпре рад Данка Шипке „Рјечници као средство успостављања ауторитета“ (369–386) о улози речника у креирању норме, неговању језичке културе и провођењу језичке, али и идентитетске политике у српским дескриптивним једнојезичним речницима од Вука до Матичиног једнотомника, заснованим на различитим типовима ауторитета (рационалистички, харизматски и традиционални). Викторија Ивашченко радом „Слов’янська термінографія кінця XX – початку XXI століть у діалозі традиційної та електронної бібліографії“ (387–397) доноси преглед терминографских подухвата у словенском свету на размеђи векова. Терминолошкој лексици посвећени су следећи радови: „Нова лексика у области туризма у савременом српском језику“ (399–408) Ђорђа Оташевића, „Саобраћајна терминологија у савременом српском језику“ (409–418) Гордане Димковић Телебаковић, „Винаверове крушке *крусиу-менка* и *бергамка* и ријеч-двије поводом њих“ (419–427) Неђе Јошића, „Називи за печурке у српским народним говорима“ (429–439) Марине Јуришић и Јелене Јанковић. Позајмљеничком слоју у српском лексичком фонду посвећен је прилог Марије Ђинђић „Турцизми у 20. тому Речника САНУ“ (441–448). Семантиком појединачних речи баве се Наташа Миланов у раду „Прилог опису семантике придева *йразан*“ (449–456) и Ирена Цветковић Теофиловић „Једно запажање о прилогу *вуковски* у српском језику“ (457–463).

Блок радова насловљен „Стилистика“ започиње радом Ненада Вуковића „Превођење као креативни и лингвистички изазов у савременом српском језику“ (465–471). Различитим језичким појавама који се на особен начин испољавају у одређеним књижевноуметничким текстовима пажњу су посветили: Галина Тјапко у раду „О стилистичким

особинама Андрићева наратива у роману *На Дрини ћуприја*“ (473–485), Бранко Тошовић у раду „Заграде у Андрићевим романима“ (487–494), Драго Тешановић и Драгана Лазић у раду „Суфикси *-ица* и *-ка* у језику Петра Кочића“ (495–506), Веселина Ђуркин у раду „Индивидуална лексика у дјелу Исидоре Секулић (творбено-семантичке одлике именица)“ (507–520), Мирјана Стојисављевић у раду „’Унутрашњост’ поетони-ма *Тигар* Бранка Ћопића“ (521–527) и Тања Русимовић у раду „(Не)-референцијалност антецедента релативних клауза у песми ’Он’ Сунчице Денић“ (529–540).

Области „Прагматика“ припадају два рада – „О пружању утехе саговорнику у говору свакодневне комуникације“ (541–550) Бојане Милосављевић и „Реторичка структурална теорија и реализација елементарних јединица дискурса на примеру онлајн коментара у српском и руском језику“ (551–570) Радославе Трнавац.

Значајан је и блок „Дијалектологија“ не само по броју радова које доноси већ и по значају тема. Појаве обрађене у њима нису само допринос дијалектологији, него могу бити корисне и за теоријска разматрања и за проучавање књижевног језика. Међу таквим је рад Миодрага Јовановића „Говори Црне Горе у основици српског књижевног језика“ (595–603), као и социолингвистичка тема односа норме и дијалекта на примеру говора детета школског узраста представљена у раду Јордане Марковић „О акценту као прилогу очувању дијалекта“ (627–637). Фонетици су посвећена три рада: Љубисава Ћирића „Репартиција рефлекса вокалног *л* у говорима Лужнице и Пирота“ (637–644), Ане Савић Грујић „Рефлекси финалног *л* у лексеми *заова* у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне“ (645–653) и „Вокалске редукције у говору Бастаса“ (655–662) Драгомира Козомаре. Синтетички рад о синтакси падежа дао је Зоран Симић, под насловом „О приступима у досадашњим истраживањима синтаксе падежа у херцеговачко-крајишким говорима“ (663–677), али тумачење једне дијалекатске употребе генитива читамо из пера Слободана Реметића у раду „О једној старој падежној конструкцији у говору источnobосанских Ера – генитив издвајања из скупине“ (571–576). Проблеми сложене реченице у народним говорима обрађују се у коауторском раду „Циљне (намерне, финалне) реченице у сиринићком говору“ (679–685) Радивоја Младеновића и Бојане Вељовић. Теоријским питањима дијалекатске лексикографије баве се Марта Бјелетић у раду „Третман полисемије и хомонимије у дијалекатским речницима“ (577–585) и Недељко Богдановић у раду „Језичке крхотине и дијалекатски речник“ (587–593). Лексици су посвећени радови „Западнобоснијска диалектна лексика в общесербском контексте (на примере говора Манячи)“ (605–613) Јекатерине Јакушкине и коауторски рад „Неке позајмљенице у коларској терминологији говора Карашева (615–626) Михаја Радана и

Миљане-Радмиле Ускату. У раду „Вербализација концепта *здравље* у тимочно-лужничким говорима“ (687–694) Тања Милосављевић примењује когнитивносемантички и лингвокултуролошки приступ на дијалекатској грађи сагледавајући концепт *здравље*.

Природно се на ову целину надовезује део „Ономастика“, ком припадају радови Зузане Тополињске „*Marginalia onomastyczne*“ (695–698), Мирјане Петровић Савић „О релационим микротопонимима у Рађевини“ (699–705) и Јелене Јањић „Прилог реконструкцији ојконима *Вогошћа*“ (707–714).

Под насловом „Социолингвистика“ обједињена су четири рада. Први је Мотокија Номађија „*Linguistic Ideology and the Art of Re-edition on the Second Edition of Ioann Rajić's History of Various Slavic Peoples* (1823)“ (715–725) о језичкој стратегији славенизације приликом приређивања другог издања Рајићеве *Историје*. Радови „Знање студената о ауторству наших правописа“ (727–735) Вељка Брборића и „Стандардни и матерњи језик из другачије перспективе“ (737–744) Наташе Киш, засновани на методу анкете, осветљавају познавање правописа код студентске, односно схватања појмова *сїїандардни* и *маїїерњи* језик код средњошколске популације. Митра Релић у раду „О уништеном писаном наслеђу на Косову и Метохији (на примеру сачуваног дела једне породичне архиве)“ (745–752) указује на значај архивске грађе не само за историју већ и за познавање језика на свим нивоима и у различитим видовима употребе (администрацији, преписци, превођењу итд.), у датом случају, у време пред крај османске владавине и по ослобођењу.

У делу „Лингвокултурологија“ први рад, под насловом „Сложенице са именицом *вода* у српским народним говорима и српској култури“ (753–763) аутора Софије Милорадовић и Владана Јовановића, представља анализу богате грађе са творбеног и семантичког аспекта, као и са аспекта православне духовности у Срба. Рад „’Богатство’ – конвенционални суд у систему вредности у српском језику и култури“ (765–772) Наташе Вуловић обрађује вредносни концепт „богатство“ у народном систему вредности и у фразеолошко-паремиолошком корпусу. Радом „Стереотип о Ери“ (773–781) Данијела Станић настоји да дође до когнитивне дефиниције овог етничког стереотипа користећи методологију лублинске школе Ј. Бартминског.

Радови посвећени граматицама у 19. веку сабрани су под насловом „Граматографија“, и то су: „Српско-рускословенски међуодноси у српским граматицама рускословенског језика прве половине 19. века“ (783–790) Најде Иванове и „*Србска Грамаїїка за гимназіялну младежъ Княжесїїва Србіє* Владимира Вујића (1856)“ (791–802) Милоша Окуке.

На крају свеске, под насловом „Библиографија“ стоји прилог који затвара педесето годиште *Нашег језика*. То је рад библиографа Ане

Голубовић „Преглед библиографија објављених у часопису *Наш језик*“ (803–811), који сведочи да је часопис неговао и ову врсту корисних прилога.

Јубиларни број часописа *Наш језик* посвећен проф. др Срети Танасићу сабира радове истраживача из најразличитијих области науке о језику. Теме представљене у овом броју, може се рећи, одражавају лингвистичка истраживања и интересовања данашњице и у тематском и у теоријско-методолошком погледу. Овакав садржај доприноси свакако угледу и утицају часописа, али што је најважније – повезивању србиста и слависта, и на најпригоднији начин обележава годишњицу и часописа и његовог уредника.

Марина Љ. Спасојевић*
Институт за српски језик САНУ
Београд

---

* marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska. *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2020, 548 стр.

Монографија Станиславе Њебжеговске-Бартмињске „Дефинисање и профилисање појмова у (етно)лингвистици“ („Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce“), која је недавно објављена у издању лублинског Универзитета Марија Кири-Скловска, представља веома обимну а по актуелности и сложености тематике коју обрађује, свестраности и дубини обраде и оствареним научним донетима веома значајну књигу у области не само словенске (етно)лингвистике већ много шире. Монографија у целини обрађује фундаментална теоријска и емпиријска питања сасвим младе лингвистичке дисциплине – когнитивне етнолингвистике – која је поникла у лублинској научној средини кроз активности ове школе на челу са проф. Жежијем Бартмињским. У вишедеценијском раду, кроз веома плодну сарадњу са бројним пољским и страним истраживачима у тимском раду на неколико значајних пројеката, а пре свега на пројектима израде пољског „Речника народних стереотипа и симбола“ („Słownik stereotypów i symboli ludowych“, т. 1–2, 1996–2020) и „Аксиолошког лексикона Словена и њихових суседа“ („Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów“, т. 1–5, 2015–2019), Лублинска когнитивна етнолингвистика се формирала у самосталну и изграђену научну парадигму, о чему на сваки начин сведочи ова књига.¹ Монографија је резултат ауторкиног дугогодишњег аналитичког (истраживачког) и практичног (лексикографског) рада на овом пољу, посебно у изради речника на поменути пројектима, као и кроз бројне разговоре и дискусије који су вођени на обрађене теме у дужем низу година у међународним релацијама. Отуда су поједина поглавља, укључена у монографију, одраније представљена

---

¹ Лублинску школу когнитивне етнолингвистике као нову поддисциплину етнолингвистике која се развила и изградила сопствени појмовно-терминолошки апарат и методе истраживања потврђујући се као самостална научна парадигма, аргументовано је представио Ј. Бартмињски у раду „W poszukiwaniu paradygmatu etnolingwistyki: glosariusz kluczowych terminów i pojęć“, *Јужнословенски филолог* LXXVI/2 (2020): 79–104.

на научним конференцијама (у Москви, Екатеринбургу, Прагу, Лублину и Пулавима) или изложена у виду предавања (у Москви, Архангелску, Минску, Вилњусу, Бону, Београду), или су објављена у часописима, али су за ову прилику, према речима ауторке, дорађена, допуњена и прилагођена целини. „Учествујући у радовима Лублинског етнолингвистичког тима готово од почетка његовог стварања, ауторка је из прве руке имала искуства о томе како се лублинска етнолингвистика искристалисала као истраживачка дисциплина и како се континуирано развија њен појмовно-теоријски апарат. Управо је ова монографија резултат овог „суживота у тиму“, записала је С. Бартмињска (стр. 532).

Монографију „Дефинисање и профилисање појмова у (етно)лингвистици“ чине *Увод* (стр. 13–36), четири велике целине са укупно 14 поглавља под насловима: I *Когнитивна етнолингвистика – историја и садашњост* (стр. 39–95), II *Појмовни апарат етнолингвистике и његова операционализација* (стр. 99–194), III *Реконструкција језичке слике света* (стр. 197–263) и IV *Одабрани стереотипи и њихово профилисање* (стр. 267–405), *Завршетак* (стр. 406–422), потом *Литература*, са преко 1300 цитираних јединица (стр. 423–500), *Списак извора* (стр. 501–505), *Појмовни регистар* (стр. 506–518), *Именски регистар* (стр. 519–530) и два садржајна *Резимеа на енглеском* (стр. 520–538) и *руском језику* (стр. 539–547).

У *Уводу* књиге је сажето изложен историјат сложеног питања односа језика и културе као главног предмета етнолингвистике на основу резултата досадашњих истраживања и промишљања у фундаменталним радовима еминентних истраживача Ј. Лотмана, Б. Успенског, Ј. Бартмињског, Н. Толстоја, Е. Бенвениста, К. Леви-Строса, Е. Сапира и др. Представљен је поглед на језик с аспекта етнолингвистике као научне дисциплине према којем се језик схвата не само као средство друштвене комуникације него и као елемент и извор знања о човеку и култури, чувар колективног искуства и памћења, сеизмограф промена које се дешавају у стварности, тумач вредности и као сама вредност (стр. 35). Одређен је предмет и циљ истраживања – експликација и профилисање појмова.

Прва целина, I *Когнитивна етнолингвистика – историја и садашњост* обухвата два поглавља са насловима: I. *Чиме се бави етнолингвистика?* (стр. 39–68) и II. *Лублинска когнитивна етнолингвистика: од дијалектологије и фолклористике до интеркултуралне семантике* (стр. 69–98). У њима је размотрен предмет изучавања етнолингвистике и назив дисциплине,² и њен развој у контексту руске и полске етнолингвистике с посебним представљањем Лублинског прав-

² О различитим називима дисциплине не само у полском језику него и у другим језичким подручјима, руском, немачком, енглеском, в. на стр. 43–44.

ца когнитивне етнолингвистике. Предмет изучавања етнолингвистике ауторка у најопштијем одређује као два различита али тесно повезана објекта истраживања – однос између народног језика (дијалекта) и народне културе, што се уобичајено сматра објектом етнолингвистичких истраживања, али етнолингвистика исто тако, према њеном мишљењу, треба да истражује и однос између стандардног језика и националне културе, што је приступ који се успешно примењује у Лублинској школи когнитивне етнолингвистике.

Развој етнолингвистике предочен је од самих почетака у виду првих назнака бављења односом језика и културе у радовима Ј. Хердера и В. Хумболта у 18. и 19. веку до формирања етнолингвистике као самосталне научне дисциплине у радовима Н. Толстоја и С. Толстој, представника руске московске дијалектолошке етнолингвистичке школе и Ј. Бартмињског и пољских аутора који су, пошавши са сличних теоријско-методолошких становишта, временом оформили сопствени правац у истраживањима, тзв. пољску Лублинску етнолингвистичку школу. Она је у свом развоју, према констатацији С. Бартмињске, еволуирала од дијалектологије и фолклористике до интеркултурне семантике, кристалишући се у најновијем периоду у самосталну истраживачку дисциплину – когнитивну етнолингвистику. Савремено стање етнолингвистике карактерише постојање континуираног и динамичног развоја различитих теоријских приступа који се данас препознају као засебне етнолингвистичке школе и то дијахронијски усмерене: дијалектолошка етнолингвистика Никите и Светлане Толстој³ и етимолошка етнолингвистика Вјачеслава Иванова и Владимира Топорова,⁴ и синхронијске: ономастичка етнолингвистика Александра Матвејева, која је продужена у истраживачким радовима Марије Рут и Елене Березович,⁵ етнолингвистичко-културна антропологија Жежија Бартмињског⁶ и семантичка етнолингвистика Јурија Апресјана,⁷ које су усредсређене на савремени језик и реконструкцију актуелних националних и социјалних питања. У когнитивној етнолингвистици, међутим, подела на синхронију и дијахронију није од већег значаја, будући да се и синхроно стање и

³ О дијалектолошкој етнолингвистици Н. и С. Толстој и њеним одјецима и паралелама у различитим националним срединама међу којима и у српској, в. на стр. 45–55.

⁴ О етимолошкој етнолингвистици В. Иванова и В. Топорова и са њима повезаним етимолошким истраживањима етнолингвистичке природе у различитим словенским срединама међу којима и у српској, в. на стр. 55–59.

⁵ О ономастичкој етнолингвистици А. Матвејева, и представницима уралске ономастичке етнолингвистике, в. на стр. 59–62.

⁶ О когнитивној етнолингвистици Ј. Бартмињског, в. на стр. 62–65.

⁷ О семантичкој етнолингвистици Ј. Апресјана коју је Ј. Бартмињски на тај начин недавно одредио и у излагању на конференцији у Београду у октобру 2020, в. на стр. 65.

дијахроне промене узимају као релевантни показатељи семантике основног назива појма и начина његове концептуализације, па се уместо синхроног и дијахроног погледа у новије време у истраживањима пољских аутора предлаже „панхрони“ поглед на когнитивну етнолингвистику, који подржава и С. Бартмињска (стр. 67–68). Сваки од наведених правца развија се и продубљује у бројним радовима следбеника у којима се апострофирају различити истраживачки аспекти и теме, што показује богата библиографија радова коју ауторка исцрпно наводи не само за пољску и руску средину него и за друге словенске средине (украјинску, белоруску, српску, бугарску, чешку, словачку).

Развој Лублинске етнолингвистике сагледан је кроз постојање различитих фаза. У почетној фази она је имала дијалектолошки и фолклорни карактер, када је прикупљен огроман теренски материјал за израду речника језика фолклора који је објављен под називом „Речник стереотипа и народних симбола“, а чија израда и даље траје.⁸ Теоријске и методолошке расправе које су вођене у том периоду, у контексту израде поменутог речника, прерасле су постављене дијалекатске и фолклорне оквири кроз трагање за одговорима на питања о језичкој слици света, стереотипима и симболима, не само у народној традицији већ и у општем језику, о профилисању појмова, тачки гледишта и перспективи посматрања, о семантици назива вредности, па су почетни истраживачки импулси дијалектолошког и фолклорног карактера еволуирали у два главна истраживачка правца, које одликују окренутост ка садашњости и антрополошко-когнитивни и аксиолошки карактер, операционализована у два доминантна лексикографска програма и пројекта – упоредном истраживачком програму EUROJOS о стандардним језицима и јавним дискурсима у оквиру којег се израђује „Аксиолошки лексикон Словена и њихових суседа“⁹ и програму истраживања словенских народних традиција у пројекту (ETNO)EUROJOS.¹⁰ Ауторка сумира рецепцију поменутих остварења и оцене које су изречене у словенској средини и шире, и закључује да Лублинска етнолингвистика спада у оквир широко схваћене антрополошке, културне и когнитивне лингвистике, која проучава језик у вези са културом и историјом заједница, са менталитетом заједнице и појединца, сфером понашања и системима вредности и као таква представља правац когнитивне етнолингвистике усредсређен на културну димензију језика и субјективну реконструкцију слике света фиксираних у језику (стр. 94–95).

⁸ О почетној фази Лублинске етнолингвистике, о архиви теренских снимака и бази података за „Речник народних стереотипа и симбола“ као и о самом речнику и његовој концепцији, в. на стр. 71–76.

⁹ О програму и пројекту EUROJOS, в. на стр. 81–85.

¹⁰ О програму и пројекту (ETNO)EUROJOS, в. на стр. 85–86.

Друга целина, II *Етнолингвистички појмовни апарат и његова операционализација* обухвата пет поглавља са насловима: III. *Основни појмови когнитивне етнолингвистике* (стр. 99–122), IV. *Стереотипи и вредности у језичкој слици света* (стр. 123–135), V. *О различитим варијантима лексикографске дефиниције – од тавтономије до когнитивизма* (стр. 136–162), VI. *Да ли је когнитивна дефиниција остворена?* (стр. 163–176), VII. *Који су подаци етнолингвистички релевантни?* (стр. 177–194). У овој целини су обрађена најважнија теоријска питања когнитивне етнолингвистике и представљен њен појмовно-терминолошки апарат и различити начини његове операционализације. Објашњени су основни појмови као што су *језичка слика света, стереотип, когнитивна дефиниција, профилисање и профил, интерпретативна перцепција и јачка гледишта, субјект и вредности*, те представљен историјат њиховог развоја у науци и различита гледишта која су довела до формирања значења у когнитивној етнолингвистици.

Тако су на формирање појма „језичка слика света“, који заузима централно место у когнитивним лингвистичким истраживањима, поред полазних ставова немачких аутора Јохана Хердера и Вилхелма фон Хумболта, утицали и ставови других истраживача: Џејмса Ундерхила, Франца Боаса, Едварда Сапира, Бењамина Ли Ворфа, док се у полској лингвистици овај појам појавио 80-их година 20. века највероватније под утицајем Ј. Апресјана и његовог схватања *наивне слике света*. Сам појам је упркос дугогодишњим истраживањима и даље контроверзан. Забележене су разне његове дефиниције, а усталила су се два његова главна виђења: објективно – као слика која се огледа у језику, структура похрањена у језику, и субјективно – као група (нечијих) судова о свету, (нечији) начин перцепције стварности, знање о стварности. Когнитивној етнолингвистици је ближа друга визија, у којој се реконструкција језичке слике света одвија у виду покушаја поновног стварања, „моделовања“ света, сегментације, приписивања особина стварима и појавама са становишта члана заједнице, категоризације ствари и појава, утврђивања односа међу њима и њихове оцене, тако да језичка слика света постаје уједно опис света вредности, а то је концепт који је Ј. Бартмињски представио у виду троделног модела: *језик + слика + свет* (стр. 100–108).

На сличан начин су представљени и остали наведени појмови. У вези са појмом *стереотипа* показују се сличности и разлике које постоје између овог појма и појмова *појам* и *концепт*, при чему се у лублинској когнитивној етнолингвистици „концепт“ изједначава са „стереотипом“ као шири скуп карактеристика од „појма“, јер га чине не само когнитивни садржаји већ и емотивни и прагматички садржаји, засновани на индивидуалном и социјалном искуству људи (стр. 108–111). Детаљно се тумачи појам *когнитивне дефиниције* и начин њене операционализације, као

и појмови који су са њом непосредно повезани (*фасеѿа*, *асѿекѿи* и др.) (стр. 111–115), затим појмови *ѿрофил* и *ѿрофилисање* као субјективна језичко-појмовна операција, која се састоји у одређеном обликовању слике предмета представљањем у одређеним аспектима (поткатегоријама, фасетама), као што су порекло, особине, изглед, функције, догађаји, искуства итд., у оквиру одређене врсте знања и у складу са захтевима одређене тачке гледишта (стр. 115–116), *ѿачка гледиѿиѿа* и *инѿерѿреѿа-ѿѿивна ѿерсѿекѿива* као међусобно повезани појмови који представљају субјективни фактор од којег зависе језичка слика света и начин на који је она профилисана у дискурсу (стр. 117–119), *субјекѿи* – онај који свет опажа чулима, гледа и слуша, посматра, доживљава (експериенсер), неко ко концептуализује искуство (концептуализатор), процењује, изражава се (*homo loquens*), улази у одређене комуникационе улоге, делује (стр. 119–121), и на крају *вредносѿи* као основа језичке слике света и као централни проблем у реконструкцији језичке слике света, а тиме и у проучавању когнитивне етнолингвистике (стр. 121–122).

Даље се упоређују појмови стереотипа и вредности који су од суштинског значаја за Лублинску етнолингвистику – први се користи у „Речнику народних стереотипа и симбола“, а други у раду на „Пољском аксиолошком речнику“ и у упоредним истраживањима у оквиру EUROJOS семинара у „Аксиолошком лексикону Словена и њихових суседа“. Бартмињска детаљно анализира њихове међусобне односе на основу досадашњих реконструкција одређених типова концепата (сунце и ватра, дом/кућа и мајка, бог и анђео, слобода и једнакост), и предлаже измењено схватање односа појмова стереотип и вредност у опису језичке слике света. Вредности су нераздвојни део у садржају стереотипа, али се манифестују са различитом снагом и на различитим нивоима, а највиши ниво се реализује у тзв. „идеолошким стереотипима“ као што су слобода и једнакост, који припадају највишем нивоу аксиосфере, па су и вредности у њиховој структури у првом плану. У стереотипима о сунцу, ватри, мајци, дому, Богу, анђелу, иако превладава описна компонента над аксиолошком на основном нивоу, на вишем нивоу они и те како могу добити вредносна значења која су, иако не представљају тзв. „велике идеје“, важна за читаву националну заједницу, а са становишта просечне особе могу имати и имају још већу вредност него идеолошки стереотипи. Ово даље води ка закључку да за субјекта, у зависности од политичке, социјалне, економске ситуације итд., вредности могу бити најразличитије категорије појмова, третиране као „носиоци“ вредности (стр. 132–135).

У поглављу *О различѿиѿим варијѿѿама лексикографске дефиниѿије* – од *ѿаксономије* до *когниѿивизма* упоређују се различити приступи у дефинисању лексичког значења – традиционални, структуралистички, минималистички, са „новим“ когнитивним максималистичким оличе-

ним у радовима А. Вјежбицке и Ј. Бартмињског, који су независно дошли до сличних решења у погледу описа значења, а затим се разматрају различите варијанте когнитивне дефиниције – проширена, обухватна, са потпуном наративном експликацијом особина различитог степена стабилизације и синтетичка, која је сведена на запис основне когнитивне структуре појма са скупом најстабилизованијих особина. Термин *когнитивна дефиниција* увео је Ј. Бартмињски у чланку из 1988. године да њиме означи посебан карактер начина описа значења који је примењен у етнолингвистичком речнику, али који успешно може бити примењен и у сваком другом речнику природног језика, а који показује начин поимања „предмета“ од стране говорника датог језика, начин стицања знања о свету, категоризације његових појава, њихове карактеристике и вредновање (стр. 150).¹¹

У посебном поглављу насловљеном *Да ли је когнитивна дефиниција ојворена?* проблематизује се питање „отворености“, незавршености когнитивне дефиниције. Ауторка систематски анализира њене карактеристике у контексту последица укључивања свих позитивних особина појма у његовој експликации, а не само тзв. „нужних“ и „довољних“ особина, затим различитих врста „знања“ (не само „општег“, већ и „креативног“ и поједностављеног „научног“ знања), њене текстуалне и наративне природе, употребе различитих врста података у поступку реконструкције појма и формулисања дефиниције и њене субјективне природе. На основу свега закључује да когнитивна дефиниција није „отворена“ и да је употреба формулација као што су *ојворена дефиниција* / *ојворена когнитивна дефиниција* / *когнитивна ојворена дефиниција* врло проблематична. Треба разликовати отвореност значења и отвореност његовог описа, односно дефиниције, сматра Бартмињска. Дефиниција, која је резултат свесних аналитичких активности истраживача, увек је на одређени начин „затворена“, док скуп особина које се додељују предмету може остати отворен, што зависи од језичког материјала узетог у обзир при дефинисању, укључивању различитих врста „знања“ и намере и гледишта субјекта који говоре.

У поглављу под насловом *Који су подаци етнолингвистички релевантни?* разматрају се типови података значајни за етнолингвистичке анализе у оквирима когнитивне етнолингвистике. У ранијим радовима лублинског круга утврђено је да за описивање (реконструкцију) језичке слике света посебну важност имају следеће језичке чињенице: лексика, интегрална значења речи, унутрашња форма речи, семантичка поља са унутрашњом организацијом (хипер- и хипонимски односи, еквонимијски односи синонимије и антонимије, творбени односи – изведенице и син-

¹¹ Исп. и Ј. Бартмињски, *Језик – слика – свет*, SlovoSlavia, 2011: 93.

тагматски односи), фразеологизми, уобичајене колокације, метафоре, граматика (језичке категорије), текстови, у распону од минималних, попут пословица, до већих текстова, у чијој су анализи претпостављени судови од посебне вредности, „пријезички“ подаци који обухватају прихваћено и устаљено понашање, праксе, обреде, веровања, без којих је немогуће нормално језичко разумевање и тумачење говора и анкете, посебно анкете са отвореним питањима. Сви ови подаци су у даљој разради методологије описа груписани и представљени као четири основна типа података – речнички или системски, текстуални, корпусни и експериментални, а уобичајено се означавају скраћеницом С-А-Т (систем – анкета – текстови). С. Бартмињска на примерима убедљиво образлаже улогу и значај савког од њих, а у даљем излагању наводи и друге типове података који, иако нису централни, у реконструкцији концепата могу бити етнолингвистички релевантни, нарочито у описивању одређених профила, периферних или скривених. Такви су, нпр., тзв. „негативни“ подаци који откривају нетипичне али засведочене особине појмова (нпр. кућни притвор, бескућништво, избеглиштво за концепт дома) и тзв. подаци индивидуалног или колективног „памћења“ који откривају прикривене, незгодне, болне, трауматичне догађаје истиснуте из колективног и индивидуалног сећања због осећаја срама или страха за своје и вољене (као што су: уништавање цркава у предратном периоду, убиства и погроми, насилно пресељење људи, смештање у радне логоре, депортација у Сибир или у руднике, присилно расељавање итд.). Подаци ове врсте су, како истиче ауторка, посебно драгоцени, јер утичу на консолидацију групе и омогућавају поновно стварање „заједничке судбине“ малих и већих заједница.

Трећа целина, *Реконструкција језичке слике светља*, обухвата два поглавља: VIII. *Од сейаратног до холистичког описвања језичке слике светља* (стр. 197–213) и IX. *Језичка слика светља или језичке слике светља? Проблем профилисања концептља* (стр. 214–263). У овој целини разматрају се методолошке основе реконструкције језичке слике света. У осмом поглављу детаљније су приказана два начина њеног описивања: сепаратни и холистички, који су до сада примењивани у реконструкцији концепата. Први опис подразумева да се свака од основних врста података (систем – анкета – текст) анализира одвојено, док се у оквиру другог, све врсте података обједињују и интегришу у фасете или аспекте, што омогућава лакше поређење резултата анализе, али је такав опис теже применити. Представљене начине реконструкције језичке слике света Бартмињска даље образлаже на конкретним примерима обрађених концепата (сепаратни на примеру стереотипа Рус, дом и породица, а холистички или интегрални на примеру концепата једнакост, част и патриотизам). Она указује и на то да је значајан корак ка доследнијој примени холистичког

описа направљен у изради „Аксиолошког лексикона Словена и њихових суседа“, у којем се примењује одговарајућа шема у изради чланака која се састоји од јасно дефинисаних сегмената као што су: 1. Увод, 2. Кратак преглед истраживања о концепту, 3. Материјална основа за опис, 4. Концепт у светлу системских података, 5. Концепт у светлу анкетних података, 6. Концепт у светлу одабраних текстова, 7. Резиме: скраћена когнитивна дефиниција Концепта, 8. Профилисање Концепта у савременим дискурсима. На овај начин, применом предочене шеме, реконструкција особина анализираног концепта реализује се на основу три типа података применом сепаратног приступа, док когнитивна дефиниција, која се изоди на њиховој основи обједињавањем најстабилизованијих особина, има карактер холистичког приступа и представља тзв. „основну слику“ концепта.

У наредном поглављу, *Језичка слика свеџа или језичке слике свеџа? Проблем ђрофилисања концепџа*, објашњено је једно од осетљивијих питања когнитивне етнолингвистичке анализе – питање профилисања појмова. Сам појам *ђрофил* / *ђрофилисање* предложио је Ј. Бартмињски разматрајући различите концепте у стандардном језику (нпр. рад и људи; немачки, руски и украински; дом и породица; комунизам и толеранција; једнакост и слобода; патриотизам и част; Европа и радост) и у народном језику и култури (коњ, кукуруз и зеница; звезде, вода и ватра), повезујући их са различитим врстама знања о свету, системима вредности, тачком гледишта и субјектом који говори. Као резултат анализе установио је постојање (у етнолингвистичким реконструкцијама) „основне слике“ концепта која припада „заједничкој културној бази“ и коју деле сви представници одређене културе, и „профила“, односно одређених варијанти те слике. Како истиче Бартмињска, профилисање потврђује и истиче улогу субјекта у обликовању језичког погледа на свет, о чему је такође говорио Ј. Бартмињски, јер субјекат не само да доживљава стварност већ је активно концептуализује и вербализује на различите начине. Као варијанта основне слике, профил је резултат субјективног погледа на свет који је одређен знањем субјеката, њиховим комуникативним намерама, погледима, а посебно вредностима којих се придржавају и / или их декларишу. На тај начин профили представљају отворени скуп који може бити у складном и комплементарном односу са основном сликом појма, а некада и у конфротативном односу раздвајања и супротности. Ауторка на бројним примерима показује и сумира различите начине примењивања замисли профилисања и даје одговоре на питања шта је предмет профилисања, како се основна слика разуме и реконструише, у чему се разликују профили, који су алати (експоненти) профилисања концепта, какви су односи између профила, да ли су профили отворени или затворени сет и др.

Четврта целина, *Одабрани сџереошћии и њихово ѓрофилисање обухвата пет поглавља са насловима: X. Аксиолошка ѓозадина демонизације ѓолишћичког ѓрошћивника. Профилисање слике о себи и сџиранима у јавном дискурсу* (стр. 267–283), XI. *Слика ходочашћа и његова разноликосћи у ѓољском јавном дискурсу: од духовне ѓошћребе до верског шћуризма и ѓашћриошћске дужносћии* (стр. 284–310), XII. *Еушћаназија – хуманишћарни дар или убисћиво? Аксиолошке основе ѓрофилирања ѓојмова* (стр. 311–359), XIII. *Селјачки ешћос муке у мрежи ѓовезаних вредносћии. Пример земље и рада* (стр. 360–381) и XIV. *Солидарносћи са живошћом – кључна вредносћи селјачког ешћоса* (стр. 382–405). Ова целина представља ауторкин аналитички рад на реконструкцији одабраних „сегмената“ језичке слике света и показује начине њиховог профилисања. Анализе су извршене применом теоријског и методолошког апарата когнитивне етнлингвистике, које је ауторка у претходним поглављима детаљно описала и критички анализирала, и то како на основу стандардног језика и националне културе, тако и на материјалу народног језика и народне културе. Тако на основу опозиција *свој – шћући и наш – сџирани* ауторка анализира аксиолошку позадину демонизације политичког противника која се одвија као експонент профилисања у поновном стварању, стигматизујућих начина именовања противника („страног“) и њихових поступака. Размотрена је демонизација одређених аспеката јавног живота, изградња јасног и популистичког система вредности и стварање позитивне слике о себи и „нашем“ и закључено да је стварање поларизоване слике „нашег“ и „страног“ резултат кршења и непоштовања „принципа сарадње“ у јавном животу, и формирања испразног дискурса којим се комуникација лишава кредибилитета и обесмишљава услед недостатка поверења у међуљудске односе.

У наредном поглављу, *Слика ходочашћа и његова разноликосћи у ѓољском јавном дискурсу: од духовне ѓошћребе до верског шћуризма и ѓашћриошћске дужносћии*, анализиран је концепт ходочашће у пољском јавном дискурсу. Подробном анализом различитих аспеката овог концепта – просторних и временских димензија, учесника, мотивације и сврхе, у вези са различитим параметрима – когнитивним, социјалним, религиозним, дидактичким и моралним, ауторка показује начин његовог функционисања у јавном дискурсу у последњих тридесет година и издваја три профила која су повезана са одређеним учесницима: 1) профил који се односи на Јована Павла II и његову потребу да посети „света“ и важна места; 2) профил ходочасника-туриста који укључује верски туризам и 3) профил људи који путују у Катин и Смоленск (у Смоленску се 2010. године срушио авион којим је путовао пољски председник Лех Качињски у Катин да ода почаст жртвама стаљинистичког злочина који је почињен 70 година раније, 1940, над Пољацима у Катину). Најсложенија мотивација (нарочито у десничарским дискурсима) карактерише језичку формулу ходочашћа у Катин

и Смоленск, која, с једне стране, користи основно значење ходочашћа као путовања у стране земље, а ходочасника као путника, с друге стране, сакралиште трагичну авионску несрећу и поистовећује је са жртвама покоља у Катину (изједначава Смоленск са Катином).

У поглављу о концепту ЕУТАНАЗИЈА Бартмињска анализира овај помало несвакидашњи концепт који је последњих година добио важно место у пољском друштвеном животу. Док се првобитно еутаназија повезивала са добром смрћу, након искуства Другог светског рата еутаназија се почела упоређивати са убиством, а касније и са намерним изазивањем или убрзавањем смрти неизлечиво болесне или особе у веома болесном и тешком стању. Савремени концепт еутаназије, како је показала Бартмињска, има амбивалентан карактер. Право на еутаназију се с једне стране повезује са људским достојанством, слободом избора и ослобађањем од туге, а са друге са убиством и неслободом, па чак и са холокаустом и тоталитаризмом. Ауторка је учила четири различита профила који корелирају са различитим гледиштима у идеолошким дискурсима. То су католички дискурс, у којем се еутаназија третира као бекство здравих људи од „дужности да брину о другима“, па се еутаназија поистовећује са неетичким чином, са убиством и злочиним, намерним лишавањем живота који је дар од Бога; националистичко-десничарски католички дискурс, у којем се тако схваћена еутаназија повезује са појмом еутаназије као „агресивне дегенерације“ која у Пољску долази са Запада; за младе католике еутаназија је, иако неспојива са хришћанском доктрином (јер је прекидање човековог живота грех), ипак оправдана у одређеним околностима; у секуларним и крајње либералним схватањима еутаназија се третира као „хуманитарни поклон“, а право на еутаназију повезује се са људским достојанством и слободом избора и слободним одлучивањем о свом сопственом животу односно смрти.

У XIII поглављу, *Сељачки еѿнос муке у мрежи ѿвезаних вредностии*. Пример земље и рада, у контексту разматрања концепта сељачког морала оличеног у појму напорног рада (муке) посматрају се вредности као основни елемент етнолингвистичких истраживања и језичке слике света. Ауторка анализира начине на које се може допрети до света вредности неке културе. Она сматра да је најлакши начин за то анкета у којој се од носилаца дате културе и / или њених еминентних стручњака тражи да саставе листе вредности и да их рангирају. Други начин је проучавањем аксиолошки засићених жанрова као што су сановници, честитке и жеље, хороскоп и др. Трећи начин је помоћу семантичке анализе кључних појмова за дату културу пошто су појмови, како је показао Ј. Бартмињски, међусобно повезани системом односа који се могу открити анализом садржаја њихових дефиниција, па се, без обзира на концепт од којег анализа започиње, испитивањем дефиниција унутар датог

језика, неизбежно долази до канонског скупа вредности који чине језгро дате културе. Применом наведених истраживачких поступака ауторка је издвојила вредности које су најважније за представнике народне културе (ЗЕМЉА, МАЈКА, ДОМ) и оне које чине сељачки етос (морал) муке (РАД, ПРАВДА, СОЛИДАРНОСТ). Детаљна анализа два појма кључна за сељачку културу (ЗЕМЉА и РАД) открила је да они постоје у мрежи вредности – виталних и материјалних, социјалних и емоционалних, етичких, верских и естетских. Вредности ЗЕМЉА и РАД умрежени су са другим вредностима као што су: ЖИВОТ, ХРАНА, ПЛОДНОСТ, БОГАТСТВО, МАРЉИВОСТ, СОЦИЈАЛНИ ПРЕСТИЖ, САРАДЊА, ПРАВДА, ЈЕДНАКОСТ, СОЛИДАРНОСТ, МОРАЛ, СВЕТОСТ, БОГ, ПОШТОВАЊЕ, ДОСТОЈАНСТВО, ТРАДИЦИЈА, МУЗИКА, ЛЕПОТА, РОДНО МЕСТО, БАШТИНА, ДОМ, МАЈКА и ДОМОВИНА.

У последњем поглављу ове целине, *Солидарности са живојом* – кључна вредности сељачког етоса, ауторка разматра концепт солидарност („солидарност са животом“), показујући његову умреженост са концептима као што су ЗЕМЉА и РАД, и вишедимензионалност која обухвата биолошке, социјалне и индивидуалне аспекте. Посебно анализира народни концепт солидарности који се у народној традицији схвата као нека врста обавезе и „задате“ вредности, повезане са одговорношћу не само за себе већ и за цео околни свет.

У *Завршном делу* ауторка успешно синтетизује претходна размислања представљена у књизи и формулише сет смерница за (етно)лингвисте, које могу бити помоћ у будућим истраживањима и реконструкцији језичке слике света. У контексту основних претпоставки когнитивне етнолингвистике и њеног појмовног апарата, ауторка се такође враћа на питање комуникативних, културних и симболичких функција језика, који – као средство комуникације – може бити амбивалентан по природи и подложен профилисању; може бити попут окрепљујућег и свежег ваздуха, служити за комуникацију и изградњу истинског дијалога или, супротно томе, попут кружног ваздуха који онемогућава и урушава комуникацију.

На крају овог приказа треба истаћи да је књига Станиславе Бартомињске написана веома стручно и у исто време веома прегледно и јасно. Монографија „*Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*“ веома је важан и крупан допринос савременим етнолингвистичким проучавањима, посебно проблемима дефинисања и профилисања појмова у (етно)лингвистици. Она обрађује актуелна и научно релевантна питања когнитивне етнолингвистике, како теоријска и методолошка, тако и емпиријска и практична. У књизи су компетентно критички сагледани и у синтези представљени главни правци развоја и проблеми когнитивне етнолингвистике и понуђени модели за будућа истраживања у овој области и реконструкцију језичке слике света. Монографија на тај начин

не само да значајно доприноси утемељењу и учвршћењу когнитивног етнолингвистичког правца у лингвистици већ убедљивом интерпретацијом предочених обимних језичких факата и иновативношћу приступа у начину њиховог повезивања и описа доприноси његовој разради и даљем развоју, и представља незаобилазну референцу за будућа етнолингвистичка истраживања и истраживања теме вредности у језичкој слици света. Књига такође може бити од посебне користи млађим истраживачима као изврстан уџбеник о формирању, развоју и најважнијим теоријским појмовима и сазнањима когнитивне етнолингвистике, повезане са Лублинском етнолингвистичком школом Ј. Бартминског.

Ивана Лазић Коњик*

Институт за српски језик САНУ
Београд

---

* ivana.konjik@isj.sanu.ac.rs

Лилија Рашидовна Дускаева. *Стилистический анализ в медиалингвистике*. Москва: Флинта, 2019, 340 стр. / Лилија Рашидовна Дускаева (науч. ред.), Любовь Юрьевна Иванова (отв. ред.). *Медиалингвистика славянских стран*. Москва: Флинта, 2020, 464 стр.

Изражајне могућности језика и особености његове употребе при стварању различитих врста писаних и усмених текстова у различитим епохама одувек су представљали једно од основних интересовања филологије. Како је стил нераскидиво повезан са сваком врстом језичког изражавања, његово проучавање захтева широк приступ како из угла науке о језику, тако и науке о књижевности. Развој лингвистике довео је до приметних тежњи савремене стилистике ка ширењу појмовно-терминолошког апарата увођењем различитих појмова из анализе дискурса, когнитивне и социалингвистике.

Пример тако усмерених стилистичких истраживања представља едиција монографија *Језик у координатама масовних медија* Комисије за медијску лингвистику при Међународном комитету слависта. Та комисија настала је захваљујући иницијативи истраживача с Државног универзитета у Санкт-Петербургу. Осим истраживача из Русије, комисија данас окупља и лингвисте из Белорусије, Бугарске, Литваније, Пољске, Словачке, Србије и Чешке чије је главно интересовање функционисање језика у различитим медијима. У оквиру едиције до сада су изашле две монографије: 2019. године објављена је монографија *Стилистический анализ в медиалингвистике (Стилистичка анализа у медијској лингвистици)* Лилије Дускајеве, професора Државног универзитета у Санкт-Петербургу и председника Комисије, а 2020. године објављена је колективна монографија под уредништвом Л. Дускајеве и Љ. Иванове под насловом *Медиалингвистика славянских стран (Медијска лингвистика словенских земаља)*.

Циљ представљања прве две монографије из ове едиције је да се прикажу аспекти стилистичке анализе у оквиру медијске лингвистике, као и да се сагледају њене теоријско-методолошке поставке и утврде

сличности и разлике у односу на традиционална филолошка проучавања овог феномена.

У уводу монографије *Стилистичка анализа у медијској лингвистици* (стр. 5–38) ауторка образлаже основне поставке и принципе анализе у медијској стилистици. Основу за њено утемељење ауторка налази у чињеници да је у функционалној стилистици дошло до преоријентације предмета истраживања са проучавања макростилова на проучавање сваког појединачног, што је довело до појаве посебних стилистика. Тако се развио и медијско-стилистички правац у оквиру функционалне стилистике чији је главни предмет проучавања језичка варијативност организације текстова условљена различитим контекстима у којима они функционишу. У оквиру широко схваћене медијске лингвистике задатак стилистике је да кроз опис композиционе и језичке варијативности медијског говора заправо покаже његову парадигматику. На тај начин дисциплина је тесно повезана са гносеолошким, политиколошким, социолошким и психолошким истраживањима медија. Централни предмет проучавања је медијски текст који се анализира из аспекта условљености смисаоне структуре, узајамног деловања његових компонената као начина коришћења језичких средстава за стварање појединачних смисаоних контекста. Циљ стилистичке анализе медијског текста је да се установи условљеност смисаоне структуре медијског текста, узајамно деловање компонената које га чине и начин коришћења језичких средстава за постизање одређеног значења.

Сваки медијски текст састоји се од паратекста (који уводи читаоца у текст), метатекста (који даје информације о самом тексту и ауторском ставу према њему) и на крају, интертекста (чија је улога да покаже различите аспекте објективног социјалног живота). Даље се текстови могу поделити према врсти медија у коме се јављају на штампане, телевизијске и интернетске, затим према садржини на друштвено-политичке, пословне и културно-просветне, а на основу врсте информације и изнетог ауторског става могу се сврстати у одређени жанр.

Пример сагледавања особености медијског текста с обзиром на врсту медија може се сагледати преко анализе језика телевизије (стр. 75–104). Ауторка га сагледава као подврсту професионалног јавног говора, који не треба поистовећивати с уобичајеним разговорним језиком, иако се он све чешће може чути у тој врсти медија. На особености употребе језика на телевизији утичу бројни невербални фактори попут логотипа, начина представљања информације путем графикана или кајрона, а од вербалних то су реклама, временске конструкције за именовање програма (*В воскресенье. С Ираидой Зейналовой*) и посебне конструкције за њихово најављивање или одјављивање (*Не переключайтесь. Смотрите дальше на нашем канале. До встречи в эфире.*). Све те компоненте паратекста имају

задатак да изграде имиџ канала или емисије и учине их препознатљивим међу гледаоцима. Узајамним деловањем вербалних и невербалних чинилаца ствара се посебна врста текста, за чије функционисање су битне тема и рема, као и у другим медијима. Међутим, ако на телевизији тему текста уводи невербални елемент, онда рему уводи вербални и обрнуто. Зато се у језику телевизије чешиће него у другим медијима употребљавају личне и показне заменице које прате визуелно-звучну демонстрацију. У односу на писане медије израженија је тенденција да се од монолога сачини полилог укључивањем у разговор и других особа попут аналитичара или репортера с лица места (*О том, как проходила эта встреча, расскажет корреспондент «Ведомостей» Дмитрий Кокоулин...*).

Међу медијским текстовима према тематској садржини посебну пажњу привлачи опис језичких средстава који се користе у пословним медијама (стр. 182–210). Ту врсту текстова карактеришу доминантни говорни чин саопштавања и обиље информација. Међутим, оне се не изражавају само језичким средствима већ аутори пословних текстова често прибегавају различитим врстама графичког приказивања информација, које упућени у материју могу дешифровати. Друга карактеристика је да ови текстови чувају комуникативну дистанцу између аутора, адресата којима је текст намењен и трећих лица о којима се говори. Зато се у тим текстовима готово увек срећу безличне конструкције попут *как стало известно, по словам, как следует из информации, опубликованной на сайте*. На тај начин постиже се већа објективност у односу на текстове који описују политичке догађаје у којима је присутан већи ниво субјективног става аутора и његове политичке позиције или позиције медија који ту новост објављује. За разлику од политичких текстова, текстове из области економије карактерише и лаконичност у изражавању која се огледа у коришћењу стручних термина, скраћеница, строгом одређењу количинских, просторних и временских карактеристика предмета говора. Зато се закључује да у овој врсти текстова скоро потпуно изостају емотивност, модалност, волитативност и перцептивност карактеристични за остале тематске кругове медија.

Типологија жанрова употпуњује дату слику разноврсности медијских текстова. У свим врстама медија срећу се текстови који саопштавају о догађају и ситуацији, док су неки жанрови, попут фелџона, карактеристични само за одређене врсте медија. Да строгу типологију жанровске распрострањености у различитим медијима није могуће оцртати показује пример различитих хумористичко-сатиричних жанрова (стр. 315–325). У различитим медијима они имају различиту функцију: док се у политичко-пословним медијима иронија користи као средство указивања на противречне чињенице и њихову критику, у неким другим медијима, попут књижевних, прављење каламбура и афоризама има посебну естетску

вредност. Сви они почивају на ефекту изневереног очекивања, реакцији на противречности из социјалне стварности и непредвидљивости закључка (нпр. *Россия – страна долгожителей. У всех жителей – долги.*). Осим за класификацију хумористичких жанрова, проучавање језичких механизма хумора може дати подстрек и за друга лексичка, синтаксичка и прагматичка истраживања тог феномена.

Поступак стилистичке анализе медија предложен у датој књизи укореењен је у руској стилистици. Приликом класификације медијских текстова на врсте полази се од Бахтинове теорије говорних жанрова, а такође битну улогу при анализи имају појмови функције и функционисања текстова у ширем контексту. За разлику од српске стилистике, где се велика пажња поклања лексичким и синтаксичким средствима изражајаности, која се сагледавају кроз различите стилске фигуре и тропе, при поступку стилистичке анализе медија већи је фокус на композицији самог текста, те би се могло рећи да је методолошки ближа лингвистици текста. Иако ауторка на почетку излагања истиче везу медијске стилистике с дисциплинама попут гносеологије, политикологије, социологије и психологије, приликом саме анализе не користи се терминолошки апарат тих дисциплина. Мада би резултати анализе свакако могли бити корисни и за те дисциплине, пре би се могло рећи да је медијска стилистика поддисциплина функционалне стилистике. У том смислу књига се може читати и као уџбеник из дате области, чему доприносе и богата библиографија, широк круг примера из сваке групе анализираних текстова и подсетници на крају сваког поглавља.

Шире слику истраживања медијске лингвистике даје нам зборник *Медијска лингвистика словенских земаља*. Циљ зборника је да осветли рад Комисије за медијску лингвистику при Међународном комитету слависта и представи основне правце истраживања из ове области. Тако су радови у зборнику и подељени по основим областима на граматику и стилистику језика медија, анализу медијског дискурса и критику језика медија.

У првом поглављу, посвећеном граматичким аспектима језика медија, истиче се рад Владимира Ивановича Коњкова „Морфологија медијског текста – морфологија говорних чинова: уводна разматрања“ (стр. 67–92) јер представља значајан пример истраживања граматике текста не само у медијској лингвистици. Ослањајући се на Бахтинове идеје, као основну јединицу граматике текста аутор издваја појам говорног чина, при чему се он може анализирати двојако, јер исти говорни чин није исти за оног ко ствара текст и оног ко га чита. У том смислу може се рећи да овај став наставља учење и Лава Шчербе о граматички говорника и слушаоца пренет на поље граматике текста. У раду се даље даје детаљан осврт на досадашња проучавања говорних чинова у руској функционалној стилистици и синтакси, при чему аутор закључује

да ниједна концепција не одражава специфичности употребе језика у медијима, пре свега одлику утилитарности, актуелности и укључености медијских текстова у шири друштвени контекст. Зато аутор предлаже да се три класична говорна жанра – описивање, приповедање и расуђивање – обогате и суперсегментним говорним чиновима који би у сваком тексту мењали и конкретизовали намену основног говорног жанра. Само на тај начин може се поставити темељ за проучавање морфологије текста, јер он није унапред задата категорија која се испуњава елементима смисла. У уобличавању сваког текста учествују разноврсни просторно-временски, семантички, естетски и гносеолошки елементи. Задатак морфологије текста је да их повеже у једну целину, а не да установи број говорних чинова и њихов састав који би били унапред дати и увек се користили.

Иако је друго поглавље насловљено *Стилистика медијског језика*, у њему се дају пре свега прегледни радови о развоју те области у Чешкој, Словачкој, Пољској и Бугарској. Преглед развоја ове области у свим наведеним словенским земљама готово је идентичан. Свугде се публицистички функционални стил јавио тек с развојем функционалне стилистике, где се медијски стил посматрао као један од функционалних стилова или подврста књижевног стила, да би се касније медијска стилистика издвојила у посебну дисциплину и прихватила неке теоријске оквири анализе дискурса и лингвистичке прагматике. У том контексту посебно је занимљив преглед Петра Мареша о развоју стилистичких истраживања медија у чешкој лингвистици (стр. 127–148). Аутор истиче да савремена истраживања обједињују у себи две тенденције. С једне стране, заснивају се на поставкама Прашке лингвистичке школе и учењу Бохуслава Хавранека о функцији текста и изражајним средствима која се користе да би се та функција остварила. С друге стране, осим анализе медијског дискурса и његовог сагледавања из угла прагматике, медијски текст послужио је чешким лингвистима као солидна грађа за проучавање конверзацијских импликатура. У ту сврху је при Институту за чешки језик Чешке академије наука састављен мултимедијални корпус разговорног чешког језика DIALOG (<http://ujc.dialogy.cz/>). Тај корпус послужио је као грађа за неколико монографских истраживања стила и процеса комуникације уопште.

У поглављу посвећеном медијском дискурсу издваја се рад Лилије Дускајеве „Лингвистичке координате медијског дискурса“ (стр. 223–250). Под медијским дискурсом ауторка подразумева институционализовани дискурс који обухвата новинарску, рекламну и делатност односа с јавношћу. Те делатности обједињује оријентација на што шири утицај помоћу преношења информација. Анализирајући дискурс ироније у руским медијама, ауторка истиче да се медијски текстови граде на две међусобно супротстављене позиције – тежњи ка дијалогу с примаоцем

поруке с једне стране и означавање ауторовог става с друге. Између та два пола иронични изрази имају посебно место јер не врше функцију преношења информације и немају директну комуникативну улогу, али постижу одређени комуникативни циљ помажући аутору да изрази свој став у односу на вест коју преноси (нпр. *А что? От 150 млрд у кого хочешь фантазия разыграется и в голову разные, извините, мысли, полезут.*). Иако анализа дискурса може дати другачији поглед на позната језичка средства, некада се чини да она често прелази у набрајање језичких средстава за постизање одређеног комуникативног циља и препричавање анализираног чланка у циљу да се та средства доведу у везу са описиваном ванјезичком стварношћу.

Последње поглавље посвећено је критици медијских текстова. Тај део медијске лингвистике на теоријско-методолошком плану заснива се у раду Лилије Дускајеве и Наталије Сергејевне Цветове „Критика медијског говора као полидисциплинарни правац медијске лингвистике“ (стр. 353–378). У оквиру тог правца истраживања ауторке издвајају четири уже дисциплине које обједињује евалуативно-аналитичка усмереност разматрања говорне делатности у масовним медијама. Најстарија међу њима је књижевна редактура, која има за циљ проверу усклађености особина текста с језичком нормом и функцијама које тај текст обавља. Из анализе дискурса израсла је критичка анализа конфликтног дискурса у медијима која има за циљ откривање злоупотребе језика у медијима или наметања одређених погледа помоћу експресивних језичких средстава. Уколико би таква анализа дала позитивне резултате, њима би се бавила лингвистичка експертиза медијског текста, чији је циљ да установи и класификује врсте језичких преступа у јавним текстовима, попут клевете, напада на личну, професионалну или политичку репутацију. У том погледу може се рећи да је медијска лингвистика блиска јурислингвистици, која се такође развија у савременој руској лингвистици. За разлику од ове три дисциплине које се баве анализом већ објављених текстова, циљ четврте дисциплине, лингвопраксеолошке критике, састоји се у давању превентивне оцене у самом процесу настанка медијског текста пре његовог објављивања. Користећи лингвистичке методе, она оцењује квалитет језика у медијским текстовима анализирајући избор и усклађеност вербалних и невербалних елемената употребљених да пренесу одређени садржај. Како у њен задатак улази и нормирање професионалне језичке делатности и давање процене у којој се мери индивидуално коришћење одређених говорних чинова уклапа у успостављене професионалне норме, може се рећи да је праксеолингвистичка критика заправо грана нормативне лингвистике усмерена на оцену језичке ваљаности медијских текстова.

У комуниколошки оријентисаном кључу критику медија у Србији даје Добривоје Станојевић (стр. 379–399). Пре саме анализе у раду се

разграничавају појмови *говор мржње* и *језичка агресија*, те се из угла другог појма сагледавају одређени аспекти савремене медијске слике у Србији. Аутор истиче да се не може свако агресивно понашање поистоветити с говором мржње, већ се тај термин у јавном дискурсу често (не) свесно погрешно употребљава како би се манипулисало јавним мњењем. Језичка агресија је шири појам и подразумева употребу само једног дела истине у јавном говору, изношење неверодостојних података, социјално неприхватљиво понашање учесника јавних расправа, изношење претњи, као и сталну промену погледа и ставова учесника јавне дискусије. Томе доприносе и сами новинари, који се у својој делатности све више руководе принципом дијагезе, одн. у текстовима отворено заступају своје политичке ставове, а често и ставове медијске куће или појединаца за које раде. На тај начин медијски простор престаје да одговара потребама због којих постоји. Уместо да преноси ставове учесника јавног живота, медији постају његов битан чинилац стављајући се на једну или другу страну. Како шаблони језичке агресије имају општи модел, задатак науке може бити да их опише и класификује, али за њено искорењавање из медијског простора потребан је шири друштвено-политички консензус.

Наведени примери истраживања одлика новинарског језика показују јасну тенденцију ширења оквира функционалне стилистике у правцу лингвистике текста, анализе дискурса и нормативне лингвистике. Иако медијска лингвистика има свој предмет проучавања, она му приступа користећи теоријско-методолошки апарат већ постојећих лингвистичких дисциплина, што би јој могло оспорити статус самосталне дисциплине. С друге стране, уобличавање ове дисциплине у посебну област истраживања уклапа се у савремене лингвистичке токове усмерене ка интердисциплинарности. Ако се има у виду важност медијске делатности за друштвени живот у целини, може се рећи да значај овог интердисциплинарног усмерења лежи у могућности да се коришћењем метода лингвистичке анализе стила и текста да не само кључ за разумевање ставова и намера изнетих у медијским текстовима већ и смернице за њихово ваљано састављање и процењивање. Зато се треба надати да ће и будућа остварења у приказаној едицији следити наведени пут и дати како теоријски, тако и практични допринос проучавању ове области стилистике.

Стефан Д. Милошевић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

---

* stefan.milosevic@fil.bg.ac.rs

Metaphor and Metonymy in the Digital Age. Theory and methods for building repositories of figurative language. Marianna Bolognesi, Mario Brdar & Kristina Despot (eds.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2019, 264 p.

Зборник радова *Metaphor and Metonymy in the Digital Age* објављен је као осма по реду књига у оквиру серије *Metaphor in Language, Cognition and Communication* (MiLCC), чији су уредници Christain Burgers и Gerard J. Steen. Објављивању овог зборника претходила је конференција *Изградња репозиторијума фигуративног језика: методе, ризици и изазови*, која је одржана у Загребу, 27. и 28. маја 2016. године, у организацији др Кристине Деспот из Института за хрватски језик и језикословље ХАЗУ.

Теорије и методе које се представљају у овом зборнику могле би бити подстицајне за српске истраживаче да приступе изради сличних репозиторијума појмовних метафора и метонимија у српском језику. У скоро свим радовима наводи се и линк ка сајту на интернету на којем се бесплатно може ући у базе података, а оне се могу користити и као модел за грађење електронске базе српских појмовних метафора и метонимија, али и као извориште корисног материјала за теоријска и емпиријска когнитивистичка истраживања, често компаративистичка. Осим тога, овај зборник пружа изузетно корисне податке о једном од праваца развоја когнитивне лингвистике, а то је електронска лексикографија и израда електронских корпуса, као и о новијим теоријским и методолошким погледима уважених светских когнитивиста, а неки од аутора који су приложили радове за овај зборник свакако спадају у ту групу.

Тако ће се, на пример, читалац упознати са резултатима новијих истраживања и промишљања о појмовној метафори Золтана Кевечеша или са електронском базом појмовних метонимија коју израђује тим лингвиста са Универзитета у Кордови, на чијем је челу Антонио Барселона. Познато је, наиме, да је Золтан Кевечеш један од најеминентнијих проучавалаца појмовне метафоре. Написао је велики број књига и радо-

ва из ове области, цитираних широм света, а прославио се истражујући концептуализацију емоција. Неке од његових књига спадају у незаобилазну когнитивистичку литературу, нпр. *Metaphors of Anger, Pride and Love. A lexical approach to the structure of concepts* (1986); *Emotions Concepts* (1989); *Metaphor: A Practical Introduction* (2002); *Metaphor in Culture: Universality and Variation* (2005); *Where Metaphors come from: Reconsidering Context in Metaphor* (2014); *Extended Concetual Metaphor Theory* (2020) итд.

Антонио Барселона је уважени проучавалац појмовних метафора, један од заступника идеје о томе да је појмовна метонимија дубља него појмовна метафора и да се у основи појмовних метафора налазе појмовне метонимије. Написао је велики број радова и књига, од којих је најцитиранији зборник *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*, који је уредио 2003. године.

Значај зборника *Metaphor and Metonymy in the Digital Age* свакако се огледа и у угледу аутора који су у њему објавили радове, као и у агилности уредника да окупе тако уважене стручњаке око добро изабране теме.

Зборник садржи увод и девет радова који конституишу девет поглавља ове публикације. Након уредничких напомена на самом почетку књиге, следи уводно поглавље *Fantastic metaphors and where to find them* (стр. 1–19), које потписују Marianna Bolognesi и Kristina Despot. Ауторке полазе од једне од основних идеја когнитивне лингвистике о метафорима као оруђу које помаже човеку у обликовању сазнања, уверења, система вредности, карактера, животних избора. Извориште метафора је у језику, мишљењу и комуникацији. У уводној студији скреће се пажња на више фокуса који се разрађују у зборнику. Питању фигуративног језика (како га ауторке називају) приступа се из угла лингвистике, психологије и рачунарства. У обзир се као ресурси узимају велике базе појмовних метафора, као што је Master Metaphor List, хрватска база појмовних метафора MetaNet.HR, Hamburg Metaphor Database (HMD), VU Amsterdam Metaphor Corpus. Скреће се пажња да радови у књизи имају три циља – (1) да се представе постојеће базе података; (2) да се представе методе помоћу којих су се развили ти репозиторијуми; (3) да се анализирају ризици и изазови при настајању тих база. У раду се затим најављује да ће се у чланцима пажња посветити јаким и slabим странама аутоматизације процеса обраде појмовних метафора. Решаваће се питање приступа и распоређивања података у бази у смеру одозго – надолe и одоздо – нагоре, а у позадини свих ових проблема анализираће се однос између језика и мишљења који се сусреће у појмовним метафорама.

Зборник се састоји из два дела. Први део носи наслов *New methods and digital resources for mining metaphor and metonymy in thought, language,*

and images, а отвара га поглавље које су написали Eve Sweetser, Oana David и Elise Stickles и насловили га *Meta Net: Automated metaphor identification across languages and domains*, стр. 23–49. У раду је представљен аутоматски систем за идентификацију метафора MetaNet. Приказане су разлике које га одвајају од осталих база метафора и рачунарских система за идентификацију метафора. Истиче се улога *граматичке конструкција*, која је коришћена као теоријска основа за аутоматско откривање метафора у великим корпусима. У бази се налазе метафоре из четири језика – енглеског, шпанског, фарси и руског. Аутоматски систем је осмишљен за испитивање метафора унутар текстова посвећених политичким и економским темама, али систем има потенцијала за екстракцију метафора и из других домена. Аутори примећују значај метонимија на којима се заснивају неке метафоре и сматрају да се и део тих механизма може аутоматски препознавати, што је један од задатака за разраду система. Наглашава се да се метафоре не могу посматрати изоловано и независно, већ искључиво у виду каскада. С једне стране, истраживање система метафора које се каскадно распоређују отежава истраживање, али га, с друге стране, олакшава јер треба утврдити место метафоре у хијерархији којој припада, што је лакше него посматрати је изоловано у целом систему сачињеном од свих појмовних метафора.

Аутор другог поглавља је Antonio Barcelona, чији текст носи наслов: *The tripartite typology and the Córdoba Metonymy Database*, стр. 49–75. У раду се анализира база појмовних метонимија која се израђује на Универзитету у Кордови, под руководством А. Барселоне. Систем црпи грађу из широког спектра аутентичних текстова на шпанском и енглеском језику и има способност приказивања хијерархије метонимија и других класификација, од којих је једна заснована на трипартитној типологији: *целина за део, део за целину и део за део*. А. Барселона се у овом тексту залаже за управо такав приступ анализи метонимије, а одбацује предлог да се типови метонимије подведу под бинарну дистинкцију *део – целина* и *целина – део*.

Треће поглавље написао је Tony Veale и насловио га *Metaphor in the age of mechanical production (Or: Turning potential metaphors into deliberate metaphors)*, стр. 75–99. У раду се говори о томе да идентификоване и пописане појмовне метафоре представљају полазиште на основу којег се могу разумети сасвим нове метафоре. Уводи се дистинкција између *појединачних* и *намерних метафора*. Идеја аутора је да се текстови са интернета могу користити као извор за произвођење метафора и да би се могло размислити о алгоритмима и алатима за коришћење ових информација у произвођењу метафора на захтев корисника. Као пример једног таквог технолошког достигнућа наводи се *Metaphor Magnet*, који пружа управо овакве услуге. Наручене, произведене метафоре на осно-

у интернета као извора текстова и знања називају се *намерним метафорама* јер су осмишљене да буду уочене и упадљиве. Аутор сматра да анализа наших знања и поимања која се огледају у постојећим метафорама указује на присуство великог броја потенцијалних метафора које се могу оживети као намерне, с циљем да се искористе, на пример, у рекламирању неких производа као осмишљена, ефектна провокација.

Аутори четвртог поглавља су Marianna Bolognesi, Benjamin Timmermans и Lora Aroyo, а њихов текст носи наслов *VisMet and the crowd: What social tagging reveals about visual metaphors*, стр. 99–123. У овом поглављу се описује нова дигитална технологија и иновативна метода коју су аутори користили како би извукли информације у вези с оним што говорници добијају ако се у краћој или дужој јединици времена изложе визуелним метафорама. Тако се ствара и развија нови електронски извор *VisMet*. У раду се анализирају и теоријске импликације које подразумева оваква база података. Аутори истичу и ограничења методе, као што је чињеница да она можда неће увек пружити потпуно читавање когнитивних операција којима се гледаоци подвргавају док се излажу визуелним метафорама. У раду се подржава потреба да се интегришу различите методе у приступу метафори, као и да се користи приступ тзв. „краудсорсинга“ за прикупљање информација. Платформа *VisMet* ће ускоро бити објављена и представљаће нови отворени ресурс који ће се моћи користити за тестирање нових истраживачких питања у вези са визуелним метафорама. База визуелних метафора налази се на адреси: <http://www.vismet.org/VisMet/>.

Пето поглавље носи наслов *MetaNet.HR: Croatian metaphor repository*, а аутори су Kristina Despot, Mirjana Tonković, Mario Essert, Mario Brdar, Benedikt Perak, Ana Ostroški Anić, Bruno Nahod и Ivan Pandžić, стр. 123–146. У раду се описују теоријска позадина, методологија, задаци, резултати и изазови пројекта MetaNet.HR (Хрватски репозиторијум метафора). У оквиру пројекта се спроводе лингвистичка, психолошка и рачунарска истраживања. Главни резултат пројекта јесте база појмовних метафора и метонимија MetaNet.HR, доступна на адреси: <http://ihjj.hr/metafore/>. Пројекат се спроводи у Институту за хрватски језик и језикословље ХАЗУ, а руководиоца је др Кристина Деспот. MetaNet.HR представља сестрински пројекат MetaNet-a, пројекта који се спроводи у Међународном институту за рачунарске науке у Берклију, у Калифорнији. Циљ пројекта је прикупљање материјала, пре свега метафора, и њихово хијерархијско представљање у смеровима одозго надоле и одоздо нагоре. На основу тако представљеног материјала може се анализирати устројство концептуалног система говорника у два смера – хоризонтално (на основу везе међу појмовима) и вертикално (путем хијерархијских односа између оквира и појмова који се у њих сврставају). Због тога ова

база може послужити као електронски речник нове генерације, а има потенцијал и да постане вишејезички пројекат. Слабошћу анализе аутори сматрају недовољну објективност у тумачењу метафора, односно успостављање везе између језичког и концептуалног нивоа. Проблем се решава ангажовањем већег броја говорника-коментатора и узимањем у обзир њихове језичке интуиције. Резултати пројекта који нису видљиви у бази података укључују научне радове, експерименте и развој рачунарских алата за аутоматско откривање појмовних метафора у великим корпусима. Планира се изградња великог вишејезичног и мултимодалног репозиторијума који би укључивао нејезичке реализације појмовних метафора на материјалу индоевропских и неиндоевропских језика, што би овај репозиторијум учинило погодним за међукултурална истраживања.

Други део зборника носи наслов *Reflecting on the risks and challenges involved in building and using repositories of figurative language*.

Прво поглавље у другом делу зборника, а шесто поглавље целокупног зборника насловљено је *The lexical vs. corpus-based method in the study of metaphors*, а написали су га Zoltán Kövecses, Laura Ambrus, Daniel Hegedűs, Ren Imai и Anna Sobczak, стр. 149–175. Аутори полазе од чињенице да се у последњих 15–20 година појмовне метафоре све чешће испитују корпусном методом. У обзир се узимају велики корпуси, разговори, специфични дискурси итд. Традиционалнија метода би се могла назвати „интуитивном“, „субјективном“ или „еклектичком“. Аутори предлажу ажурирану верзију „интуитивне“ методе, коју називају *лексичким њрисџуџом*. Циљ рада био је покушај упоређивања лексичког приступа и корпусне методе, на примеру анализе концептуализације емоције ИЗНЕНАЂЕЊЕ. Закључили су да се ове две методе допуњавају и употпуњују и да заједно омогућавају унапређивање теорије метафора. Аутори наглашавају да овакав закључак није резултат покушаја да се избегне одговор на питање која је метода сврсисходнија, већ последица закључака до којих су дошли испитујући концепт ИЗНЕНАЂЕЊЕ. Приликом ове анализе, лексички приступ се показао згоднијим при проналажењу метафоричких израза који не садрже појам из циљног домена, приликом анализе синонима циљних појмова, приликом откривања схематских концептуалних модела у вези са концептима емоција. Корпусни приступ био је кориснији приликом проналажења примера који су у вези са ИЗНЕНАЂЕЊЕМ, као и за проналажење података о фреквенцији и степену конвенционализације примера. Аутори, међутим, наглашавају да их је, можда, до оваквог закључка довело испитивање једног специфичног концепта и да би истраживање других концепата можда довело до другачијег резултата. Исто тако, до другачијих закључака вероватно би се дошло да су се користиле префињеније методе корпусне претраге.

Закључак је да се обе методе морају проверити на већем броју концептуалних анализа које планирају да спроведу.

Аутори седмог поглавља су Klaus-Uwe Panther и Linda L. Thornburg, а свој рад су насловили *Figurative reasoning in hedged performatives*, стр. 175–199. Аутори показују на који се начин концептуална анализа може комбиновати са прагматичком анализом и то показују на примеру говорних чинова који спадају у тзв. заштићене перформативе. Аутори се користе корпусним алатима, комбинују их са метонимијским анализама и примећују различите когнитивне операције које људи обављају спонтано, а које је немогуће лако проучавати машинским путем. Неки сегменти говорних чинова остају недоступни програмерима за истраживање јер их је могуће вршити само осетљивим прагматичким анализама, а то се нарочито односи на оне говорне чинове који се заснивају на метонимији. Показало се да се говорни чинови са глаголом *моћи* не морају увек односити на могућност, а са *морати* на обавезу, а прагматичка анализа доноси податке о томе како треба тумачити такве говорне чинове. Аутори се питају да ли се закључци до којих су дошли односе и на друге језике и задају себи задатак да проуче колико се језици разликују у вези са тим.

Претпоследње, осмо, поглавље зборника именовано је *Mereology in the flesh*, а његов аутор је Simon Devylder, стр. 199–225. Посвећено је мереологији, анализи односа између делова и целине, а тај однос се налази у основи многих метонимија. Без правилног разумевања тог односа не могу се добро осмислити хијерархијски засноване базе метафора и метонимија, па аутор полази од уверења да се тај однос мора детаљно теоријски рашчланити како би се могле развијати адекватне базе метафора и метонимија. Читалац ће у овом поглављу пронаћи објашњења за однос *део – целина*, а то је први корак у квантитативним истраживањима метонимије. Има много различитих односа међу деловима, међу целинама и међу деловима и целинама, а аутор је дао теоријски допринос проучавању тог односа у језику и искуству. У раду се однос *део – целина* повезује са отеловљеношћу људског искуства и објашњава се човековом склоношћу да везу између целог и његових делова концептуализује имајући у виду телесно искуство. Објашњавају се разлике између искуственог и језичког приступа овом односу.

Зборник затвара поглавље *Metaphor repositories and cross-linguistic comparison: Ontological eggs and chickens*, које су написали Mario Brdar, Rita Brdar-Szabó и Benedikt Perak, стр. 225–253. У раду се укрштају лингвистички и онтолошки приступ како би се формирала адекватна база појмовних метафора. Наводе се две анализе случаја на основу којих се изводе закључци о могућностима формирања *онтолошког модела концепција и конструкција* унутар репозиторијума појмовних метафора који се израђује у загребачком Институту за језикословље. Аутори

верују да онтолошки приступ омогућава слојевитије представљање фигуративног језика.

У поглављима овог зборника представљена су конкретна истраживања или описани репозиторијуми појмовних метафора или, ређе, метонимија. Наглашене су добре стране и предности метода и теорија које су разматране, а посебном вредношћу се може сматрати чињеница да су аутори у скоро свим поглављима изнели и слабе стране и недостатке приказаних модела, као и размишљања о томе како се ти недостаци могу превазићи. У неким радовима износе се и конкретни задаци за даља истраживања. Овакав приступ даје утисак динамичности научног рада, а у први план ставља недовршеност великих пројеката, као и њихову отвореност за разраду и спремност за укључивање нових проблема, нове грађе, још језика и још истраживача. Зато су истраживања врло инспиративна и подстицајна, па ће, вероватно, покренути и српске истраживаче да им се прикључе.

Рајна М. Драгићевић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са
јужнословенским језицима

---

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

Рајна Драгићевић. *Грамаџика у огледалу семанџике*. Београд:
Чигоја штампа, 2020, 236 стр.

1. Укрштаји грамаџичких и семанџичких категорија дуго година били су предмет истраживања проф. Рајне Драгићевић, а скраја 2020. године она су уобличена и обједињена у ауторкиној новој књизи *Грамаџика у огледалу семанџике*, објављеној у Београду, у издању Чигоја штампе.

2. Књигу чине три поглавља: I. *Грамаџика у огледалу семанџике*; II. *Творба речи у огледалу семанџике* и III. *Лексика у огледалу семанџике*. Као што се већ из самих наслова може запазити – грамаџичка, творбена и лексичка питања проматрају се кроз призму семанџике и на тај начин се познате језичке категорије представљају у новом светлу. У даљем тексту детаљније ћемо представити структуру и садржај сваког поглавља.

2.1. У првом раду, који отвара прво поглавље монографије (15–89), насловљеном *О љарџикуларизаџијорима-садржавачима* (15–36), са семанџичког аспекта разматрају се парџитивне синџагме чији синџасички центар означава посуду, а зависни члан материју. Члан који означава посуду, због способности садржавања неке материје, назван је *љарџикуларизаџијор-садржавач*, док је члан који означава материју назван *љарџиџиџивном доџуном*. Такве су синџагме попут *љањир сује*, *лонаџ сује*, *бокал вина*, *флаша љива* и др. Будући да се за лексеме које имају значење парџикуларизатора-садржавача у речницима не региструје системски метонимијско значење, ауторка указује на семанџичке и синџасичке аспекте који утичу на развој овог механизма, као и на клизање информативног (семанџичког) фокуса у њима. Долази се до закључка да је у том семанџичко-синџасичком процесу релевантан екстралингвистички параметар који се тиче уобичајености или неуобичајености држања материје у одређеној посуди. У зависности од тога, представљају се могућности и обавезности различитих типова парџикуларизаџије – (1) имплицитне, (2) регуларне или (3) парџикуларизаџије са обавезним детерминатором, па се у закључку издвајају четири могућности таквих укрштања. Ауторка се у

овом истраживању задржава и на лексикографској обради именица које означавају посуду, те образлаже да „[м]етонимијску (количинску) семантичку реализацију треба одвојити због тога што је то значење сасвим посебно и због тога што се оно остварује само у партитивној синтагми“, додајући да би било оправдано метонимијско значење обрадити и као израз у оквиру полисемантичке структуре именице са значењем посуде (26).

2.2. Наредни рад, *О неким особеностима партикуларизатора-уобличивача* (37–47), представља наставак семантичке анализе партитивних синтагми, само овога пута оних чији је партикуларизатор 'уобличивач'. Реч је о синтагмама типа *венац њајрика*, *влакно ткањине*, *грудва снега*, *грумен земље*, *мрва хлеба*, *брамен косе* и сл. На основу дефиниција ових партикуларизатора у Речнику САНУ и Речнику Матице српске, ауторка испитује у којој мери је значење партитивне допуне (*коса*) инкапсулирано у значењу партикуларизатора-уобличивача (*брамен*). Јасно се издвајају три степена инкапсулације, при чему највиши степен инкапсулације утиче на најконкретнију представу уобличивача и најужи потенцијал синтагматске дистрибуције (нпр. *букећ цвећа*), док најнижи степен инкапсулације значења партитивне допуне омогућава висок дистрибуциони потенцијал партикуларизатора који има најапстрактније значење (нпр. *гомила*, *камара*, *свежањ*). У наставку рада испитује се полисемија и деривација партикуларизатора-уобличивача. Рад осветљава двочлане лексичке јединице и указује на сложеност синтагматских односа, чија истраживања тек предстоје.

2.3. Предмет рада *О начинским прилозима субјекатске квалификације* (49–62) јесу прилози за начин који у реченици квалификују предикат (радњу), али имају способност да, у већој или мањој мери, квалификују и субјекат (вршиоца радње). Реч је о реченицама типа *Марко весело вози ауто*. Формална синтаксичка анализа, у којој прилошка одредба ближе одређује радњу исказану предикатом, показује се недостатно информативном, па се тек удруживањем семантичког и прагматичког плана стиче потпуна слика о информацији коју реченица преноси. Сазнајемо како се прилошка семантика прелива на предикат, али истовремено и на субјекатски појам. Минуциозно се испитују семантички и граматички услови који утичу на степен и смер разливања семантике прилога. У том смислу, релевантно је значење прилога, али и граматичке и семантичке карактеристике глагола у служби предиката, те семантичке особине именице у служби субјекта. Поред тога, ауторка скреће пажњу да значајну улогу у том процесу има степен компатибилности прилога и именице, односно прилога и глагола у датој реченици. Рад представља конструктивно удруживање синтаксичког, семантичког, прагматичког, па и стилистичког ракурса који уједињени најпотпуније представљају садржај поруке који се интерпретира у комуникативном процесу.

2.4. Иако се у граматичкој литератури одрична речца *не* уз глаголе претежно посматра само као одрични *облик* потврдног парњака, у раду *Зајажжања о лексичкој негацији глагола* (63–76) такав став граматичара релативизује се семантичком анализом негираних глаголских лексема. Р. Драгићевић полази од чињенице да се у споју речце *не* и именице/придева/прилога добијају нове лексичке вредности, које су утемељене у логичким односима, и претпоставља да би исти логички и семантички механизми морали деловати и на глаголске лексеме. Постављену хипотезу – да се додавањем негатора уз глагол не добија увек његов одричан облик, већ понекад настају нове лексичке вредности – ауторка потврђује износећи пет могућности које су резултат додавања речце *не* глаголу. Први случај илуструју малобројни примери, попут глагола *несијати*, *недостигајати* и сл., који са речцом *не* имају потпуно нову лексичку вредност и независно значење од глагола у основи. Из тог разлога, такве лексеме, сматра ауторка, можемо третирати као просте. Други случај представљају примери нестепенованих (неградабилних) антонима који именују појмове који стоје у комплементарном односу, тј. који „без остатка обухватају садржај родног појма“ (70), па негација једног члана подразумева афирмацију другог. То су неретко деадјективни или деноминативни глаголи, али не само они: *живејати* – *не живејати*, *присусићивовати* – *не присусићивовати*, *искривити* (*се*) – *не искривити* (*се*), *лагати* – *не лагати*, *имати* – *немати* итд. Трећу групу представљају парови глагола међу којима се успоставља антонимски однос у једном значењу, које се обично односи на способност, умеће и сл. вредности које квалификују вршиоца радње. Реч је о паровима типа: *чујати* – *не чујати* (немати способност слуха, бити глув), *возити* – *не возити* (немати возачку дозволу, бити невозач) и сл. У таквим случајевима у односу на потврдни глагол успоставља се нова лексичка вредност, а антонимски пар такође спада у групу нестепенованих антонима. Четврту групу примера представљају глаголске лексеме које ступају у однос степеноване антонимије (*волејати* – *не волејати*, *радовајати се* – *не радовајати се*), у којој негација једног члана не значи афирмацију другог, већ се међу крајњим половима уочава спектар значења. Најзад, пети случај илуструје најбројнија група примера, у којој се додавањем негатора на глагол не добија нова лексичка вредност, већ се постиже само синтаксичка негација (*видим* (*мачку*) – *не видим* (*мачку*) и сл.). Ауторка на основу пажљиво анализираних грађе закључује да је поред свакако доминантне граматичке негације глагола могуће говорити и о лексичкој негацији, која доводи до нових лексичких вредности у антонимском односу.

2.5. Прво поглавље књиге затвара рад *Правописна решења нових речи у српским штићаним медијима* (77–89). У њему се разматра питање правописног третмана двочланих лексичких јединица са првом

непроменљивом компонентом која има улогу детерминатора. То су јединице попут: *мегафон-диђломађија*, *ексђрайрофђиђ*, *евроскеђиђик* и др. У свим словенским језицима, под утицајем глобализације, уочава се пораст ових двочланих лексичких јединица. Ипак, једни аутори ову појаву приписују тенденцији аналитизма (М. В. Панов, М. Николић), што ће рећи да овакве спојеве треба писати одвојено од другог члана. Други аутори у њима виде тенденцију ка полисинтетизму (Ц. Аврамова) и појаву аглутинативних црта у словенским језицима. Према њима, овакве спојеве треба писати као сложенице. Р. Драгићевић аналитичким разматрањем литературе и творбено-семантичких одлика наведених примера, заузима поглед који је близак тенденцији полисинтетизма – спојеве попут *мегафон-диђломађија* и *евроскеђиђик* треба третирати као једночлане лексичке јединице. Када је посреди правописна норма, ауторка сматра да се оне морају писати полусложенички (*мегафон-диђломађија*), уколико прва саставница може бити самостална, а оне јединице састављене од префиксоида, несамосталног првог форманта (*евроскеђиђик*), требало би писати састављено. У раду се показује како пут до правописног решења полази од понирања у савремене развојне тенденције словенских језика, преко разматрања творбених, семантичких и синтаксичких карактеристика наведених јединица, да би се на крају извео лингвистички утемељен закључак о начину њиховог писања.

3. Друго поглавље књиге, *Творба речи у огледалу семантике* (93–171), састоји се од седам студија које се баве деривационим односима, било партикуларно, на појединим групама примера, било у виду аналитичко-синтетичких анализа теоријско-методолошких проблема и општих тенденција у дериватологији.

3.1. У раду *О ономађојејским именицама са суфиксима -ат, -ет, -от, -ут* (93–102) ауторка се бави семантичком и творбеном анализом ових именица. Наиме, све именице у српском језику које су изведене наведеним суфиксима пореклом су или из прасловенског језика, или су позајмљенице. Оне које су прасловенске провинијенције имају ономатопејско значење или неко друго, неономатопејско. У раду се анализирају именице пореклом из прасловенског језика са ономатопејским значењем. Конкретно, њима се означава: 1) покрет праћен звуком, 2) само звук или 3) само покрет. У оквиру сваке класе наводе се подгрупе и примери који их илуструју. Ауторка посебно испитује порекло и ономатопејност суфикса *-ађи*, *-еђи*, *-ођи*, *-уђи*. Закључује да сви потичу од прасловенског суфикса *-џт*. Етимолошка анализа показала је да они самостално не могу бити ономатопеје, већ ту карактеристику остварују тек у споју са ономатопејском творбеном основом. На овим примерима илуструје се како најближе контекстуално окружење утиче на семантичка варирања. Полисемантичке структуре испитиваних именица показују да се оне у изведеним значењима

уопштавају, конкретизују, а каткад, у значењима добијеним метафором, стичу негативну или позитивну конотацију. Рад доноси систематизацију деривата ових ономатопејских изведеница, на основу које сазнајемо да је највише изведених именица, које означавају имена предмета, лица, биљака, животиња. Показана развијеност полисемије и деривације супстантива на *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-ūīī* потврђује њихову укореењеност у српском лексичком систему.

3.2. Савремени токови дериватологије представљени су у раду *Актуелна ишћћања науке о ићворби речи* (103–112), у коме се прегледно излажу резултати истраживања најкомпетентнијих дериватолога у славистици објављени у зборницима радова (од 2000. до 2006. године) Комисије за творбу речи Међународног славистичког комитета. Сви радови класификовани су према тематском критеријуму, па се тако издвајају три групе: 1) функција творбе речи и твореница; 2) средства којима се остварује творба речи и 3) теоријско-методолошки приступ творби речи. Анализиране студије указују на значајно померање фокуса са формалног на семантички приступ изучавања деривата. Притом, пажња се све више са именица усмерава на деривирани глаголе, са суфикса на префиксе, али и на утицај контекста на значење твореница. Указује се на чињеницу да интересовања побуђују творбени процеси који нису само средство номинације већ и средство експресивизације, као и да дериватолози теже истраживању језичких (творбених) универзалија и нових творбених модела. Представљени радови, њихове теме и резултати упућују на савремене токове славистичке дериватологије и отварају широку перспективу за многа будућа научна, мастерска и докторска истраживања на материјалу српског језика.

3.3. Статус деривационих односа у лексикологији минуциозно је образложен у истоименом раду (113–118), који представља одговор на критички став М. Ковачевића у вези са ауторкином дефиницијом лексикологије, у којој се деривациони односи, поред синтагматских и парадигматских, издвајају у посебан, трећи тип. М. Ковачевић је у томе видео искорак од чувене Де Сосирове дихотомије и сматрао је да деривационе односе треба посматрати у оквирима језичке парадигматике. Р. Драгићевић тој примедби посвећује овај рад и, полазећи од изворног Де Сосировог текста, разјашњава дефиницију лексикологије и питање деривационих односа у домену ове лингвистичке дисциплине. Наиме, разложно се показује како деривациони односи, према Де Сосиру, делимично припадају парадигматским односима, али истовремено и нивоу језичке синтагматике. Са друге стране, образлаже се да се низу парадигматских односа (синонимија, антонимија, хипонимија, паронимија, хомонимија) не могу без остатка припојити деривациони односи, јер се у њиховом проучавању лингвисти служе другим методолошким апаратом.

Истовремено, деривационе односе не можемо сврстати ни само у синтагматске, јер се у оквиру њих обично проучавају међулексемске везе, а не односи међу деловима једне лексеме. Ауторка указује да су деривациони односи простор дијалектичког функционисања језичке парадигматике и синтагматике. Будући да се у њима стичу и парадигматски и синтагматски односи – закључује се да деривационе односе треба издвојити у засебан тип лексичких веза.

3.4. Рад *Семантичка анализа десупстантивних предлога у српском језику* (119–136) бави се истраживањем значењских компонената именица *врх*, *дно*, *чело*, *крај*, *дуж*, *јуџ* и *место* и предлога који настају од њих творбеним процесом претварања. Ауторка их истражује методама когнитивне анализе и теорије прототипа. Семантичку анализу прати и испитивање концептуализације објеката на чије делове оне упућују. Све наведене именице имају месно значење и углавном партитивно. Њихов семантички садржај у процесу конверзије прелива се у предлоге и распоређује се на нови начин, при чему семантика десупстантивних предлога постаје непрецизна (најчешће упућују на место око границе појма у генитиву). Р. Драгићевић доказује да се у процесу претварања ових именица у прилоге не одвија процес граматикализације, у коме се губи семантички садржај именица. Реч је, заправо, о процесу граматикалне полисемије, којом се полазни садржај пресемантизује, а као резултат се не добија ново значење, већ нова лексема. Премда је у њој садржан велики део семантичких ознака полазне именице, ове парове, како ауторка истиче, не треба сматрати хомонимима. Истраживање семантике именица са способношћу препозиционализације указало је на њихову сличност и на постојање семантичке мреже са центром и периферијом. Њихова сродна значењска структурираност указује да се процес конверзије дешавао са разлогом и да је дубоко семантички условљен.

3.5. С обзиром на чињеницу да се префиксација у домаћој и славистичкој литератури третира на различите начине, њен статус у науци систематично је представљен у раду *Префиксација у србистици и славистици* (137–149). Прегледом српских граматика и творби речи запажа се да је традиционални приступ сврставања префиксације у тип слагања још увек уврежен у нашој науци и школству, мада је у капиталном издању *Творба речи у савременом српском језику* И. Клајна (2002) она први пут издвојена у засебан творбени тип. Рад пружа широки увид у статус префиксације у славистичкој литератури. Наиме, уочава се да се у словенском свету она третира као композиција, као афиксација, као деривација или као посебан творбени тип. Ауторка се залаже за последњу наведену могућност, аргументовано указујући на чињеницу да се префикси све више семантички осамостаљују од предлога који су им у основи и да у споју са лексемом остварују нова значења и посебан тип

односа. Ипак, границе између префиксације и слагања попуштају пред спојевима префиксоида и других основа, јер се не може са сигурношћу тврдити јесу ли префиксоиди морфеме или самосталне основе. Ту врсту грађења речи би, према Р. Драгићевић, требало назвати „префиксоидна творба“ (147), која би представљала творбени начин на прелазу између префиксације и слагања.

3.6. Разматрања творбених питања кроз призму семантике у овом поглављу настављају се у раду *Негативна маркираност придева на -ав у савременом српском језику с погледом на ситуацију у другим јужнословенским језицима* (151–161). Ауторка у раду полази од става Мирослава Николића да скоро сви придеви у српском језику који се завршавају на *-ав* имају непожељно значење. Будући да овај суфикс не спада у суфиксе субјективне оцено, било је интригантно испитати све придеве њиме изведене, творбене основе на које се додаје, као њихова значења. Након представљања прилика на јужнословенском простору, ауторка закључује да у другим јужнословенским језицима доминира непожељно значење придева изведених суфиксом *-ав*. У српском језику Р. Драгићевић пронашла је око 730 оваквих придева и пажљивом класификацијом грађе закључила да само 36 придева има пожељну маркираност, док су сви остали или негативно маркирани или условно неутрални (могу развити негативну маркираност у контексту). Грађа је класификована у 17 тематских група. Најбогатије су групе придева који имају негативну маркираност и оне тада означавају људске физичке, ређе духовне, особине, стања или понашање. На питање које се наметнуло на самом почетку истраживања – спада ли суфикс *-ав* у неутралне форманте – ауторка нуди ступњевит одговор. У појединим случајевима семантика мотивне речи (именице или глагола, ретко придева) унеће у дериват пожељно или непожељно значење. У другом степену уочена је тенденција везивања негативно маркираних основа за суфикс *-ав* (а не, на пример, за суфикс *-ан*). Као крајња фаза тог континуума јесу неки придеви на *-ав* чије значење нам је непознато, али бисмо их, сасвим сигурно, одредили као негативно маркиране. Посебно је запажено гравитирање ономотопејских основа ка овом форманту, што је карактеристика, како ауторка примећује, свих јужнословенских језика.

3.7. Друго поглавље књиге завршава се радом *Семантичка деривација* (163–171), у коме се расправља о фундаменталним лексиколошким категоријама – полисемији и хомонимији – у односу према деривацији. Р. Драгићевић предочава различите погледе слависта на питање семантичке деривације: неки од њих под овом терминолошком синтагмом сматрају семантичке процесе унутар једне лексеме, који резултирају а) појавом нове лексеме – хомонима (попут В. В. Виноградова и Р. Маројевића) или б) појавом новог значења исте лексеме у оквиру једне полисемич-

не речи (попут Ј. Д. Апресјана и Ј. Матијашевић). Између полисемије и деривације у лингвистичкој литератури уочене су сродне појаве (не) регуларности и (не)продуктивности (Ј. Д. Апресјан), па се за оба процеса користи и термин – *семантичко варирање* (Д. Гортан Премк). Уочене аналогии у процесима полисемије и деривације указују на законитости лексичког система који важе за различите језике. Развијеност полисемантичке структуре једне лексеме неки истраживачи, како ауторка показује, представљају као огледало дијахронијског семантичког процеса (А. Зализњак). На самом крају, Р. Драгићевић констатује да су различити погледи на семантичку деривацију драгоцени у лексикологији, будући да доприносе темељнијем и свестранијем познавању њених основних појмова. Једино се поглед на семантичку деривацију која резултира хомонимном лексемом одбацује, јер би његово прихватање индуковало укидање најважније лексиколошке категорије – полисемије.

4. Последње, треће, поглавље књиге насловљено је *Лексика у огледалу семантике* (175–213). Чине га четири рада посвећена лексичкосемантичким анализама појединачних речи, парова речи или лексичких група.

4.1. Први од њих, *О могућим интeрпретацијама семантичког односа придева грд и горд* (175–181), анализира ове придеве у дијахронијско-синхронијској перспективи. На самом почетку ауторка констатује да је придев *грд* настао у оквирима српског језика, док је придев *горд* по пореклу русизам. Оба потичу од прасловенског придева **gъrdъ*, чије је примарно значење неизвесно, што се одражава и на неједначене дефиниције придева *грд* и *горд* у речницима савременог српског језика. Са становишта данашњег језичког осећања – придев *грд* означава негативну физичку особину (*који је ружан*), а придев *горд* – позитивну духовну особину (*који је љубаван, достојанствен*). Истакнута неизвесност примарног значења лексеме **gъrdъ* отежава анализу семантичких процеса. Ипак, Р. Драгићевић у овом раду износи три хипотезе историјски оправданих семантичких превирања. Прва хипотеза указује на примарну енантисемију у полисемантичкој структури прасловенског придева. Друга хипотеза претпоставља примарну платисемију (широкозначност). Обе претпоставке упућују на осамостаљење једног од секундарних значења. За разлику од њих, у трећој хипотези постулирано је осамостаљење основног значења лексеме **gъrdъ*. Сваки наведени семантички процес указује на цепање изворне полисемантичке структуре, које је резултирало двома засебним лексемама у савременом језику. Ауторки се последња хипотеза чини највероватнијом, будући да она има највише утемељења у релевантним историјским изворима.

4.2. У једном од својих истраживања М. Ивић је на примеру лексеме *сѣвар* упознала српску лингвистику са концептом семантички под-

спецификованих лексема, о којима је први писао Ц. Пустејовски. Наведено истраживање инспирисало је Р. Драгићевић да у раду *О значењској њодсецификованосћи на љримеру лексеме основа* (183–194) укаже на поменуту групу лексема у српском језику и природу њиховог значења. Будући да ове лексеме одликује неодређена, широка семантика, која се специјализује тек у контексту, концептуална анализа намеће се као погодан приступ. На основу примера из електронског Корпуса савременог српског језика Д. Витаса и речника савременог српског језика, ауторка показује да се основа концептуализује помоћу следећих појмовних метафора: 1) ОСНОВА ЈЕ ТЕМЕЉ ЗГРАДЕ; 2) ОСНОВА ЈЕ СТУБ ЗГРАДЕ; 3) ОСНОВА ЈЕ КОРЕН БИЉКЕ; 4) ОСНОВА ЈЕ СРЖ У ПЛОДУ БИЉКЕ; 5) ОСНОВА ЈЕ ИЗВОР РЕКЕ; 6) ОСНОВА ЈЕ ПОДЛОГА. Примери из грађе, као и наведене појмовне метафоре, указују да је основа увек на почетку или на крају, што је индиковано установљеном семом базичности. На самом крају долази се до закључка да већину конкретних и апстрактних појава које имају структуру концептуализујемо на сличан начин, те да су изворни домени тог процеса усидрени у нашем најближем окружењу.

4.3. Семантичким утицајем лексема једне на другу у синтагматским везама бавили су се многи семантичари и у својим студијама заузимали различите, поларизоване ставове о утицају лексичке семантике на значење колокације у коју дате лексеме ступају, и обрнуто. Р. Драгићевић указује на амбивалентна гледишта у лингвистици и заузима умерени став, који елаборира у раду *О значењу неких љридева као услову и љоследици њихове лексичке сљојивосћи* (195–203). Полази се од чињенице да контекст и значење лексема у њему трпе међуутицаје који могу бити различитог интензитета. Једно од кључних питања које ауторка поставља јесте – од чега зависи степен утицаја контекста/колокације на значење лексеме која улази у њен састав? Део решења постављеног проблема проналази се у резултатима асоцијативног теста који су радили српски и немачки говорници. Анализа њихових реакција на придеве који означавају људске особине наводи на закључке да су одговори на најфреквентније придеве у оба језика парадигматског типа (најчешће су антоними), док су одговори на придеве који су мање фреквентни – синтагматски, и то је, по правилу, именица која се типично квалификује придевом-стимулусом. На основу овога Р. Драгићевић закључује да најфреквентније лексеме ступају у колокацијске односе са великим бројем других лексема, које не остављају последицу на семантички садржај високофреквентне речи, који се у свести говорника не везује за типично контекстуално окружење у коме се она јавља (јер је оно широко и разноврсно), већ је та веза парадигматска. С друге стране, нискофреквентни придев ступаће у мањи број колокацијских веза, које на његову семантику остављају трајне последице, па када се такав придев појави и ван контекста, говорницима ће прва

асоцијација бити његова прототипична синтагматска веза. На основу свега изнесеног, ауторка на крају закључује да „[з]натно јачи семантички утицај колокација врши на нефреквентне лексеме него на фреквентне“ (202), али да постоје и други фактори који утичу на снагу колокације у обликовању значења њених саставница. Њихово истраживање тек предстоји.

4.4. Последње, треће, поглавље, али и књигу у целини, затвара рад *Нека зајажња о њидевској контекстуалној синонимији* (205–213). Разматрање теоријског питања контекстуалне синонимије подстакнуто је ученичким одговорима на захтев да се одреде за синониме придева у примеру *Измуче се деца њешким њуђовањем*. Поред тачних одговора (*најорно*, *мучно* и др.), ученици су подвлачили и придев *дугођрајно*. Ово изједначавање придева *њешжак* и *дугођрајан* у контексту дало је повода ауторки да укаже на неке семантичке и структурне особине колокација састављене од придевских јединица, које по правилу карактерише тзв. синтагматски афинитет. На примерима придева који означавају људске особине показује се преливање семантичког садржаја једног придева на други у напоредној конструкцији (нпр. *чио и здрав*, *безбрижан и чео*). У таквим координацијама придеви се приближавају један другоме, први усмерава значење другог (нпр. *здрав и чврси*, *храбар и чврси*), или га интензивира (*васиђијан и добар*), а понекад се међу њима уочава и каузалност (*њешжак и њешурав*). Посебно се указује на колокације у којима се један придев јавља у примарном, а други у секундарном значењу (*круђи и сиђрог*) или се пак оба члана реализују у својим секундарним значењима (*шиђроко и меко срце*). Ауторка скреће пажњу на могућност синонимизације и неутралисања семантичких разлика међу колокатима у контексту, који се удружују један с другим захваљујући заједничким семантичким обележјима, тј. њиховој појмовној блискости. Низање придевских јединица у оквиру једне именичке синтагме не спроводи се насумице. Када су посредни придеви са значењем људских особина, показује се да је на првом месту у низу придев на коме је информативни фокус. На самом крају, Р. Драгићевић отвара питање утицаја синдентона и асиндентона на семантику колоката и колокација, износећи запажање да се везником и угибају семантичке границе синонима и отвара пут стапању њиховог семантичког садржаја. Овом студијом показује се како из језичке синтагматике извире језичка парадигматика, а услове и последице таквог процеса, како истиче ауторка, тек треба истраживати.

5. На самом крају прилажу се резимеи свих радова са кључним речима (на српском и енглеском језику) (215–230), а потом је дата прецизна *Библиографска белешка* о сваком објављеном раду који је ушао у садржај књиге (231–232), која се завршава *Регистром имена* (233–235).

6. Садржај монографије *Грамаџика у огледалу семантике* пружа дубок и аналитичан увид у безмало све врсте пунозначних речи и синтаксичко-семантичке услове и последице њихових синтагматских и парадигматских умрежавања. Творбени форманти, појединачне лексеме, двочлане лексичке јединице, синтагме и реченице сагледавају се из угла семантичко-функционалног приступа, чиме јасне аристотеловске границе међу категоријама постају меке и пропустљиве, а саме категорије постају континууми или скупови са централним прототипичним члановима и периферијом. Бројним морфолошким, творбеним, синтаксичким и лексичким питањима прилази се из угла фази лингвистике, која доноси један, чини се, природнији поглед на језичке јединице и њихово функционисање унутар језичког система. Сваки рад у овој књизи доприноси различитим аспектима српске лингвистике, разложно решава проблеме и поставља нова питања, чиме утире пут даљим истраживањима граматичко-семантичких преплитања, метафорично сугерисаних већ на корицама књиге репродукцијом *Кухиње* Пабла Пикаса.

Валенти́на М. Илић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

---

* valentina.ilic@fil.bg.ac.rs

РЕГИСТАР КЉУЧНИХ РЕЧИ LXXVI КЊИГЕ

*Јужнословенског филолога, св. 2**Кирилица*

аксиолошки речник српског језика 105
 акценат 127
 антонимија 185
 асоцијативни речник 185
 балканословенски ареал 10
 Бенсон 201
 блискозначнице 185
 глагол 201
 гласовно понављање 127
 граматика 157
 демаркациона функција акцента 127
 домен риме 127
 женска рима 127
 заменице *што*
 конјугација 201
 лексикографија 157, 201
 лублинска когнитивна етнолингвистика и аксиологија 105

морфологија 201
 партиципска образовања 157
 речник 201
 речници 157
 рима 127
 руска идеографија и концептологија 105
 савремена српска лексикографија 105
 савремени српски језик 157
 семантика 157
 семантички и синтаксички деривати заменице *што* 10
 синонимија 185
 синтагматски/парадигматски асоцијати 185
 сиринићки говор 10
 слободне асоцијације 185
 српски 201
 српски језик 105
 страни језик 201
 супротност значења 185
 флексија 201
 француски 201

<i>Latinica</i>	leksikalizacija 35
Dejiny 75	nadnatuknica 35
derivačná sémantika 75	natuknica 35
frazem 35	onomaziológia 75
frazeološki rječnik 35	polusloženica 35
hierarchia 61	sinonimija 35
język polski 61	slovenská derivatológia 75
kategoryzacja 61	slovotvorný vývoj 75
kompozícia 75	słowotwórstwo 61
konverzija 35	varijantnost 35
	višerječnica 35

РЕГИСТАР ИМЕНА LXXVII КЊИГЕ

Јужнословенског филолога, св. 2

Гирилица

Ајдачић, Д[ејан] 107, 116, 119–122, 124

Аврамова, Ц. 283

Алановић, Миливој 248

Андрић, Иво 168, 246, 250

Антонић, Ивана 249

Апресјан, Јуриј Д. 42, 255, 257, 287

Арсенијевић, Нада 248

Атанацковић, Богобој 165

Бабенко, Л. Г. 113, 121

Бабенко, Љ. Г. в. Бабенко, Л. Г.

Балтић, Љубомир 165

Барселона, Антонио в. Barcelona, Antonio

Бартмински, Ј. в. Bartmiński, Jerzy

Бартмињский, Ежи в. Bartmiński, Jerzy

Бартмињски, Жежи в. Bartmiński, Jerzy

Батас, Ана 217, 226

Бахтин, Михаил 269

Башић, И[вана] 107

Белић, Александар 12, 29, 158, 160, 176, 240, 244, 246, 247

Бенвенист, Е. 254

Бенсон, Мортон в. Benson, Morton

Березович, Елена 255

Берков, В. П. 207, 209, 212–216, 219–223, 226

Бидвел, Ч. в. Bidwell, Charles E.

Бјелаковић, Исидора 160, 177

Бјелетић, Марта 107, 250

Боас, Франц 257

Богдановић, Димитрије 179

Богдановић, М[аријана] 107

Богдановић, Недељко 12, 29, 250

Богишић, В. 107

Бојић, Милутин 132, 133, 135, 136, 137, 139, 140, 142–150, 154

Болдырев, Н. Н. 114, 115, 121

Брборић, Бранислав 234

Брборић, Вељко 251

Брјусов, Валериј 238

Бузашиова, К. в. Buzássyová, Klára

Ван Сконевелд, К. Х. в. Van Schooneveld, С. Н.

Велёвич, Бояна М. в. Вељовић Поповић, Бојана

Велимировић, Николај 157, 162, 165, 166, 167, 170, 176, 179, 180

Вељовић Поповић, Бојана М. 9–33
Вељовић, Бојана 30, 250

Видоески, Божидар 25, 28, 29

Виноградов, В. В. 286

Витас, Д[ушко] 288

Вјежбицка, А. 259

Влајић-Поповић, Јасна 107

- Ворф, Бењамин Ли 257
 Вујић, Владимир 251
 Вукелић, Мирослав 160, 177, 178
 Вуковић, Јован 244
 Вуковић, Ненад 249
 Вуловић, Наташа 251
- Галкина, Т. М. 121
 Галтот, Френсис в. Galton, Francis
 Гаспаров, Михаил Л. 134, 152
 Гжешчак, М. в. Grzeszczak, М.
 Головня, А. И. 122
 Голубовић, Ана 251, 252
 Горошко, Елена 186, 197
 Гортан-Премк, Даринка 40, 49, 57, 287
 Гриценко, П. 123
 Грицкат, Ирена 28, 29
 Грковић-Мејдор, Јасмина 160, 177
 Грујић, Ј. 162
 Гудурић, Снежана 217, 227
- Де Сосир, Фердинанд 284
 Денић, Сунчица 250
 Деспот, Кристина 273, 276
 Дешић, Милорад 217, 220, 227, 247
 Диз, Џ. в. Deese, James
 Димковић Телебаковић, Гордана 249
 Драгићевић, Рајна 36, 42, 44, 48, 55, 57, 107, 108, 116, 121, 122, 165, 177, 178, 187, 188, 197, 226, 247, 273–280, 282–289
 Драгичевич, Р. в. Драгићевић, Рајна
 Дубичинский, В. В. 163, 177
 Дугоњић, М. 107
 Дудорова, М. В. 121
 Дурново, Н. Н. 239
 Дускајева, Лилија в. Рашидовна
 Дускаева, Лилија
- Дучић, Јован 132, 133, 135, 136, 137, 139, 140, 142–146, 148, 149, 150, 154
- Ђинђић, Марија 249
 Ђоновић, Јанко 165
 Ђорђевић, Весна 247, 248
 Ђорђевић, Т[ихомир] 107
 Ђукић, М[аријана] 107, 122
 Ђуркин, Веселина 250
 Ђуровић, Сања 212, 226
- Елезовић, Глиша 176
 Ервин, С. в. Ervin, Susan M.
 Ердељановић, Ј. 107
- Живановић, Јаков 162, 165, 166
 Жирмунски, Виктор в. Жирмунский, Виктор
 Жирмунский, Виктор 128, 134, 152
 Жугић, Радмила 31
- Зализњак, А. 287
 Зец, Драга С. 127–156, 247
- Иванов, Вјачеслав 255
 Иванова, Љ. в. Јурјевна Иванова, Любовь
 Иванова, Најда 251
 Ивановић, Н[енад] 123, 197
 Ивашченко, Викторија 249
 Ивић, Милка 246, 287
 Ивић, Павле 134, 141, 153, 154, 234, 246
 Игњатовић, Јаков 165
 Илић, Валентина М. 280–290
 Илић, Војислав Ј. 129, 132, 133, 135, 136, 137, 139, 140, 142–150, 152, 154
 Илић, Јован 165
 Илић, М[арија] 107
 Илић, Мирјана 247

- Ћованович, Владан З. в.
 Јовановић, Владан
- Јакић Шимшић, Милена М.
 185–200
- Јакушкина, Јекатерина 250
- Јакшић, Ђура 129, 132, 133–136,
 138, 139, 140, 142–146, 148–
 151, 154
- Јанковић, Драган 186, 187, 190,
 192, 197
- Јанковић, Јелена 249
- Јањић, Јелена 251
- Јањић, Марина 247
- Јањушевић Оливери, Ана 247
- Јевтић, Милош 236, 237, 238
- Јовановић Симић, Јелена 249
- Јовановић, Владан З. 157–183, 251
- Јовановић, Гордана 160, 177, 178
- Јовановић, Ивана 249
- Јовановић, Јован Змај 132–136,
 138, 139, 140, 142–146, 148,
 149, 150, 154, 162, 165, 171
- Јовановић, Јована 247
- Јовановић, Миодраг 250
- Јовановић, Слободан 157, 162
- Јошић, Неђа 249
- Јуришић, Марина 28, 30, 249
- Карасик, В. И. 111, 112, 114, 122
- Кевечеш, Золтан 273
- Керкез, Драгана 249
- Кипарски в. Kiparsky, Paul
- Киш, Наташа 251
- Клајн, Иван 158, 178, 233–238, 285
- Кликовац, Душка 107, 249
- Ковалски, Павел в. Kowalski,
 Paweł
- Ковачевић, Милош 14, 15, 27, 30,
 248
- Козомара, Драгомир 250
- Којен, Леон 130, 131, 152
- Конески, Блаже 28, 29, 30
- Коњков, Владимир Иванович 269
- Костић, Александар 189, 192, 198
- Костић, Лаза 132–136, 138, 139,
 140, 142–146, 148, 149, 150,
 152, 154
- Кочић, Петар 250
- Кошутић, Радован 128, 152, 153
- Крајишник, Весна 208, 217, 222,
 226
- Кристал, Дејвид 233
- Кубурић Мацура, Мирјана 248
- Куљанин, Сања 247
- Курешевић, Марина 160, 178
- Лазич Коњик, Ивана В. 105–126,
 197, 247, 253–265
- Лазич Драгана 250
- Лазич Коник, Ивана В. в. Лазич
 Коњик, Ивана В.
- Ландар, Х. в. Landar, Herbert
- Леви-Строс, К[лод] 254
- Лехисте в. Lehiste, Ilse
- Липтакова, Л. в. Liptáková,
 Ľudmila
- Лома, А[лександар] 107
- Лончар Раичевић, Александра 247
- Лотман, Ј[уриј] 254
- Марб, К. в. Marbe, K.
- Мареш, Петар 270
- Маринковић, Живан 180
- Марић, Биљана 248
- Марјановић, Саша П. 201–232
- Марковић, Александра 202, 226
- Марковић, Јордана 12, 30, 250
- Марковић, Рајна 188, 197
- Маројевић, Радмило 159, 179, 286
- Марьянович, Саша П. в.
 Марјановић, Саша П.
- Матвејев, Александар 255
- Матијашевић, Ј. 287
- Матош, Антун Густав в. Matoš,
 Antun Gustav
- Мијатовић, С. 162
- Миланов, Наташа 249

- Миленковић, А. 107
 Милићевић, М. 107, 162
 Миличић, Владимир в. Miličić, Vladimir
 Милованов, Лука 128, 152
 Милорадовић, Софија 107, 251
 Милосављевић, Бојана 250
 Милосављевић, Тања 251
 Милошевић, Ј[ованка] 119, 122
 Милошевић, Ксенија 244
 Милошевић, Стефан Д. 266–272
 Митић, Ивана 248
 Младеновић, Радивоје М. 9–33
 Младенович, Радивое М. в. Младеновић, Радивоје
 Молотков, А[лександр] И[ванович] 46, 50, 51, 52, 57
 Мразовић, Павица в. Mrazović, Pavica
 Мршевић, Драгана 36, 37, 57
 Мусић, Срђан 234
- Набелкова, М. в. Nábělková, Míra
 Настасијевић, Момчило 157, 162, 165, 176
 Нејлор, К. в. Naylor, Kenneth
 Ненадовић, Матија 162, 165
 Никетић, Гојко 165
 Николић, Марина 244, 247
 Николић, Мирослав 283, 286
 Новокмет, С[лободан] 107
 Номаћи, Мотоки 251
 Нушић, Бранислав 157, 162, 176
 Њебжеговска-Бартмињска, Станислава в. Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława
- Оука, Милош 251
 Олоштјак, Мартин в. Ološtiak, Martin
 Опачић, Марија 249
 Остојић, Бранислав 248
 Оташевић, Ђорђе 249
- Павловић Јовановић, Јелена 248
 Павловска в. Павловская, Н. Ю.
 Павловская, Н. Ю. 113, 122
 Панкрац, Јо. Г. 212, 218, 226, 227
 Панов, М. В. 283
 Пантелић, Марија 240
 Пејановић, Ана Б. 44, 57
 Перовић, Давид 166, 168, 180
 Петковић, Јелена 30, 249
 Павловић, Слободан 15, 30
 Петровић Савић, Мирјана 251
 Петровић, Драгољуб 217, 227
 Петровић, П[етар] 178
 Петровић, Петар II Његош 163, 165, 166, 169, 171, 172, 173, 176, 179, 238
 Пешикан, Митар 160, 161, 174, 178, 234
 Пипер, Предраг 27, 30, 31, 121, 158, 178, 187–190, 192, 193, 194, 197, 233–238, 247
 Поломац, В[ладимир] 30
 Попова, З. Д. 109–112, 114, 115, 122
 Поповић, Јустин 157, 162, 168, 170, 176, 180
 Поповић, Љубомир 15, 31, 160, 178, 212, 227
 Поповић, Људмила 107, 248
 Продановић, Ј. 162
 Пустејовски, Џ. 288
- Радан, Михај 250
 Раденковић, Јб[убинко] 107, 121
 Радић-Дугоњић, М. 108, 109, 112, 123
 Радичевић, Бранко 132, 133, 135, 136, 138, 139, 140, 142–145, 148, 149, 150, 152, 154
 Радовановић, В. 107
 Радовић-Тешић, Милица 159, 174, 178
 Рајић, Јован 251

- Ракић, Милан 128, 129, 130, 132, 133, 135, 136, 137, 139, 140, 142–146, 148, 149, 150, 154, 238
 Расулић, К[атарина] 107
 Рашидовна Дускаева, Лилия 266, 270, 271
 Рељић, Митра 251
 Реметић, Слободан 250
 Ристић, Стана С. 105–126, 197
 Ристич, Стана С. в. Ристић, Стана С.
 Рогановић, В[ладимир] 107, 108, 123
 Ружић, Владислава 248
 Русимовић, Тања 250
 Рут, Марија 255
- Савић Грујић, Ана 250
 Савић, Виктор 239, 240, 242, 243
 Савић, Ирена 189, 192, 198
 Савова, Димка 248
 Самарцић, Биљана 247
 Сапир, Едвард 254, 257
 Свенсен, Б. в. Svensén, Во
 Секулић, Исидора 250
 Сергејевна Цветова, Наталија 271
 Сикимић, Б[иљана] 107
 Симић, Зоран 250
 Симић, Радоје 249
 Симовић, Љубомир 152
 Слишкин, Г. Г. в. Слышкин, Г. Г.
 Слышкин, Г. Г. 112, 114, 122
 Соколова, М. в. Sokolová, Miloslava
 Спасојевић, Марина Љ. 244–252
 Станић, Данијела 251
 Станишић, Вања 239–243
 Станковић-Вељковић, Д. 107
 Станојевић, Добривоје 271
 Станојевић, Драгиша 128, 153
 Станојчић, Живојин 15, 31, 159, 160, 178, 179, 178
 Стевановић, Михаило 15, 31, 158, 160, 165, 178
- Степанов, Ю. С. 110, 123
 Стерија Поповић, Јован 176, 178, 179
 Стернин, И. А. 109–112, 114, 115, 122
 Стернин, Ј. А. в. Стернин, И. А.
 Стефановић Карацић, Вук 107, 121, 152, 159, 161, 164, 165, 171, 172, 178, 197, 246, 249
 Стефановић, Марија 107, 116, 123, 125, 197
 Стојановић, Ј[елица] 177
 Стојановић, Љубивоје 167, 180
 Стојановић, Милица 248
 Стојисављевић, Мирјана 250
 Суботић, Јован 128, 153
 Суботић, Љиљана 160, 178, 179
- Тамб, А. в. Thumb, А.
 Танасић, Срето 244–247, 252
 Тарановски, Кирил 131, 153
 Тарп, С. в. Tarp, Sven
 Тафра, Бранка З. в. Taфра, Branka Z.
 Тешановић, Драго 250
 Тјапко, Галина 249
 Тодић, Бојана 188, 197
 Толстој, Никита 254, 255
 Толстој, Светлана 121, 255
 Тома, Пол-Луј в. Тома, Pol-Luj
 Томановић, Лазар 128, 153
 Тополињска, Зузана в. Topolińska, Zuzanna
 Топоров, Владимир 255
 Тошовић, Бранко 250
 Трнавац, Радослава 250
 Тројановић, С. 107
 Трубецкој, Н. С. 239
- Ћирић, Љубисав 12, 31, 250
 Ћирковић, С[ветлана] 107
 Ћопић, Бранко 250
 Ћосић, П[авле] 118, 123
 Ћупић, Драго 57

- Ундерхил, Џејмс 257
 Урошевић, Данка 11, 14, 15, 16,
 20–23, 28, 31
 Ускату, Миљана-Радмила 251
 Успенски, Б. 254
- Филиповић, Миленко С. 107
 Фурдик, Ј. в. Furdík, Juraj
- Хавранек, Бохуслав 270
 Хансон в. Hanson, Kristin
 Хацић, Ј. 176
 Хердер, Јохан 255, 257
 Хлебда, В. 118, 121
 Хорецки, Јан в. Horecký, Ján
 Хумболт, Вилхелм фон 255, 257
- Цар, М. 162, 166
 Цветковић Теофиловић, Ирена 249
 Цвијић, Ј. 107
 Цвијовић, Драгана 247
- Чајкановић, Веселин 107, 176
 Чаркић, Милосав Ж. 128, 131, 134,
 153
- Шимчук, Э. Г. 163, 179
 Шипка, Данко 49, 56, 202, 228, 249
 Шипка, Милан 235
 Шљивић-Шимшић, Биљана 203,
 205, 220, 227, 228, 229
 Штрбац, Г[ордана] 107
 Шчерба, Лав 269
- Јурьевна Иванова, Любовь 266
- Јакич Шимшич, Милена М. в.
 Јакић Шимшић, Милена М.
 Јарцева, В. Н. 226, 227
- Latinica*
- Abramowicz, Maciej 124
 Ajdačić, D[ejan] в. Ајдацић, Д[ејан]
 Ajdaczić, Dejan в. Ајдацић, Д[ејан]
 Ambrus, Laura 277
 Andersen, Birger 209, 223, 227
 Andrijašević, Marin 55
 Apresjan, J. D. в. Апресян, Юрий
 Д.
 Arany, J. 76
 Ārceva, V. N. в. Ярцева, В. Н.
 Aroyo, Lora 276
- Babenko, L. G. в. Бабенко, Л. Г.
 Babić, Stjepan 43, 51, 55
 Badurina, Lada 56
 Baecklund-Ehler, A. 101
 Bajzíkóvá, Eugénia 100
 Baltova, Julia 68, 72
 Banković-Mandić, Ivančica 217, 227
 Barcelona, Antonio 273, 274, 275
 Barčot, Branka 49, 55, 57
 Barnet, Vladimír 97
 Bartmiński, Jerzy 106–109, 111,
 115–121, 124, 125, 251, 253,
 254, 255, 257, 259, 261, 263, 265
 Bartmin'skiĭ, E. в. Bartmiński, Jerzy
 Batas, Ana в. Батас, Ана
 Béjoint, H. 228
 Belentschikow, Renate 97
 Belić, Aleksandar в. Белић, Алек-
 сандар
 Belostenec, Ivan 54
 Benko, Vladimír 102
 Benson, Morton 201, 203–209, 211,
 213, 215–225, 227–232
 Bergenholtz, Henning 204, 227
 Berko, Jean 187, 197
 Berkov, V. P. в. Берков, В. П.
 Bernolák, A. 75, 81
 Bidwell, Charles E. 223, 227
 Bielińska-Gardziel, Iwona 106, 107,
 124
 Bjelaković, Isidora в. Бјелаковић,
 Исидора
 Blagus Bartolec, Goranka 42, 55
 Blanár, Vincent 81, 93, 96

- Bogdanović, Dimitrije в.
 Богдановић, Димитрије
 Bogdanović, Nedeljko в.
 Богдановић, Недељко
 Bojić, Milutin в. Бојић, Милутин
 Boldyrev, N. N. в. Болдырев, Н. Н.
 Bolognesi, Marianna 273, 274, 276
 Booiј, G. 228
 Bosák, Ján 84, 90, 92, 93, 94, 98
 Bošnjak Botica, Tomislava 202, 228
 Brdar, Mario 273, 276, 278
 Brdar-Szabó, Rita 278
 Brown, Keith 153, 227
 Brown, Roger 187, 197
 Browne, Wayles E. 134, 153
 Brzozowska, M. 124
 Buffa, Ferdinand 87, 94
 Bujas, Željko 227
 Burgers, Christain 273
 Burkhardt, Hanna 102
 Buzássyová, Klára 75, 79, 82, 84,
 87–92, 94, 95, 97, 98, 99, 102,
 104

 Charles, Walter G. 187, 188, 198
 Chlebdá, Wojciech 118, 124
 Chocholová, Bronislava 95, 99
 Cronin, Virginia S. 187, 195, 198

 Čarkić, Milosav Ž. в. Чаркић, Ми-
 лосав Ж.
 Čelić, Željka 56
 Čelovský, Samuel 99
 Čermák, František 48, 55

 Ćirić, Ljubisav в. Ћирић, Љубисав
 Ćosić, P[avle] в. Ћосић, П[авле]
 Ćupić, Drago в. Ћупић, Драго

 David, Oana 275
 Deese, James 187, 188, 195, 196,
 198
 Derbyshire, William W. 203, 227
 Dešić, Milorad в. Дешић, Милорад

 Despot, Kristina 273, 274, 276
 Devylder, Simon 278
 Długosz, Natalia 69, 70, 72
 Dokulil, Miloš 69, 78, 79, 80, 82, 88,
 89, 90, 95
 Doležal, P. 75
 Dolník, Juraj 82, 95
 Doroszewski, Witold 63
 Dragičević, R. в. Драгићевић, Рајна
 Dragičević, Rajna в. Драгићевић,
 Рајна
 Dubičinskij, V. V. в. Дубичинский,
 В. В.
 Dubisz, S. 124
 Dučić, Jovan в. Дучић, Јован
 Dudorova, M. V. в. Дудорова, М. В.
 Dvonč, Ladislav 86, 88, 95, 96, 97

 Đukić, M. в. Ђукић, М.
 Đurović, Sanja в. Ђуровић, Сања

 Eekman, Thomas 128, 131, 153
 Eismann, Wolfgang 56
 Ervin, Susan M. 187, 188, 198
 Essert, Mario 276

 Filipec, Josef 48, 55
 Filipović, Rudolf 55
 Fink Arsovski, Željka 35, 41, 46, 48,
 53, 55, 56, 57
 Finka, Božidar 55
 Fuderer, Tetyana 56
 Fuentes Morán, María Teresa 205,
 207, 208, 209, 227
 Furdík, Juraj 75–84, 87–92, 95, 96,
 97, 99, 100, 104

 Gajda, S. 124
 Galkina, T. M. в. Галкина, Т. М.
 Galton, Francis 186, 198
 Gašić-Pavišić, Slobodanka 186, 198
 Gasparov, Mihail L. в. Гаспаров,
 Михаил Л.
 Gellerstam, M. 228

- Genči, Ján 100
 Genzor, Jozef 94
 Gianitsová-Ološtiaková, Lucia 97
 Głaz, Adam 124
 Gołąb, Zbigniew 66, 72
 Golovnia, A. I. в. Головня, А. И.
 Goroško, Elena в. Горошко, Елена
 Gortan-Premk, Darinka в. Гортан-
 -Премк, Даринка
 Grgić, A. 227, 229
 Gricenko, P. в. Гриценко, П.
 Grickat, Irena в. Грицкат, Ирена
 Grković-Mejdžor, Jasmina в.
 Грковић-Мејдор, Јасмина
 Grucza, Sambor 62, 72
 Gryshkova, Nina 108, 124
 Grzeszczak, M. 115–119, 124
 Gudurić, Snežana в. Гудурић, Сне-
 жана
 Gulešić Machata, M. 227, 229
- Habovštiaková, Katarína 81, 97
 Halle, Morris 130, 153
 Hanson, Kristin 130, 131, 149, 153
 Haraldsson, Helgi 216, 228
 Hargus, S. 154
 Harpán, Michal 99
 Hattala, M. 75
 Hausmann, F. J. 228
 Havránek, Bohuslav 97
 Hegedűs, Daniel 277
 Heinz, Adam 72
 Hevier, Daniel 102
 Hlebeda, V. в. Хлебда, В.
 Holtman, Astrid Inge 131, 153
 Horecký, Ján 75, 76, 80–84, 87–92,
 94, 97, 98, 100, 102, 104
- Ilić, Vojislav J. в. Илић, Војислав Ј.
 Imai, Ren 277
 Imrichová, Mária 91, 98, 102
 Inkelas, Sharon 134, 153
 Ivanetić, N. 228
- Ivanová, Martina 85, 87, 90, 98, 102,
 103
 Ivanović, N[enad] в. Ивановић,
 Н[енад]
 Ivić, Pavle в. Ивић, Павле
- Jackson, Howard 202, 205, 208, 209,
 228
 Jadacka, Hanna 61, 67, 72
 Jakić Šimšić, Milena M. в. Јакић
 Шимшић, Милена М.
 Jakobson, Roman 128, 154
 Jakšić, Đura в. Јакшић, Ђура
 Janković, Dragan в. Јанковић,
 Драган
 Janočková, Nicol 83, 87, 89, 98, 99
 Jedlička, Alois 179
 Jelaska, Zrinka 202, 228
 Jones, Steven 188, 198
 Jovanović, Gordana в. Јовановић,
 Гордана
 Jovanović, Jovan Zmaj в.
 Јовановић, Јован Змај
 Jovanović, Vladan Z. в. Јовановић,
 Владан З.
 Jozić, Željko 56
 Jurišić, Marina в. Јуришић, Марина
- Kačala, Ján 82, 86, 99
 Kaisse, E. 154
 Kaproń-Charzyńska, Iwona 66, 67,
 72
 Karasik, V. I. в. Карасик, В. И.
 Karolak, Stanisław 62, 69
 Kern, Boris 68, 72
 Kesselová, Jana 102
 Keyser, Samuel J. 130, 153
 Kiparsky, Paul 130, 149, 153, 154
 Klajn, Ivan в. Клајн, Иван
 Klimovič, Martin 99
 Kojen, Leon в. Којен, Леон
 Kondrašov, Nikolaj Andrejevič 81,
 99
 Koneski, Blaže в. Конески, Блаже

- Kordić, Snježana 16, 31
 Korytkowska, M. 72
 Koseska-Toszewa, V. 72
 Kostić, Aleksandar в. Костић, Алек-
 сандар
 Kostić, Laza в. Костић, Лаза
 Košutar, Petra 39, 44, 56
 Košutić, Radovan в. Кошутић,
 Радован
 Kovačević, Barbara 43, 44, 45, 47,
 55, 57
 Kovačević, Miloš в. Ковачевић,
 Милош
 Kovačić, Mislav 56
 Kövecses, Zoltán 277
 Kowalski, Paweł 61–74
 Koźmian, Stanisław Egbert 64
 Krajčovič, Rudolf 81, 99
 Krajišnik, Vesna в. Крајишник,
 Весна
 Král', Ábel 78, 99
 Krasnovská, Elena 81, 99
 Krek, Miroslav 203, 215, 216, 228
 Krošlákova, Ema 94
 Kuhn, Thomas 71, 72
 Kurešević, Marina в. Курешевић,
 Марина

 Landar, Herbert 187, 188, 198
 Langacker, Ronald 69
 Laskowski, Roman 69
 Lazić Konjik, Ivana в. Лазић
 Коњик, Ивана
 Lehiste, Ilse 134, 141, 154
 Lehmann, Christian 223, 228
 Lemmens, Marcel 216, 228
 Letz, B. 76
 Liptáková, Ľudmila 75, 92, 93, 99,
 104
 Lopičić, V. 122
 Lučić, Radovan 220, 228
 Lukašanec, Aleksandr 100

 Machek, Václav 97

 Magner, T. F. 153
 Makišová, Ana 90, 99
 Maldjieva, Viara 66, 69, 70, 72
 Malíková, Mária Oľga 91, 100
 Marbe, K. 187, 195
 Marićová, Ana 87, 100
 Marinković, Živan в. Маринковић,
 Живан
 Marjanović, Saša в. Марјановић,
 Саша
 Marković, Aleksandra в. Марковић,
 Александра
 Marković, Jordana в. Марковић,
 Јордана
 Marković, Rajna в. Марковић,
 Рајна
 Marojević, Radmilo в. Маројевић,
 Радмило
 Marulić, Marko 54
 Maslova, Elena 223, 228
 Matasović, Ranko 55
 Matešić, Josip 53, 55
 Matoš, Antun Gustav 128, 152
 McCawley, James 134, 153
 McCorduck, Edward Scott 202, 228
 McNeill, David 187, 198
 Menac, Antica 42, 43, 46, 50, 52, 55,
 56
 Menac-Mihalić, Mira 43, 56
 Mengel, Svetlana 95, 97
 Miličić, Vladimir 133, 154
 Miller, George A. 187, 188, 198
 Milošević, J[ovanka] в.
 Милошевић, Ј[ованка]
 Milovanov, Luka в. Милованов,
 Лука
 Mišić Ilić, B. 122
 Mistrík, Jozef 98, 101
 Mlacek, Jozef 95
 Mladenović, Radivoje в.
 Младеновић, Радивоје
 Mokienko, Valerij M. 45, 56
 Molotkov, A. I. в. Молотков,
 А[лександр] И[ванович]

- Moško, Gustáv 102
 Mrazović, Pavica 160, 179
 Mršević, Dragana в. Мршевић,
   Драгана
 Múcsková, Gabriela 98
 Mugdan, Joachim 223, 228
 Murphy, M. Lynne 198
- Nábělková, Mira 75, 83, 89, 92, 100,
   104
 Nagórko, Alicja 62, 70, 72, 102
 Nahod, Bruno 276
 Naylor, Kenneth 203, 205, 212, 213,
   215, 216, 228
 Němec, Igor 82, 100
 Niebrzegowska Bartmińska,
   Stanisława 111, 115, 117, 120,
   124, 125, 253–256, 258–261,
   263, 264
 Novak Milić, Jasna 214, 220, 228
- Ohnheiser, Ingeborg 90, 95, 100, 101
 Ološtiak, Martin 75–104
 Ološtiaková, Lucia 83, 85, 100
 Omazić, Marija 48, 56
 Ondrejovič, Slavomír 86, 94, 97, 98
 Ondrus, Pavel 76, 90, 100
 Oračić, Nives 203, 228
 Oravec, Ján 87, 96, 100
 Oriňáková, Slavka 100
 Orlovsky, J. 76
 Osipov, Vladimir 219, 229
 Ostroški Anič, Ana 276
- Palková, Lenka 86, 87, 100
 Pandžić, Ivan 276
 Pankrac, Ů. G. в. Панкрац, Ю. Г.
 Panther, Klaus-Uwe 278
 Paradis, Carita 198
 Parizoska, Jelena 46, 48, 56
 Pastuchowa, Magdalena 66, 72
 Pauliny, Eugen 76, 86, 87, 101
 Pavlović, Slobodan в. Павловић,
   Слободан
 Pavlovskaja, N. Ju в. Павловская,
   Н. Ю.
 Peciar, Štefan 86, 87, 101
 Peco, Asim 179
 Pejanović, Ana B. в. Пејановић,
   Ана Б.
 Pekarovićová, Jana 102
 Peppard, Jason 187, 198
 Perak, Benedikt 276, 278
 Perović, David в. Перовић, Давид
 Pešikan, Mitar в. Пешикан, Митар
 Petrović, Petar II Njegoš в.
   Петровић, Петар II Његош
 Petković, J. в. Петковић, Јелена
 Petrović, Dragoljub в. Петровић,
   Драгољуб
 Petrović, P[etar] в. Петровић,
   П[етар]
 Petrović, Svetozar 154
 Petrus, Pavol 96
 Pintarić, Neda 57
 Piper, Predrag в. Пипер, Предраг
 Polański, Kazimierz 72
 Polomac, V[ladimir] в. Поломац,
   В[ладимир]
 Popova, Z. D. в. Попова, З. Д.
 Popović, Justin в. Поповић, Јустин
 Popović, Ljubomir в. Поповић,
   Љубомир
 Popović, Milenko 56
 Popper, Karl 71, 73
 Považaj, Matej 86, 101
 Predrag Piper в. Пипер, Предраг
 Pritchard, Boris 56, 228
 Pstyga, Alicja 69, 73
 Puzynina, J. 124
- Radenković, Lj[ubinko] в.
   Раденковић, Љ[убинко]
 Radić-Dugonjić, M. в. Радић-
   -Дугоњић, М.
 Radičević, Branko в. Радичевић,
   Бранко
 Radonjić, Slavoljub 186, 198

- Radosavljević, Nikola 202, 228
 Radović-Tešić, Milica в. Радовић-
 -Тешић, Милица
 Rajić, Ioann в. Рајић, Јован
 Rakić, Milan в. Ракић, Милан
 Ramadanović, Ermina 43, 44, 45, 55
 Rešovská, Soňa 100
 Ripka, Ivor 98, 102
 Ristić, Stana S. в. Ристић, Стана С.
 Roganović, V. в. Рогановић, В.
 Ruščák, František 94, 100
 Ružička, Jozef 76, 87, 93, 94, 95, 97,
 100, 101
 Ryznar, Anera 55
- Sabol, Ján 86, 101
 Savić, Irena в. Савић, Ирена
 Sebeok, Thomas A. 154
 Sekaninová, Ella 87, 101
 Sesar, Dubravka 56
 Siatkowski, Janusz 68, 72
 Sičáková, Ľuba 99
 Sierociuk, Jerzy 98
 Simović, Ljubomir в. Симовић,
 Љубомир
 Sisák, Ladislav 98, 100, 102
 Slančová, Daniela 103
 Slyškin, G. G. в. Слышкин, Г. Г.
 Sobczak, Anna 277
 Sokolová, Miloslava 75, 80, 85, 86,
 87, 90, 91, 92, 101–104
 Sokołowski, Jan 69, 73
 Sotirov, Petar 124
 Stanislavová, Zuzana 96
 Stanojčić, Živojin в. Станојчић,
 Живојин
 Stanojević, Dragiša в. Станојевић,
 Драгиша
 Steen, Gerard J. 273
 Stefanović Karadžić, Vuk в.
 Стефановић Караџић, Вук
 Stefanović, Marija в. Стефановић,
 Марија
- Stepanov, IŮ. S. в. Степанов, Ю. С.
 Sterija Popović, Jovan в. Стерија
 Поповић, Јован
 Sternin, I. A. в. Стернин, И. А.
 Stevanović, Mihailo в. Стевановић,
 Михаило
 Stickles, Elise 275
 Stojanović, J[elica] в. Стојановић,
 Ј[елица]
 Stojanović, Ljubivoje в.
 Стојановић, Љубивоје
 Stolic, Diana 56, 228
 Subotić, Jovan в. Суботић, Јован
 Subotić, Ljiljana в. Суботић,
 Љиљана
 Svensén, Bo 205, 207, 208, 228
 Sweetser, Eve 275
 Szadura, Joanna 124
- Šimčuk, È. G. в. Шимчук, Э. Г.
 Šimková, Mária 98, 99, 102
 Šimon, František 102
 Šipka, Danko в. Шипка, Данко
 Šljivić-Šimšić, Biljana в. Шљивић-
 -Шимшић, Биљана
 Štolc, Jozef 76, 101
 Štúr, Ľ. 75
- Tafra, Branka Z. 35–59
 Taranovski, Kiril в. Тарановски,
 Кирил
 Tarp, Sven 204, 208, 209, 212, 219,
 221, 222, 227, 228
 Thoiron, Ph. 228
 Thomas, Paul-Louis 219, 229
 Thornburg, Linda L. 278
 Thumb, A. 187, 195
 Timmermans, Benjamin 276
 Todić, Bojana в. Тодић, Бојана
 Tolstoj, Svetlana в. Толстој, Свет-
 лана
 Toma, Pol-Luj 11, 28, 29, 31
 Tomanović, Lazar в. Томановић,
 Лазар

- Tonković, Mirjana 276
 Topolinjska, Zuzana в. Topolińska, Zuzanna
 Topolińska, Zuzanna 13, 31, 71, 73, 251
 Trávníček, František 97
 Trubetzkoy, Nikolai S. 137, 154
 Turk, Marija 42, 43, 52, 56, 56
 Týr, Michal 99
- Udier, Sanda Lucija 214, 217, 229
 Uluchanov, Igor' Stepanovič 101
 Urošević, Danka в. Урошевић, Данка
- Vajs, Nada 36, 37, 57
 Valeková, Ľudmila 89, 93, 102
 Van Schooneveld, C. H. 223, 229
 Vasić, Smiljka 187, 195, 198
 Vasung, Ana 57
 Veale, Tony 275
 Velimirović, Nikolaj в. Велимировић, Николај
 Veljović Popović, Bojana M. в. Вељовић Поповић, Бојана
 Venturin, Radomir 55
 Vidoeski, Božidar в. Видоески, Божидар
- Vidović Bolt, Ivana 37, 40, 49, 52, 57
 Vidović Muha, Ada 68, 73
 Vojteková, Marta 100
 Voršič, Ines 68, 73
 Vučković, Petar 227
 Vukelić, Miroslav в. Вукелић, Мирослав
 Vužňáková, Katarína 79, 83, 84, 90, 99, 102, 103
- Warren, Howard C. 186, 198
 Waszakowa, Krystyna 69, 70, 71, 73
 Wierzbicka, Anna 63, 125
 Wierzchoń, Aleksander 62, 73
 Willners, Caroline 188, 198
- Zec, Draga S. в. Зец, Драга С.
 Zergollern-Miletić, Lovorka 55
 Zogović, Mirka 133, 154
 Zsiga, Elizabeth 134, 154
- Žic Fuchs, Milena 36, 37, 57
 Žirmunskij, Viktor в. Жирмунский, Виктор
 Žugić, Radmila в. Жугић, Радмила
 Żywicka, Beata 124

Регистре урадила:
Дивна Продановић

НАПОМЕНА

Текстови „Уређивачка политика“ и „Упутство ауторима за припрему рукописа за објављивање“ часописа *Јужнословенски филолог* налазе се на интернет адреси:

<http://www.isj.sanu.ac.rs/izdanja/casopisi/juznoslovenski-filolog/>

Texts “Editorial Policy” and “Manuscript Formating Guielines for the Authors” for the journal *Južnoslovenski filolog* (South Slavic Philologist) may be found at the following internet address:

<http://www.isj.sanu.ac.rs/izdanja/casopisi/juznoslovenski-filolog/>

Тексты «Редакционная политика» и «Инструкция авторам по подготовке рукописей к печати» журнала *Јужнословенски филолог* (Южнославянский филолог) находятся на следующей интернет странице:

<http://www.isj.sanu.ac.rs/izdanja/casopisi/juznoslovenski-filolog/>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

808

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ = South slavic philologist / главни уредник Рајна Драгићевић. - [Штампано изд.]. - Књ. 1, св. 1/2 (1913) ; књ. 2, св. 1/2 (1921)-књ. 11 (1931) ; књ. 12 (1933)-књ. 17 (1938/1939) ; књ. 18, св. 1/4 (1949/1950)- . - Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1913; 1921-1931; 1933-1939; 1950- (Београд : Планета принт). - 24 cm

Полугодишње. - Текст ћир. и лат. - Друго издање на другом медијуму:
Јужнословенски филолог (Online) = ISSN 2406-0763
ISSN 0350-185X = Јужнословенски филолог
COBISS.SR-ID 615183